

Petr Pithart

OSMAŠEDESÁTÝ

Rozmluvy

Vydalo nakladatelství ROZMLUVY, 18 Church Hill, Purley, Surrey CR2 3QN,
England, v dubnu 1987 jako svou 43. publikaci.
Původně vyšlo v roce 1980 v nakladatelství Index, Köln,
pod pseudonymem J. Sládeček.

OBSAH

Autorské věnování

Úvod

I. Myšlenky a tanky

II. Češi a „soudruzi ze Slovenska“

III. Doma a za humny

IV. Komunisté a „ti druzí“

Epilog

Připisuji tuto knihu několika svým spolužákům a spolužačkám z obecné školy.

Jejich otcové byli v padesátých letech odsouzeni k vysokým trestům za „protistátní činnosti“:

Dlouhá léta jsem o tom nevěděl. Byl jsem totiž z prominentní rodiny - otec byl členem KSČ už před válkou - a tak se o tom přede mnou ve třídě nemluvalo. A já se na to neptal. Neměl jsem ani ponětí o tom, že se takové věci dějí...

Dodnes na ně myslím a nejen proto, že mnohem později jsem se začal trápit představou, jak oni mě asi tehdy museli vidět: jako naivního hlupáčka nebo jako nebezpečného spratka?

Mohu jim touto cestou vzkázat jen jedno: mým dětem se tohle už nestane.

Autor

«Od Strahovské brány dolů až krev poteče,
až se národ český za vlast pustí do seče,
pak že svatý Václav na svém bílém koníku
ku pomoci přijde Čechám s vojskem z Blaníku».

(12. sloka staré kramářské písně)

ÚVODEM

Hledání a zejména nalézání pravdy o minulých dějích může být jen společným a navíc ne zcela ukončeným dílem. Každý jednotlivý pokus o postižení takové pravdy je téměř nevyhnutelně jednostranný. Vždycky jsme ovlivněni nejen našimi vlastními, leckdy vskutku subjektivními zážitky či už jen představami o minulosti, ale také tím, jak se s minulostí vyrovnávali ti před námi.

Kritičnost tohoto pokusu o porozumění historickým souvislostem « osmašedesátého » bude shledána nejspíše právě jednostranností: aniž bych se předem ospravedlňoval, chci tu říci, že tato kritičnost je také reakcí na dosud zcela nedostatečnou vůli bezpředsudečně se vyrovnat s událostmi před desíti lety, s přežívajícími iluzemi a legendami. Dnes vskutku převládají – kromě laciného cynismu – povrchní soudy a nereflektovaná, pomalu už sentimentální « vzpomínka »; snad to někomu pomáhá odreagovávat si mizérii současnosti. Ale i naše současnost bude jednou minulostí a budou se jednou budoucí kritikové opět pokoušet porozumět historickým souvislostem našeho příštího nezdaru? Útěšný, nekritický vztah k minulosti je přece vždycky setbou budoucích selhání.

Proto mě tušené výtky z jednostrannosti nemohou odradit. Závěry, které tu předkládám k posouzení, nejsou přece definitivní, poznání není a nebude nikdy ukončeno. Věřím, že další pokusy o porozumění « osmašedesátému » budou stále vyváženější, a tedy méně jednostranné: snad také proto, že jejich autoři se poučí z chyb a nedopatření svých předchůdci. Jistě také z mých chyb.

Čtyři kapitoly tohoto textu usilují postihnout v širších historických souvislostech « osové problémy », jejichž neúspěšné řešení vedlo před devíti lety podle mého názoru k porážce « pražského jara ». Každý z těchto čtyř problémů má své vlastní dějiny, vždycky ovšem zapojené do širších souvislostí a jimi zpětně ovlivněné. Nelze je izolovat, ale lze snad – se všemi riziky, které na sebe беру – pokusit se vylíčit je odděleně. Připouštím, že tak čtenáři poněkud vnucují určitý úhel pohledu; nechť posoudí, zda tak činím právem.

Myšlenka a čin, kultura a politika, intelektuálové a praktičtí politici – to je první taková « zauzlina vztahů », které moderní československé dějiny, a tedy také průběh « osmašedesátého » mocně ovlivnily. Ačkoli se vesměs soudí, že intelektuálové sehráli tehdy ve snaze o nastolení demokratického socialismu výlučně pozitivní roli, domnívám se, že právě ve vztahu kultury a politiky bylo nejedno úskalí, které jsme nedokázali obeplout a na kterých jsme nakonec ztroskotali.

Vzájemné vztahy Čechů a Slováků dynamizovaly vývoj událostí « pražského jara » od samého počátku, vnášely do něj prvek plurality a nakonec vyústily v nové státoprávní uspořádání. A přesto soudím, že jsme tuto dynamiku zdaleka správně nepochopili, politicky nezvládli a nevyužili ve prospěch společné věci, protože ta vůbec nebyla, především ze strany nás, Čechů, dostatečně reflektována. Nakonec to byly retardační síly, které oboustranných předsudků úspěšně zneužily proti demokratizačním snahám.

Vztah Československa a světa, okolního světa sousedů a « spojenců », ale i onoho « velkého světa » vnímali jsme tehdy neobyčejně intenzívně, neboť nejednou jsme se cítili být přímo na

výsluní všeobecné pozornosti, či dokonce snad předsunutou hlídkou světového pokroku. Oč silnější byly tyto opojivé pocity, o to méně jsme povaze skutečných vztahů mezi námi a světem rozuměli a o to méně jsme dokázali mezinárodně-politických souvislostí využívat ve prospěch reformy. Nakonec jsme právě na nepochopení a nedocení mezinárodních determinant zatím ztroskotali.

Koneckonců základním tématem všech politických kontroverzí « osmašedesátého » byl vztah KSČ a společnosti. Vyslovili jsme tehdy jen některé osvobodivé pravdy o podstatě tohoto vztahu a zejména jsme učinili velmi málo ke skutečně demokratickému a přitom pokud možno nezvratnému vyřešení ztuhlé a přitom neobyčejně citlivé problematiky. Nicméně především na tom doslova závisel osud demokracie v Československu.

Čtyřikrát se tedy vracím do minulosti, abych se pokusil osvětlit souvislosti čtyř « osových problémů », které se nakonec nešťastně protínají v roce 1968. Vrhají odtud nové intenzivní světlo na naši starou nemoc, schizofrenii naší historické paměti: neboť je to, jako bychom my, češi, měli dvojí dějiny: ty, které se nám zdály a ty, které skutečně byly (Bartošek).

Nechci věru vynášet soud nad českým národem; přiznám se však, že následujícími úvahami chci přispět třeba i k drastické léčbě nemoci jeho rozpolcené historické paměti.

Snad přinesou čtenáři některé provokující podněty a povedou pustil do vlastního přemýšlení a dospěl k závěrům snad přesnějším než jsou ty, které předkládám.

1. MYŠLENKY A TANKY

„Kdykoli jsme vítězili, dalo se to
pokaždé více převahou ducha
nežli mocí fyzickou“.

František Palacký

„Toto jaro právě skončilo a už se nevrátí.

V zimě se všechno dovíme“.

Ludvík Vaculík v prohlášení „Dva tisíce slov“
z 27. června 1968.

V naší zemi je málo památníků z vítězných bitev, žádné pak obelisky na počest velkých vojevůdců a ani jediný vítězný oblouk.

Zato máme v Praze dva živé obrazy: návštěvník stojí u zábradlí a hned u nohou mu leží proděravělá přilbice, kus dál odhozený samostříl a vedle prostřílený prapor. Barva na skutečném kameni má pak jistě znázorňovat krev. Z hlíny jakoby před chvílí udusané kopyty vyděšených koní se kdesi - návštěvník si nikdy není jist kde přesně - zdvihá plátno a na něm pak malíř vypodobnil vlastní bitevní vřavu s takovou sugestivností, že divák čeká, kdy se mu k nohám s řinčením skutálí ještě i meč vyražený z ruky bojovníka. Malíř rafinovaným napojením plátna (s imaginární bitvou) na udusanou zem (s reálnými rekvizitami, vypůjčenými z muzea) vtahuje diváka do dějů českých bitev, které však zdaleka nebyly bitvami vítěznými! Umíme procítit i své porážky...

První z živých obrazů - obrovské cirkoráma - zachycuje nešťastnou bitvu u Lipan roku 1434. Toho roku vlastně skončila nejproslulejší kapitola českých dějin - husitské války, kterými jsme poprvé a naposled vstoupili do středu evropských dějin jako zanícení zvěstovatelé reformace. Dvě vojska „božích bojovníků“ se u Lipan střetla v bratrovražedném boji. Živý obraz tak zachycuje ještě něco povážlivějšího než porážku radikálů: také vnitřní rozklad hnutí, neseného mesianistickou myšlenkou.

Na vrcholu Petřína je pak *druhý* obraz. Stejnou iluzivní technikou vykresluje boj Čechů se Švédy na Karlově mostě v roce 1648. Na samotném konci třicetileté války se tu patriotičtí Pražané brání Švédům, kteří sice myslí na lup, ženy a víno, ale objektivně vzato jdou na pomoc protestantským Čechům proti katolickým Habsburkům. Osmadvacet let po nešťastné bitvě na Bílé hoře je toto docela poslední šance: záhy pak přijde mír vestfálský; v proudu byla již násilná rekatolizace, exodus nekonformní české šlechty, germanizace a začínala dlouhá doba, která má v čítankách jméno „temno“. Pražané se Švédům na mostě ubránili, neboť z hlediska velkých dějin nevěděli zřejmě, co činí - vždyť pak už je čekalo „tři sta let poroby“. Živý obraz znázorňuje tedy něco horšího než jen vítězství nad spojenci, než porážku ve vlastní věci: spíše něco jako národní

sebevraždu! Umíme zřejmě procítit i sebevraždu...

K jiným upomínkám na české bitvy turistický průvodce Prahy návštěvníka nezavede. Bitev, v nichž zvítězila „česká věc“, je méně než málo. Musíme vzít zavděk alespoň takovými, kdy zvítězili Češi - v prvním případě jedni nad druhými, v druhém nad těmi, kteří jim mohli přinést náboženskou svobodu...

Nemáme příliš na vybranou a musíme zřejmě oslavovat i porážky. Kult mučednictví se sice protivil už Masarykovi, ale dosud stále ještě nejoblíbenější Čech moderních našich dějin byl a je spíše uctíván než studován, chápán a ve svých náročných maximech akceptován. Především však jsme se už naučili trpět a je nám to svým způsobem i příjemné. Čím svázanější ruce, tím volnější běh myšlenek...

„Živým obrazem“ je i vánoční číslo *Listů*, týdeníku Svazu československých spisovatelů z roku 1968.

Bylo čtyři měsíce po okupaci. První populární politikové „pražského jara“ byli už přinuceni k rezignaci, první cenzurní instrukce začaly oklešťovat svobodu slova, první tisíce legitimací KSČ těch, kteří nesouhlasili s tzv. normalizační politikou, začaly se hromadit na sekretariátech. Bylo právě po jedné krizi (studentská stávka) a další již stála za dveřmi (rezignace Smrkovského) - přechody byly vlastně zcela plynulé. Konec „pražského jara“ byl tenkrát v zimě už na obzoru...

Ale byl čas vánoční. Čas usebrání po hektickém roce, v němž se jedné noci naděje proměnily v pláč a kletby. Redakce *Listů* nechtěla zřejmě alespoň v tomto čísle jítřit dost již rozjitřené city svých čtenářů, kteří přece měli právo na malou iluzi pohody. Byla to doba, kdy se všem tolik chtělo rozpomínat se na solidní české jistoty, kterých nikdy není dost.

V čísle je úvaha Eduarda Goldstückerova „O síle slabých“, v níž autor sugestivně dokládá, že jemnější hodnoty kultury a vůbec civilizace přinášeli nikoli ti silní a mocní, ale slabí, nejslabší. A to jsme přece my, kteří jsme svou slabost před nedávnem opět osvědčili!

Chci se však zabývat článkem hlavním, který začíná na první stránce. Nazván je „Český úděl“ a jeho autorem je Milan Kundera. Tento jízlivý ironik a patentovaný skeptik napsal text, jemuž by snad všichni rádi uvěřili. Snad i ti, kteří s ním nesouhlasili a pustili se s ním do sporu na stránkách *Tváře* a *Hosta do domu*; byl to pak patrně jediný opravdu závažný spor o tom, co se stalo či nestalo v uplynulém roce.

„Živý obraz“ Kunderův začíná realistickým navozením atmosféry na způsob „skutečné přílbice“: vzpomínkou na zvuky vzdálené střelby 24. srpna 1968, kdy autor náhodou bere do ruky jímavou knihu evangelického emigranta Pavla Stránského „O státě českém“ z roku 1633. Stránského slova uvolňují v autorovi celý řetěz asociací a myšlenek... Pokládám je za mimořádně příznačné právě pro způsob, jakým se na širokém plátně uražených národních citů vyrovnaly s tím, že jsme opět - okupovanou zemí.

Kundera píše: „... doma i v cizině dospíval jsem znovu a znovu k tomu, že není hned na světě národ, který v podobné zkoušce obstál jako my a prokázal takovou pevnost, rozum a jednotu“. A jinde: „Pokus vytvořit konečně (a poprvé v jeho i světových dějinách) socialismus bez

všemoci tajné policie, se svobodou psaného i mluveného slova, s veřejným míněním, jež je slyšeno, a s politikou, jež se o ně opírá, s moderní kulturou svobodně se rozvíjející a s lidmi, kteří ztratili strach, to byl pokus, jímž Češi a Slováci poprvé od konce středověku stanuli opět ve středu světových dějin a adresovali světu svou výzvu“. A ještě jinde: „význam nové československé politiky byl příliš dalekosáhlý, než aby mohla nenarazit na odpor. Konflikt byl ovšem drastičtější, než jsme tušili, a zkouška, kterou nová politika prošla, byla krutá. Ale já ji odmítám nazvat národní katastrofou, jak to dnes obecně činí naše poněkud slzavá veřejnost. Troufnu si dokonce veřejnému mínění navzdory říci, že význam československého podzimu snad ještě převyšuje význam československého jara“.

Vím dnes, co Kundera tenkrát s jistotou nevěděl, co nechtěl vědět, co jen málokdo chtěl vědět. Vím, že všechno dopadlo špatně. Nejspíše právě tomu chtěl Kundera zabránit, chtěl docela jistě zastavit proces proměny nadějí a víry v malomyslnost. Nebylo by tedy slušné podrobit jeho vánoční poselství nemilosrdné kritice. Ale zdá se, že Kundera všemi svými silami zastavoval i proces přeměny zklamání ve vystřízlivění, iluzi v hořkou pravdu. Takové proměny jsou však v čase porážek jedinými nadějemi do budoucnosti. Způsob, jakým se bránil proti malomyslnosti, byl natolik tradiční a natolik v Čechách již osvědčený, že „živý obraz“ Milana Kundery nemůže být ušetřen. Autor je tu brán za slovo - za nás všechny, kteří se umíme vyrovnat s porážkou jen na způsob jeho „Českého údělu“.

A také proto, že tu bezděčně otvírá náš problém v téměř čisté podobě. Je to problém kulturního národa bez politiků a vlastně bez plnokrevné politiky (neboť tou není pouhý výkon moci), a tudíž problém *politické odpovědnosti vzdělanců*. Problém porážky, se kterou se smiřujeme i proto, že nám ji naši vzdělanci vysvětlí jako „vítězství ducha“. Ale také specifitější problém „profesionální avantgardy“ naší poválečné společnosti a údajné světovosti jejich „šturmování nebe“. Úhrnem řečeno: problém malého národa tváří v tvář přesile, problém konfrontace síly myšlenek a síly tanků.

Na počátku kapitoly citované rezumé Palackého pojetí českých dějin, které je však především *náročnou výzvou* a nikoli namyšleným konstatováním, vzal zřejmě Kundera neproblematicky doslova: převahu ducha jsme osvědčili, neboť jsme rezignovali na „moc fyzickou“ - a tedy jsme opět zvítězili... Ale co jsme to vlastně osvědčili?

Podzim 1968 se Kunderovi zdá ještě významnější než jaro 1968, ačkoli na podzim šlo v zemi, obsazené více než půlmilionovou armádou už jen o to, jakou podobu dokážeme vtisknout vlastní porážce. S jakým alespoň posledním gestem odejdeme ze scény konečně zase vlastních dějin, jaké poslední myšlenky nahlas ještě vyřkeme.

Důvodů k optimismu ani v tomto minimalistickém smyslu tedy nebylo. „Realistický skluz“, jak období od 21. srpna 1968 do nástupu Husáka v dubnu 1969 označil český publicista, patří k těm obdobím našich moderních dějin, na které bychom dnes nejraději zapomněli. Že se řeklo ještě leccos moudrého, že jsme nezpanikařili úplně - to nebyla ani tak naše zásluha. Za to spíš vděčíme větší rozvaze okupanta, který tentokrát chytře nespěchal a nechal tu nejspínavější práci udělat těm,

kteří měli do poslední chvíle alespoň jakousi důvěru. Aby právě tohle mohli dokázat, nějakou dobu se ještě trpělo, aby vycházely noviny a časopisy, aby oblíbení novináři a publicisté mohli ještě do nich psát.

Mohli jsme tehdy naší porážce dát podobu, která by nám dnes a kdykoli zítra dovolila říci s hořkou úlevou: jsme však vyléčeni z iluzí; alespoň v poslední chvíli jsme dokázali, že jsme pochopili, co se to všechno stalo. Namísto toho jsme se utěšovali, že zachraňujeme zbytky „polednové politiky“ tím, že znovu a znovu bez rozhodnějšího protestu svolujeme, aby byla kus po kuse demontována! A docela nakonec jsme třeštili v ulicích po vítězství našich hokejistů nad hokejisty okupační velmoci...

Jak je to pochopitelné, jak je to lidské - a jak je to málo! Jak je to počínání v Čechách povědomé!

Jak je to málo a jak je to blízké našim tradicím, když i Kundera, světově proslulý autor, brilantní deziluzionista, nesentimentální, programově skeptický typ - do tklivých melodií vánočních koled promlouvá s patosem nekritického vlastence! Je to k nevíře, ale právě v citovaném článku přesně charakterizoval mělkost vlastenectví obrozenců minulého století - aby sám dokázal z čerstvé porážky vyčarovat ještě další mělké iluze.

Pokušení učinit z *nouze ctnost* nešťastně vymezilo roli mnoha vzdělanců v našem veřejném, především politickém životě vůbec a v letech 1968-69 zejména. Nebo snad dostáli vzdělanci svým úkolem? Viděli přesně? Odolali pokušení odůvodnit, ospravedlnit, ba oslavit, co mělo spíše vyvolávat otázky?

Nenechme se mýlit jejich často okázalou intelektuálskou kritičností, na odiv vystavovanou skepsí. Kundera patřil mezi těch několik spisovatelů, kteří v červnu 1967 na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů dokázali nahlas říci dotud neslýchané a svým způsobem. se přičinili o to, aby se události rozběhly rychlejším tempem a vyvrcholily pak v příštím roce. Kundera se tenkrát v úvaze o „nesamozřejmosti národa“ odvolal k vůbec snad nejskeptičtějšímu Čechovi - k pomalu téměř zapomenutému publicistovi Hubertu G. Schauerovi, který měl odvahu zeptat se v roce 1886 nahlas, zda vůbec stojí za to všechna ta námaha, vynaložená na znovuvzkříšení národa... Zda bychom nepřinesli lidstvu víc, kdybychom svou duchovní energii byli spojili s kulturou velkého národa (myslel s kulturou německou), která je na mnohem vyšší úrovni než klíčící kultura česká? Byly to otázky, které sebeuspokojenou mysl českých vlastenců tehdy rozběsnily ke štvanicím na jejich autora - „zrádce české věci“, „zaproductance ve službách nepřátelské ciziny“... Kundera se po osmdesáti letech vyzývavě zeptal znovu - tváří v tvář oficiální tehdy kulturní politice, kterou označil za vandalství - zda je vskutku již „schauerovská otázka“ definitivně zodpovězena, zda evropská příslušnost českého národa je již konečně samozřejmostí... Kundera tehdy problém odvážně otevřel a osvědčil tak troufalou skepsi - a už o vánocích 1968 jej uzavírá plytkou optimistickým soudem, že ano, že jsme obstáli, konflikt vydrželi, že poprvé ve světových dějinách socialismu... Z nouze té těžké doby učinil u něj s nečekaným patosem - ctnost.

Nezabýval bych se jedním či dvěma články jednoho autora do takové šíře, kdybych nebyl přesvědčen, že mezi několika možnými případnými charakteristikami „pražského jara“ nemůže

chybět tato: šlo tehdy o poslední, dramatické dějství dlouhá léta trvajících konfliktu mezi intelektuály - reformními komunisty a mocí v systému „socialismu sovětského typu“. Průběh tohoto dějství byl urychlen jednak tím, že krizové jevy se právě v té době navrstvily na sebe a nebylo možné nereagovat na ně, ale především tím, že tito intelektuálové nenalezli tenkrát částečnou oporu u některých představitelů moci. Tlak zvenčí dodal pak konfliktu nacionální zabarvení, což přispělo k tomu, že jej za svůj pokládaly stále širší vrstvy veřejnosti. Nebyla to tedy politická moc sama, která konflikt rozpoznala a obnažila - svou roli sehrála tím, že neměla již dosti sil, aby jej účinnými prostředky zregulovala nebo docela potlačila. Odpovědnost komunistických intelektuálů za „pražské jaro“ proto byla a dosud je značná. Nelze ji nikterak oslabit konstatováním, že moc více méně jen reagovala, navíc se zpožděním, že nebyla nikterak na novou situaci připravena. Toto konstatování nemůže být vydáváno za dodatečné zjištění: mělo být přece předem jasné, že na víc než jen na rozpačité improvizace nebude politická moc stačit.

Musím se proto ptát, jak správně či nesprávně tito intelektuálové situaci před konfliktem zhodnotili, s jakými představami o povaze moci v Praze a v Moskvě do něj pak vstupovali, v jak vhodný či nevhodný čas a také jakým způsobem před politickou moc stavěli nakupené problémy, jak reagovali na její nedostatečnost a jak na to, že sami - chtě nechtě - začali najednou politické role hrát. Jakkoli mají intelektuálové zpravidla ambivalentní vztah k praktické politice, tehdy se od ní většinou výslovně distancovali. Cítili tu ohrožení své schopnosti a možnosti kriticky myslet. To však neznamená, že mohou být po porážce praktické politiky z politické odpovědnosti vyvázáni: alespoň z odpovědnosti za přesné vidění souvislostí, za přesné, přiměřené a včasné jejich pojmenování.

Neúspěch či dokonce debakl praktické politiky vždy skýtal a skýtá intelektuálům lacinou možnost zbavit se i té odpovědnosti, která přísluší jen jim. Je oním „deus ex machina“, který je ponechává na scéně dějin jako ty, kteří *chtěli a nemohli* a proto si teď umývají ruce. Debakl politiky v roce 1968 nebyl však zdaleka prvním toho druhu v českých dějinách a intelektuálové museli mít přece o tom jakési povědomí. Museli s ním počítat alespoň jako s možností; měli být proto na něj více připraveni, ale byli připraveni méně, než odpovídalo jejich netrpělivosti a odvaze k pravdě.

Ostatně nebyla to právě vždycky jen odvaha k pravdě - někdy, zdálo se, šlo spíše o „odvahu“ k jakési *sebeočistné provokaci*: oni sami pocítovali tlak poměrů do ledna 1968 tíživě, ale zdaleka nešlo jen o obtížnost třeba cenzury; šlo přece také o obtěžkané svědomí... Ony tíživé poměry byly přece tím, čemu oni sami kdysi pomáhali na svět, co obhajovali a ospravedlňovali a čeho se pak, dorostlého, více či méně zděsili.

Jak dokázali vidět takové poměry? Jak dokázali reflektovat svou roli při jejich utváření? Jak brali pak sami za takové poměry konkrétní odpovědnost? Neobyčejně závažnou otázkou je, zda dokázali chápat ty, kteří se na poměry dívali jako na cosi docela cizího, jim jen vnuceného, zda především s nimi dokázali vést dialog, spolupracovat s nimi. A jakou míru sebekritičnosti osvědčili, když šlo o nejdůležitější: o to, dát i jim skutečnou možnost hledat vlastní řešení. Kundera ve zmíněné polemice na začátku roku 1969 snadno vysvětlil, že není náhoda, že Václav

Havel nechápe „světovost pražského jara“: vždyť on prý pozoruje socialismus – „zvnějšku“... Cítili tedy intelektuálové-reformní komunisté odpovědnost i vůči většině národa, která pozorovala jejich reformní úsilí „zvnějšku“? Bylo snad „pražské jaro“ jen věcí těch, kteří měli napravovat vlastní omyly a selhání? Nebo i těch, kteří mnohé viděli a pochopili o poznání dříve, a proto jim nezbyvalo než po dlouhá léta stát mimo a hledět na všechno „zvnějšku“? Měl nakonec patřit vylepšený socialismus opravdu všem nebo zase všichni - vylepšenému socialismu? Šlo především o demokratický socialismus nebo o politické sebeurčení Československa? Nebo jen o generační záležitost odčiňování špatného svědomí - za každou cenu? Třeba i za cenu politického debaklu, po němž si komunistický intelektuál, dramaticky jakoby očištěný - umývá ruce?

„Byl to nejkrásnější týden, jaký jsme kdy prožili“, napsal Kundera o vánocích. Dovedl bych pochopit, kdyby takhle kdokoli promluvil koncem srpna. Bylo na co vzpomínat s dobrými pocity, že tehdy jsme v lecčem vskutku obstáli: nikým nevedeni, neorganizovaní a spontánně jednající lidé napsali novou kapitolu do světových dějin nenásilné rezistence, občanského protestu. Jedině oni zasluhují plné absolutorium. Ale o vánocích byla přece perspektiva jiná a vzrušené city musely jít stranou. Bylo již mnohem jasnější, co ten „nejkrásnější týden“ bude znamenat pro budoucnost země. Jak to tedy mohl Kundera napsat? Jak to mohl myslet?

Neplašme myšlenky jen proto, že jsou nepříjemné, proto, že je nemůžeme potvrdit ani vyvrátit přesvědčivým způsobem. Musíme si dovolit všechno, každou hypotézu - co jiného nám ostatně zbývá? Co když to tehdy bylo takhle: 21. srpen 1968 zbavil reformní komunisty odpovědnosti. Přesněji řečeno: mohlo se jim zdát, že zbavil. Mohli si totiž myslet: teprve nyní, po Srpnu, se zřetelně prokázalo, že co jsme chtěli, bylo dobré. Že to bylo něco docela jiného než sovětský socialismus. Tento důkaz však relativizuje naši dogmatickou minulost, kterou nám pořád někdo předhazuje: vždyť my jsme přece vždycky chtěli něco jiného, než co se realizovalo! Jako nyní tak i tenkrát jsme ovšem neměli dost prostoru, dost možností, měli jsme svázané ruce... Sami jsme teď nejvíce ztrestáni za čistotu svých úmyslů... A nyní? S tímhle my už přece nemáme nic společného. Vidíte - tanky... Co jsme chtěli, prostě nejde. Odcházíme stranou... Mohl být i takto 21. srpen 1968 vnímán?

Ten den skutečně mohl být základním mezníkem v sociální psychografii generace čtyřicátníků - padesátníků, reformních komunistů. Tento den mohli prožívat jako den spásy. Vrhli jakoby *osvobodivé světlo* zpět na jejich minulé hříchy: mohlo se jim od té doby zdát, že vede souvislá linie od jejich původních představ až po obrodný proces. A ještě osvobodivější světlo zdá se vrhat srpnová tragédie do budoucnosti: co bude, je už odpovědnost někoho jiného. Oni, generace reformistů, vyrostlých ze svazáckých košilí, *jsou od minulosti i budoucnosti jednou provždy jakoby odříznuti nočním vpádem...*

To všechno jsou otázky, které Kunderovo vánoční vystoupení jen vyhroceně obnažuje. Některé z nich nejsou tak docela nové, ba jsou to naše, staré problémy.

Jejich úběžníkem je otázka: Jaká je vlastně role vzdělavců v Čechách? Jaké jsou tradice

jejich politického působení?

Skutečně živé české tradice nesahají daleko do minulosti: otázky střízlivě položené českým tradicím nemíří dál než do doby, kdy se český národ probouzí ke svému druhému životu.

Rodokmen novodobého českého národa vykazuje nápadně velká prázdná místa. Český národ byl po Bílé hoře *dekapitován*, to jest zbaven vůdců z vyšších privilegovaných vrstev společnosti. Nebylo napříště českého monarchismu a feudalismu, národní dynastie a české aristokracie. Tato skutečnost bude ještě v těchto úvahách připomenuta a nebude to nadbytečné: v dějinách posledních staletí chybí česká šlechta, jako *nositelka státnosti*, ztělesnění jistých neopominutelných hodnot a ideálů, jako organizátorka kulturního života.

Naše „české ustrojení“ postrádá proto dědičné vybavení prvky šlechtického *sebevědomí*: právě šlechta bývá tou společenskou vrstvou, která necítí potřebu neustále se stvrzovat ve svém statutu, neboť ten je - dán. To má i své nevýhody, ale mluvm tu o přednostech: šlechta bývá vzorem „*neužitečných*“ *ctností* – nemusí myslet na zadní kolečka v jakémkoli smyslu. Šlechta ve svých nejlepších představitelích udržuje smysl pro čest a pravdomluvnost *bez ohledu na výhody či nevýhody*, které kdokoli jiný s daleko větší pravděpodobností v úvahu bere.

Náš *plebejský demokratismus* si dokonce vysoce cení tradiční české nechuti k aristokratismu. Pozor však: šlechta, která působila v českých zemích, aniž si osvojila české národní cítění v novočeském smyslu, byla pro národ především „nečeská“. To bylo důvodem propasti mezi ní a národem. Nacionální, vesměs protiněmecké city to byly, které nás, byť bezděčně, vedly k opovrhování hodnotami, jež jsme měli pak mnohokrát postrádat. Náš častý sklon ke kondelíkovskému jednání, k rezignaci na vlastní suverenitu a vůbec na hodnoty vyšší, „nepraktické“, jsou zprostředkovaným *důsledkem* také *našeho vlastenectví*, které se bohužel po dlouhou dobu živilo nechutí k silnějšímu živlu německému, hrozícímu nás pohltit.

Do značné míry museli poslání a úkoly šlechty v českém národním životě plnit lidé vzdělaní. Naši vzdělanci byli nejužejí spjatí s tou nejširší základnou pyramidální skladby národa. Jak velký je tu rozdíl mezi situací vzdělců našich a maďarských či polských! Tam se rekrutují převážně z drobné šlechty a přinášejí s sebou mimo jiné její despekt, ba nenávisť vůči podnikatelskému světu buržoasie. Jsou nacionalisticky, nejednou však přímo šovinisticky naladěni vůči okolnímu světu a jejich city bývají v tomto ohledu pateticky vášnivé; odtud onen okázale vzbouřenecký charakter jejich politických vystoupení. Odtud však i jejich izolace od obecného lidu, který v nich cítí především pány a pak teprve lidi vzdělané.

Vzdělanci v Čechách se vždycky těšili všeobecné úctě. Jejich sociální prestiž byla vysoká; dokonce ještě i v šedesátých letech tohoto století prokázaly průzkumy veřejného mínění, že nejvyšší respekt vůbec projevují lidé vůči povolání vysokoškolského učitele, i když bylo tehdy již do značné míry zbaveno svého původního étosu. Ano, jako povinnost, jako dluh vůči národu, jako poslání cítili čeští vzdělanci svou práci, ať již to byla práce vesnických učitelů, duchovních, spisovatelů, historiků a kdysi i novinářů.

V mimořádné úctě chovali naši předkové psané slovo, knihu. Negramotnost byla vymýcena relativně záhy a češi se stali národem čtenářů. Neměli jsme snad velkých génů literatury, ale

vždycky jsme měli několik drobných autorů, kteří uměli v pravý čas říci to, co jsme potřebovali slyšet, kteří dokázali odpovídat na problémy specificky naše. Snad se někdy dobové sociální objednavce přizpůsobovali až příliš. Čtení pro rozptýlení je fenomén teprve nedávný: dlouho (především v minulém století) se četlo spíše pro povznesení mysli či pro poučení. Také věda osvědčovala hlubší zájem o lidské problémy a neuzavírala se do povznesené izolace, jako tomu bylo nejméně třeba v Německu.

V nejednom ohledu tedy vzdělanci přejali úkoly šlechty: cítili se povinováni službou svému národu. Svou práci brali zpravidla velmi vážně a odpovědně. (Zase: někdy až příliš odpovědně. Nezůstali dlužni národu, spíše kultuře, umění...) Přebývala a překážela jim však zejména ona potřeba sebestvrzení, potřeba zaplašit nejistotu o smyslu jejich počínání... V *České otázce* napsal T. G. Masaryk: „Vstáváme z mrtvých a svět od nás očekává slovo spasitelné. Neřekneme-li mu toto spasitelné slovo, odvrátí se od nás a my se staneme podloží národů jiných“. Toto memento - výzva, nikdy nepřestalo znepokojovat mysli vzdělců. Střídavě a někdy i zároveň se proto u nás otvírala i zavírala okna do Evropy: chtěli jsme Evropu dohonit a zároveň jsme se chtěli chránit před jejím silným vlivem, abychom uchovali svou svébytnost. Cizí myšlenky a formy nejméně neměly proto u nás dost času k tomu, aby uzrály: naše kultura je přeplněna cizími vzory, nemá zcela souvislou linii vývojovou, nicméně přesto je kulturou českou. Se všemi přednostmi i slabostmi: je *lidová*, stojí vesměs na pevné půdě zdravého rozumu, postoj šovinismu a despektu k druhým přijímá spíše výjimečně a v zásadě je otevřená univerzální humanitě. Zároveň je však úzkostlivá, nemá dost sebedůvěry, je napodobivá a eklektická a zase staromilsky zahleděná do sebe, volí jistoty středních cest, v dobách dramatických zkoušek má sklon k abstraktnímu promýšlení problémů, neboť praxe, zejména právě politická, pokulhávala tak často za myšlenkou...

Naše kultura je silná v poloze citu, v ženském žvilvu lyriky. Román či velkorysý rozvrh filosofického obrazu světa, živel mužský, je v ní zastoupen výkony slabšími.

Je třeba tohle všechno připomenout i se všemi riziky zjednodušující zkratky, neboť kultura vůbec a vzdělanci, později řečení intelektuálové (rozuměj: tvůrčí inteligence) sehrají i v politickém životě země klíčovou roli. A vtisknou jí pečeť své síly i malátnosti.

Snad je možné zobecnit a říci, že naše kultura je prodchnuta starostmi *o národ*, že je *plebejsky demokratická* a že má sklon ke *kacířství*. V době obrozené projevil se především její nacionalismus. Mezi dvěma světovými válkami, kdy došlo k zatím největšímu rozvoji, kultury, osvědčila svou demokratičnost a opět starost o národ a naposledy, kdy se vypjala k pozoruhodným výkonům, to jest v roce 1968 (a do značné míry i v letech předcházejících), v nestejně míře a s nestejnou důsledností osvědčila všechny tři své bytostné sklony: nacionalismus, demokratičnost a kacířsko-kritický osten. To všechno při pokusu o nové osvojení socialistické myšlenky. Je to jen hrubé schéma, do něhož se tu mnohé už nevešlo; sleduji však nit jen jednoho problému, a tím je tu role kultury, tedy vzdělců v politickém životě země.

Jinde bude třeba zevrubněji se zabývat otázkou, proč politické myšlení a politické jednání nikdy nebylo a dosud není silnou stránkou veřejného života v Čechách. Je možné říci však už nyní, že kultura „zaskakovala“ nejméně za slabou a nevýraznou politiku a že sami intelektuálové

přejímali úlohy politiků. To sebou neslo některá obecná a některá specificky česká rizika a někdy přímo defekty.

Spolu s Kusákem si myslím, že mezi ty obecné patří *podcenění „volních“ a tedy mocenských faktorů politiky*, přepjatá víra v *moc slova*, iluze, zaměňující *poznání s politickou akcí*, sklon *ideologizovat* i praktické politické problémy, *abstraktně* promýšlet otázky, jejichž řešení by vyžadovalo spíše věcnou analýzu, dlouhodobý koncept a přiměřený výběr taktických prostředků. Kulturní „znečištění“ politiky znamená vždy také její *etizaci*: nikoli však především ve smyslu imperativu etizace politického jednání („politických mravů“), ale spíše ve smyslu *mravního rozhořčení* jako *motivů* takového jednání: silně pociťované potřeby „napravit“ chyby minulosti, „odčinit“ *minulé bezprávní a křivdy*; proto je taková kulturně stigmatizovaná politika *zahleděna do minulosti* nejméně na úkor aktuálních a snadněji řešitelných problémů dne. (V *České otázce* Masaryk několikrát zdůraznil, že nebude skutečně praktické obrody, nedokážeme-li odčinit příčiny našeho úpadku - a to prý jest rok 1487... I tak praktický myslitel a politik trval na tom, že musíme odčinit cosi, co se událo téměř před půl tisíciletím! Co že se to událo? O tom v textu vlastně nic není: Masarykovi to bylo zřejmě zcela jasné, a protože pociťoval především silnou potřebu „odčiňovat“, nezdržoval se vysvětlováním, které by rozhořčení nad minulostí nejspíše muselo zproblematizovat. Čtenář nechť si letopočet vyhledá v hodně podrobných historických studiích.) Také mnozí současní kritikové našich moderních dějin jsou více či méně posedlí „odčiňováním“: za všechny jmenuji jinak střízlivého Tigrida, který je zcela ovládnán představou nutnosti „odčinit“ únor 1948...

Tvůrčí intelektuál touží po *sebestvrzení* a proto i po tom, aby svět odpovídal jeho myšlence, aby byl logický a aby respektoval mravní normu. Situace se však velmi komplikuje, když takový intelektuál začíná jednat ve sféře politiky a neodolá nutkání zacházet s mocenskými prostředky. Problémy se pak často stávají prakticky *neřešitelnými* a pokusy nicméně je rozřešit vedou k *radikalismu* a přepjatostem.

Specificky česká rizika - defekty politiky „znečištěné“ kulturou jsou pak dána především tradicemi *naivní víry v pochopení a obdiv světa* a naopak *nevíry ve vlastní síly* (nikoli v originalitu!), tradicemi živého smyslu pro sociální otázky politiky, nedostatečně však vyvinutým smyslem pro její mocenské založení. Osobitým problémem je pak český radikalismus.

Politicky se angažující intelektuál bývá totiž zpravidla rovnou radikálem. Zhusta člověkem levice. Poklidný vývoj zdá se mu být nesmyslně pomalým, neboť on má v hlavě hotový recept jak změnit všechno tak, aby logice jeho myšlení bylo učiněno zadost. Český radikalismus, jak přesně vidí Ostrý, však *není nikdy původní*, nepřichází s vlastní iniciativou. Nechává se mocně inspirovat a rozplameňovat radikalismem jiných (Francouzů, Němců, Rusů...). Navíc je vnitřně jaksí rozštěpený: ve světě čistého myšlení sám sebe pohání k řešením zcela důsledným a teoreticky přímočarým - v praxi je rozpačitý, krotký, vlastně tu žádným radikalismem není. Je tedy nedůsledný, protože je skeptický k *radikalismu praktickému*: zejména ve chvílích krizí odmítá to, co v klidných a sebevědomých dobách hájil. Tato rozpačitost není však onou opatrností, která je v politice vždycky na místě. Přichází zpravidla pozdě: vzrušující abstraktní koncepty už v hlavách

lidí vykonaly své, síly jsou rozpoutány a začít s rozšafnou opatrností až nyní je vesměs zhoubnější taktikou než důslednost a neústupnost. Po srpnu 1968 se původní radikalismus reformních komunistů transformoval v nacionální sentiment a v heroizované kapitulantství...

Sepsání manifestu, programu, protestu nebo čehokoli podobného není totiž žádné východisko. Je to čin, někdy jen gesto, které může na krátko přinést úlevu, vyčistit vzduch a změnit na čas subjektivní prožitek situace. Nemění však ani v nejmenším mocenské poměry, pouze je může obnažit. Nejednou vytváří iluze, že změna těchto poměrů vše vyřeší, což je nesmysl. Klame potud, že slibuje nemožné. Neboť budoucnost záleží vždycky spíše na nás než na těch u moci, ať jde o kohokoliv. Záleží na tom, nebudeme-li odkládat, co se dá promyslet a udělat - i tou „drobnou prací“ - už dnes... Intelektuálové však nejspíše nebudou chtít jít dál, do praktických pozitivních důsledků svých myšlenek, nebudou chtít vzít na sebe ten příslušný díl politické odpovědnosti a tak si „svázat ruce“. A budou mít pravdu, když budou trvat na tom, že chtějí zůstat především kritickými mysliteli - jsou-li jimi ovšem skutečně. Proto od nich nejspíše nelze čekat žádné velké, skutečně politické činy. Jejich úkolem *je přesně myslet a v pravý čas, na pravém místě promluvit*. A nevnášet do politiky svá osobní traumata. *Bez iluzí vidět své možnosti i meze*. S případnými politickými ambicemi (když už intelektuál neodolá) uložit si i řeholí politických praktiků.

Dostáli těmto imperativům čeští vzdělanci-intelektuálové, kterým nebyla politika lhostejná? V druhé polovině minulého století spíše jen pokorně sloužili národní věci, s dobrovolně podvázanou kritičností podřizovali se sebeklamným mýtům; výraznější ambice politické neprojevovali. Pěstovali a šlechtili český jazyk, českou literaturu, české divadlo, českou vědu... Také obraz našich dávných a nejdávnějších dějin, tato naše „legitimace pro vstup do rodiny skutečných národů“ byl tehdy zhruba dohotoven. To bylo ostatně základní politikum doby: vyrovnat se s minulostí.

Karel Havlíček a Tomáš G. Masaryk jsou proto *výjimkami* mezi dobovými vzdělanci. Oba ostře kriticky myslící lidé, střízliví analytici poměrů nejen domácích, vstoupili do politiky vlastně v opozici vůči tehdejšímu politickým praktikům a oba je vysoko převyšovali. Masaryk byl nicméně až do konce první světové války spíše podezíraným cizím elementem na dětském hřišti české vědy, politiky a veřejného života vůbec. Když se pak stal „presidentem osvoboditelem“, byl ovšem rázem a všemi uctíván jako nejvyšší autorita mravní a politická... Masaryk ovšem tehdy svou intelektuálsky kritickou orientaci opustil - vzdal se jí, protože vzal na sebe odpovědnost politika a státníka. To je čin zcela ojedinělý nikoli jen v našich dějinách a slouží mu nepochybně ke cti. Byl tedy Masaryk kritický intelektuál s vyvinutým politickým smyslem a byl pak Masaryk politik-státník, který si uložil mnohé rezervy.

Největší hrozbu úspěchu Masarykovy zahraniční akce v době první světové války neznamenal nepochopení a nezáměr některých západních diplomatů a státníků, na něž zejména zprvu narážel, ale neustále horlivě osvědčovaná přichylnost domácí politické reprezentace k bortícímu se domu Habsburskému. Za koho to ten profesor vlastně mluví? - ptali se mnozí lidé

západního světa. Manifest 222 českých spisovatelů z května 1917 byl činem v hodině dvanácté a pozvedl hlavu malátnému národu. Politickou reprezentaci pak nemilosrdně konfrontoval s truchlivými výsledky jejich předstírané loajality: doma působící představitelé české oficiální politiky se do taktických ohledů nakonec tak zamotali, že snad ani sami nevěděli, co si skutečně přejí.

Úcta národa ke spisovatelstvu od té doby pokud možno ještě více stoupla. A také spisovatelé pocítili větší závažnost svého morálního a konec konců i politického úvazku. Občas se pak zdálo, že češi očekávají od svých spisovatelů, co se dosud neodhodlali splnit legendární blaničtí rytíři.

Necelých dvacet let první československé republiky je dobou zatím největšího rozkvětu české kultury a vzdělanosti. Všechny myšlenkové i formální proudy vešly se do tolerantní atmosféry mladého demokratického státu. Vešly se tam přitom jako proudy svářící se, soupeřící. Československo přestávalo být kulturní periferií Evropy, ztráceli jsme postupně své komplexy, i když pořád ještě Paříž byla především arbitrem našeho vkusu, zvěstovatelkou nových literárních a výtvarných mód. Méně svět anglosaský - k naší škodě. (Levicová kultura se především ve dvacátých letech shlížela v Moskvě.) Intelektuálové a umělci se rozhodně nemuseli cítit frustrováni, pokud je netrápil nedostatek talentu. Výletů do politiky z jejich strany nebylo proto mnoho: hned po válce tragikomické angažmá básníka Svatopluka Machara coby vrchního inspektora čs. armády a nešťastné nacionální poblouznění básníka Viktora Dyka... To byla spíše ještě rezidua války a komplexu z Habsburků.

Je právě tak samolibou nadsázkou tvrzení komunistů, že za první republiky „všechno, co v kultuře něco znamenalo, šlo s námi“, jako je předsudečnou slepotou popírání skutečnosti, že mezi umělci (především spisovateli a mezi nimi především zase mezi básníky) bylo opravdu mnoho těch, kteří s komunisty sympatizovali, nebo přímo v jejich řadách stáli. Determinace *sociálním* původem českých vzdělanců (jako celé vrstvy, nikoli vždy jednotlivců) tu nepochybně hrála svou roli. Vypjatý smysl české kultury (ale i politiky) pro *otázkou sociální* jistě také. Politika KSČ vůči vlastním či jen sympatizujícím intelektuálům byla relativně (relativně!) tolerantní; byl to důsledek toho, že tato strana sama fungovala jako strana legální, ucházející se - alespoň občas, když nepreferovala negativistická gesta - o podporu voličů a nemohla si tedy vždycky dovolit takovou míru sektářství, na jakou by eventuelně měla chuť. Především však tehdy působila obecná a přitom velmi nakažlivá nálada mezi evropskými intelektuály, z nichž tak mnozí s komunistickou myšlenkou koketovali nebo dokonce - spíše však výjimečně - s moskevským komunismem vstoupili ve svazek manželský. Výčet renomovaných intelektuálů, kteří měli alespoň někdy nějakou milostnou pletku s tímto komunismem (tedy stalinismem) je vždy znovu překvapující. Pro české intelektuály bylo pak levičáctví nejednou i pařížskou módou.

Tzv. „bolševizace strany“, k níž došlo na jejím 5. sjezdu v roce 1929, byla však pro řadu předních spisovatelů-komunistů příliš silným soustem: nová linie byla nepokrytě sektářská a Československá komunistická strana se navíc dostala přímo pod moskevskou kuratelou. S ostře formulovaným veřejným prohlášením z KSČ vystoupilo sedm spisovatelů, o jejichž uměleckých kvalitách nemohlo být pochyb. Jen dva z nich - Jaroslav Seifert a Josef Hora - se však do náruče

matky strany nikdy již nevrátili. Ostatní dříve či později ano. Nešlo však zdaleka jen o poblouznění či selhání části českých intelektuálů. Pravdu tvrdohlavě odmítali vidět i mnozí spisovatelé a básníci angličtí, američtí, francouzští... Byla to nemoc této doby, ve znamení hrozivého nástupu nacismu a fašismu, jakési její duševní úbytě: ztrácela se příliš rychle víra v demokracii - protože tato demokracie neměla vždy dosti velkorysého smyslu pro sociální problémy doby, protože měla v sobě málo účinných látek proti sociálnímu i nacionálnímu sobectví... Ale nejspíše také proto, že skutečně fungující demokracie nikdy nebude imponovat intelektuálům a umělcům: je pro ně příliš nivelizující, šosácká, nudná.

KSČ v každém případě v meziválečném dvacetiletí získala na svou stranu více intelektuálů než kterákoliv jiná komunistická strana na světě. Nezkompromitována Mnichovem mohla pak očekávat poválečná léta s důvěrou ve vlastní síly. Jiné politické strany a proudy tak mocné a vnitřně ukázněné, či spíše zkonformované šiky vzdělavců k dispozici neměly.

Prvá poválečná léta jsou ve znamení slavností, manifestů a vznícených nadějí. Souvislost dění se rozpadá do krátkodechých kampaní. *Plochému zpolitizování, demagogii, primitivní agitačnosti* tehdejší hektické žurnalistiky se jen málokterí intelektuálové odvážili vzepřít střízlivou skepsí - patřili mezi ně především Ferdinand Peroutka a Václav Černý. Místo kultury ve vlastním smyslu byla jen – „kulturní fronta“, která se stále více sama gleichšaltuje. V záplavě slov, hesel a výrazových klišé je analýza právě těch základních dobových ideologomat tabu. Černobílá terminologie se stává obecným majetkem, neboť veřejný život je záhy zcela zpolitizován - zploštěn a není autonomní oblastí ducha, která by se dokázala vymanit ze sevření skupinových zájmů. Každý snad cítí výzvu doby přihlásit se k nějakému praporu, nikdo nechce být sám... Je patrná *poválečná únava z individuality a z demokracie*.

Spisovatelé, kteří se později prohlásí za „svědomí národa“, se v této době stávají strhujícím příkladem touhy po davovosti. Nevzniká také žádné skutečné dílo. Tradice, živá síla minulosti, je odmítnuta. Minulost je opravdu minulá, zašla. Zbyla po ní jen hřbitovní vůně, popřípadě rituální světlo obestírající ty, kteří se nevrátili z koncentráků. Vzniklé vakuum dává povstat konjunkturu prostřednosti.

Okupace tedy přivodila zásadní změny. To ona pohřbila „ducha První republiky“. Kolik jen významných osobností odešlo během té doby nebo v její předvečer, ať již smrtí násilnou nebo přirozenou: TGM, František X. Šalda, Emanuel Rádl, Josef Pekař, Čapkové, Vladislav Vančura, Karel Poláček, Josef Hora... Každý obor lidského konání, věda umění, filozofie, politika, každé město či městečko mělo své padlé, každá končina nějak osiřela.

Doba těsně po válce byla mělká a nezdravá, jakoby otrávená. Stísněné vědomí klesá na úroveň davového vření. Očividná je rozpínavost levice, všudypřítomnost a působivost její demagogické propagandy. Způsob disputací už připomíná doby pozdější: všichni jsou „pokrokoví“, komunisté „nejpokrokovější“, což si jim vlastně nikdo netroufá upírat. Jejich vědomí se opírá o moc - zatím ještě nikoli ozbrojenou, docela určitě ale o moc jakýchsi spodních proudů „ducha doby“, resp. davové mentality. Ti ostatní to vědí a jsou v disputacích bázliví, musejí se

nejdříve zaklínat, že „oni přece taky“ atd., zatímco komunističtí mluvčí se ocitají v sebevědomé roli soudců a se samozřejmostí vytýkají, mentorují, vynášejí ortely, vyhrožují ...

Jak se vlastně ocitli v této roli, kterou jim tak málokdo byl ochoten vehementněji upírat? Není vůbec snadné na tuto otázku odpovědět. V každém případě platí, že po válce a okupaci, po *likvidaci vypracovaných životních forem a společenských struktur vzniklo vakuum*, které právě komunistická ideologie a politický styl sebevědomých komunistů dokázaly nejlépe vyplnit. Komunisté dokázali těžit z celkové *dezintegrace společnosti*, která byla zprvu spíše samovolná, ale již posléze oni sami ze všech sil napomáhali.

Česká společnost se postupně rozpolcuje na dvě nestejně poloviny, které se pak už nikdy nespojí. Lidé se nesejdou... (Tento proces originelně postihl Erazim Kohák v knize *Na vlastní kůži*.) Jsou tu ti, jejichž demokratická, „prozápadní“ orientace v roce 1938 tak říká selhala. Od té doby byli v defenzivě, ať už to věděli nebo ne. V únoru 1948 pak prohráli, co ještě zbývalo prohrát. Byli odstaveni, vyřazeni, pronásledováni, zavírání... To byli ti „poražení“. Budoucí vítězové po válce zkompromitováni ještě nejsou. Prestiž KSČ, která byla před válkou silně menšinovou stranou a která prodělávala do roku 1941 křivolaké peripetie, nesmírně vzrostla. Září sice odraženým světlem z východu, neboť jejich nositelka si ji žádnými svými skutky ještě nevysloužila, ale působí sugestivně. Byl tu ovšem odboj. Podíl KSČ nikdo nehodlal popírat, ale přesto byl od první vhodné chvíle soustavně a systematicky zveličován. Komunisté záměrně vyrábějí legendy svých mučedníků, takže po letech se mohlo zdát, že jen oni bojovali proti nacistům. Ve skutečnosti mnozí bojovali právě „za KSČ“ ; ti ostatní na barvu dresu hleděli méně nebo na ni často vůbec nehleděli. (Komunistický „odboj“ v letech 1939-1941, resp. agitace proti západním demokraciím, „ohrožujícím mírumilovné Německo...“, byl rychle oficiálně zapomenut.)

A tak v roce 1946 se KSČ stává nejsilnější stranou ve volbách. Je to strana „vítězů“, kteří se rozpolcení národa nikdy nesnažili léčit, neboť z něho těžili. Teprve po dvaceti letech, teprve až když se mnozí „vítězové“ sami octnou mezi poraženými, teprve pak snad..., ale o tom později.

Komunističtí intelektuálové nestáli v poválečných letech stranou davových vášní - spíše naopak. Jen jednotlivci dokázali neoslyšet varovný vnitřní hlas. Křehký básník František Halas se mučí výčitkami, ale nicméně setrvává ve vysoké „kulturní“ funkci v Kopeckého ministerstvu informací. Zanechal po sobě dizonantní, vnějším tlakům se vzpírající verše a také politickou závěť, která je vlastně jedinou otázkou: Jak jsme mohli? Teige je systematicky uštíván a umírá ze zoufalství, Biebl volí skok z okna. Záviš Kalandra je popraven s Miladou Horákovou. Vladimír Clementis, který „pochyboval“ o Stalinově paktu s Hitlerem, se Slánským...

Spisovatelé mají nyní svůj svaz a komunisté stojí v jeho čele. Nepřekvapí, že tento svaz se nikdy nezmoohl ani na tichý protest proti tomu, že do vězení putovaly desítky spisovatelů: Jan Zahradníček, Josef Kostohryz, Václav Renč, František Křelina, Zdeněk Kalista, Václav Prokúpek, Jan Šnobl, Petr Kopta, Josef Knap, Rudolf Mertlík, Bedřich Fučík, Ladislav Novomeský, Jiří Mucha, Karel Pecka, Jan Beneš. Dlouho, velmi dlouho, vlastně až do poloviny šedesátých let nedal nikterak energicky najevo, že není normální, když v izolaci, bez publikačních možností a někdy i v bídě žijí Vladimír Holan, Bohuslav Reynek, Václav Černý. (V posledních letech před

rokem 1968 prosadili funkcionáři Svazu spisovatelů alespoň omezené možnosti publikovat pro Černého a Holana. Zasloužili se také o to, že Holanovi byl udělen titul národního umělce.) Spisovatelů, kteří alespoň po nějakou dobu byli v oficiální nemilosti a byli tedy zbaveni možnosti pracovat a zveřejňovat výsledky své práce, by byla dlouhá řada...

Situace na vysokých školách nebyla lepší. Čistky probíhaly mezi studenty i mezi profesory: na některých fakultách místo nich zprvu přednášeli nejuvědomělejší studenti - komunisté.

Vznikl monopol na státně koncesovanou a ideologicky reglementovanou vědu - Československá akademie věd, jejímž presidentem se nemohl stát nikdo jiný, než Zdeněk Nejedlý, člověk, který omezenost obrozeneckého nadšení zasnoubil s netolerantností komunistické ideologie a umocnil ještě autoritou, kterou mu dávalo jeho mocenské postavení.

Nemá však valného smyslu pokračovat v tomto chmurném líčení pouťorové scény kulturního života v zemi. Rozepisovat se o tom, co se hrálo v divadlech, jak vypadaly noviny, jaké filmy se točily. Dodejme však, že „kulturní fronta“ osvědčí spolehlivost i v letech procesů: básníci a filozofové, prozaici i vědci napíší ne jeden článek, schvalující rozsudky smrti - i když se již nikdy nedozvíme, kdy se tak stalo z jejich vlastní iniciativy a kdy pod tlakem a redakčním dohledem vysokých stranických míst. To však jen málo mohlo změnit na pocitu viny, který dříve či později většinu takto angažovaných intelektuálů dostihl.

Co s ním? Co s výčitkami svědomí? Vždyť nebyly jen desítky těch, kteří psali o procesech: kolik jen bylo takových, jež mlčeli, když byli zbavováni možnosti práce či publikace jejich kolegové, kteří však nešli před soud a do vězení, kdy tedy snad nebylo tak riskantní protestovat, solidarizovat se s nimi? Procesy a popravy - to byla přece jen ta *nejviditelnější* část krutosti a zvůle. Byly tisíce a tisíce těch, které ušetřili na životě a fyzickou svobodu jim ponechali, ale „popravili“ je jako tvůrčí, duchovní lidi, které odsoudili k izolaci a mlčení. Stěží mohlo být jediného prosperujícího spisovatele, umělce či vědce, který nebyl svědkem alespoň jedné takové tiché popravy, protože všude mizeli lidé jen proto, že měli jiné než oficiální názory, nebo spíše proto, že nebyli ochotni nahlas připustit, že je vlastně nemají. Zkušenost lidské a občanské perzekuce nepohodlných intelektuálů byla v padesátých letech zkušeností masovou: jak pro jejich *oběti*, tak pro *vykonavatele*, ale také pro tiché, neprotestující *svědky*. Taková masová zkušenost musela ovlivnit všechno, co se stalo potom.

Musela ovlivnit i události roku 1968, jejich dynamiku: síly, které tehdy hnaly vše dál a dál, i síly, které vývoj brzdily. Zlé svědomí bylo mocným, i když skrytým a zapřeným motivem jak radikálů, kterým bylo všechno málo, tak i vystrašených konzervativců, kteří by nejraději vývoj vrátili zpět. Zapřené motivy jsou však motivy jen stěží *ovladatelné*: ten, koho mají ve své moci, je usilovně racionalizuje, neboť je sám před sebou stydlivě skrývá. Tato utajená dynamika „pražského jara“ snad nejvíce přispěla k tomu, že nebylo zřejmě možné politicky je usměrnit tak, aby nedošlo k nejhoršímu. *Nezvládnutá minulost* pak mohla ovládnout přítomnost. Je možné namítnout, že nad míru ulpívám u těchto choulostivých problémů, že „moralizuji“. Že zbytečně prodlévám u takových pomyslů, jako je „vina“, pocit viny, „špatné svědomí“ ... u chimér, které jen

rozněcují vášně, rozeštvávají lidi, oživují zbytečně stará traumata. Že je to i proto uvažování zcela neplodné a také nepolitické. Že sám činím, co jiným mám za zlé: že rekriminuji, obracím pohled zpět a vyvolávám touhy po „odčiňování“...

Nemyslím, že taková výtka je tu na místě. „Vady systému“ byly již nesčetněkrát objasněny: od roku 1956 se nad nimi zamýšleli českoslovenští intelektuálové ve stovkách, snad tisících prací. Byly v nich řečeny - zašifrovaně či později poněkud otevřeněji - banality i hluboké, objevné pravdy. Toto téma je možné pokládat za vyčerpané. Není však vyčerpano *téma osobní odpovědnosti* lidí, kteří systém oživovali jako jeho ovladači, jako jeho *mozky, iniciativní hybatelé, ale i pasivní proveděči, lhostejní statisté a němí svědkové*. „Osobní odpovědnost“ nezakládá však vlastně žádné veřejně sdělitelné „téma“, a proto se nedá ani „vyčerpat“. Je to záležitost zcela individuální, spíše *tichá než okázalá*.

Nelze odčinit nic z toho, co se stalo. Lze - co lze? Zkroušeně konstatovat, že jsem neobstál, že zřejmě není žádných záruk ani proti příštím selhání, a pak je asi na místě rozhodnout se, že se jako člověk veřejně známý prostě odmlčím. Že tak dám najevo stud a především rozvahu: vždyť co když neobstojím ani příště? A že tím na sebe alespoň částečně vezmu část trestu, který jsem nechal nespravedlivě ulpět na jiných. Lze. tedy reagovat tím, že si nasadím uzdu zdrženlivosti a o některých věcech budu raději mlčet, nebo mluvit vždycky spíše jako poslední... je možné se snad také rozhodnout, že budu všechny síly věnovat pokusu objasnit motivy a příčiny především svého vlastního selhání... Umlčeným oponentům je žádoucí říci bez vytáček a relativizací co možná nahlas: v tom a v tom měli jste pravdu. Vy jste ji měli a ne já, my - a neodkazovat při tom omluvně na všechny možné dobové kontexty.

Tohle není receptář pro ty, kteří mají špatné svědomí. Spíše jsem tu chtěl naznačit, že tyto a podobné způsoby vyrovnávání se s minulostí rozhodně u nás nepřevládly. Bylo by totiž jinak více *rozvahy* v roce 1968. A také více *odvahy* postavit se druhé světové velmoci, která na nezvládnuté minulosti drží své mocné ruce. Protože byly v zásadě *dvě možnosti*, jak „demokratizovat“ a přitom se vyhnout kapitulaci: bylo možné postupovat rozvázněji, s větší obezřelostí, střízlivěji a nejspíš pomaleji. Bylo však možné postupovat také odvážněji, důsledně a neohlížet se na to, co tomu řeknou v Moskvě, kdyby od samého počátku nechyběla odvaha dát najevo vůli bránit se hrozbám síly ba i síle samotné. Kdyby obezřelost či odvaha byly zvoleny, svědčilo by to o tom, že v „obrodném procesu“ lidé řešili méně své problémy osobní (selhání, pocit viny...) než problémy, které se týkaly všech.

Už na tomto místě, kdy se v líčení dějů dostávám k roku 1956, k roku, který byl i u nás přece jen jakýmsi mezníkem, chci tedy zdůraznit, že protagonisté „pražského jara“, reformní komunisté intelektuálové mezi nimi na prvním místě - nebyli ve své většině vyrovnáni s minulostí, se svou osobní odpovědností za ni. Ovšem prokázat tohle zcela uspokojivě nelze... Průběh dějů roku 1968, jejich srpnový výsledek a „realistický skluz“ k dubnu 1969 však takové domněnce přisvědčuje. Ale o tom později.

Rok 1956 je rokem 21. sjezdu KSSS, polské a maďarské revolty, ale také rokem, kdy

Československo úspěšně sehrálo v poválečných dějinách východní Evropy klíčovou roli jako její stabilizující faktor. Bouřlivé události na naší „kulturní frontě“ byly z tohoto širšího hlediska vlastně zanedbatelné. Že byl tento rok reformními komunisty subjektivně prožíván docela jinak, dramatičtěji, je také svědectvím jejich omezené perspektivy.

Byl to rok 2. sjezdu spisovatelů, sjezdu slovenských novinářů, studentských majálesů v Praze a v Bratislavě. V některých organizacích strany (také na vysokých školách mezi učiteli) se ozývaly hlasy, žádající svolání mimořádného sjezdu strany, který by vyvodil důsledky z kritiky „kultu osobností“. Politická moc snad poprvé zakolísala už tím, že včas nezabránila kritickým vystoupením intelektuálů. Sjezd nicméně svolán nebyl a někteří z těch, kteří jej požadovali, byli stranicky potrestáni; došlo také k vylučování studentů ze studia - za Majáles. Hnutí reformních komunistů se tehdy začínalo nesměle profilovat.

Okřídlená slova 2. sjezdu spisovatelů byla „svědomí národa“. Spisovatelé jako svědomí národa... Vystoupení básníka Františka Hrubína a Jaroslava Seiferta a prozaiků Václava Kaplického a Ladislava Mňačka apelovala na základní povinnost spisovatelů mluvit pravdu. Snad nejpozoruhodnější na sjezdu bylo to, že spisovatelé komunisté tam vystoupili spolu s nekomunisty. Taková konstelace byla možná patrně proto, že se mluvilo sice rozhodně, ale nikoli konkrétně. Hrubín nicméně řekl: „Kdo si u nás spokojeně chodí, spokojeně pobírá honoráře a klidně usíná, jakoby o ničem nevěděl, kdo neřekne nahlas: Zde se děje křivda! - je zakuklený měšťák a sobec; a ten, kdo dokáže jen tajně se stydět, je zbabělec!“ Ale bohužel právě tak si spisovatelé počínali. Vůle být „svědomím národa“ mohla být proto představiteli moci pokládána za opovážlivou drzost a výzvu, ale také „poražení“ ji mohli právem vnímat jako dosti neskromnou nadsázku, jako plané gesto. A přesto je pravda, že v roce 1956 a v pozdějších letech stále častěji a otevřeněji vyjadřovali mnozí spisovatelé (zejména ti, kteří se později seskupili kolem měsíčníku *Květen*) kritická stanoviska, která nebylo možno pokládat za zcela nicotná a nevýznamná. Jejich myšlenková a umělecká hodnota byla však těmi, kteří byli „uvnitř“ systému, zřejmě neúměrně přeceňována - a také moc svými represivními opatřeními přispěla ke vzniku povrchní představy o tom, že čeští spisovatelé jsou něco jako patentovaní bojovníci za pravdu, že v tomto smyslu mají „veškerá práva vyhrazena“.

Rok 1968 poskytl těmto problematickým zásluhám jakési měřítko, neboť tehdy vlastně poprvé, často s rozpaky a nesměle, promluvili „ti druzí“, ti, kteří nikdy nebyli „uvnitř“ systému, ti „poražení“, vyřazení, umlčení. Mluvili vesměs klidně, nevyčítali, jen někdy jako by se - divili. Neboť oni, kteří se nemýlili, alespoň nikoli v tom podstatném, kteří nejednou správně odhadli situaci hned po únoru 1948 a ocitli se proti své vůli jako diváci kdesi na vedlejší koleji, oni, kteří nyní nemuseli objevovat prostopравdy demokracie - oni najednou jakoby neměli co říci! Byli tenkrát ve srovnání s rozohněnými radikálními intelektuály - kdysi dogmatiky, skoro konzervativní. Radikálové je prostě ve všem přehlušili a oni ani neměli vždy ctižádost či potřebu připomenout, že tohle všechno, co je slyšet najednou i každého tlampače jako čerstvě objevená pravda, není jim neznámé. Často totiž ani neuměli promluvit dostatečně hlasitě.

Nikdy si totiž neosvojili příznakovou řeč těch, kteří střízlivěli po etapách často na očích

všech, a tím méně jejich zvěstovatelskou dikci. Nevíme jaká (jak malá...) část komunistických intelektuálů si právě tehdy uvědomila, že vlastně už od roku 1956, kdy se první z nich vydali na cestu nápravy chyb minulosti, ocitli se ve více méně uzavřené, byť i početné skupině, která své vlastní, nejednou i osobní mravní problémy a problémy svého poznání mylně ztotožňovala s problémy světovými. Že žili v permanentní iluzi o tom, že jsou předvojem společnosti, a měli zřejmě podle toho také dobré svědomí.

Byli všem na očích: přísně je sledovala moc, vždy připravena zasáhnout, a zainteresovaná veřejnost jim nemohla nepřát úspěch. Objektivně vzato nepochybně pracovali pro dobrou věc, jejich úsilí konec konců nemohlo být lhostejné ani „poraženým“. Ale jak málo osvědčili schopnost vidět se „zvnějšku“! Jako po válce a jako v únoru 1948 se zase cítili být v čele pokroku, zase drželi jeho prapor, jen zástup, který se opět domnívali vést, šel v roce 1968 docela jinam než kam jej oni vedli či postrkávali dříve. Zřejmě se cítili být něčím jako „*profesionální avantgardou*“ společnosti - pro všechny sezóny, pro každé počasí. Mohli však s tímto dobrým svědomím dojít jen k určité hranici - dál ne: mohli prosazovat změny směrem k normálu jen potud, pokud by „ti druzí“, ti poražení a vyřazení nedostali skutečnou možnost vystoupit z ústraní a říci své. Pak by reformisté museli být konfrontováni s nepříjemným, možná nesnesitelným poznáním, že už vlastně nemají co podstatného a nového říci. Že jejich články a knihy mají smysl a hodnotu ponejvíce jen uvnitř jejich světa, jejich „příznakového jazyka“, jejich témat, určených skupinovou zkušeností, uvnitř kontextu jen jim intimně známého a jen jimi také ve svých významech zveličovaných. A že už téma deziluze je pro ně vlastně jediným skutečně nosným tématem (téma nové naděje, právě tak jako téma revize marxismu byla z tohoto hlediska témata odvozená). Kdyby tato hranice byla překročena, kdyby existence skupinové mentality této „profesionální avantgardy“ ztratila jakýkoli smysl prostě proto, že by už nebylo proti komu probouvat pravdu svého vlastního vystřízlivění - byl by to musel být patrně traumatický zážitek pro mnohé z nich. Museli by shledat, že pomohli sice napravit, co sami způsobili, ale že při tom ztratili mnoho ze své lidské integrity, že jejich svět je a zůstane omezený, jakoby uzavřený do závorek původního poklesku a pozdějšího vystřízlivění. Že jsou zajatci tohoto poklesku, skrze nějž se pokoušejí nazírat na všechno kolem sebe, že jsou těmito zajatci v míře, v níž odmítají připustit omezenost své zkušenosti. Tato jejich omezená generační zkušenost to byla, která pro všechny chtěla určovat to, co objevovala pro sebe. Neviděli nikdy svět z té nejdůležitější pozorovatelné, z pozice outsiderů, jakými byli spisovatelé jako Jan Zahradníček či Jan Henč po roce 1958, ale svým způsobem také třeba Josef Škvorecký. A to tu připomínám ještě muže literatury; ti nejoprávněnější outsideri žijí především mimo literaturu.

Postupné integrování vyřazených do kulturního a vůbec intelektuálního života země by mnohé příslušníky „profesionální avantgardy“ obnažilo jako sebevědomé, málo skrupulózní a často jen vnějškově úspěšné playboye nonkonformismu, vytvářející skupinu, která má o sobě rozšafně lichotivé mínění, jako o ztělesnění kvasu doby, ale která je ve skutečnosti spíše negativním odlitkem vlastní minulosti než čímkoli jiným.

Měli tihle bývalí horliví svazáčtí funkcionáři nějakou jinou možnost? Těžko. Jen oni mohli

kus po kuse odrolovat zdivo stavby, která byla jejich stavbou. Jen oni se vyznali v jejich útrokách, tajných plánech, v „perzonáliích“, jen oni znali domluvená hesla, která otevírala dveře sejfů s nejpřísněji střeženými poklady. Jen oni mohli a jen oni uměli. A nebylo přece možné, aby stále mysleli na tu podivnou věc, že totiž bourají vlastní dno. Zřejmě se nemohli stále obírat vlastním svědomím; stěží mohli myslet na ty ostatní, kteří jim sice drží palce, ale také se tak trochu při tom pošklebují jejich svatému zanícení. Byli mezi nimi i tak zruční autoři, že učinili takový pošklebek tématem svého vlastního díla - třeba Milan Kundera v *Žertu*. Jinak je ovšem vidí Josef Škvorecký v *Mirácklu* anebo Karel Pecka ve *Štěpení* a ještě mnohem jinačeji Alexandr Pludek v patologickém románu *Vabank...*

Co s nimi, s generací agilních svazáků, nyní praporečnicků obrody? Pohoršovat se nad jejich zápalem je zlomyslnost. Upírat jim právo napravovat, co pokazili, je nespravedlivé, nesmyslné. Vysmívat se jejich krátké paměti je pošetilé - s delší pamětí by si museli sypat mnoho popelu na hlavu... Je třeba nastavovat jim bez zlomyslnosti zrcadlo jako těm, kteří jsou zasažení zhoubnou nemocí: pýchou. Pýchou, která - zdá se jim - je zachraňuje před zoufalstvím nad tím, že mnozí z nich dávno již ztratili povědomí pevného středu svého života. Neví, co je pokora, a z každé situace dokáží vytěžit jen pochybný zisk: vždycky - i jako odvážní disidenti - stát všem na očích, s nějakým praporem v ruce.

Na tomto místě znovu chci zdůraznit, že svým způsobem vlastně celá česká společnost je už od podzimu 1938 nemocnou společností; rozpolcenou a nevyrovnanou s vlastní minulostí. Komunističtí intelektuálové s dogmatickou minulostí nejsou v žádném případě nějakou „žábou na prameni vody čisté“. Nemoc je však zasáhla a poznamenala jinak než ty ostatní. A také výrazněji.

Skupinová mentalita „profesionální avantgardy“ tedy dozrává právě v roce 1956, kdy vstupuje do dalšího kola zápasu o osud země. Spisovatelský cech opravdu nebyl svědomím národa. Svaz spisovatelů patřil mezi ty „převodové páky“, kterými strana ovládala společnost. A bylo to nepokrytě korupční zařízení: kdo i jako hotový autor stál mimo, byl prakticky bez šancí. Tento svaz prakticky nikdy nebyl organizací, která se přesvědčivě a důsledně brala o skutečné zájmy spisovatelů; ty se totiž týkaly v první řadě ochrany před autoritářskou mocí. Dovedeme si živě představit, jak se proti takovému hodnocení mnozí spisovatelé-komunisté vehementně ohrazují, neboť dozajista svedli s mocí nesčetně tuhých šarvátek a vybojovali i leckterá dílčí vítězství. V klíčových otázkách solidarity s umlčovanými kolegy-spisovateli nakonec vždy rezignovali: na prosazení slušných poměrů i pro „ty druhé“, jen zcela výjimečně a na své vlastní funkce či svazové výhody. Hrubínovo maximum z roku 1956 rozhodně nesplnili.

Na 2. sjezdu spisovatelů bylo na krátkou dobu zavedeno poměrně progresivnější vedení (za rok na to byla tato chyba už napravena), ale až do roku 1968 si nedokázali spisovatelé udělat demokratický pořádek ve vlastním svazu. Jejich občasná kritická vystoupení na obecně závažná témata - o pravdě, svobodě, právech a tak podobně vzrušovala sice část veřejnosti, uváděla do varu stranické funkcionáře, ale postrádala poslední přesvědčivost, neboť jim neodpovídala skutečnost

vnitřního svazového života spisovatelů. Míra demokracie ve spisovatelském svazu nemohla totiž být normou demokracie občanské společnosti. Na věhlasném IV. sjezdu v létě 1967 jediný V. Havel mluvil velmi konkrétně o nedemokratických poměrech ve Svazu - jeho projev se však právě proto součástí legendy nestal. Neboť ta legenda vždy viděla Svaz jako čelný voj pokroku.

Ale rozhodujícímu konfliktu s mocí měly předcházet také mnohé historie, na které by spisovatelé jistě nejraději zapomněli. Ve dvou případech bez většího odporu rezignovali, když se koncem padesátých let pod palbou oficiální kritiky octly literární časopisy *Květen* a *Nový život*. Nejen rezignovali, dokonce pohotově „pokrylí“ mocenská rozhodnutí vlastním negativním stanoviskem.

Pro mladou spisovatelskou generaci, vyrostlou již ze svazáckého nadšení, byla poměrně hladká likvidace nepochybně marxisticky orientovaného časopisu *Květen* silným otrěsem. Byla to vlastně první rána, kterou tito mladí, později velmi vlivní lidé utrpěli. *Květen* se pak stal legendou, ačkoli převládající způsob psaní autorů *Května* mimo jiné vystihuje právě onu poněkud namyšlenou pózu bojovníků za pravdu. Jen jedno je nesporné: že v tom, co otiskoval *Květen*, bylo méně lži, kašírování a literární pokleslosti, než v tom, co se do té doby či dosud jinde tisklo. Ale na druhé straně zase více sebevědomě se tvářících polopravd, více nekonformistické gestikulace než skutečné odvahy pohledět přes vysoký plot skupinových mýtů, za hranice dobového poznání, determinovaného více méně společným prožitkem válečné a poválečné skutečnosti. Skutečně upřímné otevřenosti vůči jiným než právě skupinovým problémům nebylo. Hodnota díla byla tak nejednou určována i ploše aktuálním kontextem, který byl znám jen zasvěcencům: jak ten který soudruh ve vedení strany byl rozčilen, jak byl kdo povolán na koberec, jak v textu řádila cenzura... To nebyly jen žabomyší války, tady se docela jistě posouvaly i obecně významné hranice možného, ale na druhé straně zaslepenost a podrážděnost „květnáků“ vůči všemu, co tehdy ještě přesahovalo jejich ideologické obzory, byla pořád ještě stigmatem let padesátých. A přesto byl *Květen* obětován...

V roce 1965 byla pak likvidována *Tvář* - většina vedení Svazu ještě i tehdy nakonec podlehla nátlaku stranických orgánů a stanovila redakci časopisu takové podmínky jeho další existence, že nakonec čestné východisko pro redakci byla pouze rezignace. *Tvář* jako časopis nemarxistický byl zřejmě pro Svaz příliš ideově cizí platformou ještě i v polovině šedesátých let...

Ale byla také neoficiální kultura: surrealisté, katolíci, abstrakcionisté a mnozí jiní. Nepublikovaná, nevystavovaná, v divadlech nehraná. Žila v ústraní, krajně skeptická k moci, od níž nečekala naprosto nic, ale i k mladým oficiálním nekonformistům, kteří jí museli být protivní svou někdy arogantní domýšlivostí na to, že právě oni nejúčinněji probouzejí uměleckou svobodu. Postupně se jí daří pronikat alespoň na okraj kultury vykázaného hřiště: na poloveřejné výstavy, do kabaretů a malých divadel, do časopisů s minimálním nákladem. Jména Jindřich Chaloupecký, Jiří Kolář, Vratislav Effenberger, Václav Černý, Václav Havel, Bohumil Hrabal vstupují do povědomí zprvu jen té nejzvědavější části kulturní veřejnosti. Umělecké svazy o ně projevují jen minimální a rozpačitý zájem - když už nelze obcházet skutečnost ohlasu jejich tvorby. V jednotlivých případech např. Svaz spisovatelů prosadil pro ně určité publikační

možnosti.

Po roce 1968 je mnoho z těch, kteří skutečně nekonformní kulturu dlouho pozorovali s podezíravostí a potom s rozšafnými, vesměs jen platonickými sympatiemi, donuceno opustit establishment, objeví svět „podzemní kultury“ a rychle se v něm zabydlí. Uvědomili si při tom alespoň, že neoficiální kultura žila - živořila i v době, kdy oni mohli skoro všechno? Tenkrát šlo o autentické „outsiderství“. Dnes, když jsou ve velikém houfu zaštitěni svou reformní proslulostí a tím, že pravdu o poměrech už opravdu nikdo nemusí objevovat, dnes jde už spíše jen o matnou kopii tohoto životního postoje, který otevírá uměleckému poznání ty nejtajnější prostory lidské duše.

Nešťastná generace, tihle vystřízlivělí čtyřicátníci (dnes už padesátníci!). Život stále mnohé její příslušníky nemilosrdně šanuje; vždycky nějak profitují z dějinných karambolů - na něž doplácí především jiní. Vždycky mají přinejmenším dobré svědomí, vždycky jsou tak nekonformní a tak sebejistí... Nikdo se nikdy nepřizná, že k nim také patří, i když asi jen málokdo popře, že právě mentalita této generace byla protagonistou našich tragických dějin posledních třiceti let.

V polovině šedesátých let jsou hranice mezi oběma kulturami už dost rozmazány. Jeden konflikt s mocí sice střídal druhý, ale liberalizační trend vcelku převládal. Zejména český i slovenský film dosahuje tehdy mezinárodního uznání, protože těžší z výjimečné konstelace: diktát trhu ještě nepůsobí a diktát moci už spolehlivě působit přestává. Po několik let osvědčuje znárodněná kinematografie své dosud jen potencionální přednosti: je nezávislá a může si dovolit skutečné experimenty.

Také v literatuře se objevují díla srovnatelná svou úrovní s literaturou předválečnou. Výběr dokladů toho je zajisté také věc osobního vkusu, ale platí, že takovéto výkony se objevují jak v literatuře „oficiální“, tak „neoficiální“ (Holan, Hrabal, Škvorecký ...)

Společenské vědy jsou od konce padesátých let kolbištěm nekončících šarvátek mezi více a méně pravověrnými či dokonce úchylkáři. Spory však vesměs rozhodují politická místa - příslušné oddělení ÚV, někdy dokonce sám „soudruh První“. Sporné otázky jsou totiž vždycky v nějakém druhém či třetím smyslu *politicky symptomatické*, a proto není záhodno posuzovat přínos společenských věd těchto let jen a jen podle bezprostředních výsledků (např. podle úrovně publikovaných prací). Zpravidla šlo ještě také o něco jiného a toto „jiné“ bylo nejednou - bohužel - důležitější než vědecký problém sám. Je to i v lecčems obdobné situaci v literatuře: bez pochopení *kontextů* té které polemiky nemůže být její smysl zcela jasný. Samozřejmě, že se tu pak mnoho taktizovalo; mnohdy neporovnatelně více taktizovalo, než bádalo...

Filosofové se soustředili na problém národního vědomí, specificky na české tradice v minulém století. Ty jsou spíše slabší než silnější; patrně právě proto bylo třeba je zkoumat, měli-li se filosofové posléze dobrat i jiné než jen internacionálně marxistické identity. „Filosofie člověka“ byl okřídlený pojem, který signalizoval přesun pozornosti z globálních a vesměs neosobních determinací člověka ve vulgárním marxismu na subtilnější problematiku postavení jednotlivce (lidské odpovědnosti, smyslu života, jeho tragických aspektů ...) tváří v tvář velkým dějinným

proměnám. V této souvislosti byl především filosofickou publicistikou znovu vytěžen existencialismus; také zájem o německou klasickou filosofii byl vcelku seriózní. Filosofové marxismu a marxologové se opírali o Gramsciho, polské a jugoslávské filosofy.

Sociologie byla teprve tehdy postupně „povolována“. Obrovský zájem o ni byl výrazem protestu proti převládajícím deduktivním metodám ve společenských vědách, proti nadvládě aprioristických ideologických hledisek. Empirická sociologie konečně měla opatrně začít zkoumat některé aspekty skutečnosti, o kterých se sice vědělo, že neodpovídají oficiální verzi, ale nebylo možné tvrdit to „jen tak“ (např. sociologie mládeže). Nejpozoruhodnější výsledky přinesly seriózní a teoreticky dobře fundované výsledky výzkumu sociální struktury čs. společnosti. Otřásly dogmaty o především třídní skladbě populace, ale po „pražském jaru“, kdy byly publikovány a v zápětí z mocenských pozic zkritizovány, nemělo to už žádný praktický význam. Také českoslovenští sociologové šli ve stopách pokročilejší sociologie polské.

Historikové moderních dějin soustředili svou kritickou pozornost na vznik první Československé republiky, na třicátá léta, ale hlavně na dobu druhé světové války, především však na problematiku odboje - domácího i zahraničního. Byla to prozíravá volba - i když jistě hrálo roli to, že některá témata byla více a jiná méně tabuizována. Doba Mnichova a válečná léta jsou i podle mého názoru klíčem k pochopení všeho toho, co a jak se od té doby až po dnešek událo. Problematika odboje otevírala choulostivou, ale politicky neobyčejně závažnou otázku o vztahu komunistů a „těch druhých“ (odboje komunistického a nekomunistického) a předpokládala poznání sil (v domácím odboji), které po válce byly z politického života vyšachovány, a na které se proto mělo nejspíše zapomenout. Velmi závažné bylo, že základ „barnabitské komisi“, kde se studovaly přísně důvěrné materiály z konce čtyřicátých a počátku padesátých let, objasňující případ tzv. buržoazních nacionalistů (Husák a ostatní) jako podklady pro jejich soudní, občanskou a politickou rehabilitaci, tvořili historici. Tak se společenská věda vlastně poprvé dostala do přímého kontaktu s velmi choulostivou stránkou nejen minulé, ale právě i aktuální politiky. Tato zkušenost znamenala mnoho pro sebevědomí historické vědy a v neposlední řadě také přispěla k lepšímu poznání a pochopení specificky slovenských problémů. Pozornost historiků se také soustřeďovala na dějiny KSČ a třeba říci, že právě v této oblasti nakonec dospěli k relativně nejobjektivnějšímu poznání, byť je tehdy ještě zdaleka nedomysleli do aktuálnějších politických souvislostí. Tato bádání se soustřeďovala na stranických pracovištích a také proto tam panoval tolerantnější duch: nejvyšší místa vycházela z toho, že tam pracují jen ti nejspolehlivější soudruzi. Poznatky, k nimž u otevřených archivů dospěli, z nich však posléze učinily ty nejméně spolehlivé soudruhy.

Teprve v těchto letech byla oficiálně „objevena“ kybernetika a její poznatky byly také ihned aplikovány na aktuální problémy společnosti: zkoušelo se prostě všechno možné, někdy jen to, aby bylo možné říci více, nikoli všechno. Představa o možnostech postupného zdokonalení daného modelu socialismu byla tehdy stále ještě představou všeobecně (ve společenských vědách) sdílenou.

Ekonomická věda byla zdánlivě nejvíce aktuálně angažovanou vědou. Ekonomická reforma

byla dlouhá léta na pořadu dne. Jednou se oficiálně mluvilo o „nové“ ekonomické soustavě, pak zase už jen o „zdokonalené“, ale ekonomové byli stále v centru pozornosti. Diskuse o vztahu plánu a trhu za socialismu, o povaze zboží výroby v podmínkách zespolečnění výrobních prostředků byly stále otevřené a naděje na reformu nikdy docela nezmizely. Bylo příznačné, že jen nepatrnou pozornost věnovali ekonomové vlastnickým vztahům, a tedy kardinální otázce tzv. společenského resp. u nás právě státního vlastnictví. Klíčový problém relativní nezávislosti subjektů ekonomického podnikání začali někteří ekonomové otevírat vlastně až na samém sklonku obrodného procesu. Také otázky samosprávy (výrobní demokracie) v podnicích nestály ve středu pozornosti: zřejmě se obecně přeceňovaly ideologické determinanty tohoto vlastně jugoslávského konceptu. Skutečný význam dělnických rad ozřejmil se až tehdy, když se stal spíše politickým než ekonomickým problémem: tedy až po srpnu 1968. Celkem vzato však neváhám říci, že ekonomická věda nepřinesla převratnější poznatky: byla příliš determinována praktickými problémy při instalování prvků nové (zdokonalené) soustavy řízení a pochopitelně i silnými politickými protitlakem. Zápolení s tzv. věcnými problémy, tj. s daným stavem, na který nebylo možné bez dalšího naroubovat jakýkoli racionálnější systém řízení, příliš svazoval ekonomické vědě ruce.

Právní věda opatrně rozpracovávala přijatelnější koncept socialistické zákonnosti a jejich právních záruk. Jen postupně přesunovala důraz na formální aspekty právního řádu a demokratických mechanismů, které nicméně traktovala převážně dogmaticky. Právní věda tehdy také (nedostatečně) suplovala politickou teorii či politologii. Zde dominovala zájmová teorie socialistického státu a socialistické demokracie. Spekulace o neantagonistických zájmových konfliktech a o mechanismech tvorby celospolečenského zájmu apod. byly onou úzkou brankou, kterou do zárodků rozpačité a stále ještě mocně ideologizující teorie politiky pronikaly některé kacířské myšlenky. Kromě toho se ovšem právníci a politologové horlivě věnovali boji s jugoslávským revizionismem, podíleli se na přípravě nové ústavy „všelidového státu“ v roce 1960...

Literární historici a někteří filozofové svedli v první polovině šedesátých let boj o Franze Kafku. Byla to pro tehdejší české poměry zcela příznačná kauza: šlo o mnoho najednou a - také o F. Kafku... Zajisté o rozbití jednoho nesmyslného tabu, o přesnější zakontextování české (pražsko-německé) literatury do evropských souvislostí, o tematiku odcizení... Ta musela být pro pozorovatele zvnějšku spíš nejasnou šifrou než problémem, který by mohl za normálních okolností upoutat tolik kontroverzní pozornosti. Odcizení jako paradoxní vztah člověka a jeho díla, subjektu a objektu v dějinném kontextu bylo do té doby jako cosi reálného oficiálně „vyhrazeno“ jen světu kapitalismu a minulosti. Připustit, že Kafka je i dnes aktuální také pro čtenáře v socialistických zemích, znamenalo tehdy připustit, že odcizení je cosi, co se „děje“ i za socialismu (poukazovalo se na kult osobnosti, na procesy...), co je tedy univerzální lidskou kategorií a proti čemu se musí bránit i socialistická společnost... Byla to hodně zašifrovaná legitimace, opravňující však připojit k základním problémům lidského života i v socialismu filozofický a morální otazník... A tak byla náhle objevena kafkovská Praha, kafkovská atmosféra padesátých let, kafkovská absurdita

všedního dne... Kafka se stal univerzálním klíčem skoro ke všem choulostivým problémům. Byl spíše zástupným pojmem - sublimovaným symbolem trvajícím nadvlády sil nerozumu a zla než autorem literárních textů. Je už dnes součástí kafkovského světa, že diskuse o tomto autorovi a speciálně vědecká konference s mezinárodní účastí v Liblicích byla a je zejména našimi přísnými ideologickými kritiky z NDR vydávána za signál k nástupu kontrarevoluce, která v roce 1968 už jen vyvrcholila... Představa, že všechno začalo na zámku v Liblicích, kde byly předneseny všeho všudy dva opravdu podnětné referáty a jinak mnoho dobře snad míněných, ale plytkých úvah, je opravdu - kafkovská.

Interdisciplinární týmy (Šikův: nová ekonomická reforma, Richtův: tzv. vědecko-technická revoluce a Mlynářův: optimální politický model) byly užitečnými institucionalizovanými platformami k překonávání umělé parcelace a tedy vzájemné izolovanosti jednotlivých společenských věd. V tom byl jejich hlavní význam; nikoli v nějakých převratných objevech. Nejen společenské vědy, ale vůbec celý politický systém stál na kategorickém imperativu nepřipustnosti komunikace „po horizontálách“ sociální struktury - mezi dvěma základními organizacemi strany na vysokých školách, mezi odborovými organizacemi, ve dvou sousedních továrnách a tím spíše mezi celými socio-profesionálními stavy, například mezi dělníky a intelektuály atd. atd. Atomizace společnosti, v níž lidé žili uzavřeni do výlučnosti svých stavovských či lokálních, generačních a jiných zájmů a perspektiv, znemožňovala vytvořit „veřejné mínění“ a tím spíše formování koherentnějších politických postojů. Ve společenských vědách nebyla situace v podstatě jiná. V týmech se pak sešly snad stovky odborníků, aby konfrontovali své postoje a své poznatky a aby zjistili, že společenské vědomí komunistických intelektuálů ve všech společenských vědách pokročilo od dogmatismu o poznání dále než bylo zvnějšku (např. z odborné publicistiky) patrné. V týmech se mluvilo zcela otevřeně a v interních materiálech se psalo o věcech, které byly stále ještě zcela tabu (např. o politickém pluralismu v týmu Mlynářově). Posílení neformální soudržnosti reformních komunistů a vyladění jejich postojů bylo nejpozitivnějším důsledkem existence týmů. V roce 1968 se týmy ukázaly zbytečné. V nové situaci měli co říci jednotlivci, ale kolektivy se prakticky rozpadly, protože ztratily svůj smysl: „ideologický kontraband“ nebylo třeba v opatrných dávkách vpašovat prostřednictvím oficiálně tolerovaných týmů do povědomí vlivných soudruhů, protože soudruzi již nebyli zdaleka tak vlivní; vzdali se po lednu části moci a rázem se ocitli ve vleku událostí a pod tlakem veřejného mínění.

Ještě mnohem důležitější roli při překonávání atomizace společnosti však sehrály tzv. kulturně-politické týdeníky: *Literární noviny*, *Kultúrny život*, *Kulturní tvorba* - posléze přibýly i další, které však působily na užší a specifitější publikum. Časopisy procházely peripetiemi liberalismu a dogmatismu. Jejich úroveň nebyla ani zdaleka ustálená (*Literární noviny* byly svého času mnohem konformnější než ministerská *Kultura*), ale jejich celkový pozitivní vliv byl značný. Už na začátku šedesátých let vycházely - všechny dohromady - v nákladu zhruba čtyřstatisícovém a ten se pak stále zvyšoval. Právě tyto časopisy formovaly veřejné mínění a připravovaly nálady a

myšlenky obrodného procesu. Později se ukázalo jako nikoli bezvýznamné, že cenzura byla praktikována jako tzv. *předběžná cenzura*. Do roku 1953 neexistovala cenzura vůbec (jako dodnes neexistuje - v SSSR a v NDR...); na šéfredaktory bylo prostě „spolehnutí“. Pak byla po třináct let existence předběžné cenzury utajená a tedy zcela nelegální a až v roce 1966 byla pokrytecky - jen částečně - legalizována. Redakce týdeníků tak vlastně hlavní břímě rizika nenesly: mohly být a také byly nejednou tvrdě kritizovány, když se maléru nahromadilo víc, ale nemohly se dopustit jediného, pro vlastní existenci eventuelně osudového přehmatu, neboť za to, co bylo nakonec vytištěno, odpovídala cenzura. Publicisté si proto nevyvinuli příliš silný smysl pro autocenzuru a ani redakce na ně zpravidla příliš nenaléhaly. Byl tu ovšem vždycky zájem, aby do čísla bylo vůbec co dát, aby všechno nezůstalo v deskách cenzora. Ale s cenzory se někdy přece jen dalo mluvit, ba občas se dokonce podařilo o něčem je přesvědčit. Závažnější problémy se řešily přímo na ÚV KSČ, kam si chodili „projednat“ své články i sami autoři. To všechno rozleptávalo pevnost strážců ideové čistoty. A posilovalo sebevědomí autorů! Na začátku roku 1967 vyjel Hendrych na spisovatele: „Vždyť vy si už počínáte jako opoziční politická strana!“

Zůstává otázkou, kterou na tomto místě jen zdánlivě odbočuji od tématu, zda dlouhý návyk na předběžnou cenzuru, která je v totalitním režimu vždycky de facto „liberálnější“ praxí než pokrytecký stav „bez cenzury“ se spolehlivě obsazenými redakcemi, zda tento návyk neovlivnil způsob psaní v roce 1968. Bude sporné tvrzení, že novináři a publicisté neosvědčili tehdy dost zdrženlivosti; mnozí je budou nejspíše právě z tohoto hlediska chválit. Vědomou zdrženlivost však vskutku nebylo možno pozorovat. Spíše její opak. Politikové se obávali ztráty popularity a nechtěli, aby se vztahy ke spojencům ještě zhoršovaly, a proto dělali to nejhorší, co mohli: míru svého znepokojení zlehčovali, a pokud ke zdrženlivosti nabádali, činili to jen neurčitě a rozpačitě. A tak byli novináři a publicisté odkázáni na svůj politický instinkt a ten nebyl příliš vyvinut.

Autocenzura je jistě velmi znemravňující autorský postoj, ale návyk na to, že odpovědnost za vytištěné má výlučně cenzor, může zase vést k lehkomyšlnosti, která za jiných podmínek činí alespoň z některých autorů rozjívené děti, jež se zmocnily zápalek. Může vést také k neblahé iluzi, že všechno, co cenzura zadržuje (nebo později: co by zadržela, kdyby fungovala) je už proto právě ta pravda, která musí spatřit světlo světa! Že je to i politicky právě ta nejužitečnější a nejvčasnější pravda: cenzura je tak bezděčně povýšena na nejvyššího arbitra, který funguje „negativním výběrem“, což je ovšem čirý nesmysl. Když se pak taková cenzura přes noc odmlčí, jak se k tomu rozhodla na jaře 1968, je to jako by se protrhla hráz.

Pravda ve vědeckém sporu nebo v ideologické disputaci (i tam je často jen subjektivním pocitem) je něco docela jiného než pravda v politice. „Zvítězit“ na stránkách novin ještě vůbec neznamená zvítězit politicky. A právě intelektuálové této iluzi tak snadno a rádi podléhají! Rozjaření vítězstvím stupňují výši sázek a jdou do ještě choulostivějších sporů, a tak nakonec vyvolávají docela mylný obraz o skutečném poměru *sil*. V takové náladě pak všichni ztrácejí trpělivost, požadují stále víc a víc, přestávají myslet na zadní kolečka - a jedné noci jsou zcela zaskočeni vpádem vojsk, ačkoli se zdálo, že už dávno zvítězili na celé čáře! Pak zbývá jen chabá útěcha: že jsme jim to ale řekli, co? Nejde tedy o to, zda ten či onen článek neměl být během

„pražského jara“ napsán či zda měl být napsán jinak, zda rozčílil spojence, či zda byl jen záminkou pro jejich stížnosti a varování. Jde o to, že sdělovací prostředky jako celek nesou část odpovědnosti za to, že jsme téměř všichni viděli situaci růžověji, než byla. Že nás všechny „odvaha“ novinářů a publicistů zmátla.

Novinářům a publicistům se tu ovšem neklade za vinu, že to oni poskytli záminku k okupaci - i když ani to není vyloučeno, protože o způsobech, kterými si Moskva sama pro sebe racionalizovala své problematické rozhodnutí, nemáme dosud jistotu. Klade se jim tu za vinu, že *navzdory* verbálnímu dramatizování našich vnějších vztahů vyvolávali všeobecný pocit bezstarostnosti, (nebo jen nedostatečné starostlivosti), který dodával sebevražednou odvahu všem: politikům i bývalým politickým vězňům...

Předběžná cenzura pěstuje z tohoto hlediska návyk na lehkomyšlnost. To rozhodně není doporučení sovětské praxe, to je střízlivé konstatování, které platí, mají-li se náhle „protrhnout hráze“, jako se to stalo u nás na jaře 1968. Ukázalo se, bohužel pozdě, že skutečná svoboda je méně často opojný pocit, zato častěji břímě náročné odpovědnosti. Je-li jen oním opojným pocitem před zvedajícími se závorami, bez vědomí závazku a není-li *zároveň starostí o svobodu*, pak zřejmě není ještě svobodou zralých lidí, není mužnou svobodou. Když šlo o všechno, osvědčili jsme méně odpovědnosti a starosti o svobodu, než bylo žádoucí. Cítili jsme větší odpovědnost vůči pravdě o minulosti, která byla dříve potlačována, než vůči našemu společnému budoucímu osudu. A právě to se ukázalo jako podstatná neodpovědnost.

Svaz spisovatelů se stal první organizací, která se částečně vymkla z mocenské reglementace - VI. sjezd v létě 1967 to potvrdil. Prostředky, které byly původně určeny a blahovlnně užívány k systematické korupci, se paradoxně staly tím, co učinilo svaz spisovatelů a spisovatele relativně nezávislými na moci. Spisovatelé nebyli v žádném ohledu státními zaměstnanci, jako jimi byli vlastně všichni ostatní občané, a to tehdy zakládalo výlučné postavení v mocenských konfliktech. Spisovatelé měli své nakladatelství, své časopisy, svůj bohatý „Litfond“ - alespoň jednotlivci (členové svazu, ovšem) mohli i relativně dlouho přežívat, když se dostali do nějakého dílčího konfliktu s mocí a nemohli publikovat. Byly tu možnosti stipendií, půjček, velkých záloh... a správa těchto prostředků byla stále velkorysejší. Mecenát se tak postupně obrátil proti mecenášům.

Tato sociální jistota se pak ukázala mocným politickým faktorem a stimulem k větší odvaze: nejen pohnutky ideální, ale také zásoby na eventuální tužší zimu povzbudí mysl hrdinů! Svaz spisovatelů prostě přestal být jednou z mnoha „převodových pák“ a stal se pomalu ale jistě nátlakovou skupinou. Když pak na sjezdu odezněla neslýchaná slova od Ludvíka Vaculíka, Ivana Klímy, Milana Kundery, Antonína J. Liehma, Pavla Kohouta a dalších, reagovala moc instinktivně směrem sice správným, ale bylo už pozdě. Už totiž nešlo jen o spisovatele. Těm byly odejmuty *Literární noviny* a bylo jim důrazně pohroženo, že „Litfond“ by napříště nemuseli spravovat zrovna oni a to by nejspíše ze Svazu učinilo zase kolečko či převodovou páku v soukolí mechanismu moci. Ale možná, že už i na to by bylo pozdě.

Co že na to spisovatelé na sjezdu řekli? Řekli pěkně od plic, co dávno věděli už mnozí, vlastně skoro všichni. O to totiž v těchto režimech alespoň zprvu jde: má-li se co změnit, je třeba říci nahlas a z veřejného pódia právě to, co je obecnou, samozřejmou pravdou. Čím samozřejmější, tím větší bude úžas všech a ohromení, překvapení moci. Ta první elementární zjištění o povaze moci jsou totiž právě tak *triviální*, jako je obtížné najít odvahu vyslovit je; těžko tu však lze něco nového objevit. Lze však zapůsobit formou sdělení a především samotným faktem, že se k němu odhodláme. Zdá se, že tohle je příliš jednoduchý recept, že snad nemůže stačit? Tu se nesmí zapomínat, že o zbytek explozivního účinku se už postará moc, která zpravidla vše náležitě rozmázne, dá odvážnému hlasu nechtěnou publicitu, z mluvčího udělá mučedníka a podstatu sdělení obestře mystériem, které se po letech z textu samého už nedá pochopit. Důležité bylo přijít v pravý čas a promluvit. V tomto ohledu spisovatelé učinili, co učiněno být mělo, a snižovat jejich zásluhy tím, že řekli samozřejmosti, je zpozdilé nepochopení triviální podstaty totalitní moci.

Ale co dál? Co říci pak? Co dělat? To už vůbec nebylo samozřejmostí. Ještě jako ministerský předseda řekl už po srpnu Černík, že obrodný proces byl „revoltou bez teorie“. Tak tomu ale nebylo. Teorií bylo spíše nadbytek. Teorií o tom, čím by měl být socialismus, co je a není svoboda, co je manipulace a co autentický marxismus, seberealizace člověka, odcizení... Co chybělo, to byly *věcné analýzy* fungování systému, a to nejen v Československu, ale v celém „bloku“. Analýzy zájmů, které za systémem stojí a podporují jej, analýzy sociálního rozvrstvení, hodnotové orientace populace, ale také analýzy našich skutečných zahraničně-politických zájmů...

Chybělo střízlivé promyšlení taktiky pro případ změny v mocenské konstelaci. Reformní myšlenky zrály zhruba dvanáct let a za tu dobu jistá vytříbenost a formální úroveň československého revizionismu a také jeho „trestní rejstřík“ musely jeho protagonistům dodávat značné sebevědomí. Revizionismus byl však zaměřen převážně *abstraktně kriticky* a kritické myšlení bylo obráceno především do minulosti; nejen proto, že je snazší kritizovat minulost než dnes pracovat na zárukách slušnější budoucnosti, ale především proto, že taková kritika narážela na menší odpor moci: konkrétní úvahy o revizi systému pro ni byly podstatně nebezpečnější.

Revizionismus, věrný zároveň budoucnostní projekci ideální společnosti, odvedl také daň jistým tradicím evropského liberalismu, zejména onoho mělce zakotveného postoje, který svět kolem vidí prismaticem toliko kýžených práva už méně povinností. Ostatně i marxismus se původně napájel také z tohoto zdroje. Tato daň spočívala v atraktivním sice, zato však málo politicky praktickém, a tedy málo odpovědném důrazu na kritiku režimu z hlediska abstraktního ideálu. Taková kritika se obejde bez hlubší analýzy a to je její hlavní „výhoda“. S lacinou škodolibostí poukazuje vesměs na to, co režim postrádá z hlediska ideálu - například „autentického socialismu“, „socialistické demokracie“ nebo „demokratického socialismu“. (Tato snadnost, se kterou lze zaměňovat předměty a přívlastky, je příznačná pro nepevnou půdu, na které se taková kritika z pozice ideálu pohybuje; a jak je přitom význam těchto záměn podceňován!) Skutečnost, tedy to, co jest, je poměřována tím, co není, co by mělo být. Minimální pozornost je přitom věnována kritické analýze skutečnosti samotné: jak a proč funguje to, co funguje (i když třeba mizerně), jaké jsou či nejsou vnitřní meze změn systému a jak tyto meze, určují - spolu s mocí - i

sociální zájmy těch, kteří vůbec nejsou mocní. Taková kritika by nejspíše musela dojít k závěru, že socialismus je to, co existuje a nikoli k sebe klamně víře, že socialismus je to, co teprve bude uskutečněno. Vždyť jak dlouho se odkazuje na toto „teprve“... Ona víra je tu výrazem nechuti ke skutečnosti, která se právě *podobá* ideálu, a ne že nepodobá. Sám ideál je totiž přinejmenším problematický - kupříkladu již tím, jak se snadno a předsudečně ustálilo obecné mínění většiny radikálních socialistů a všech komunistů o tom, že především soukromé vlastnictví je to, co musí být zrušeno. A jak také snadno a předsudečně už po dlouhá desetiletí takovým socialistům uniká, že soukromé vlastnictví je čímsi podstatně důležitějším než jen do očí bijící nespravedlností a neodpovědností v extrémních případech kumulace soukromého majetku v rukou těch, kteří nepracují, ba ani se o svůj majetek nestarají. Že nemusí být jen abstraktním právním titulem pro hrstku nejbohatších, ale i osvojenou odpovědností pro miliony. (Bude třeba se v této souvislosti poctivě zamyslet i nad tím, zda hnutí „Charty 77“ nezůstalo také poněkud v zajetí povrchních liberalistických tradic. Zda akcent na práva ve společnosti, v níž moc doslova stojí na všeobecné, ba společenském, spíše však „erárním“, vlastnictvím přímo institucionalizované neodpovědnosti, na devalvacii nejen práv, ale snad především povinností jako zvnitřněných postojů odpovědnosti, není opět zblouděním, jen jiným pokračováním těchže iluzí osmašedesátého...)

Vymstilo se také, že revizionismus více méně přijal pravidla hry, určená mocí: sváděl boje o tabuizovaná *témata*, o *osoby*, které měly jinak zmizet v jícnu orwelovské „jámy pamětnice“... *Metodologicky* však nepřinesl nového zhola nic - snad s výjimkou oživeného a modernizovaného strukturalismu v literární vědě. Ideologizované marxovské schéma myšlení zůstávalo; revizionismu šlo v první řadě o to, zda bude moci *po staru myslet o nových či zapovězených tématech*. Proto intenzita bojů se strážci ideologické čistoty zdaleka neodpovídala výsledkům. Ze všech těchto důvodů bylo dost jasné, co se odmítá, bylo ale velmi nejasné, co se pozitivně a především konkrétně pro danou chvíli postuluje: tedy vesměs vystačily líbivé fráze a hesla. „Socialismus s lidskou tváří“ byl právě takovým heslem. Nic proti dobrému heslu, kdyby bylo jen poetickou zkratkou promyšlenějšího programu institucionálních změn a legislativních opatření v různých variantách, počítajících tu s rychlejším, tu s pomalejším tempem změn. Kdyby nebylo právě jen výstižným heslem *neurčitých emotivních tíhnutí* těch, kteří se nechali oklamat, těch, kteří kdysi sami klamali a konečně i mnohých z těch, kteří to tenkrát odnesli.

Jak je možné, že nás leden 1968 zastihl vlastně všechny tak politicky nepřipravené? Jednou z ironických point „pražského jara“ je rezoluce cenzorů, zasláná nejvyšším orgánům strany (už z března 1968!), v níž nežádají nic jiného, než - zrušení cenzury! Legislativně však byla tato skutečnost potvrzena až v červnu.

Cenzoři měli se svou „rezolučně-revoluční“ iniciativou náskok dokonce tři měsíců. Ale vzápětí po červnovém zákonu už zase někteří politikové uvažují, že by se snad jistá následná cenzura přece jen měla zavést... Improvizace na improvizaci: kupodivu jen cenzoři řekli pádné slovo v pravý čas, a to už nějaký týden před tím vlastně stávkovali a nepochybně také diskutovali na pracovišti o demokratizaci. To dokazuje, že i represivní orgány byly ve stadiu značně pokročilého rozkladu. A přesto nic nebylo připraveno, nic nebylo promyšleno! Proč neměli

novináři či právníci připraveny nejrůznější alternativy třeba právě tiskového zákona? Vždyť ale nikdo neměl nic připraveno! Budoucí historik pochopí „pražské jaro“ z jednoho ročníku libovolných okresních novin daleko přesněji než ze studia Sbírký zákonů. Legislativních změn bylo méně než málo, k personálním změnám v mocenské špičce docházelo také jen velmi pomalu, a nebýt vstřícné ochoty některých konec konců rozumných funkcionářů, těsně spjatých se starým režimem, kteří sami rezignovali, byly by vlastně zanedbatelné. A sjezd strany mohl být přitom o několik měsíců dříve... Ale to sem ještě nepatří; chci jen připomenout, co se vlastně dělo v těch hektických měsících, když se nepřijímaly nové zákony a nepovolávali noví lidé. Všichni to víme, co se dělo: diskutovalo se, protože nic nebylo promyšleno předem. Proto se také diskutovalo hlavně o tom, co v minulosti nemělo být a přesto jaksi - bylo.

Jedno vysvětlení je snad nesporné, i když nebude zdaleka pro všechny přijatelné: reformní komunisté-intelektuálové byli vesměs se systémem spjati daleko více, než se zdálo, než by sami byli ochotni připustit. Byl to konec konců systém, který oni sami aktivně pomáhali uskutečňovat. Tak tomu zdaleka nebylo třeba v Polsku či v Maďarsku, kde se v roce 1956 intelektuálové solidarizovali se studenty a s dělníky a nikoliv s komunistickou stranou, a kde se proto dodnes vládnoucí režimy střeží překročit „jisté meze“, u nás už dávno překročené. Reformní intelektuálové se sice ocitali stále častěji v konfliktech s mocí, ale přesto od ní *neměli dostatečný odstup*.

Tuto generalizaci si tu dovoluji učinit, i když je zřejmé, že nelze bez dalšího do jednoho pytle strkat Mlynáře, Vaculíka, Galušku, Bartoška, Procházku atd., atd. Reformní komunisté-intelektuálové a především jejich skupinová mentalita, jak tu o ní píši, nicméně existovali a sehráli v letech 1968-1969 klíčovou roli. O tom, že mezi komunistickými reformisty byly nemalé *rozdíly* a zejména v tom, kdo k nim více a kdo méně patřil, se tu naprosto nehodlám přit: to bych musel napsat docela jinou knihu. Není to totiž to nejpodstatnější a pak: nevynáším soudy o jednotlivých lidech; spíše chci vystihnout *kolektivní nálady* a dispozice.

V posledních letech usilovali tito reformisté o liberalizaci systému, ale co tím mysleli? Nápravu některých minulých chyb, zefektivnění hospodářství a rozšiřování prostoru pro jejich vlastní tvůrčí realizaci. Někteří patrně mysleli na víc. Protože však víceméně všichni předpokládali, že systém se bude neustále jaksi zdokonalovat, nedistancovali se od něho do takové míry, aby jim mohlo a muselo být jasné, že už je dávno zralý na daleko fundamentálnější změnu, než může opsat jakkoli široce založená představa liberalizace - nehledě ovšem na limity vnější. Byli zvyklí a i do budoucna připraveni na konec konců pohodlnou, protože neodpovědnou guerillovou válku s mocí: budou i nadále přicházet s kritikou a budou požadovat více prostoru a moc bude muset nějak reagovat. S vlastní odpovědností spíše nepočítali, tím méně přivykli *roli konstruktivní opozice*, která bere v úvahu skutečnost moci jinak než jen jako zbytnou nepřijemnost. Zařídili se na dlouhý poziční boj a někteří se snad nejlépe cítili jako střelci ze zálohy. Na *pozitivní* obsah liberalizace nemuseli tedy pomýšlet, a proto ani na eventuální vlastní odpovědnost. Vlastně na tom nepodařeném socialismu tak trochu parazitovali. Vydrželi by jistě ještě dlouho: měli nastřádáno mnoho výbušných myšlenek a provokujících konceptů, ale neměli pro národ program

práce, který by zastavil proces všeobecného zaostávání (ve svých důsledcích vlastně rusifikace), ba dokonce ani žádnou promyšlenější taktiku a strategii pro mocenské střetnutí neměli. Do takového střetnutí by zdaleka nemuseli vstupovat oni sami: co by promysleli, mohli by použít jiní, kteří by měli větší politickou ctižádost a méně skrupulí tváří v tvář sféře moci. Ale nic takového reformisté nevzali v úvahu: netušili, že zakrátko budou bráni za slovo. A že v tom slově neobstojí.

Mocenské vakuum po lednu a slabý, nerozhodný Dubček v čele strany je vystavili nemilosrdné zkoušce. Kdyby v minulých letech soustředili více kritické energie na rozpoznání a analýzu vlastních omylů a skupinových mýtů než na všechno to, co jakoby mimo ně a proti jejich představám myšlenku a praxi socialismu deformovalo, museli by o povaze „reálného socialismu“ vědět mnohem více. Pak by ovšem museli jako ti, kteří měli téměř neohraničené možnosti ovlivňovat veřejné mínění, volit v roce 1968 mezi *dvěma* možnostmi: osvědčit daleko větší *zdržlivost* u vědomí jinak neúprosné logiky nočního vpádu; logiky, která právě je tomuto socialismu vlastní. Anebo prokázat naopak daleko větší *kritickou důslednost* a to by znamenalo vnitropolitický vývoj urychlovat a současně bez prodlení připravovat váhavou moc i rozčilené veřejné mínění na nevyhnutelnost postavit se do pevného *obranného postoje* - do všech důsledků - *proti* neúprosné logice nočního vpádu. Iluze o povaze socialismu, nikoli jen jako abstraktní ideje, ale právě jako jejich vlastního reálného díla, byť snad poněkud „odcizeného“, zabránily jim rozpoznat tuto alternativu a odsoudily je k roli těch, kteří byli jen *jinak váhaví* než Dubček. A tak zároveň vývoj popoháněli i brzdili a nedokázali skutečně postihnout logiku blížící se intervence a především *podle této logiky jednat*. Život skomírající iluze o autentickém socialismu a tím i iluzi o sobě samých prodloužili o několik měsíců. Život reality tohoto socialismu - v dnešní „zostřené verzi“ jako trest za rebelii - pak prodloužili o mnoho dalších let.

A kdo jiný než právě kritičtí intelektuálové měl být bez iluzí? Protože však iluze měli, osvědčili, že jsou stále ještě někým jiným než lidmi neúplatného rozumu a morální odpovědnosti: že jsou především *zajatci vlastní minulosti*, které se doposud neodvážili zpřímá pohledět do očí.

„Pražské jaro“ se přitom tak velmi liší od polské a maďarské revolty v roce 1956 také proto, že bylo pokusem reflektovaným: reflexe mu předcházela, a tedy jej připravovala, prakticky bez zábran pak pokračovala až do srpna a ještě i dalších osm měsíců, ztlumená sice, ale zato s novou zkušeností. Ve srovnání s tím byl maďarský podzim jen málo artikulovaným výbuchem a polská reflexe po kulminačním bodě vývoje teprve následovala; ostatně za rok už byla zcela udušena.

Tato československá reflexe je skutečně tím nejcennějším, co „pražské jaro“ přineslo. Dokonce i tak skeptický pozorovatel, jako je Pavel Tigrid, uznává brilantnost mnoha intelektuálních výkonů, které události provázely. Nepodleháme však klamu: noviny a časopisy z let, dejme tomu 1966 až 1969 jsou a ještě dlouho zřejmě zůstanou vzrušující, poučnou a povznášející četbou. I formální úroveň publicistiky byla vysoká. Jestli je však z naší zkušenosti možno odvodit nějaké obecněji platné poučení, pak spočívá v tom, že kritičnost, která se zastaví na polovině cesty nebo třeba i ještě o kus dále, je ve skutečném mocenském konfliktu (nikoli tedy v polemice či v ideologickém sporu !) spíše *přítěží* než jen nedokonalým vodítkem... Nedůsledná kritičnost potlačuje v první řadě vědomí právě o své *nedůslednosti*, a je proto zdrojem

lehkomyslného opojení vlastní silou. Intelektuální výkony provázející „pražské jaro“ jsou proto neobyčejně inspirující *teprve* v osvětlení šokující skutečnosti nočního vpádu, v osvětlení, které prokázalo jejich nedostatečnost. Musíme souhlasit s Tigridem, když říká: „Trvalý význam je ve ztroskotání tohoto experimentu v té podobě, jak byl koncipován hlavními protagonisty“. Objasnit příčinu porážky polské a maďarské revolty je snadné, nebo alespoň snadnější: bylo v nich více živelnosti a méně kritického rozumu než v československém pokusu o reformu. Právě proto má také především jako *negativní zkušenost* svou nepopiratelnou hodnotu všechno to, s čím českoslovenští reformní intelektuálové přišli. Všechno, co bylo tehdy napsáno či řečeno, musí být proto interpretováno už vždycky *také z hlediska porážky*, která následovala.

Publicistika „pražského jara“ měla však i jiná slabá místa. Byla především zbytečně *rekriminující* a ve svém stylu *ideologická*. „Zbytečnost“ rekriminací je ovšem relativní: rekriminací bylo tuze mnoho jen vzhledem k „časové tísní“ reformy a vzhledem k povaze vnějšího konfliktu, v němž jsme se ocitli. To samozřejmě neznamená, že minulost měla být ponechána sama sobě, že dříve či později nemělo být vrženo nemilosrdně ostré světlo docela na všechno. Rekriminace však rozněcovaly veřejné mínění a také odrazovaly mnohé z těch, kteří nemuseli stát v řadách protivníků reformy - kdyby se vůči nim projevilo více politického taktu. Neboť především mělo přece jít o mocenské zajištění úspěchu reformy. Novotný jistě musel odejít, ale kampaň proti němu byla hodně trapná. Vlna rekriminací, osobně zacílených kritik a vynucených sebekritik v lecčems připomínala dobu těsně po válce, „dobu národní očisty“. Připomínala ji tím, jak i tentokrát šlo méně o spravedlivé vážení viny a více o *odreagování* ponížení, právě toho ponížení, které si mnozí navozovali sami, tím, že byli dříve naivní nebo zbytečně oportunní. Je pravda, že snad nikdo nebyl v osmašedesátém fyzicky či existenčně ničen, ale je také pravda, že mnozí byli zcela zbytečně tisknuti ke zdi, veřejně ztrapňováni, vláčeni hanbou, dokonce i když už třeba dávno z veřejného života odešli. Existenčně byli postiženi především pracovníci nižšího stranického aparátu; někteří nemohli najít práci ani v továrnách. Vcelku klidně řešily problém „očisty“ nejvyšší stranické instituce, jako např. Vysoká škola politická ÚV KSČ.

Často prokazujeme krátkou paměť, když po letech vzpomínáme jen na opojnou atmosféru roku 1968. Bylo však toho roku také mnoho nedůvěry mezi lidmi. Vždyť reformní komunisté měli za sebou dlouhou, intimně společnou zkušenost, která je nemohla nepoznamenat. Bylo rozhodně méně těch, kteří za sebou neměli dogmatickou minulost, ne-li ještě něco horšího, než těch, kteří kdysi víceméně abdikovali na vlastní rozum a mravnost. A všechno se mezi nimi vědělo: dnešní spolubojovníci - zahajovači obrodného procesu včera ještě jeden druhého likvidovali v kuloárech vědeckého ústavu a včerejší zahajovači sekernických kampaní dnes zase tvrdě likvidovali dogmatiky, kteří zaspali dobu, řečeno jazykem Havlovy *Zahradní slavnosti*.

Tolikrát byli svědky cizího, ale i vlastního oportunistického převlékání kabátu, taktických lží, konjunkturalismu! A tak mnoho vzájemné důvěry, tolik potřebné pro pevnou a rozhodnou politiku, mezi nimi nebylo. Zdálo se, jako by se někteří pořád obávali, že na ně někdo něco vytáhne ze starých análů... A snad proto tolik a tak nutkavé potřeby přihlašovat se k těm či oněm myšlenkám a distancovat se zase od jiných, hlásit se k plénům, závěrům, projevům, soudruhům,

klasikům, k takovým či onakým tradicím, socialismům, demokraciím... A podobně se distancovat, zpravidla od minulosti. Byla to přímo *revoluce rezolucí*, prohlášení, manifestů, sebekritik, vyjádření... V nestálé nejistotě poměru byla zřejmě pocíťována potřeba využít a nejednou i docela přešít kabát...

A tak nezvládnutá minulost (nebo snad docela nezvládnutelná?) vedla k tomu, že se mnozí mluvčí radikalizovali často docela bezděčně, strženi jakýmsi davovým samopohybem, motivovaným v konečné instanci nedůvěrou. Nezvládnutá minulost tu není tématem k moralizování. Za určitých okolností je to *politikum prvořadé důležitosti*: v roce 1968 sehrálo očividně negativní roli. Nejen tím, že se mnozí snažili překřičet svou vlastní minulost a v tomto úsilí nejednou „přepadávali“ do extrémů a exhibicionismu (Sviták, Hochman, Pachman...); ale především proto, že bylo tak málo lidí veřejně známých, kteří by měli zároveň s mocí či vlivem také obecnou důvěru. Neboť taková důvěra se rodí zpravidla jen tenkrát, když všichni procházejí těžkou zkouškou a alespoň někteří pak v ní obstojí se ctí. Ale v posledních dvou desetiletích našich dějin nebylo žádných takových zkoušek. Dnešní reformisté sami zprvu věřili dogmatům, byli agilní, někdy horliví, pak postupně víru ztráceli, zbavovali se některých iluzí - střízlivěli. Nic víc. Ani ti z nich, kteří seděli v žalářích, nebyli z tohoto hlediska jiní - vždyť i mezi nimi byli přesvědčení konzervativci. Nebyl totiž žádný československý „šestapadesátý“, nebyla žádná společně prožitá zkouška, nebyl nikdo, v koho by se vkládaly třeba tajné či neodůvodněné naděje. Neměli jsme poražené kdysi politiky, jejichž návrat bychom si přáli: ani Gomulku, v něhož Poláci tolik věřili, ani Nagyho, tím méně de Gaulla...

Kdo se tedy v atmosféře provizoria, mezi nechtěnou minulostí a nejistotou, neurčitou budoucností vlastně mohl pustit do odvážné, perspektivní politiky? Nikdo kupříkladu nemohl říci nic takového, aby to mělo šanci uklidnit naše spojence a aby to vzápětí nevyvolalo bouři odporu doma. Výbuch rezolucí a prudký pokles na žebříčku „hitparády“ politických osobností by okamžitě následoval, neboť druhý den by přece všechny masové sdělovací prostředky spustily furore, že „zrazuje“ a tedy - pryč s ním! Přihodilo se to i Josefu Smrkovskému, který během návštěvy parlamentní delegace do SSSR pronesl několik diplomatických chlácholivých poznámek, adresovaných výlučně sovětskému publiku; připustil v nich mimo jiné, že ne všichni v Československu vystupují pro socialismus. Nic víc. A to patřil Smrkovský mezi těch několik, kteří měli důvěru největší...

Kdyby se měl kdo odvážit takového statečného taktického kroku, neměl-li by ztratit důvěru, a především měl-li jeho hlas být i doma respektován, musely by patrně druhý den všechny noviny upozornit, že je zcela spolehlivě zjištěno (pokud možno přímo a diskrétně od politika samotného), že to vůbec nemyslel tak, jak to říkal. To že je jen - mezi námi Čechy - taková chytrá finta na Brežněva... Protože odvážný politik by si patrně nebyl jist, zda lidé novinám uvěří, mrkal by významně už rovnou z televizní obrazovky právě při slovech, která mohla vzbudit nelibost - a všichni by se pak hlasitě ubezpečovali, že ano, že taky viděli, jak výmluvně mrkal... Byla by po takovém vystoupení Moskva klidnější? Nedělala-li se politika v roce 1968 zrovna takhle, dělala se

hodně podobně.

Reformním komunistickým politikům se ani trochu nechtělo do nepopulární politiky, jako by bylo možné se něčemu takovému vyhnout zejména při politice skutečně koncepční. Popularita a sympatie veřejnosti byly pro ně do té doby neznámým a nepochybně *slastným zážitkem*, opiem sebezapomenutí, jakousi očištnou koupelí. Reformní intelektuálové, kteří denně vemlouvavě politikům radili ze stránek novin a časopisů, je vesměs k nepopulárním krokům (předpokládám samozřejmě, že ve prospěch reformy), také nenabádali. Ti i oni chtěli být oblíbení; bylo to příliš opojné, než aby se toho chtěli vzdát. Snad jedině Zdeněk Mlynář věděl cosi o rubu každé skutečné politiky a na popularitu se neohlížel - a také ji povážlivě neměl. Byl ochoten prosazovat i velmi nepopulární opatření (např. následnou cenzuru v červenci 1968), která by jistě vyvolala hlasitý pískot v hledišti; protože však toho mnoho neprosadil, nemůžeme s jistotou říci, zda to mohlo či nemohlo mocenskému úspěchu reformy pomoci. Nebylo prostě u nás doslova nikoho, kdo by byl nadán obecnější autoritou a o jehož počestných záměrech by se přitom nepochybovalo, i kdyby se uchýlil byť jen k diplomatickým výrokům, adresovaným přímo či nepřímo „spojencům“. Dětské *zaměňování pravdy vůbec s „pravdomluvností“* v denní politice, tato pokrytecky svatouškovská iluze bázlivě moralistní přízemní české politiky si tu znovu přišla na své. U nás se ostatně Machiavelli nikdy nečetl...

V těžkých poválečných dobách mohli před římským lidem promlouvat politikové, kteří ještě nedávno jako vojáci bránili zemi před armádou východního souseda, o nutnosti přátelských vztahů k němu, o jejich osobní loajalitě k Moskvě a o důvěře v dobré úmysly generalissima - vůbec nemuseli mrkat či dávat jiná srozumitelná znamení, že si to tak docela nemyslí. Všichni to přece věděli. Byl tu totiž společný národní zážitek boje proti agresorovi - a především díky jemu se Finům podařilo - uhájit si nezanedbatelný kus státní suverenity. Podobné společné zážitky mají i Poláci, docela jistě i Jugoslávci, Albánci. Všichni, kteří bojovali, ať už proti komukoli!

Reformní politikové byli však stále obloženi náhlou ztrátou důvěry, stále byli totiž „v podezření“. Vždyť nikdo z nich nikdy neosvědčil silnější loajalitu než tu ke straně a zfušovanému socialismu. A tak snad právě proto, že mnozí jsme po válce socialismus více méně s důvěrou přijali, byli jsme nyní tolik nedůvěřiví sami k sobě, když jsme tento socialismus měli začít předělávat. A také proto, že jsme se nikdy nevzepřeli tomu, co nám nyní zhuštěně defilovalo před očima na stránkách novin a časopisů jako více méně souvislý řetěz minulých i současných bezpráví...

Bylo by jinak povinností intelektuálů, aby postavili hráz moudré rozvahy této destruktivní nedůvěře mezi lidmi. Ale mnozí si patrně sami nebyli jisti, kdo je zítra odhalí jako bývalé sekerníky nebo jen trestuhodné naivní bulíky. A proto nejednou i oni sami zvyšovali dávky oné drogy, která chutnala jako svoboda, ale byla zatím jen útěkem před odpovědností. Která vypadala jako pravda, ale byla zatím jen přepjatou polopravdou. A tak jsme se vzájemně popoháněli k netrpělivosti a radikalismu, protože v klidnějších dobách jsme před osmašedesátým zřejmě soudili, že v této drsné době zpytovat svědomí je vhodné leda tak pro sentimentální moralisty a ne pro prapoperečníky pokroku.

Slyším námitky těch, kteří působení reformních komunistů-intelektuálů v masových sdělovacích prostředcích berou v ochranu: nešlo o monomaničtý monolog posedlých novinářů a publicistů, ale o zvláštní formu dialogu s konzervativci. Neboť vnitřní a skrytý tlak aparátu, hrozivější o jejich mezinárodní propojení, o kterém věděli všichni, trval. Že jejich vliv byl zanedbatelný, patřilo k předsudkům a omylům optiky osmašedesátého. Konzervativci se toliko vytrahali veřejnému pohledu - ale aparáty vždycky pracovaly spíše v skrytu a v protireformních intrikách nikdy neustaly. Právě proti nim progresivní vedení strany potřebovalo mobilizovat občanstvo. A k tomu potřebovalo i sdělovací prostředky. Skryté síly na tento „dialog“ odpovídaly po svém, „objevovaly skryté zbraně“, organizovaly „podvratné kampaně“ a vzápětí je „odhalovaly“...

Na podobné námitky je namístě odpovědět, že na konzervativce žádné argumenty nemohly platit. Na sílu mohla platit jen síla. Vést s nimi tento „zvláštní dialog“ znamenalo zaměřovat politiku s akademickou disputací. A tak spíše než s nimi vedli publicisté nejednou boj se svými bývalými názory: nic nás přece nerozčílilo tak jako zjištění, že někdo neústupně setrvává v našich vlastních minulých omylech (Koestler).

Reformní marxisté-intelektuálové se zejména právě v roce 1968 slovy často distancovali od jakékoli ideologie. Pravda o sociální skutečnosti byla pro ně neslučitelná s jejich bývalým ideologickým pohledem na svět. Ale *ideologické dispozice*, ideologického stylu v myšlení a jednání se vesměs ještě nezbavili. Zřící se doktríny, právě jako doktríny, to je jen *první krok* na cestě k bezpředsudečnému poznání a navíc ten nejsnazší. Nutkání přihlašovat se pořád pod nějaký prapor, znovu a znovu definovat vlastní východiska, ať již pozitivně či negativně, byť by i problém, o kterém byla třeba právě řeč, byl docela konkrétní - to je právě *ideologický styl*. Ideologická politika se vyznačuje mimo jiné *explicitní rétorikou* - všechno musí být řečeno tak říkajíc „po lopatě“. Nezná zdrženlivost *zamlčených předpokladů*, řeč konkrétní a věcnou, bez níž není možný politický pragmatismus. Explicitní rétorika znemožňuje pružnější reagování na změny v situaci, protože všechno řečené je příliš pevně vetkáno do obecnějších a nejobecnějších souvislostí. Ideologické myšlení, byť už bez doktríny - to je stále ještě spolehlivý prostředek, jak přehradit cestu analytickému myšlení, jak odrazovat od věcného politického jednání. I zcela praktické problémy se takovým přístupem neobyčejně komplikují, protože ideologická mánie spojovat všechno se vším prostřednictvím abstraktních konceptů činí jakoukoli situaci vlastně neřešitelnou. Místo aby se střetávaly konkrétní návrhy, potýkají se pojmy - a za nimi se skrývají lidé, kteří se nejspíše bojí samostatně jednat a vzít na sebe kus odpovědnosti, eventuálně i rizika.

Nebylo také bez významu, že takový způsob disputace je pro pozorovatele zvnějšku něčím jako manželskou hádkou v paneláku, při níž si dotyční vyměňují názory za pomoci megafonu. Může pak dokonce vzniknout klamná představa, že spor je mnohem prudší, než je tomu ve skutečnosti. Vždyť velká slova roku osmašedesátého tak často zastírala bezradnost! „Spojencům“ se to ovšem muselo jevit docela jinak. Způsob, jakým jsme řešili naše problémy, se opravdu někdy podobal provokaci - s cílem pozvat cizí vojska. Vždyť když už jednou v domě s tak tenkými a propustnými zdmi bydlíme, měli jsme se dorozumívat způsobem, který nevyvolával tak rozčilenou

ideologickou rezonanci. Antiideologická publicistika byla však v roce 1968 ideologickým stylem přímo fascinována. A sféra politiky se tomuto uhranutí také nedokázala vzepřít.

Dlouhý, velmi dlouhý text Akčního programu KSČ z 5. dubna se objevil - pozdě. Jistěže bylo ctižádostí vedení strany a autorů programu získat ztracenou iniciativu, ale veřejné mínění se tou dobou už upínalo k představám, které program jen z menší části sliboval naplnit. Že přišel pozdě, byla z hlediska nového vedení strany chyba - za to autoři textu, přední komunističtí intelektuálové, nenesli žádnou odpovědnost.

Program sám byl a je v dějinách strany nepochybně revolučním činem. Z hlediska dosavadní ortodoxie obsahoval celou řadu zcela kacířských myšlenek. Pro veřejnost, do značné míry i pro stranickou veřejnost, byl však zklamáním. Taková už byla logika vývoje obrodného procesu; strana, resp. její vedení, byla od samého počátku ve vleku událostí a na vývoj veřejného mínění stačila sotva reagovat. Ztráta iniciativy byla zřejmě už nenapravitelnou ztrátou a konzervativcům, právě tak jako „spojencům“ se musela jevit jako harakiri; ústup z pozic důsledného mocenského monopolu je v totalitním režimu bezprostředním ohrožením mocenských pozic vůbec. Vždycky je to překvapivá podívaná, jak rychle a nezvratně se takový systém začne rozkládat, když jednou zaváhá. Zaváhal? Snad ani tak to nelze říci. Novináři, zprvu téměř výlučně komunisté, si výsledky lednového pléna prostě vysvětlili po svém, nikoho se neptali a uvedli do pohybu veřejné mínění a to zase zpětně ovlivňovalo způsob reagování sdělovacích prostředků... Akční program byl už jen „reakčním programem“, reagoval na cosi, co se odehrálo mimo vůli vedení strany a skutečnost, že byl přijat spíše skepticky, byla dalším, zcela výmluvným dokladem hloubky krize dosavadního systému.

Formulace programu jsou příznačné pro způsob politického myšlení opatrnější části stranické inteligence: problémy jsou jen pootevírány, úhybnou dikcí jsou vzbuzeny jistě- naděje, ale zároveň vždy i posíleny skeptické obavy. Podle nálady čtenářů mohl být text jednou přečten jako slibný, podruhé jako nepřijatelný. Jistě v tomto smyslu neblaze působila jeho mnohomluvnost a obecnost většiny formulací.

Daleko stručnější výčet například předpokládaných legislativních opatření by jistě působil přesvědčivěji.

Úvahy o novém pojetí vedoucí úlohy strany upoutaly na sebe největší pozornost, protože právě v tomto principu byla shledávána prapříčina všech problémů. Veškeré ubezpečování o novém pojetí vedoucí úlohy strany nemohlo přesvědčit žádného soudného člověka, protože ten se musel ptát, co se bude dít, když oné předpokládané dobrovolné podpory lidu KSČ nedosáhne. O tom samozřejmě v programu nic nebylo. Nemá smysl podrobněji celý text analyzovat. Od okamžiku jeho publikace bylo zřejmé, že základní kameny systému zůstávají na místě a že vlídnější rétorika je jen realistickým výrazem nejistoty, zda veřejnost bude s programem dobrovolně svolná. Tuto nejistotu veřejnost - včetně komunistů - dobře vycítila a stále zřetelněji začínala dávat najevo, že jsou i jiné možnosti jak vybědnout z hluboké společenské krize, než program naznačil.

Formulovali je především novináři a publicisté na stránkách novin a časopisů. Kritizovali pomalé tempo kádrových změn, odhalovali konzervativce byvší, jako Viliama Širokého, Karola Bacílka či Alexeje Čepičku, i ty, kteří byli ještě ve funkcích, a rozvíjeli úvahy na téma politického pluralismu, rehabilitací, občanských svobod a práv... Dnes je čtenářský dojem z jejich výkonů značně rozporný. Nejen proto, že známe rozluštění srpnové tajenky, ale i proto, že publicistika se tou dobou napírala - kamsi do prázdna. Není tu *skutečný protitlak* ani *argumentu*, ani *moci*. Neboť ani v roce 1968 nebylo tu oné otevřené arény institucionalizovaných konfliktů, které se říká politika. Místo ní jen občasné repliky slábnoucí fronty konzervativců a pak už toliko váhavost, rozpačitost a obavy progresistů ve vedení. Neexistence jakéhokoli protitlaku se ukazuje jako nejen politicky, ale občas už i intelektuálně zhoubná. Jen protitlak přece zjemňuje úvahu, kultivuje politický instinkt, nutí k přezkoumání priorit, k hledání odstíněnějších alternativ, ke skepsi vůči možnostem slova... Jsou-li odpovědi na tlak sdělovacích prostředků jen Dubčekovy rozpačité prosby o pochopení složitosti situace ve vedení strany, pak úroveň politické publicistiky nutně klesá, což se dá jen po nějakou dobu zastírat eskalací požadavků s „drzejším“ tónem. Dnešní čtenář si musí klást otázku, kam by to všechno bylo vedlo, nebýt srpna. Vždyť posléze redakce některých novin a časopisů otevřeně vypověděly jakoukoli poslušnost i vůči svým vydavatelům, kteří s nimi nedrželi, nemohli držet krok, a více méně přímo řekly, že sdělovací prostředky budou napříště řízeny „samosprávou novinářů“. Ale to přece není natrvalo možné, to snad každý tuší, že tohle není možné! V nastalém vakuu sil ztráceli prostě novináři vědomí pevnějších obrysů reality, které na čas jakoby zmizely v mlze všeobecné euforie. Za politické se pokládalo být především „progresivní“, kritický, skeptický ke všemu, co souvisí s mocí, ničemu nevěřit, ze všeho vyvodit provokující otázku, stupňovat požadavky...

To ale nebylo politické, to bylo jen jaksí fatálně *přechodné*. Politika je vždycky složitou interakcí sil a zájmů. Několik prvních měsíců roku 1968 se jen zdánlivě žádné výrazné „protisíly“ na scéně neobjevovaly. Domácí konzervativci jimi sami o sobě nebyli - jejich vnitropolitický význam se nejspíše dramatizoval; nedoceňovalo se však naprosto jejich „internacionální“ zázemí. Ty tlaky, které se objevovaly za viditelnou scénou, byly totiž hrubě podceněny. Specifickým fenoménem bylo něco, co lze jen s malou nadsázkou označit za „bulvární a nacionalistickou žurnalistiku“. Vznikla z pouhé touhy po čtenářském úspěchu, jako „odškodnění“ za nedávný půst. Nahaté slečny se objevovaly vedle líčení hrůz padesátých let či rekonstrukcí případu nejasné smrti Jana Masaryka...

Ze všech periodik nejradikálnější byl *Student*. Mladí intelektuálové, kteří do tohoto týdeníku psali, neměli za sebou žádné staré hříchy, necítili za minulost osobní odpovědnost, ale o politické odpovědnosti také nic nevěděli. Neměli odkud. A tak psali, co chtěli. V tomto smyslu je *Student* instruktivní četbou. Psalo se tam o procesech, o policejní zvůli, o emigraci (o emigrační literatuře a dokonce rozsáhle o redakci Svobodné Evropy, s níž v Mnichově natočili dlouhý interwiev), o arabsko-izraelském konfliktu a o Izraeli samotném, o radikálním studentském hnutí na Západě - a také trochu o studentském hnutí v Československu. Hlavním autorem *Studenta* byl Ivan Sviták, který tu postupně uveřejňoval nové aktuální texty, ale také staré, více méně soukromé poznámky,

které nemohly být původně určeny k publikaci; Sviták byl přítom mezi radikály absolutní jedničkou. *Studenta* jedni vynášeli do nebe jako jediný „netaktický“ časopis, kterému jde jen a jen o pravdu, a jiní kaceřovali za neodpovědnost a senzacechtivost. *Student* však těžko mohl být v nastalé atmosféře jiný. Vzhledem ke svému čtenářstvu a ke svému autorskému okruhu byl právě tak neodpovědný jako Rudé Právo - opět vzhledem ke svému čtenářstvu a svému autorskému okruhu. Byla to prostě „odvaha“ říkat neslýchané věci, ale méně už odvaha vidět možné důsledky takového počínání a co horšího, nejméně ze všeho pak odvaha postavit se těmto důsledkům tváří v tvář.

Jistěže novináři a publicisté nemohli vytvořit sami proti sobě nějaký zjevný protitlak, to zpravidla obstará fungující politika. Mohli však protitlaky více *předjímat*. Ale oni byli právě málo vvyklí na to, aby si sami ukládali meze - ty jim vždycky ukládal někdo jiný.

Teprve zesilující vnější tlak po drážďanské schůzce „spojenců“ vytvořil novou situaci. V ní se začala vytvářet jakási jednotnější fronta, jejímž společným jmenovatelem byla starost o suverenitu a zesílený nacionalistický tón. Avšak místo větší zdrženlivosti zvolili reformní novináři pošetilou taktiku vysvětlovat spojencům, že to, oč v obrodném procesu jde, není namířeno proti socialismu, nýbrž právě naopak... Tyto pokusy spíše jen přilévaly oleje do ohně. Posilovaly však stále iluzi, že spor se koncem konců může vyřešit trpělivou a nezaujatou diskusí: v nejhorším případě přestřelkou slov. Větší zdrženlivost nebyla ovšem, jak už jsem napsal dříve, *jedinou* možnou reakcí. Bylo také možné „starost“ spojenců vzít na vědomí *docela jinak*: vnitropoliticky vývoj spíše urychlovat a zároveň jim dát na srozuměnou, že před žádným nátlakem reformisté dobrovolně neustoupí a že počítají konec konců s nejhorším. Místo takového postupu však vsadili na Dubčeka a spol., že ti to už nějak zařídí: „Jsme s Vámi, buďte s námi!“ Celá pošetilá naivita „pražského jara“ je v tomto okřídleném hesle, které znamenalo, že odpovědnost se prostě přenesla na několik progresistů ve vedení strany, kteří měli osvědčit diplomatické schopnosti a odradit Brežněva od nejhorších nápadů. Ani tentokrát si sdělovací prostředky a tedy intelektuálové, kteří je ovládali, nepřipustili tlak přímo „na tělo“: mezi sebe, svůj neúplatný kritický rozum a hrozbu okupace vsunuli slabé politiky, neschopné zbavit se iluzí o sovětském socialismu. Rozhodující měrou se pak přičinili o to, aby tito politikové byli pozdviženi na piedestal pokrytecké, protože neodůvodněné všenárodní důvěry, aby byli sentimentálně heroizováni a předem pasováni na záchránce národa...

Dnes se nejspíše většina reformních intelektuálů bude hájit tím, že o nebezpečí věděli, že si „srpen“ dovedli velmi živě představit, a možná pateticky dodají: tragičnost situace spočívala v tom, že se k „srpnu“ špelo *přesto*, že jej tak mnozí očekávali! Tedy něco jako tragický osud? Odmítám takový výklad, který osobní odpovědnost ruší poukazem na rozpoutané síly rádooby antického dramatu: kdyby reformní komunisté-intelektuálové vývoj skutečně předjímal, muselo by to být patrné z jejich vystupování - nikoli jen z šibeničního humoru, který byl zejména v létě tak v módě. Možná, že v létě už bylo opravdu pozdě na všechno. Ale platí to i o jaru 1968? Kritický moment, *před* kterým bylo ještě možné a účinné uložit si větší *sebe-kázeň*, byl evidentně promeškán: nebyl totiž vůbec rozpoznán. *Po* tomto momentu zbývalo už jen mobilizovat *vůli k*

obraně, pak už bylo lhostejné, zda a jak by to Moskvu ještě více rozdráždilo. Ani k takové mobilizaci nesebrali však reformní komunisté odvahu.

Ti, kteří s protitlakem museli počítat od první chvíle, osvědčili přece jen větší schopnost střízlivé politické analýzy, větší fantazii při vytypování možných taktických alternativa především daleko větší politický realismus. Je příznačnou shodou okolností, že texty, v nichž se takové schopnosti prokázaly, nebyly nikdy během „obrodného procesu“ publikovány (otisklo je až *Svědectví* č. 45). Jsou to interní dokumenty přípravného výboru KANu, Klubu angažovaných nestraníků. Tito lidé, kteří tvořili vedle K 231 jedinou, avšak jen zárodečně organizovanou společenskou sílu, nezkompromitovanou aktivním podílem na tzv. deformaci, neměli nikdy jako plnohodnotní občané svůj legalizovaný prostor. Vlastně po celou dobu „pražského jara“ pak vedli složité a důvěrné jednání s Mlynářem a Kriegelem o povolení KANu jako politického klubu - se ctižádostí nikoli jen diskutovat, ale samostatně na veřejnosti vystupovat.

Museli neustále reagovat na měnící se situaci, na měnící se postoje mocenských míst a zároveň na to, že i ve fázi jednání s mocí už jejich kluby (ve všech okresech a krajích v Čechách) vlastně působily. Trvajícím protitlakem je přiměl k prozíravosti a odpovědnosti. Jakkoli jejich tehdejší význam nebyl vůbec rozhodující, patří dokumenty KANu k těm nejpříměřivějším textům, které během „pražského jara“ vznikly. Třeba však s politováním konstatovat, že střízlivost i těchto interních textů nepříliš ovlivnila to podstatné, totiž vystupování jednotlivců z KANu na veřejnosti. Jejich proslovy či články se nevymykaly z obecného tehdy průměru rozčilení a euforie. Texty přípravného výboru zůstávají nadějí do budoucnosti: politickou zdatnost osvědčí spíše lidé noví, nezatížení minulostí. Lidé, kteří odmítnou válku se strašidly vlastních ideologických stínů, kteří odmítnou nesmyslný ideologický slovník vystřízlivělých dogmatiků, těchto „vyléčených alkoholiků“ (terminus technicus, nikoli nadávka!) a s ním i neexistující problémy a pustí se do řešení problémů, které tu skutečně jsou.

Podobně pozoruhodná byla také aktivita tzv. „Kruhu nezávislých spisovatelů“ ; klidná sebedůvěra, tolerance a rozumná kritičnost to byly často vlastnosti právě těch, kteří stáli dosud mimo a nebyli přitom lhostejní. Nejprovzbudivější bylo, že odtud se ozývalo tak *málo rekriminací a výčitek*. Nejspíš proto, že tito lidé nemuseli mít příliš mnoho problémů se sebou samými, se svou minulostí.

„Koordinační výbor tvůrčích svazů“ byla jakási střešová organizace inteligence a její vliv byl značný, byl to však vliv v mocenském vakuu, a proto neměl být přeceňován, neboť tím byla přeceňována i role intelektuálů. V té době pořád ještě míra okázalé demokratičnosti jednotlivých svazů a koordinačního výboru, demokratičnosti, orientované navenek, k celospolečenským problémům, byla větší než míra fungující demokracie uvnitř většiny jednotlivých svazů, včetně Svazu spisovatelů. Pokud to nesevědky o ničem jiném, tedy alespoň o tom, že velká, celospolečenská politika, jak se nezávazně praktikovala na stránkách novin a časopisů, byla pořád snadnější, než „malá“, konkrétní politika za vlastním prahem.

Umělecké svazy, organizace strany na vysokých školách i jednotlivé redakce navazovaly

kontakty s dělníky, s jejich odborovými a jinými organizacemi. Bylo to něco jako heslo dne: svazek intelektuálů a dělníků! Redakce *Literárních novin* zavedla novou dvoustránku „Dělnické tribuny“. Také studenti začali chodit na závody a vydrželi v tom pak ze všech nejdéle. V dlouhých diskusích si intelektuálové s dělníky vysvětlovali vzájemné postoje a většinou úspěšně dokázali vyvracet vzájemné předsudky. Byla to chvályhodná aktivita: jakkoli nemohla ani zdaleka nahradit normální komunikaci živé, demokraticky fungující společnosti, byl to výraz dobré vůle překonat vzájemnou neznalost a izolovanost. V některých případech pak i dohodnout společný postup. Horizontální vazby byly vůbec největším nebezpečím pro starý politický systém - to se tedy sice před srpnem spolehlivě ověřilo, ale po srpnu pak jen zcela nedostatečně využilo.

„Pražské jaro“ dalo bezděčně vyrůst i nečekaným květům. Oživení sboru křesťanských církví i „Díla koncilové obnovy“ upozornilo na filiační linie ducha neméně českého, na dosud existující tradice mnohem dávnější než všechny ostatní. Nerozvíly se a obecné pozornosti spíše unikly. Snad se sluší vzpomenout jich alespoň jako povzbudivého dokladu, že ani dlouhá zima nezničí zárodky života, pokud ovšem mají vnitřní potenci.

Společným postupem (z hlediska pozdějších trestajících interpretů tedy „zrežirovaným“) vyznačovalo se také sepsání a publikace pověstných „Dvou tisíc slov“. Iniciativa vyšla od vědců tentokrátě většinou přírodovědců, „slova“ dal dohromady Ludvík Vaculík a jednoho dne je pak otiskly *Práce, Zemědělské noviny, Mladá fronta a Literární noviny*. Snad právě všechny tyto vnější okolnosti, které nasvědčovaly, že lidé se domluvili, aniž se předem zeptali, vyvolaly takové mocné vzrušení dokonce i v táboře progresivních politiků. Nikdo však nechtěl nic tajit a pak překvapit: novináři marně čekali celou noc na Josefa Smrkovského, aby mu řekli, o co ve „Sloveh“ půjde a aby mu vysvětlili, co by mu eventuálně při prvním čtení uniklo. Což se stalo: Smrkovský na setkání s novináři nepřišel a potom téměř propadl hysterii: mluvil pomalu jako Brežněv a hrozil tanky. Bylo to trapné. Ukázalo se, že progresivní politici a progresivní novináři si spíše nerozumějí než rozumějí.

„Dva tisíce slov“ se ničím mimořádným nevymykalo z dobové politické publicistiky; snad leda tím, že nápadně apelovalo právě na pozitivní řešení politických problémů především v místech a podnicích, tím, že bylo kultivovaně střízlivé. Bylo však v některých částech formulováno jako výzva, byť se v ní doporučovalo, aby se lidé zasazovali za řešení především malých a menších zamrzlých problémů méně však běžnými prostředky: například vyvěšováním stanovisek na vrata - když to nepůjde jinak, zakládáním výboru k řešení problémů; které nikdo nechce řešit. Ale vyzývalo se také k demonstracím, k demonstrativním pracovním brigádám a ke sbírání na dary pro ty, kteří by měli odejít do důchodu. Ve „Sloveh“ bylo řečeno realisticky, že od centrálních míst nelze momentálně už čekat víc a že je třeba dát zodpovědným lidem více času k práci. Že minula sezóna překvapivých odhalení, vysokých demisí a opojných projevů nebývalé slovní smělosti... Byl to dobrý, politicky chytrý text. Nebylo takových mnoho. Vášně rozhodně spíše tlumil než rozněcoval. Iniciátoři a autoři nenesou tentokrátě odpovědnost za zděšení politiků - snad opravdu na politiky příliš mocně zapůsobilo, že text se objevil naráz ve čtyřech novinách,

což byl trik, který se dříve dařil výlučně jim, nejvyšší moci. Toto jejich zděšení bylo varovným signálem, který nebyl doceněn. Prokázalo se tu, že i progresisté ve vedení strany nejsou s to připustit, že iniciativa by skutečně mohla přicházet zdola a být přitom inspirována někým jiným než právě jimi.

Po čase se leccos vysvětlilo, nejsilnější slova odsudků byla relativizována, ale byl to především tlak „spojenců“, který trhliny v důvěře veřejnosti k progresivním politikům zacelil - příliš snadno. Pak už bylo pozdě - když progresivní politikové podepsali moskevský diktát, tak jako jiní demokratičtí politikové akceptovali před třiceti lety mnichovský diktát... Bylo pozdě připomínat, že právě ve „Dvou tisících slovech“ se praví, co mělo být připomínáno i jinde a jinými znovu a znovu: „Své vládě můžeme dát najevo, že za ní budeme stát třeba se zbraní, pokud bude dělat to, k čemu jí dáme mandát...!“ Nebo to byla právě tahle slova o zbraních, která vyvolala takové rozčilení? Zbraně proti komu? Proti Sovětskému svazu? To bylo naprosto nepřijatelné, byť i jen jako pomýšlení pro mnoho komunistů, nepochybně i pro celé vedení KSČ. Ty zbraně nemusely být použity, dodávám. Mělo se však ukázat, že je máme připraveny proti každému agresorovi. Je docela pravděpodobné, že by u toho zůstalo. Alespoň jsme to měli zkusit. Ale zbraně proti Sovětskému svazu?

Sovětské zbraně proti Československu, to je něco jiného. To už jde jaksí spíše. A také zbraně německé, polské, maďarské, bulharské.

Nebudu si tu hrát na sovětologa a nebudu na tomto místě hádat, proč došlo k vojenskému obsazení země. Není předmětem sporu, že svou roli tu sehrály tlak Ulbrichta a Gomulky, obava z oslabení Varšavské smlouvy, kdyby třeba Československo se později rozhodlo z ní vystoupit, nechuť k pokusu, který by učinil sovětský socialismus z hlediska dalších perspektiv socialismu ve světě definitivně neatraktivním..., ale možná že také Haďákovy karikatury, se kterými prý Brežněv v Čierné mlátil o stůl... Možná také, že šlo především o naše zásoby uranu...

V každém případě musely vlastní přípravy k okupaci začít už někdy na jaře: západní vojenští odborníci tvrdí, že mezi březnem a květnem. Pak se už čekalo jen na politické rozhodnutí o okamžiku vpádu.

Dnes tedy víme, že dlouhé měsíce se okupace připravovala, že se patrně vážila všechna pro a proti. Z tohoto hlediska není tak důležité to, o čem se můžeme jen dohadovat, totiž jaký byl hlavní důvod okupace (a možná, že jich bylo víc, možná, že rozhodnutí nebylo zcela racionální, možná, že rozhodly i nahodilosti...); důležité je zkoumat, *zda jsme udělali všechno, co bylo v našich silách, abychom jí zabránili*. Abychom k ní sami nedali *zbytečné záminky*, či abychom přiměli Kreml k rozhodnutí plánovanou už okupaci nakonec neprovést. To je ta důležitá otázka a na ni také mohu odpovědět, protože relevantní skutečnosti jsou více méně známy.

Předcházející úvahy naznačují, že se v tomto směru neudělalo prakticky nic. O odpovědnosti politiky v užším smyslu slova řeknu později. Odpovědnost intelektuálů a především reformních komunistických intelektuálů byla jiného druhu. Úkol, který před nimi stál, nesplnili. Neprojevíli dost intelektuální a mravní odvahy k tomu, aby si definitivně sejmuli brýle mámení. Kdyby dospěli

k poznání, dříve či později by se stalo součástí vědomí všech reformních sil a to by pak muselo průběh reformy podstatně ovlivnit. Rozhodně by nemohlo být takovou improvizací a zároveň tak *sebevědomě plakátovanou ideologickou inventurou*. Neměli však odvahu vyrovnat se s tím, že mnoho svých životních sil věnovali skvělé myšlence, která podle všeho mohla být ve skutečné skutečnosti (jejíž součástí je právě SSSR) prováděna jen špatně. Místo toho se rozhodli tuto také osobní nepříjemnost - zklamání napravit tím, že prokáží, že tuto věc přece jenom jde udělat dobře; chtěli to však dokázat *za každou cenu* a potvrdili ty nejhorší obavy: oprava špatného vede někdy ještě k horšímu. Bylo možné snad začít dělat všechno znovu. Pak by ale muselo být řečeno na adresu SSSR - bez vás, soudruzi! To se jim zdálo nejen troufalé, ale především zbytečné. A právě to byla ta osudová chyba, jejíž zdroj je v nechtění vidět celou pravdu: *socialismus* v duchu evropských *tradic je možný jen bez současného SSSR*, nebo není možný vůbec. Ba, nejspíše je možný, či, přesněji řečeno, myslitelný jen v kritické distanci či opozici (třebas nevytrubované do světa) vůči SSSR.

Nebylo možné čekat, že vedoucí soudruzi KSČ, včetně těch nových, tohle pochopí. Reformní komunisté-intelektuálové to měli vědět za ně, a protože měli obrovský vliv na vývoj událostí, bylo by to patrně stačilo. Mohli mnohé usměrnit: ke zdrženlivosti a nebo k rozhodné obraně země.

Biřák jednou řekl (zhruba): když už viděli, že se jim kontrarevoluce nepovede, rozhodli se poškodit socialismus alespoň tím, že vyprovokovali vojenský zásah, aby zdiskreditovali Sovětský svaz...

Když dnes pozoruji sebejistotu některých kdysi odpovědných a dnes vyloučených soudruhů, kteří vedou už jen soukromý život a nad to jenom spílají jako někdejší „reakcionáři“, nemohu se ubránit pokušení, abych v Biřákově interpretaci kontrarevoluce nehledal a nenašel zrnko možné pravdy: vždyť ve zřícené stavbě československého demokratického socialismu je *historická odpovědnost* československých komunistů už jakoby beze stop ztracená: tak rázně si počínali při opravě domu, který kdysi postavili sami a špatně, že jej při té opravě zbořili docela, přesněji řečeno: nechali zbořit.

Je to tak fantastická domněnka? Vraťme se na začátek mých úvah, ke Kunderovu zvláštnímu povznesení myslí nad evidentní skutečností porážky, k tomu, jak označuje srpnový týden za „nejšťastnější týden svého života“!

Srpnový zážitek byl skutečně silný a nebylo by spravedlivé podsouvat Kunderovi jako jedinou možnou pohnutku jeho euforie nějaký motiv herostratovský. V posledním týdnu srpna došlo k něčemu zcela mimořádnému, co nemocný organismus české společnosti musel prožít jako neskutečně krásný sen: po těch několik dní *přestalo platit dělení lidí* na komunisty a na „ty druhé“. Toto dělení předtím i potom platilo za zcela základní, vždy a všudypřítomné; i když ne vždy plně reflektované. Je to dělení, které traumaticky poznamenalo psychiku celého národa, který od té doby není s to hledat a tím spíše najít svou identitu. Z tohoto hlediska byl srpnový týden očistnou koupelí starých ran v atmosféře elementární lidské solidarity.

A tak se národ na podzim - sjednotil. Z vnějšího popudu však - tak, jako jej rozpoltila kdysi

„láska k Sovětskému svazu“, tak jej nyní sjednotila laciná a málo reflektovaná nechuť, ba spíše nenávisť k témuž Svazu... Dokonce i Češi a Slováci cítili spolu a na chvíli byly všechny staré resentimenty zasuty. Na chvíli! Český nacionalismus, tak vlašný již a vyšeptalý, obrodil se zprvu antisověťismem a pak už i animozitou ke Slovákům, kteří se v obsazené zemi začali zařizovat s menšími skrupulemi a s větší praktičností.

Jednota kolem čtyř politiků, kteří si důvěru po kapitulaci v Moskvě už nezasloužili, a *nacionalismus*, tklivý pohled do národní minulosti, to jsou sloupy podzimní vzdoropózy. Byli jsme uražení, hrdí - a opět plní iluzí.

Tklivý pohled do minulosti hledal v ní potvrzení, že nikdy nebylo jinak, že jinak ani být nemůže. Francouzský historik Ernest Denis (*Čechy po Bílé hoře*) stal se po mnoha desetiletích opět hojně čteným a citovaným autorem; zdálo se, že se všechno jen a jen opakuje. Slavné a truchlivé děje, totiž vznik samostatného státu (bylo mu 50 let...) a konec samostatného státu - Mnichov (bylo to právě třicet let ...) publicistika tehdy na podzim téměř současně evokovala. Novináři zevrubně zpovídali bývalé nejvyšší důstojníky, a tak vlastně poprvé od Mnichova se otevřeně diskutovalo o tom, zda jsme se tehdy měli či neměli bránit. Byla to diskuse hodně kontroverzní, skoro bojovná: alespoň o otázku boje vedl se jakýsi boj - právě poté, kdy zase jeden byl předem vzdán. Tak jsme si v pohledu na naši minulost přehrávali znovu klíčové děje - ne však už proto, abychom z nich načerpali sílu a odhodlání; jen o útěchu šlo. O zjištění, že jest cosi jako „český úděl“ a že proti němu jsme slabí.

Nacionalismus byl součtem všech těchto tíhnutí a dobových nálad. *Idea národní v zástupné funkci vystřídala* pro reformní komunisty - intelektuály *ideu socialismu*. Už se neříkalo „náš lid“, ba ani lid, ale - národ! Příznačná byla tato proměna terminologie u oficiálních dokumentů a projevů. Národní ideologie posrpnová byla pro svazáckou generaci něčím jako „restaurativní ideologii konstruktivního sebezapomenutí“, jak to v diskusi o „českém údělu“ učeně, ale případně napsal mladý brněnský kritik na adresu generace Kunderovy .

Nebyla to doba příznivá pro hledání pravdy. Chtělo se spíše útěchy a úlevy než poznání. Nebylo se pak co divit, že od samého počátku okupace byla politika vedení KSČ, odsouzená k potupné porážce, konec konců tolerována, ba i podporována nemalou částí aktivní veřejnosti. V každém případě sdělovací prostředky jen rozpačitě zpochybňovaly „realistickou“ taktiku, která byla pro všechny progresisty i osobně zhoubná. Všichni politici - hrdinové „pražského jara“ totiž systematicky pracovali na své politické likvidaci. Obětovali postupně jednoho svého soudruha za druhým a sdělovací prostředky jen občas vznášely - pochyby. Kde byl jejich předsrpnový radikalismus? Teď jej měly osvědčit - ale místo toho hájily pochybný symbol: „čtyřku“ - Svobodu, Dubčeka, Smrkovského a Černíka.

Posrpnových osm měsíců končí marazmem : světlo Palachovy oběti jej jen zvýrazňuje. Stále rozpačitější formulování výhrad k politice „čtyřky“ a heroizace ústupového boje tam, kde bylo třeba říci několik prostých pravd: třeba tu, že vojska nikdy neodejdou, a že celá Dubčekova racionalizace posrpnové politiky je tedy založena na klamu, nebo v nejlepším případě na sebeklamu. Že čistky budou a že je třeba se na ně připravit a dohodnout se na společném postupu

(třeba: nechat se vyhodit nebo odejít sami? Vybudovat předem cosi jako stranické podzemí či nikoliv?). Místo toho poťouchlé dvojsmysly a skrývačky na adresu Sovětů. A potom hokej! „Naši chlupci bojovali za nás za všechny!“ - doslova tak přece psaly noviny! Jistě tím bylo myšleno - za srpen! A lidé to tak také pochopili. A zvítězili jsme! Morálně, rozvahou (nenechat se vyprovokovat!), politicky a nyní i na poli sportovní cti a slávy - všude. Jen jsme přitom přišli o zbytky státní samostatnosti.

Reformní komunisté-intelektuálové byli čistkami postiženi téměř bez výjimek. Někteří dokonce odešli ze země. Teď měli vlastně poslední možnost prokázat, co všechno přece jen pochopili. Ale jejich osobní situace většinu z nich natolik absorbovala, že dlouho jen nařikali. Bylo to přinejmenším nevhodné, protože ještě jednou osvědčili krátkou paměť: vždyť se ocitli jen ve stejné, spíše však o poznání lepší situaci než byla ta, do které dostali po únoru 1948 desetitisíce svých odpůrců!

Jeich osudy byly a jsou - v rámci možností reálného socialismu celkem snesitelné. Procesů bylo málo a obtěžování policií v Československu vždycky bylo běžné - jen bylo zaměřeno proti jiným. Ze strany byli vyloučeni nespravedlivě jen za toho předpokladu, že nepochopili zhola nic. Byli pomlouváni a nemohli se veřejně bránit, ale s tím přece museli počítat předem! Tak se to vždycky dělalo a mnozí z nich to tak dělali sami - proti jiným. V různých politických prohlášeních a protestech soustřeďovali pozornost na okupaci země. Vojska k nám skutečně vstoupila, ale pro většinu lidí této země se tím mnoho nezměnilo. Pro tuto většinu tu byl Sovětský svaz už dávno: měl tu totiž svou KSČ.

Více promovaná politická vystoupení opozice se soustřeďovala na obhajobu reformních plánů. Ale to byly v té době už vesměs odbyté argumenty. Navázat v nějaké výhodnější situaci na myšlenky a děje „pražského jara“ - to byla a je patrně pošetilá naděje. Především nebylo a není reálné, že by se reformní komunisté mohli - nikoli jen jako jednotlivci - znovu dostat do strany, respektive do vedoucích funkcí. Reforma „shora“ nepřipadá proto v úvahu. Ani v roce 1968 o ni nešlo. A i kdyby připadala, je krajně nepravděpodobné, že by komunistická strana ještě jednou byla s takovou shovívavostí a snad i zbytkem důvěry připuštěna širokou veřejností (kdyby na ní záleželo) k dalšímu pokusu. Podniky komunistické strany už nikdy nebudou sledovány s důvěrou. Strana je přece jen zřejmě cosi příliš mocného, cosi, co i s jinak slušnými a rozumnými lidmi dokáže provést podivné věci...

Trvalo dlouho, než alespoň někteří bývalí komunisté, nyní kritikové režimu, pochopili, že navázat na rok 1968 nebude zřejmě už nikdy možné; také proto, že lidé stárnou, umírají, zapomíná se, svět se mění. Reformní komunisté, dosud fascinovaní „pražským jarem“, jsou už dnes něco jako legionáři za první Československé republiky. A jaro 1968 něco jako slavná bitva u Zborova...

Ti střízliví pochopili, že socialismus nebyl a není svázán pupeční šňůrou ani s Moskvou, ani s komunistickou ideologií, ani s komunistickou stranou a tedy ani s KSČ. Že jej - pochopitelně jinak - mají právo realizovat i jiné politické síly, jiní lidé, včetně kdysi diabolizovaných sociálních demokratů, podle jejich představ. Pochopili, že bude třeba překonat mystickou fixaci na SSSR do

té míry, aby jednou - podle situace - hledali eventuelní spojence i mezi těmi, kteří nejsou spojenci SSSR, ba i mezi jeho kritiky. Případně i mezi jeho ideologickými či mocenskými oponenty.

Pro intelektuály je však daleko aktuálnějším úkolem podrobit minulost prověřce nyní již opravdu nezaujaté kritiky. Vlastně se to mělo stát už dávno. Už je to přece deset let...

Co za tu dobu reformní intelektuálové promysleli? Co z toho spatřilo světlo světa?

Londonovo *Doznání* je neobyčejně cenné právě jako ilustrace základního nepochopení toho, oč šlo nejen v procesech, ale v padesátých letech vůbec. Souvislost svého vlastního procesu s nezákonnostmi namířenými proti „politickým nepřítelům“ Londonovi zcela uniká. Na druhé straně se autor nestylizuje do role méně naivního, než jakým tehdy byl, a to zasluhuje uznání.

Paměti Stanislava Budína jdou v tomto smyslu mnohem dál. Také kroutíme hlavou nad tím, jak je možné, že ještě i potom, když už mu přece muselo být dávno jasné... a nebylo. Autentičnost textu je nepochybná, stylizace žádná, a proto patří tyto paměti k tomu nejlepšímu, co bylo vystřízlivělým komunistou napsáno.

Ostrého kniha o „pražském jaru“ *Československý problém* (Index, Kolín n. Rýnem) nese rysy úspěchanosti a malého časového odstupu. Překvapuje, jak zbytečně mnoho místa věnuje autor polemice se srpnovými vítězi a jejich pražskými přísluhovači. Koho chtěl přesvědčit? Řada myšlenek je však neobyčejně inspirující a schopnost zobecnění v širších souvislostech českých dějin je nemalým přínosem. Nicméně jde o přílišnou apologetiku reformátorů - přes ne jeden ostrý kritický šleh.

Ve sborníku „Systémové změny“ (Index, Kolín n. Rýnem) se řada bývalých reformních komunistů pokusila z různých aspektů interpretovat s větším či menším zdarem myšlenky a praxi reformy. Zdá se, že nejlépe splnili svůj úkol Alexej Kusák a Adolf Müller, do značné míry i Zdeněk Rejzlar a Jiří Pelikán.

Texty Ivana Svitáka zůstanou provždy jen stimulující provokací. Jsou programově deziluzivní, plné efektních aforismů - ne jednou za cenu povrchního radikalismu. Jako myšlenkové projímadlo zastydlým a sentimentálním reformistům je lze vřele doporučit. Politiku s jeho návody dělat asi nelze.

O práci Zdeňka Mlynáře řeknu něco ve třetí kapitole.

Nezbývá než konstatovat, že relativně nejvíce pravdy o roce 1968 je zatím obsaženo ve výpovědích nekomunistů. Někteří z nich vystoupili ještě v roce 1969 a to muselo ovlivnit způsob, jakým o svých tématech psali. Za nejpozoruhodnější analýzy pokládám úvahy Emanuela Mandlera (v *Tváři*), různé texty Václava Havla, článek Jaroslava Stříteckého (v *Hostu do domu*) a pak už produkci emigrační: na prvním místě studie Erazima Koháka, především jeho část knihy *Na vlastní kůži* a nejnovější knihu *Národ v nás*. K poznání fakt i k pochopení „pražského jara“ přispěl také čtvrtletník *Svědectví* a práce Pavla Tigrida. Bez tohoto měsíčníku by dnes celá řada skutečností nebyla vůbec širší veřejnost známa.

Bylo by nad naše síly hodnotit přínos i všech dalších periodik. Nelze však vynechat Pelikánovy *Listy*, které si říkají „Časopis československé socialistické opozice“. Sehrály neobyčejně významnou roli, jejich čtenářská obec je velmi široká a poptávka po nich stále

neukojitelná. Nicméně nelze nekonstatovat přece jen jistou těžko pochopitelnou opatrnost; zejména nechut' pouštět se do polemik, poněkud křečovitou vůli nevzdávat se naděje na nějaké pokračování reformních snah v duchu „pražského jara“ za jiných podmínek, jistou uzavřenost vůči vyloženě nekomunistickým stanoviskům a zbytečnou, často jen a jen trapnou škodolibost, pokud jde o marasmus současného režimu.

Symptomem alespoň dílčího pochopení kořenů nezdaru reformy je účast bývalých komunistů v hnutí „Charta 77“. Jakkoli nebyla „Charta 77“ jimi inspirována, tvoří značnou část signatářů a jejich podíl na činnosti hnutí je nemalý. Zde poprvé - s výjimkou některých odbojářských episod během války - bylo totální rozpolcení národa alespoň na malém vzorku populace překlenuto, a to ve ztížených podmínkách elementárního ohrožení. Zde poprvé vstoupili do politické arény především *občané* Československa; poprvé společně a zatím „rovnoprávně“ nesou veškerá rizika vedle „těch druhých“ i - komunisté.

Dokáží občané - bývalí komunisté konstruktivně spolupracovat s představiteli jiných politických a světonázorových východisek? Dokáží být skutečně tolerantní? Soudím, že bych se neměl s kladnou odpovědí ukvapovat. Něco jiného je podpis pod společným prohlášením, a něco docela jiného je smířit se s postavením nikoli vedoucí síly ve vnitřních kontroverzích a v konfliktech uvnitř Charty. Ale musím položit ještě vážnější otázku, přiznat se k jedné zásadnější pochybnosti: dokáží bývalí komunisté, přivyklí na mocenský monopol, dokáží nebýt vůči moci, která se nyní umí obejít i bez nich, jen monomanickou, negativistickou reakcí? Dokáží myslet a pracovat pozitivně i v dnešní mizérii? Nebo se budou domnívat, že všechno, co činí mizérii snesitelnější, slouží moci, a je tedy nakonec obráceno proti nim? Pochopí konečně, že mocenský přístup ke společenským problémům je jen jedním z možných? Že v dobách stability je neúčinnějším prostředkem proti mizérii úsilí namířené proti všeobecné zaostalosti? Že to nejsou jen cizí tanky, které mají na svědomí všeobecnou devaluaci hodnot, profesionální etiky a i té nejposlednější lidské slušnosti?

Neučiní bývalí komunisté z Charty - v paradoxní spolupráci se svými neúnavnými levicovými oponenty - stranu svého druhu, stranu s aparátíky, kteří nejdříve svou horlivostí a agilností a pak eventuelně i drobnými či většími kabinetními manipulacemi a intrikami způsobí pokles zájmu ostatních signatářů o osud Charty a pak tohoto poklesu využijí pro své vlastní skupinové cíle?

Nevím, nemám však nejmenší jistotu, že se tito lidé dokáží zcela vzepřít tíze tradic svého hnutí. Aparátnictví není kupříkladu vázáno na aparáty fungující strany u moci. Je to spíše životní postoj, který je motivován zásadní nedůvěrou v ostatní, projevuje se intrikařením a není zpravidla schopen cokoli pozitivního vytvářet, protože všechno kolem sebe vidí prismaťem moci: té, kterou kdysi aparátník měl, i té, kterou nyní bohužel nemá, kterou zato mají oni. To by ovšem znamenalo konec Charty 77.

2. ČEŠI A „SOUDRUZI ZE SLOVENSKA“

„Česká otázka je otázkou světovou,
ale praktickou zkouškou této světovosti
je slovenská otázka.
V jistém smyslu dokonce můžeme říci,
že podstatu české otázky
tvoří slovenská otázka“.

Karel Kosík

„Nevím, jakou cestou půjde Slovensko dál.
Potichu se obávám, aby se v nové federaci
nezačal na něm uplatňovat jeho dosavadní
paradoxní osud,
známý už ze štúrovského činu:
že jsme cestu k národní svébytnosti
měli poznamenánu regresem.
Bylo by to trpké a nespravedlivé... „

Milan Rúfus

Oficiální místa jako vždycky nabádavě tvrdila, že závěry a myšlenky toho či onoho pléna je třeba tvořivě rozvíjet, rozpracovávat na konkrétní podmínky nebo dokonce důkladně studovat. Nejširší veřejnost, pokud vůbec obrátila k těmto rituálním záležitostem své zraky, nerozeznávala však žádné závěry, natož myšlenky. Rozeznávala právě jen vyprázděnost rituálu. Úzký okruh zasvěcených doslechl se snad cosi o drobných či větších intrikách mezi tajemníky a členy předsednictva a snad právě tady se jednotlivá pléna od sebe lišila. Těžko říct.

Říjnové plenární zasedání Ústředního výboru KSČ v roce 1967 nicméně vstoupilo do moderních československých dějin – ve vsí utajenosti, jak se sluší a patří na stranu, která se řídí principy demokratického centralismu.

Je to známá věc: do některého špalku můžeme bušit ze vsí síly, a přece jej nerozpůlíme. Když si však dáme záležet a vedeme ránu tak, aby se vyhnula sukům, aby šla po létech a využila odstředivé síly vnitřního pnutí, či aby dokonce našla rozesyhající se spáru, pak se špalek rozskočí skoro sám od sebe.

Rozesyhající se spáru ve špalku totalitního režimu v Československu poloviny šedesátých let byly vztahy mezi Čechy a Slováky. Příklad však značně kulhá potud, že ránu, která špalek rozbila, nevedla ruka poslušná cílevědomé role. Odstředivé síly vnitřního pnutí byly totiž mnohem silnější, než aktéři dramatu tušili.

Zcela neočekávaně mimo program (tj. mimo přesně rozepsanou partituru jednání – kdo, kdy

a o čem promluví) vzal si slovo Alexander Dubček, první tajemník ÚV KSS. Navázal na ne zcela konformní připomínky Hendrycha a ohradil se energicky proti tomu, že na schůzi pléna je předčítán jiný text dokumentu k diskusi a předložen jiný text rezoluce ke schválení, než jaké předem projednalo předsednictvo. Dubček připsal tyto machinace prvnímu tajemníku KSČ Antonínu Novotnému a když už měl tu kuráž, přidal i stížnosti na to, jak je neustále Slovensko ekonomicky poškozováno ve prospěch českých zemí. A doložil to statistickými údaji.

To bylo cosi zcela neobvyklého a nehorázného vůči prvnímu muži ve straně. Novotný ztratil nervy, k čemuž ostatně neměl poslední dobou nikdy daleko, a se zjevnou zlomyslností odpověděl, že dobře, zřídíme tedy Českou národní radu, a ať se tedy Slováci docela osamostatní, ať si mají třeba federaci, ale ať si také sami hospodaří, a to jen za své. On osobně že je tedy proti, ale prosím, když to Slováci „soudruzi ze Slovenska“ budou chtít... Vida, slovo federace padlo hned v prvních okamžicích konfliktu. A vyslovil je jeho úhlavní nepřítel! A jak už byl také v ráži, dodal, co dodávat neměl: Dubčekovu kritiku označil za projev „buržoazního nacionalismu“. Dubček se musel bránit, neboť na takové charakteristice lpělo dosud znamení rozsudků odnětí svobody na dvacet pět, respektive deset let nad „buržoazními nacionalisty“ Husákem, Novomeským, tvrdá kritika a odvolání Šmidkeho a dalších. Nad muži, kteří byli očišťováni jen váhavě, po etapách, s výhradami a v neposlední řadě proti vůli Novotného. Komunistické strany mají obstojně vyvinutý rituál, jak s odstupem času poskytovat zadostiučinění svým mrtvým obětem; tentokrát nebylo v dostatečné míře dáno ani živým. Dubček tedy neměl na vybranou, musel tento útok energicky odrazit, i když jemu už šibenice nehrozila.

A od té chvíle se náhle hlava prvního tajemníka stala hromosvodem. Blesky kritiky křížovaly nejvyšší stranické nebe a byla to kritika zasloužená i nezasloužená, ale konec konců nezasloužená, protože tento veskrze průměrný člověk v posledních letech možno-li ještě zhloupl také proto, že měl kolem sebe místo mužů ohebné panáky. Blesky metali kritikové z přesvědčení i z oportunismu, ale konec konců z oportunismu, protože ti i oni horlivě využili příležitosti napravit si vlastní reputaci doslova v hodině dvanácté: přinejmenším personální změny visely ve vzduchu. Tedy příležitost ke kritice, která však spíše připomínala obětní obřady. Tak to už za demokratického centralismu bývá. Dubček se tedy bránil – a špalek totality se začal tříštit na kusy. Nejdříve praskl podél spáry vztahů československých. Obrodný demokratizační proces ve vši tajnosti začal.

Začal? Právě tehdy? Jistě, že to je velmi sporné tvrzení. Je snad přesnější říci, že tehdy krize československé společnosti zasáhla i vedení strany. Je možná výstižnější konstatovat, že její nejvyšší orgán ji vzal tehdy rozpačitě na vědomí a začal jednat. Nebo spíše – improvizovat. Ještě mnoho jiného a přesnějšího je tu možné říci.

Všechno to budou ohrazení především proti tomu, že to všechno začalo – ať už kdykoliv – ve vedení strany, že tudíž nomenklaturně odpovědní komunisté měli rozhodující iniciativu. Kdo chce, může proto původní tvrzení obrátit a připustit alespoň, že právě na říjnovém plénu začalo vedení KSČ ztrácet kontrolu nad situací v zemi. Lidé, komunisté i nekomunisté, vypovídali

poslušnost.

Snad ještě ošidnější je otázka, kdy a čím československý experiment skončil. Kdy skončil tak, jako umírá člověk, jeho tělo. Duch, odkaz, potomci, následovníci a jiné reálie záhrobního života nechť tu tentokráte nejsou brány v úvahu.

Co bude snad vypadat jako vyumělkovaný paradox, je pouze důsledek toho, že slova, která používáme, jsou jen nedokonalé nálepky, za nimiž se skutečnost mění často rychleji, než je stačíme přepisovat: všechno začalo vskutku tehdy, když vládnoucí strana *ztratila kontrolu nad situací*, a skončila tenkrát, kdy tatáž strana k tomu všemu ještě – a patrně jednou provždy – ztratila také *šanci vytěžit právě z této ztráty novou důvěru*.

Komunistická strana Československa měla ještě možnost „znovu se narodit“ na svém 14. „vysočanském“ sjezdu. Tento sjezd se konal v situaci, kdy KSČ nebyla v žádném smyslu rozhodující silou v zemi, neboť tou byly tanky pěti armád.

Delegáti sjezdu se ve vší tichosti sešli druhý den po okupaci, tedy dříve, než bylo usneseno. A na docela jiném místě: sešli se poprvé v továrně, pod ochranou skutečných dělníků, bez svých vůdců a hlavně bez požehnání z Moskvy. Porušili tedy mnohá pravidla, která do té doby činila z komunistů poslušné vojáky strany pod vrchním velením Kremlu. Jednali vcelku věcně, poměrně rozhodně a především samostatně, i když ani tentokrát nereagovali adekvátně na mimořádnou situaci v zemi, protože nevytýčili pro sebe konkrétní úkoly, které by odrážely míru historické odpovědnosti KSČ nikoli vůči socialismu či mezinárodnímu dělnickému hnutí, ale především vůči celé československé společnosti. Nebylo snad nikoho, kdo by neoceníl alespoň dobrou vůli delegátů sjezdu. Důvěra, kterou komunisté získali v letních měsících, byla znovu potvrzena. Dostali ji nikoli jako příslušníci strany – vedoucí síly, ale jako cosi mnohem cennějšího, jako partneři konečně důvěryhodní, neboť konečně zdálo se – zprětrhali tabuizovaná pouta k Velkému Bratru. I kdyby tento sjezd rozdrtily druhý den tanky, zůstalo by provždy v paměti všech, že byl. Že byl právě rozdrčen tanky a nikoli kajícně zrušen disciplinovanou autoremedurou.

Československý experiment – z hlediska upřímných reformních komunistů – skončil dne 28. srpna, v den, kdy delegáti slovenského sjezdu KSS rozhodli, že „vysočanský sjezd“ nebyl sjezdem platným, a že tudíž volbu nového Ústředního výboru neuznávají.

S požadavkem Moskvy anulovat výsledky sjezdu a vůbec fakt jeho konání vyslovila souhlas v tzv. Moskevských protokolech skupina vedoucích stranických a vládních funkcionářů, kteří tam byli dílem odvečeni, dílem tam postupně odletěli. Tato skupina nebyla však orgánem, který by měl jakoukoli stanovami strany předvídanou pravomoc sjezd anulovat. S něčím takovým by museli souhlasit sami delegáti sjezdu, přesněji řečeno, více než jedna jejich třetina.

Ve jménu „jednoty českých a slovenských komunistů pod vedením soudruha Dubčeka“ to učinili komunisté slovenští na svém sjezdu, který se po nátlaku Husáka, ale i Dubčeka z Moskvy konal už v původně naplánovaný den 26. srpna a na který se také někteří z vůdců (bez Dubčeka) později dostavili. Brutální argument, který reprezentovala přítomnost pěti invazních armád, dokázal právník Husák demagogicky převést do řeči procedurálních pravidel, která byla údajně

vysočanským sjezdem porušena. Takových sublimací není ve světových dějinách mnoho.

Federativní uspořádání státu se teprve připravovalo, federalizování komunistické strany bylo už Moskvou ve vší diskrétnosti zapovězeno, a přesto právě „federalizační“ argumentací dokázal Husák slovenské komunisty přesvědčit, aby revokovali své usnesení z minulého dne (kdy platnost Vysočanského sjezdu potvrdili) s odvoláním na to, že sjezd byl svolán bez konzultace se slovenským ÚV KSS a s jeho presidiem, a že tedy Slováci byli na sjezdu majorizováni.

Na sjezdu v Praze byly přítomny více než dvě třetiny všech zvolených delegátů, jak to předpokládaly platné stanovy; slovenských delegátů, kteří se na sjezd nemohli dostavit včas z technických důvodů, neboť provoz na komunikacích nebyl jaksi normální, bylo kolem padesátky, asi deset procent. Ostatní – ze svých okresních a krajských sekretariátů, ale také z míst, kam až stačili na své cestě do Prahy dojet – posílali telegramy a vzkazy, že s konáním sjezdu souhlasí. Na sjezd se vypravil i Husák; s ostatními delegáty byl zadržen kdesi u Břeclavi. Pak se však místo na sjezdu ocitl v Moskvě... Dosavadní stanovy ostatně nic neříkaly o tom, že slovenští delegáti nemohou být majorizováni, rozhodující podle stanov bylo, aby se jednání účastnily dvě třetiny delegátů a aby usnesení sjezdu tyto dvě třetiny odsouhlasily. Přesto jako gesto dobré vůle a solidarity vůči slovenským komunistům přijal sjezd usnesení o tom, že dodatečně budou všechna jeho rozhodnutí předložena všem slovenským delegátům a že definitivní platnosti nabudou teprve tehdy, schválí-li je většina z nich.

Delegáti sjezdu zvolili mezi členy ÚV KSČ tolik Slováků, kolik odpovídalo poměru českých a slovenských komunistů. Alexandra Dubčeka pozdravili telegramem do Moskvy jako opětně zvoleného člena ÚV KSČ. V telegramu mimo jiné stálo; „Vidíme v Tobě nadále našeho hlavního představitele“. Na prvním zasedání ÚV ráno druhý den po sjezdu byl skutečně také zvolen prvním tajemníkem. Husák se na slovenský sjezd dostavil 28. srpna jako delegát nového ÚV, právě toho, do kterého byl zvolen – poprvé po své rehabilitaci v roce 1963 – na 14. sjezdu ve Vysočanech. Z této pozice s veškerou možnou demagogií a mimo jiné s použitím absurdního argumentu, že přece nelze schválit takový Ústřední výbor, v jehož čele nestojí soudruh Dubček (!), prosadil vůli Moskvy. Doslova řekl: „... ale nikdo přece nemůže vnucovat jednomu suverénnímu národu a jeho straně v tom smyslu, že skupina lidí, kterou nikdo nepověřil, určí jeho politickou reprezentaci. To je principiální otázka... Přece i v revolučních časech se musí dbát na základní elementární principy... Takto demokracii nechápu. Domnívám se, že takto se slovenskými komunisty už nikdo nemá právo zacházet“.

Už v oficiálně zveřejněné zprávě o zasedání ÚV KSČ z 31. srpna se o tom, že se konal nějaký 14. sjezd, či snad alespoň o tom, že byl prohlášen za neplatný, neobjevilo ani slovo. Je jen příznačné, že patrně nejpozoruhodnější čin československých komunistů v historii jejich hnutí není v oficiálních análech strany vůbec zaznamenán. Fakt konání sjezdu se jen nepřímou projekcí v kooptování osmdesáti členů „vysočanského“ ÚV KSČ – mezi nimi i Husáka – do starého ÚV.

Českoslovenští komunisté si v hodině dvanácté zasloužili něco, v co již nebylo možné doufat: novou, ale již docela poslední důvěru občanů, „těch ostatních“. Invaze pěti armád je přiměla k činu, na nějž by sami od sebe nejspíše ani nepomyslili, k němuž by nesebrali odvahu. V

kritické chvíli zachránili chatrné zbytky své prestiže a autority, neboť se rozpomněli na svou revoluční minulost: na situaci, kdy stáli proti moci. Nikoli, pro reformní komunisty nebylo docela všechno ztraceno již v noci z 20. na 21. srpna 1968. Formálně vládnoucí a pořád ještě i fakticky nejvlivnější politická síla v zemi tehdy ještě zcela nekapitulovala. Ani podpis tzv. moskevského protokolu ze dne 26. srpna nesourodou skupinou stranických a státních funkcionářů (mezi nimi byl i předseda „kulisové“ strany socialistické), skupinou nevybavenou žádnou pravomocí ani podle Ústavy, ani podle stanov KSČ, neznamenal nic víc, než právě jen osobní podpis několika funkcionářů. Pořád byla naděje na čestnou prázku v boji byť i bez střelení. Teprve zneplatnění 14. sjezdu je definitivní kapitulací reformního křídla KSČ.

Tento sjezd se měl původně konat 9. září. V devátém měsíci československého experimentu, říkalo se tehdy. Porod byl předčasný jen o dva týdny. Zato zdravě spontánní.

Novorozeně bylo však už po několika dnech utraceno. Chirurg se zlatými brejličkami používal zbrusu nových nástrojů: frazeologie z rozčilených diskusí o principech a procedurách fungování federace. Aby dítě nekřičelo, aplikoval rajský plyn nacionálních resentmentů. Smrtící řez vedl tehdy křehkou tkáň česko-slovenských vztahů.

Alexander Dubček a Gustáv Husák, oba Slováci, změnili na rozhodujících křižovatkách moderních československých dějin směr jejich vývoje. Oba v kritické chvíli mluvili a jednali jako Slováci a ve jménu Slováků. A přece uváděli do pohybu síly zcela protichůdné. Nikam nepovede, bude-li se kdo pokoušet vysvětlit tento paradox kádrovými posudky a osobními vlastnostmi obou protagonistů. Dubček měl všechny předpoklady stát se vzorným funkcionářem komunistického establishmentu. Pochází z dělnické rodiny, otec byl členem strany téměř od jejího založení. Mladá léta prožil v SSSR, kam otec v roce 1925 odstěhoval rodinu z buržoazního Československa, aby na holých pláních Kirgízie pomáhali stavět socialistický sen. Domů na Slovensko se vrátili až před válkou a mladý Alexander ihned vstoupil do tehdy ilegální KSS. Pracoval v odbojovém hnutí a jako partyzán bojoval v povstání. Jeho bratr tehdy padl, on sám byl zraněn. Po válce opět pracoval jako dělník, ale od roku 1949 už jako profesionální aparátník na okresním výboru KSS v Trenčíně. Pak jej jako naději strany vyslali do Moskvy na nejvyšší stranické učiliště. A potom už jeho funkcionářská hvězda stoupala, ačkoli byl do poslední chvíle české veřejnosti téměř neznám. Od dubna roku 1963 byl proti roli Novotného prvním tajemníkem KSS, po nechvalně známém Bacílkovi. 5. ledna 1968 se stal prvním tajemníkem KSČ. Skromný, spíše plachý, milý člověk. Je to životopis jako z kýčovitého komunistického kalendáře a předurčuje jej ke kariéře až triviálně jednoznačně. V Anglii by takový šťastlivec musel pocházet ze staré, počestné a bohaté rodiny, být premiantem v Etonu a Oxfordu, hrát obstojně golf a být členem nějakého hodně praštěného konzervativního klubu v Londýně. A přece je dnes oficiálně Dubček zapomenut, v nejhorším případě špiněn jako ten, kdo je odpovědný za kontrarevoluci v Československu.

Gustáv Husák pochází z rodiny kovorolníka. Komunistou se stal už za studentských let; vystudoval na státní stipendium práva. Stýkal se s významnými literáty z okruhu DAVu – prostě typicky levicový intelektuál. Za Slovenského státu byl na krátkou dobu zatčen a propuštěn pro

nedostatek důkazů. S režimem tehdy spolupracoval v některých choulostivých záležitostech, i když nejspíše se souhlasem strany. Jako člen ilegálního vedení KSS se význačnou měrou podílel na přípravě Slovenského národního povstání – této „podezřelé“ akce, započaté bez konzultace s Gottwaldem a vedením strany v Moskvě, ba dokonce bez vědomí sovětských vojenských míst. Spolupracoval přitom s představiteli tzv. občanského bloku, tj. nekomunistických politických stran. Ale také s představiteli slovenského státu a slovenské armády, jejíž jednotky bojovaly na východní frontě. Počínal si tehdy jako vlastenec a realistický politik. Nešťastné povstání bylo záhy poraženo. Patrně také proto, že Moskva nechtěla tu mít nějakou další Jugoslávii, dalšího nepoddajného Tita a neměla proto zájem na tom, aby se národy východní a střední Evropy osvobozovaly samy. Chtěla také obsazovat, nikoli pouze osvobodovat. Po válce zaujímal Husák nejvyšší státní a stranické funkce na Slovensku, ale v roce 1954 byl po několika letech vazby odsouzen na doživotí za „buržoazní nacionalismus“. Především za svůj podíl na přípravě povstání. Po šesti letech byl propuštěn, rehabilitován byl dokonce až v roce 1963. Vrátili mu členství ve straně, nikoli však možnost opět vstoupit do veřejného života. Pracoval tři roky jako skladník a pak se pro něj našlo místo ve Slovenské akademii věd. Napsal tehdy knihu o Slovenském národním povstání a po Bratislavě rozšiřoval v tehdejších „samizdatu“ otřesné skutečnosti o tom, jak s ním zacházeli ve vězení při vyšetřování; tam patřil mezi těch několik, kteří stále znovu a znovu odvolávali vynucená přiznání. Pro Novotného tehdy vlastně podezřelý spisovatel a navíc nebezpečný kverulant... Sebevědomý, chladný, ambiciózní, poněkud arogantní. V instruktážním melodramatu pro stranické kádrováky byl by svým typem předurčen nejspíše pro roli zrádce, v nejlepším případě „kolísajícího intelektuála“. A přece je on dnes prvním mužem ve straně i státě a oficiálně veleben jako zachránce země před občanskou válkou, jako moudrý pastýř, který vyvedl naše pomýlené národy z chaosu hluboké krize.

Na osobách věru příliš nezáleží. Síly, které bezděčně či vědomě uváděly v pohyb, podobaly se spíše lavině – byly silnější než vůle jednajících lidí. Je možné představit si, že by český politik dokázal v srpnových dnech rozehrát strunu českého nacionalismu a vzednutých nálad by pak zneužil podobně jako Husák? Mějme pro jistotu za to, že to není vyloučeno – i když se to nestalo. Český nacionalismus má totiž jinou podobu. Rozšafně se ubezpečuje, že z pubertálních vášní už dávno vyrostl. Po odsunu Němců v roce 1945 o nějakých silných citech národních už ani neví. Leda při hokeji. Nacionalismus, viděno z Čech, to byla vždy nemoc těch druhých: Slováků, Němců, sionistů... Češi dráždili a dráždí nacionální city jiných spíše svou bohorovnou, rádoby nadřazenou lhostejností. Na mladší bratry – Slováky se dívají s přezíravostí.

Vztah těchto dvou národů nikdy nebyl a není rovnoprávný. Důvody spočívají kromě jiného už v nedostatečné míře ochoty, připravenosti a schopnosti *pochopit jinakost toho druhého*. Větší díl odpovědnosti je na Češích. Jsou národem po všech stránkách saturovanějším, hotovějším. Proto musí být Češi souzeni přísněji: nikoli proto, že byli a jsou národem větším, silnějším. Je totiž snadné označit za viníka prostě silnějšího z partneru v duchu jakéhosi absolutního a tedy neexistujícího gentlemanství mezi národy. Češi byli a jsou především vyspělejší národem. Ostatně slovenský podíl na mnoha nedorozuměních v roce 1968 nechť podrobí kritice Slováci.

V roce 1968 měli četní politikové a intelektuálové mnoho starostí s tím, zda svět dostatečně ocení náš následováníhodný příklad oficielního zasnoubení socialismu s demokracií. Zhlíželi jsme se ješitně v zrcadle sympatií, ale své zápecnictví jsme přesto nebo právě proto překonat nedokázali. Připusťme konečně, že náš obzor sahal od Aše k Břeclavi, že o mnoho dál jsme neviděli. A tak se stalo, co se stát muselo, co se stalo už mnohokrát, co je nejspíše zákonitostí středoevropských revolucí, kde se obecně lidské ideály nikdy neprobojovávají v čistě abstraktní podobě, nýbrž jsou vždy „znečištěny“ *nacionálními city a vášněmi*. Stalo se, že Slováci Čechy opět „nepochopili“. Anebo, jak se s oblibou říkávalo už v době Mnichova: „Vrazili nám nůž do zad“. Právě však, že nejde o žádná svévolná „znečištění“, ale o *konstanty střední Evropy*, která je i po rozpadu rakousko-uherského soustátí vývařištem neuspokojených nacionálních ambicí. Národní citění tu může být podle okolností silným integrujícím či dezintegrovaným prvkem *nejrozmanitějších* hnutí.

Nezáleží tedy na osobách. Česko-slovenské vztahy jsou oním křehce srostlým zlomem v tektonice tlaků idejí západního individualismu a východního kolektivismu, Říma a Byzance, katolictví, protestantství a pravoslaví, struktur uzrálejších a méně uzrálých; není tím ovšem řečeno, že hranice mezi Evropou a Asií leží právě na řece Moravě. Tyto vztahy musí být naplněny vzájemnou důvěrou, úctou a pochopením. Jinak budou zápasy o všelidské ideály v této části Evropy předem odsouzeny k prohře.

Do tohoto křehkého zlomu je tak snadné zarazit páku nacionalisticky laděných argumentů! Jakákoli, trvalá či dočasná, vynucená či přirozeně uzrálá stabilita československého společenství se pak rychle mění v nakloněnou rovinu, po níž se do té doby jednosměrné procesy vylévají z řečišť a mění se v povodeň. Řeky tekou jinam, nejednou pozpátku. Dokud vztahy mezi Čechy a Slováky nejsou a nebudou rovnoprávné, dotud je a bude možné využívat či spíše zneužívat jich k čemukoli.

Dubček bezděčně udeřil na tento křehký zlom ve chvíli, kdy krize společnosti naklonila rovinu pravděpodobného vývoje směrem k zásadnějším reformám. Husák pak zneužil nacionálního citění nespokojených a nedůvěřivých slovenských komunistů v situaci, kdy váha pancéřů tanků naklonila rovinu opačným směrem: pravděpodobný byl regres, anulování výsledků polednových reforem. Nebyl beze zbytku nutný a pak také záleželo na tom, jakou porážku si svým postojem vynutíme. Ale bylo už pozdě. Slováci zachránili alespoň formálně federaci a Češi, zklamáni, znechuceni a opuštěni, zůstali s prázdnými rukama. Jak malicherné se jim zdálo uspokojení Slováků nad symboly vyprázdněné federace!

Jak malicherné se zdály revoltujícím Němcům a Maďarům české starosti o historická práva v bouřlivém roce 1848! Evropa se zmítala v revoluci, oni „šturmovali nebe“ a Češi se nakonec spřáhli s reakční císařskou Vídní v úzkostné snaze nenechat se pohltit vzednutým německým mořem. Němci usilovali o občanské svobody, o rovnost mezi lidmi – a Češi mysleli na stará práva, na jazyk, české školy, na divadlo hrané česky. Němci přísahali na velké dílo budoucího sjednoceného lidstva občanů a Češi na kulturní autonomii...

Jak je to všechno relativní! Absolutní se zdá jen nepoučitelnost těch, kteří se ve střední Evropě ujímají všelidských úkolů a nejsou přitom s to pochopit oprávněné starosti malých národů, jejichž existence není dosud samozřejmá. Marx po roce 1848 označil Čechy a Chorvaty za „kontrarevoluční národy“ a přidal ještě několik velmi silných slov či spíše nadávek; dodnes se to režim snaží zatajit vytrvalým cenzurováním jeho spisů. Cítili však Češi vůči Slovákům něco jiného v roce 1968, kdy se džunglí totalitarismu domnívali razit světlé aleje k demokratickému socialismu a oni – považte – federáciu a zase federáciu! Shovívavě promlouvali na téma nerozvinutosti tradic slovenského politického života, či nevyzrálosti jejich sociální struktury. Jako by to nebyly danosti, za které nesou i Češi část odpovědnosti a s nimiž bylo třeba počítat právě tak, jako bylo třeba více brát v úvahu znepokojení soudruhů v Moskvě. Nepočítalo se, nebralo v úvahu ostatně jedno ani druhé.

Úplné selhání zahraniční politiky v roce 1968 začíná proto už selháním ve vztazích Čechů ke Slovákům. Nedokázali-li jsme pozorně naslouchat hlasům za řekou Moravou, nemohli jsme tím spíše docenit hrozbu z Moskvy, Berlína a Varšavy, nemohli jsme hledat a budovat nové spojenecké svazky. Byli jsme snad příliš zahleděni do své skvělosti a výjimečnosti: vždyť jsme se – zdálo se mnohým – řítili kupředu na čelné vlně dějin! Byla to opravdu jen skvělost a výjimečnost, nebo přinejlepším také zaslepenost a špatné svědomí?

Mimoběžnost střeoevropských vzmachů po svobodě je kalamitou už zcela notorickou. Kdyby jen mimoběžnost, často dokonce jakási protiběžnost! Pokrokové a přitom univerzalisticky motivované snahy jedněch nejen že automaticky nevyvolávají solidaritu druhých, ale vyvolávají spíše nedůvěru, škodolibost a občas vedou i k vojenské asistenci při zákroku četníka – dohlížející velmoci. Příkladů za posledních stopadesát let by se snadno našla celá řada. Zdá se někdy, jako by střeoevropský prostor byl pro všelidské ideály prostorem zakletým – a přitom vysvětlení oněch kalamit bývá právě tak prosté, jako neochotně akceptované. Pokrytecký princip důsledného sebeurčení národů se tu střetává s nepraktickým principem historického práva a tedy s umělostí historických hranic, do nichž přinesly ještě mnohé umělé korektury důsledky obou posledních válek. Výslednice střetů těchto principů se řídí právem silnějšího či právem toho, kdo má mocnější protekci. Uvnitř států a podél jejich hranic žijí v důsledku toho národnostní menšiny, které za těchto okolností nikdy nemohou být zcela uspokojeny ve svých autonomistických, separatistických či iredentistických ambicích. Jakékoli výraznější změny uvnitř jedné země se pak především prostřednictvím těchto snadno obživujících resentmentů k sousedům dříve či později projeví i ve vztazích vnějších. Totéž platí i naopak. Projeví se jako brzdy více méně jakéhokoli univerzalisticky motivovaného hnutí. Příklad maďarské menšiny na jižním Slovensku (podrobněji na jiném místě) to potvrzuje i pro dobu nejposlednější. Všechny staré i nové dluhy mezi státy a národy připomínají se při každé možné příležitosti. Zpravidla právě tehdy, kdy by bylo užitečnější pro obě strany, aby postupovaly společně. A tak i k většině pokusů vymanit se z blokového uzavření po druhé světové válce docházelo v situaci „zostřené izolace“ ze strany sousedů. (Je příznačné, že to neplatí o vztazích zemí, které spolu přímo nesousedí. Vzájemné sympatie,

solidarita a podpora Poláků a Maďarů na podzim roku 1956 či zárodky solidarity ve vztazích Československa na jedné a Jugoslávie a Rumunska na druhé straně v roce 1968 jsou toho důkazem.)

Tento malý exkurs do problematiky zahraničně politické byl tu učiněn jen proto, aby bylo možno srozumitelně položit otázku: jaké staré i nové dluhy se připomínaly a předkládaly k proplacení v roce 1968 mezi Čechy a Slováky? Vlastně staré i nové dluhy mezi Čechy a „soudruhy ze Slovenska“, jak se úředně říkalo Slovákům. K tomu na vysvětlenou úryvek z jedné besedy „okolo kulatého stolu“ v redakci časopisu *Reportér* z roku 1968:

Boček: ... Mimochodem jednou z těch absurdit byla i likvidace slova Slovák. Vzpomeňte si na schůzovní hantýrku a řeč novin ze druhé poloviny padesátých let. Slováci byli nahrazeni „soudruhy ze Slovenska“ ...

Chastil: Dovolte, abych zasáhl do diskuze jako stenograf. Při psaní této besedy jsem si uvědomil, že jsem nikdy nepsal tolikrát za sebou Češi, český – u nás se raději užívá československý. Přídavné jméno český nebývá užíváno samostatně, obvykle jen ve spojení se slovenský – například lid, pracující, národy. A častěji se vyskytuje slovo slovenský než český. Všiml jsem si také, že Slováci zkracují slovo československý na „čsl.“, kdežto my na „čs.“. Když jsem jim jednou vysvětloval, že slovo český se u nás vyskytuje tak zřídka, že se obvykle vypisuje, byli překvapeni. I to je myslím příznačné.

Tučková: V Rudém právu se například ve zprávě o konferenci z ústeckého kraje mluvilo o občanech slovenské národnosti, kteří tam žijí. Nebylo lepší rovnou mluvit o Slovácích?

Bartošek: Když žijí v Čechách, jsou příslušníci slovenské národnosti v Čechách.

Tedy staré i nové dluhy. Bylo jich dost a právě že mnohé byly tak staré. Jako české sliby. Češi vlastně vždycky nechápavě kroutili hlavami, co že to ti Slováci..., právě proto, že jejich paměť nebyla ani jasná, ani dlouhá. Události roku 1968 můžeme proto smysluplně interpretovat jen na pozadí přece jen hlubší sondy do minulosti.

Společný stát Čechů a Slováků – Velkomoravská říše – leží v mytologické mlze dávnověku. Můžeme jej proto z rozpomínání s klidným svědomím vynechat. Po tisíc let žili pak Češi a Slováci v jiných státních celcích, většinou cele zaujati vyrovnáváním se se silnějšími vlivy německými a maďarskými. Češi se po mdlobách dvou protireformačních století slavně, i když z posledních sil zmohli na své národní obrození. Zachránili doslova z trosek svůj jazyk, dobrali se své zapomenuté historie a koncem století už horlivě otevírali okna do Evropy. Politické úspěchy neměli, ale Havlíček, Palacký a Masaryk položili k úspěšnější politice alespoň střízlivé myšlenkové základy. O státní samostatnosti sotva však snili. Za maximalismus pokládali kulturní a jistou politickou autonomii. Hledali pro své snahy spojence a obraceli se především k národům slovanským, k Rusku zejména. Objevili tak Slováky jako národnostně a jazykově své „nejbližší příbuzné“, ale ti sami potřebovali pomoc, protože maďarizační útlak hrozil jim už velmi konkrétně osudem Lužických Srbů. Vzájemné vztahy mezi národními buditeli a spisovateli českými a slovenskými byly nezištné, i když už tehdy bylo možno v nich rozeznat vcelku pochopitelné stopy paternalismu

z české strany.

Slováci byli vskutku doslova před vyhasnutím vůle k národnímu životu. Maďarizační tlaky byly mnohem silnější než germanizační v Čechách a narážely na menší a menší odpor. Stále větší část lidí vzdělaných postupně rezignovala, protože perspektivy národní kultury, způsobilé komunikovat s kulturou evropskou, byly více než chmurné. Otázka jazyka byla zcela nevyjasněná – používal se spíše český než slovenský jazyk, vlastně jednotlivá slovenská nářečí. Na začátku čtyřicátých let provedli štúrovci jazykovou odluku, tj. zřekli se češtiny. Prohlásili středoslovenské nářečí za spisovný slovenský jazyk a neporadili se o tom předem s českými druhy. Ti byli krajně rozhořčeni a nedokázali se s tím dlouho smířit. Pokládali to často za zradu na společné věci: teď, když je třeba jednoty, tříštíte naše chabé síly...

Bylo to riskantní rozhodnutí: tímto nedokonalým jazykem mluvily dosud jen sociálně nejnižší vrstvy a pro pěstování vyšší kultury se hodil tak málo jako jazyk český o století dříve. Navíc rakouskouherské vyrovnání z roku 1867 ponechalo vzápětí Slováky zcela na pospas Maďarům v maďarském domě. Chybělo pár desítek let, možná že ještě méně a slovenský jazyk by dnes zkoumali filologové a etnografové. Právě těsně před vypuknutím války maďarizační tlak kulminoval a vzdělanců, kteří vládli slovenským jazykem, bylo opravdu už jen hrstka. Seton-Watson, který tehdy burcoval svědomí Evropy ve prospěch neznámého a ohroženého národa, odhadoval počet uvědomělých inteligentů na – tisíc.

České „obrozené“ 19. století Slovákům tedy chybí. Zachraňovali v té době doslova relikty své národní podstaty. Představy o nějaké slovenské státnosti neexistovaly snad ani ve vidění těch nejoptimističtějších národovců.

Společný stát Čechů, Slováků, Němců a Maďarů s rusínskou a polskou minoritou vznikl zároveň s válečnou porážkou Trojspolku. Odedávna se počítalo s tím, že Češi a „kmen slovenský“ budou žít pospolu, i když rámec tohoto spoluzití byl až do posledních týdnů války nejasný. Masaryk a jeho spolupracovníci hovořili od samého počátku zahraniční akce o „Čechoslovácích“; hlavním důvodem nebylo však vždy jen jejich „čechoslovakistické“ přesvědčení, ale i okolnost, že na neinformované západní diplomaty by přílišná komplikovanost národnostních poměrů v nově vznikajícím Československu působila nejspíše negativně: obávali se přece „balkanizace“ Evropy. A tak byl „čechoslovakismus“ nejen vypracovanou ideologií, ale občas i taktickou lží před vlivnými a mocnými tehdejšího světa: Slovensko bylo zprvu tak trochu zatajeno.

Slováci Čechy potřebovali vždycky – hrozilo jim jinak rozpuštění v maďarském moři. Češi Slováky začali potřebovat s podobnou naléhavostí až tehdy, když bylo jasné, že rámcem budoucího osudu bude samostatná republika. A že bude velmocemi uznán český maximalistický program, opírající se o stará práva historických hranic a o nové požadavky hospodářské a vojensko-strategické. Neboť v těchto hranicích žilo také přes tři miliony Němců (více než Slováků!) ; Čechů bylo jen sedm milionů. Češi hbitě připočítali k sobě Slováky a poměr vůči nebezpečné minoritě byl hned příznivější. Nezávazná do té doby úvaha kulturních historiků, kterou sdílel i legendární slovenský hrdina Milan Rostislav Štefánik, úvaha o tom, že Slováci netvoří vlastně zvláštní národ, že slovenština je jen českým nářečím, že Slováci jsou Češi, mluvící

slovensky, přišla náhle velmi vhod. Stala se *státní doktrínou*. (Stojí tu za připomenutí, že Bismarck zase soudil o Čechách, že jsou to slovansky mluvící Němci, lišící se od nich jen živějším patriotismem...)

Zásada národního sebeurčení platila za této situace jen a jen *pro Čechy*: Němci se v Československu ocitli proto, že princip sebeurčení byl v náš prospěch vylepšen výhodným vytýčením hranic podle „historického práva“. Přísně vzato: jen proto se ve společném státě také ocitli Slováci – odkazovalo se sice na vztah blízkého příbuzenství, ale ještě spíše právě také na onu raně středověkou říši před tisíci lety. Slováci se však na rozdíl od Němců ocitli ve společném státě s Čechy s živým souhlasem a s plnou důvěrou ve svou budoucnost. Češi se ujali úkolů, na které Slováci doma nestačili a tak učitelé vysokoškolských i ti z jednotřídek, četníci a lékaři, železničáři a soudci přijeli na Slovensko jako státní zaměstnanci. Udělali pro Slovensko opravdu mnoho a nešťastná idea čechoslovakismu na tom nemohla nic změnit. Slováci si nemohli stěžovat, alespoň zpočátku ne. Život v novém státě na ně kladl úkoly často nad jejich síly. Českou pomoc dovedli ocenit. Československá republika byla místem jejich prvního setkání s demokracií, příležitostí k prudkému rozmachu kulturního sebeuvědomění a k prvním krokům do evropské kultury. Ne se vším byli však již od počátku ochotni se smířit. Například s českým protikatolickým tažením. Češi, kteří si horlivě odreagovali „komplex Bílé hory“ a zcela neústrojně vyvolávali ducha husitství, vytáhli do boje proti symbolu protireformace – proti Římu. Katolická církev byla po válce terčem horlivých kampaní a zatlačena do kouta. Dobrá, to bylo v Čechách. Proč však měl odnést české komplexy katolicky zbožný slovenský rolník? Češi prostě dělali pořádek – ve svém státě. Rostoucí vliv separatistického klerofašismu na Slovensku měl jim být posléze připomínkou, že na to neměli právo, že Slováky nutili pod své prapory násilím.

Po čase se stalo obecným majetkem probudilých Slováků povědomí o tom, že prezident osvoboditel učinil Slovákům jakýsi slib, který nebyl splněn. Početné a velmi agilní slovenské menšiny v Americe, bez jejichž peněz by Masarykova akce vypadala docela jistě jinak, slíbil v květnu 1918 v Pittsburgu: „Každá větev bude pánem v svojom dome. Bude slobodné Česko a bude slobodné Slovensko“. Slib ten naprosto nemohl být splněn v prvních letech existence nového státu. Slováci jej zprvu ani nevymáhali. K „Martinské deklaraci z 30. října 1918, v níž reprezentanti slovenského národa vyjádřili svou vůli žít ve společném státě s Čechy, hlásili se dlouho i pozdější autonomisté Juriga a Hlinka, ačkoli východiska této deklarace jsou zjevně čechoslovakistická. Ale nic nenasvědčovalo tomu, že Masarykův slib bude splněn kdykoli později. A tak tu byl další důvod začít Čechům nevěřit.

Po čase by se již Slováci byli obešli bez české asistence při spravování svých vlastních věcí a nejspíše by se pokusili energičtěji vyrovnat katastrofální ekonomickou zaostalost své země, která se drasticky projevila v letech hospodářské krize. Československý stát mezi dvěma válkami však již cele ovládala oficiální čechoslovakistická ideologie a přesvědčení o tom, že Češi a Slováci tvoří jeden národ československý a není-li tu takový národ ještě doslova, tedy že postupnou asimilací se stane skutečností. Přizpůsobovat se ovšem mohli a měli jen slabší silnějším, tj. Slováci Čechům. Tuto faktickou nerovnost nikdo nemohl popřít, ale právě to se čím dále tím méně mnohým

Slovákům zamlouvalo. Českoslovakismus mohl být sice v hlavách některých filologů, historiků a snad i politiků pokusem o ušlechtilou nadnárodní integrující ideu, ale v praxi byl v nejlepším případě blahovolným paternalismem, který narážel na stále větší odpor. Podle ústavy nebyli sice Slováci považováni za menšinový národ, pro který by platily menšinové normy, ale za „státní národ“ ve všem rovnoprávný s Čechy a potud se českoslovakismus skutečně snažil o paritu českého a slovenského národa při zachování vyšší duchovní jednoty. Nezdar takového úsilí však potvrzovalo, že na Slovensku cítily „českoslovakisticky“ jen minority a jen o ně se Češi mohli opírat: protestanti (tvořili deset procent obyvatelstva) a „hlasistická“ inteligence, jejichž představitelem byl Masarykův „zplnomocněnec pro Slovensko“ Vavro Šrobár. Komunisté cítili „internacionalisticky“, jejich vliv byl však na Slovensku velmi omezený. Postupně však stále větší část slovenské veřejnosti cítila protičesky, ať již autonomisticky či separatisticky. Andrej Hlinka měl půdu pro své autonomistické a Ďurčanský a ostatní pro separatistické tažení připravenu. Připravili ji především – Češi.

Ale v Československu se mnohem nebezpečněji aktivizovali Němci v pohraničních oblastech Sudet – zejména poté, kdy se k moci dostal Adolf Hitler. Požadavky sudetských Němců znamenaly totiž vážné ohrožení integrity republiky. S nimi Beneš jednal, neboť za nimi stály agresivní síly nacistického Německa a konec konců i významná část světového veřejného mínění. S autonomisty ze Slovenska nejednal nejen proto, že tu scházel onen zahraniční tlak, ale i proto, že Slováky neuznával za národ či menšinu, ale za větev jednoho československého národa. Autonomie pro Slováky by snad znamenala další argument pro Němce. Tak či onak, Slováci byli drženi hodně zkrátka. Všechno bylo jistě složitější, ale pravdou zůstává, že Československo, pokládající se za „miláčka Dohody“ z dob mírového jednání v Paříži, na nichž se vytyčovaly hranice ve střední Evropě, začalo doplácet na svůj tehdejší maximalismus. Na to, že jsme z nepravděpodobně výhodné momentální situace – střední Evropa bez silného Německa a Ruska! – vytěžili pro nás nejen všechno, co se dalo, ale patrně i něco navíc. Problémy byly totiž i s Poláky a Maďary; týkaly se postavení jejich menšin a také vedení hraniční čáry.

Ke vzniku Slovenského státu v roce 1939 dochází sice pod aktivní patronací hitlerovského Německa, která se leckdy rovnala spíše nátlaku, avšak dalekosáhle bylo přitom využito nedůvěry a averze k Čechům. Ti dodnes nemají jiné vysvětlení této nešťastné okolnosti, než banality o „zradě“ a onu nepůvodní frázi, že Slováci Čechům „vrazili nůž do zad“. Česká společnost se po 15. březnu 1939 neřídila na Slováky jako v letech 1918-1919, jako na mladšího, Maďary a nyní Němci utlačovaného bratra, k němuž plane sentimentálními, ale v podstatě ušlechtilými demokratickými city, nýbrž jako na toho, kdo „bude do obnoveného společného státu (až spojenci porazí Němce...) přivlečen za vlasy a poté pro něj převychován“ (Tesař). Slovensko mělo být – dobyto. Jsou to doklady povážlivě povrchního pochopení tehdejší objektivní situace na Slovensku mezi mlýnskými kameny maďarské a německé rozpínavosti. Slovenský stát byl opravdu tím nejmenším zlem. A Slovákům se za války dařilo skutečně slušně. To tenkrát začal proces industrializace země, který po válce zmohutněl a stal se triumfem národnostní politiky komunistů. Však na tu dobu Slováci dodnes nejsou s to vzpomínat s jednoznačnými pocity. Satelitní postavení

Slovenského státu vůči Německu a povinná vojenská podpora jeho světovládných úmyslů vedla totiž záhy k rozpoznání prekérnosti, ba riskantnosti německé protekce. Proto bylo možné a nutné vážně uvažovat o povstání, na jehož přípravách se podíleli i někteří vysocí státní funkcionáři a část důstojnictva, takže úvahy o aktivní podpoře armády povstalcům byly zcela realistické. O přípravě povstání jednali komunisté i nekomunisté společně a výsledkem takového postupu byl mimo jiné i vznik slovenské politické reprezentace – Slovenské národní rady, orgánu, který vznikl jako těleso zákonodárné a výkonné a takto začal také fungovat.

Peripetie osudu nešťastného povstání tu není možné sledovat podrobněji. O postoji Moskvy psal jsem již dříve. Povstání, snad právě proto, že bylo poraženo, bylo neobyčejně citlivým zauzlením moderních slovenských dějin. Češi to nepochopili, ba oficiální historiografie dokonce hluboce urážela slovenské city tím, že povstání dodatečně interpretovala jako záležitost toliko partyzánů, vedených sovětskými parašutisty-komisaři. Některé z vůdců povstání pak nejtvrdějším způsobem ztrestali jako „buržoazní nacionalisty“. Češi – ovšem že ne zdaleka všichni! Ovšemže to bylo pražské vedení KSČ! V rozjitřené optice uraženého národního citění to však pro Slováka byli a budou – Češi. Ostatně i zcela neoficiální hlasy českého lidu obecného o povstání zlomyslně soudily, že to byl nejspíše vypočítavý pokus v hodině dvanácté vykoupit se z viny, ze zrady právě na nich, na Čechách. Ti sice nepovstali, zato však, zdálo se jim, právě o to víc trpěli...

Během války nekomunistická emigrace v čele s Benešem tvrdohlavě trvala na ideji čechoslovakismu; a slovenští komunisté zase jednou vyhlásili příznačně zmatené heslo „Za socialistické sovětské Slovensko“. Neměli spojení se sovětským velením, ani s Gottwaldem v Moskvě, a tak heslo víceméně platilo až do roku 1944! Toto všechno naznačovalo, že poválečné soužití obou národů nebude žádná idyla. Rozhodně ne pro Slováky.

Jako byl Pittsburg, tak byly také Košice. Města, kde se slibovala Slovákům rovnoprávnost v soužití s Čechy ve společném státě. Jinak by přece o společný stát nešlo! Zástupci Slovenské národní rady přijeli do Moskvy, odkud se na jaře 1945 šikovala vláda k odjezdu do Košic, s poměrně jednoznačným návrhem na federativní uspořádání nové republiky. Narazili na nepochopení, ale ještě spíše na nesouhlas prakticky všech. České nekomunistické strany, mezi nimiž hrála v tomto smyslu prim strana národně socialistická a pak sám Beneš, striktně odmítly federaci ve jménu své zastydlé čechoslovakistické ideologie. Čeští komunisté v čele s Gottwaldem byli opatrní a rozhodnost Slováků, zejména slovenských komunistů, mírnili – předvídali složitý vnitropolitický boj v nové republice a nechtěli se dopředu nikterak vázat. Prý rozhodne „lid doma“. Nicméně jakýsi slib v Košickém programu učiněn byl. Legitimita slovenských orgánů byla uznána, jako by v budoucnu vskutku mělo jít o federaci. Co ostatně zbývalo, vždyť tyto orgány vznikly v autentické revoluční situaci. K tomu, aby se mohlo mluvit o skutečné federaci a nikoli jen o jejím principu, však fatálně chyběla vůbec ochota uvažovat o symetrických orgánech českých. A tak slib zůstal zase jenom slibem.

Komunisté byli v Moskvě naočkování nedůvěrou ke všem strukturám moci či jen autority, které vznikly „doma“, v domácím odboji, bez jejich dohledu a instrukcí. A pak, obávali se vlivu Demokratické strany, která byla na Slovensku stranou daleko nejsilnější. Federativní uspořádání

by jí dalo do rukou značnou moc. Demokratická většina ve Slovenské národní radě a ve sboru pověřenců by údajně dávala „reakci“ možnost sabotovat vládní program, se kterým byli komunisté na výsost spokojeni. A tak až do února 1948 v sérii tzv. „pražských dohod“ byly pravomoci slovenských orgánů postupně omezovány taktikou, zvanou výstižně „salámová“. Po únoru 1948 se ukázalo, že komunistům šlo nejen o obavy z vlivu Demokratické strany, ale i o tolik jim drahý princip centralismu, který se se skutečným federativním uspořádáním naprosto nesrovnává.

Odsun tří milionů sudetských Němců z českých pohraničních území měl mít svou obdobu v odsunu Maďarů z jižního Slovenska, avšak rozsah těchto značně problematických aktů, potvrzujících mimo jiné i zde, že u nás byla akceptována zásada tzv. kolektivní viny, byl zcela nesrovnatelný.

Přes veškeré úsilí československé vlády a československých komunistů (ve věci likvidace maďarské menšiny se horlivě angažovali právě tak Jan Masaryk jako Kopecký, Ripka a Clementis) nepodařilo se totiž západní velmoci přesvědčit o tom, že Maďary je třeba ze Slovenska vysídlit. Sověti sice slibovali podporu, ale nakonec ji neposkytli. V rozhodující chvíli zaváhali, ačkoli Stalin označoval protiargumenty maďarských komunistů za „známé praktiky Avarů“. A tak nakonec došlo „jen“ k vysídlování Maďarů z jižního Slovenska do českého pohraničí, odkud byli předtím vysídleni Němci. Maďaři jeli do pohraničí v dobytčích vagónech, zprvu bez rodin; tajně utíkali zpět – avšak na jejich hospodářstvích se mezitím už usídlili slovenští bezzemci... Kronika takovýchto osobních tragédií by byla nekonečná.

Odsun se tedy nepodařil, zato však mocensky řízené „odnacionálnování“ a vnitřní kolonizace rozdrobily menšinu jako celek na uceleném území. Politická a občanská diskriminace trvala ještě dlouhá léta.

Slováci tedy nejspíše nemají pravdu, když připomínají Čechům odsun Němců jako akt, kterým se mimo jiné dobrovolně odvrátili od Západu a museli se pak uchýlit pod ochranná křídla Sovětů. O odsunech rozhodovaly převážně velmoci, a to všechny. Odsun Maďarů nenašel u nich porozumění. Toť vše – Slováci na tom nemají žádnou zásluhu.

Slovenští komunisté byli hned zpočátku poválečného období nejednou tvrdě kritizováni za různé nacionální úchylinky. Komické mělo tu nejednou vážné následky: Václav Kopecký se vrátil v srpnu roku 1945 ze všeslovenských oslav na Děvině s rozhořčenou stížností, že Češi tam dostali menší kusy masa než Slováci – tedy pozor na ně! Kopecký byl vždycky mluvka a tak trochu šašek, i když tuze nebezpečný. Buď jak buď „potvrdil“ obavy českých komunistů internacionalistů, že totiž Slováci byli a jsou – pořád Slováci. Aby se tomu napříště předešlo, byl do čela slovenské strany postaven odnárodněný představitel internacionalismu moskevského ražení, muž povolný vůči Gottwaldovi, protože kompromitovaný nikoli nezávadným chováním ve vězení za války, Viliam Široký – místo méně odnárodněného Karola Šmidkeho. A likvidováni byli ti komunisté, kteří představovali alespoň jistou nacionální alternativu vůči Širokému, ale i Šmidkemmu – Clementis, Husák a Novomeský.

Tu je na místě říci cosi zásadního o tom, že na Slovensku ideály socialismu a komunismu hluboce zakořeněny nebyly – na rozdíl od Čech (nikoli zase Moravy). A v tomto zjištění bude pak

nejspíš klíč i k české „hádance“, proč v roce 1968 Slováci stáli poněkud stranou. Ale přesto po únoru 1948 komunistická strana na Slovensku již ovládala všechny pozice (před válkou byli komunisté na Slovensku zpravidla třetí nejsilnější politickou stranou; byli silnější než sociální demokraté a to je právě příznačné: sympatie ke komunistické myšlence byly více povrchní reakcí na zaostalost země než důsledkem politické krystalizace poměrů tak či onak uzrálých). Jak k tomu došlo? A jak tyto pozice ovládla, jak se Slováci smířili s novou, jim povýtce cizí skutečností?

Již v přípravě na vytvoření mocenského monopolu v zemi na podzim 1947 „objevilo“ komunisty řízené ministerstvo vnitra přípravy ke spiknutí proti integritě republiky v samotném lůně Demokratické strany. Ano, zrovna té vnitřně nepřilíš sourodé, zato silné strany, která ve volbách v roce 1946 získala 62 % hlasů, více než dvakrát tolik co slovenští komunisté, protože ji volili mimo jiné i slovenští katolíci a také bývalí členové „zdiskreditovaných stran“, jak se tehdy všeobecně říkalo. (Těmto stranám byly kdysi společné autonomistické či separatistické tendence.) S Demokratickou stranou bylo pak rázně skoncováno. Třeba připomenout, že za blahovolného mlčení – občas i s podporou – stran nekomunistických. Jejich vůdcové pochopili až příliš pozdě, že likvidace slovenských demokratů je generální zkouškou na likvidaci všech nekomunistických politických stran. Okolnost, že komunisté už před únorem 1948 pokládali za nezbytné tak riskantně vystoupit proti slovenským demokratům, potvrzovala, že nejen komunismus, ale přinejmenším socialismus nebyl nikdy cílem slovenských aspirací. Právě volby z roku 1946 to zjevně prokázaly. (V Čechách měli komunisté spolu se sociálními demokraty solidně nadpoloviční většinu.) Při zavádění socialistického programu na Slovensku muselo být proto využito některých stereotypů z minulosti: vzdor košickým proklamacím byl socialismus fedrován pomocí pražského centralismu a jiných obsolentních českých rekvizit, jako protináboženského citění, pokrokářského mentorování a podobně. Přirozený organismus slovenské společnosti byl tím vážně ohrožen. Tak zvaná slovenská krize na podzim roku 1947, procesy se slovenskou katolickou hierarchií a konečně později s „buržoazními nacionalisty“, neustálé oklešťování pravomocí slovenských orgánů – to jsou jen některé viditelné projevy tohoto ohrožení. Tyto lekce nemohly než znovu povzbudit slovenskou protičeskou ostražitost. „Socialismus“ rozhodně distanci mezi oběma národy, distanci, která se čas od času povážlivě zvětšuje, nepřeklenul. A tak slovenský postoj k socialismu v lecčems připomíná postoj polský a maďarský: i tam byl socialismus zjevně importním artiklem (třeba říci, že ještě ve větší míře než na Slovensku). Jeho přijetí bylo zajištěno přítomností vojsk a zplnomocněním prosovětských sil, svým vlastním národům již mezitím odcizených. Na Slovensku nebylo ničeho z toho třeba, neboť všechno obstarali – Češi. Přesilová situace skýtala Slováckům jedinou možnost: realisticky, to znamená pokud možno bezbolestně se adaptovat na nové poměry. Dohodnout se u vína, že když už tu ten socialismus máme, nebudeme si alespoň zbytečně škodit. Tu je na místě zdůraznit, že krizové období socialistické ideje a praxi proto Slováci *nepociťovali a nepociťují jako svou vlastní vnitřní bolest* – na rozdíl od mnohých Čechů. Začnou-li si konečně Češi uvědomovat své problémy a vytáhnou-li do boje proti svým vlastním selháním, zpravidla nemohou počítat se slovenskou asistencí, ačkoli by jistě o ni stáli...

Procesy v padesátých letech byly především nenapravitelným neštěstím pro jejich oběti – ať

šlo o komunisty či nekomunisty. Češi je posléze začali vnímat jako politický zločin, jako deformaci socialismu či jako výsměch demokracii. Na lavici obžalovaných „buržoazních nacionalistů“ však byla spolu s výkvětem slovenské komunistické elity politické i umělecké postavena i sama idea slovenské svébytnosti. Odsouzeno a později hanebně zfalšováno bylo přece povstání, které bylo úctyhodným projevem politického uzrávání v jistém smyslu tehdy opravdu samostatných Slováků.

Proto byl v Čechách boj komunistů proti stalinismu tak krotký a rozpačitý: měla jím být především znovu očištěna idea socialismu, víra v neposkvrněnost jakéhosi původního autentického učení. Proto tu byl tlak na rehabilitace vcelku menší než na Slovensku. Tam představoval stalinismus elementární ohrožení národní svébytnosti, národní kultury. Toto ohrožení nemohlo být bagatelizováno ani úctyhodným hospodářským povznesením země. „Buržoazní nacionalisté“ byli slovenskou veřejností vnímáni daleko méně jako komunisté než odsouzení v Čechách, kteří patřili k téže straně. „Nacionalisté“, byli především obětmi úsilí o slovenskou věc. *Žádná „česká věc“ však nebyla.* Co bylo a je, to je trpké zklamání věřících komunistů nad myšlenkou rádoby obecně platnou. A únava a skepse ostatních.

Mezitím prošla vymezení slovenských národních orgánů peripetiemi vývoje, který rozhodně neznamenal nápravu. V roce neveřejného Chruščevova referátu na XX. sjezdu byly známky neklidu mezi částí angažované veřejnosti (případy vyloučených nekonformních komunistů Friše a Pavlíka) pacifikovány znatelným snížením cen, zvýšením důchodů a také tím, že se sovětská hymna přestala automaticky hrát jako třetí sloka státní hymny. Nádavkem byly tenkrát pravomoci slovenských orgánů poněkud posíleny.

Avšak již v roce 1960, kdy Antonín Novotný protřhl novou ústavou jako „první na světě“ (s výjimkou SSSR) cílovou pásku socialismu, pásku, kterou si napjal sám, dochází k nejdrastičtější redukci významu Slovenské národní rady. Sbor pověřenců je prakticky zrušen. Slovenská národní rada rozhodovala, pokud jde o tvorbu národního důchodu v 2,1 %, pokud jde o jeho využití v 2,7%. Slovenské orgány zachovávají si sotva část pravomocí, nutných k tomu, aby bylo možno mlUvit alespoň o kulturní autonomii. Pečují o Tatranský národní park, mají na starosti národnostní menšiny na Slovensku a skýtají sinekúry pro pár desítek funkcionářů. Toť vše. Takové tedy bylo řešení národnostní otázky v dobudované socialistické společnosti.

Není divu, že rok 1963, kdy došlo k prvním rehabilitacím, je rokem slovenské iniciativy. Prvním tajemníkem strany se stává Alexander Dubček. A Ladislav Novomeský je přijímán do Svazu slovenských spisovatelů. Je to rok bouřlivého sjezdu Svazu slovenských novinářů, na kterém odezněla s nebývalou odvahou kritika tehdejšího předsedy vlády; „pražského Slováka“ Širokého, za jeho podíl na politické a kulturní devastaci Slovenska. Za pár měsíců nato byl odvolán. Týdeník *Kultúrny život* se mimo jiné mění v tribunu otevřené a fundované kritiky falzifikací povstání a vůbec nihilistického postoje vůči slovenské otázce. „Buržoazní nacionalisté“ jsou v květnu toho roku soudně a částečně stranicky rehabilitováni; tomu předchází práce tzv. „barnabitské komise“, během níž se k utajovaným skutečnostem padesátých let poprvé dostávají desítky stranických historiků, ekonomů a právníků. Od té doby se již ví vše, aniž se ovšem vše

může říkat nahlas. Na oslavy povstání přijíždí nejen Chruščov, ale dokonce i Novotný.

Slovenští spisovatelé a publicisté sehráli prostřednictvím *Kultúrného života* v letech 1963-64 v intelektuálním a politickém životě země vynikající roli. Tento časopis byl nejednou tribunou řady českých spisovatelů a publicistů, ale také historiků, když poměry v Čechách byly tužší a publikační možnosti o poznání menší. Všechno skončilo tvrdou oficiální kritikou na adresu kulturních časopisů, štvanicemi na šéfredaktora Pavla Števčeka a jeho infarktem – ve čtyřiceti letech.

Jako protiváha liberálního *Kultúrného života* byl v roce 1964 založen ideologicky rigidní stranický týdeník *Predvoj*, který byl a je svědectvím prazvláštní kontinuity postojů části slovenské inteligence, právě té, která je dnes součástí establishmentu. Můžeme ji tedy sledovat až do dnešních dnů a je to kontinuita vývoje Husáka a jeho druhů. Nechceme-li dávat známky z politické morálky, musíme alespoň říci, že je to kontinuita opravdu paradoxní. Neboť především *Kultúrny život* se odvážně a fundovaně postavil za tzv. „buržoazní nacionalisty“ s Husákem v čele, poskytoval jemu osobně maximálně možný prostor k publikování tehdy značně nekonformních názorů, a tak jej pro širší veřejnost vlastně vrátil politickému životu dříve, než byl politicky rehabilitován. Tribuny *Kultúrného života* využívá Husák i v prvních dvou měsících roku 1968, tentokrát ke spektakulárnímu tažení proti Novotnému a za národní práva Slováků. Dokonce vůbec první zaznamenanou reakcí na události na lednovém plénu ÚV KSČ v roce 1968 byl Husákov úvodník ve druhém čísle tohoto časopisu, nazvaný „Staršie výročie a nové nádeje“. Ale přesto je to „konkurenční“ *Predvoj*, přejmenovaný na jaře 1968 na *Nové slovo*, který se tehdy (pod vedením Bohuslava Chňoupků, do té doby pouhého dopisovatele bratislavské *Pravdy* v Moskvě, nyní ministra zahraničních věcí) stává platformou husákovců: odtud velmi ostře už v roce 1968 napadají *Kultúrny život* a odtud dodnes monopolně ovládají slovenskou kulturně-politickou scénu. K časopisu, který mu pomohl k politické rehabilitaci a bez něhož by byl na začátku roku 1968 víceméně neznámou obětí procesů, zachoval se Husák, řekněme, nevděčně. Ale vraťme se ještě o pár let zpět. Ještě jednou byly v roce 1964 ústavním zákonem přece jen poněkud posíleny pravomoci slovenských orgánů, ale znamenalo to málo. Znovu se potvrdilo, že po celou poválečnou dobu převládaly v ústavním řešení improvizace a praktikismus. Především však přezírává nedůvěra.

Tak zvaný asymetrický model bylo především institucionalizované pokrytectví. Tedy chabá, a proto iritující náplast na nezhojené ambice Slováků. Nebo spíše roubík než náplast? Také nedomrlý kompromis mezi imperativem centralismu a tzv. principy „leninské národnostní politiky“ – vždyť SSSR je také přece jaksi federativním svazkem! Nechtěné dítě rozpaků nad tím, že slovenské národní orgány vznikly už během povstání a postavily tak moskevskou a londýnskou emigraci před hotovou věc? Nebo také – cosi, co mají Slováci navíc! Tak soudil mnohý bodrý Čech, který si neviděl ani na špičku nosu, a takových bylo a je mnoho. Vždyť Slováci mají přece i svou komunistickou stranu a vlastně všechno, všechny organizace mají „ještě jednou“ v národním provedení. Bylo třeba mnoho důvtipu k tomu, aby se rozpoznalo, že toto „navíc“ má ve skutečnosti hodnotu *minusovou*? Asymetrický model byl přece výrazem toho, že Slovensko sice patří

Slovákům, ale Československo – Čechům. Žádal od třetiny obyvatel státu pouze loyaltitu.

Středoevropský propletenec národnostních resentimentů vytváří logicky vzato neřešitelné hlavolamy: Slováci budou v roce 1968 naříkat nad tím, že Maďaři mají na jihu Slovenska Csemadok (Kulturní svaz maďarských pracujících v Československu) a oni že nic, a tak tam budou honem zakládat kluby Matice slovenské... Asymetrie do nekonečna, a tedy nedůvěra, neporozumění a občas i vášně ...

A konečně je léto 1967. Obrodný proces nebo tvrdý autoritativní zásah – jedno z toho visí ve vzduchu. Je léto 1967 a Antonín Novotný se vrací z dovolené na Krymu a jako slon do porcelánu vstoupí do památečné a všem Slovákům tolik drahé budovy Matice Slovenské v Martině. Tato více než sto let stará instituce zasluhovala by snad stánek důstojnější, říkali s nadějí v hlase presidentovi představitelé Matice. Novotný sotva tuší, co to ta Matice je, a především čím byla pro Slováky v pohnuté minulosti: dojde k ostré výměně názorů, soudruh „První“ se urazí, odejde a okázale odmítne dárek, který za ním pošlou na usmířenou. Celé Slovensko to ví a je pobouřeno. Je léto 1967, a je tedy na místě říci, s jakým základním pocitem vstoupí Slováci do roku 1968. Jaký je úhrn jejich dosavadních zkušeností s Čechy?

Je to nejspíše právě svízelná situace malého a dosud plně nerozvinutého národa, který se nepřestal strachovat o svůj osud a opakovaně se zklamával (ohrožen Maďary, zklamán a posléze ohrožen Čechy, zklamán Němci a ohrožen jejich podnikáním), což vede k tomu, že slovenská společnost preferuje na prvním místě, když ne programově, tedy živelně – *hodnotu své sebezáchovy*. Není také vnitřně příliš diferencována; déle než v Čechách bylo a vlastně stále je tu patrné, že stavivem národa byl živel rolnický a nezámožné střední vrstvy. Má tedy slovenský národ dosud více možností prožívat své osudy jednolitým způsobem. Tato (relativní) sociologická i sociálně psychologická homogenita vede pak k tomu, že Slováci se – zejména ve srovnání s Čechy – chovají jako o poznání ústrojnější „srostlejší“ celek. Nejsou ani lepší, ani horší než Češi, jsou jiní. Mají jiné problémy. A to nemělo překvapit.

Avšak překvapilo a rozčarovalo. Češi byli tím poznáním výrazněji zaskočeni na sjezdu Svazu československých spisovatelů v roce 1967. Tam se mimo jiné projevila rozdílnost postojů a především intenzity zaujetí i mezi nejnekonformnějšími Čechy a Slováky. Tentokrát drželi prapor vzpoury Češi; zdá se někdy, jako by mezi českými a slovenskými „progresisty“ docházelo k jakémusi „střídání stráží“, věru však nesmluvenému. Střeží ostatně tytéž hodnoty?

Na sjezd do Prahy v červnu 1967 přijela sotva polovina slovenských spisovatelů. Nic od něho neočekávali a pak, byli zřejmě unaveni a znechuceni přesilovou hrou, kterou proti nim hráli ideologičtí dohlížitelé. Ze 130 přítomných slovenských spisovatelů promluvili na sjezdu – čtyři, a to ještě o problémech sice spisovatelských a odborných, ale v daném kontextu zcela odtažitých. Vzbudilo to dojem, že je v tom záměr odlišit se od českých spisovatelů, kteří vzali baštu Novotného režimu čelným útokem a pronášeli projevy, které jsou obsahem a nejednou i formou hodny zařazení do čítanek české řečnické statečnosti.

Situace to byla vlastně charakteristická pro celý příští rok: Češi zatroubili k útoku, jejich polnice zněly věru břeskně a vyzývavě, ale pod jejich prapory se houfce Slováků nedostavily. Slováci byli z toho ještě dlouho sami zaraženi a hledali příčiny takového vlastně selhání. Ti, kteří se později přimkli k Husákovi, nejspíše tvrdili, že sjezd byl pražskými spisovateli obratně zrežirován a že součástí této rezie bylo vymanévrování Slováků. Nic není pravdě vzdálenější než toto tvrzení, které se v první části podezřele podobalo vzteklé reakci Novotného a Hendrycha, kteří už jen dodávali, že sjezd byl připraven v Paříži Pavlem Tigridem, redaktorem exilového časopisu *Svědectví*. Sjezd nebyl zrežirován, bohužel nebyl ani promyšleně předem připraven – Vaculík dopisoval svůj projev ještě v posledních minutách před vystoupením, ale i kdyby jej byl měl napsaný celý dopředu a prodiskutovaný s přáteli, málo by to – pokud jde o slovenskou účast vysvětlovalo. Atmosféra v Praze a v Bratislavě se v létě 1967 téměř diametrálně lišila. V Praze očekávali od sjezdu „všechno nebo nic“ a byli připraveni riskovat a ztratit všechno. Slovákům cesta do Prahy ani nestála za to. Taková solidarita ještě před několika lety a takový nedostatek dorozumění před sjezdem, který nakonec znamenal vyhlášení války režimu! Režimu, jenž se choval k slovenským spisovatelům stejně autoritativně jako k českým...

Ale stalo se ještě víc: poté, kdy Jiří Hendrych okázale opustil sjezdové jednání a přitom ještě stačil pohrozit neurčitými, ale hrozivými sankcemi, zrodil se text dopisu, který usiloval hrany konfliktu přece jen otupit. Distancoval se od některých „emotivních“ vystoupení a od toho, že se na sjezdu probírají otázky, které mohou zkomplikovat československé „vnější vztahy“. Myslela se tím některá vyslovená stanoviska k arabsko-izraelskému konfliktu, a především přečtení Solženicynova dopisu sjezdu spisovatelů sovětských, o které se postaral Pavel Kohout. Iniciativa k sepsání dopisu vyšla od slovenských spisovatelů Vojtěcha Mihálíka, Miloslava Válka a Juraje Spitzera, ale podepsalo jej také několik českých spisovatelů, mezi nimi posléze velmi radikální Jan Procházka. Nebylo a není třeba tuto improvizaci bez dalšího odsuzovat: v nepřehledné situaci mohli mít mnozí za vhodné otevřený konflikt s vedením strany přece jen zmírnit; a taková úvaha přece ještě nemusela znamenat souhlas s Hendrychem. Ale v rozčilené atmosféře oněch dní a týdnů přispěl dopis k vytvoření nutkavého dojmu, že slovenští spisovatelé šli na sjezd proti proudu pokroku. To byla však nešťastná generalizace. Zůstává pravdou, že právě tehdy nepokládali za účelné pustit se do boje za pravdu rovnou s velkým P.

Na podzim 1967 se pak mezi nimi o pražském sjezdu vedla otevřená a velmi ostrá diskuze. O sjezdu a o – Ladislavu Mňačkovi. Možná, že ještě více o Mňačkovi. Tento talentovaný, vnitřně však ne zcela vyrovnaný radikál s nepěknou dogmatickou, ba sekerářskou minulostí otevřel před lety pro literaturu či spíše pro novinářskou publicistiku tabuizované problémy nezákonností v padesátých letech (*Oneskorené reportáže*) a poté, kdy Československo v červnu 1967 v horlivě těsném závěsu za Moskvou přerušilo diplomatické vztahy s Izraelem, odejel na Západ, nevrátil se v termínu výjezdního povolení, a úředně se tak stal emigrantem. Když pak ještě veřejně vystoupil s kritikou československé zahraniční politiky, byl doslova přes noc zbaven státního občanství. Byla to rukavice hozená do tváře režimu, ale také okázalé gesto vůči jeho bývalým spisovatelským a novinářským kolegům, kteří se ve světle jeho činu mohli jevit jako pouzí konformní zbabělci. V

tomto smyslu Mňačko dokonce na jejich adresu podotkl leccos, co mohlo být vnímáno jako lekce z morálky. Zejména pro Slováky to bylo příliš. Fronta je doma, říkali pateticky především ti, kteří později zvolili konformní východisko a podporovali Husáka až do hořkého konce jeho absolutního vítězství. Židé nejsou zdaleka nevinní, dodávali, a i když nesklouzli přímo na antisemitskou platformu, na Slovensku, kde je k antisemitismu přece jen blíže než v Čechách, rozuměli takovým výrokům jinak. Proč ale takové rozčilení na všech stranách?

Byl to tehdy hodně nezvyklý čin. Angažovat se proti režimu, a to dokonce ještě v souvislostech tak říkajíc světově relevantních! Vytáhnout do boje za úplně cizí věc! Malost a malichernost československých, ale také zejména slovenských poměrů byla tím vyvedena z míry. Něco takového bylo zcela bez precedentu a pro mnohé slovenské spisovatele v čele s legendárním a všeobecnou úctou požívajícím Novomeským to znamenalo překročení i těch mezí, které si uložili sami. Snad ani tak nešlo o Mňačkovy proizraelské sympatie jako o to, že po malém a nesvéprávném státě, v němž se Slováci navíc necítili tak docela doma, se tu požaduje cosi jako angažmá ve velkém světě, plném nástrah a nejistot. Mňačko se dotkl tabuizovaných hodnot a podobně jako Češi, fascinovaní socialismem a nyní jeho riskantní opravou, soustředil pozornost na problémy, které si Slováci, domnívali se někteří, prostě nemohli dovolit. Anebo možná, které by si dovolit mohli, kdyby stáli na vlastních nohou; ale oni právě nestáli a maléry, které by si Češi ve světě nadrobili, třeba kdyby si počínali jako Mňačko, by odnesli oni, aniž by přitom měli možnost svůj osud nějak výrazněji ovlivnit. Aféra s Mňačkem vypovídala tedy opět o něčem jiném, než o pro- či protiizraelských sentimentech. Vypovídala o strachu z velkého světa – když ten malý pořád ještě není světem přátelským a tedy také naším, slovenským...

Dvě sporné kauzy z léta a podzimu 1967 stigmatizovaly slovenskou spisovatelskou veřejnost pro celý následující rok a stopy tehdejších rozporů lze vysledovat až do dneška.

Čeští spisovatelé si pak spočítali účet za vzdorné chování, předložený Novotným, a ten věru nebyl malý. Především jim byly odňaty jejich *Literární noviny*. *Kultúrny život* jim nabídl své stránky a Svaz slovenských spisovatelů se proti tomuto administrativnímu kroku ohradil dopisem stranickým orgánům. Nic nového pod sluncem: když Češi ochabovali nebo když byli zatlačeni do kouta, Slováci se vzali za společnou věc a to platí i obráceně, máme-li na mysli přinejmenším spisovatele a intelektuály vůbec. Platí to tak důsledně, že je ovšem třeba za tu „společnou věc“ postavit nápadný otazník.

Patrnější rozdíly mezi českou a slovenskou kulturně-politickou scénou se po pádu Novotného z nejvyšší stranické funkce projevily až na jaře 1968. V prvních týdnech roku jsou stránky *Kultúrného života* nápadně ofenzívou bývalých „buržoazních nacionalistů“ (Gustáva Husáka, Ladislava Novomeského, Ladislava Holdoše a dalších). Vedle nich – tehdy ještě ve zdánlivém souzvuku, publikují Evžen Löbl, Julius Strinka a český historik, jehož zásluhy na slovenské věci jsou nepopíratelné Milan Hübl. A pochopitelně také ti, kteří tvoří páteř časopisu: Pavel Števček, Dominik Tatarka, Zora Jesenská, Anton Hykisch... V protinovotnovském tlaku je slovenská kulturně politická veřejnost za jedno. Je za jedno i s veřejností českou. Jednota však nebude mít dlouhý dech. Je to zatím jednota „proti“.

Slováci se s nadšením, hodným daleko lepší věci, vrhají v prvních týdnech roku 1968 do podniku, který by měl dokázat, že Slovensko není žádná periferie Evropy. Začíná národní sbírka na „Alweg“, visutou železnici v Tatrách, neboť stará, obyčejná železnice, tvrdí se, dosluhuje. Pražské centrum totiž nesouhlasí, nemá na drahou investici prostředky. Když nám Praha Alweg dát nechce, tedy se na něj složíme! Alweg by byl jistě užitečnou, ale především spektakulární záležitostí: cizinci by se cítili jako ve Švýcarsku... A tak se stal tristním symbolem neukojených slovenských aspirací, které se pro začátek spokojily právě jen se symbolem, pokud možno hodně okázalým. Ozývají se i skeptické hlasy, ale ochota a obětavost lidí je nebere na vědomí. Uražená národní hrdost je tentokrát „argument“ silnější, než poukazy na to, co všechno by vyžadovalo nálehavější péče vlastenců, ochotných vyprázdnit kapsy; ostatně rok 1968 teprve začíná...

Pražští studenti pochodují 7. března 1968 na lánský hřbitov vzdát hold Tomáši Garriguovi Masarykovi, jehož památka byla pošlapána a jenž měl být vymazán z paměti Čechů. Právě proto nebyl, naopak. Jeho uctívání v roce 1968 hraničilo s nekritickým kultem, ale i to je docela pochopitelné. Vždyť i prezident Svoboda položil na Masarykův hrob několik dna po svém zvolení věnec květin, a dokonce ještě při oslavách padesátiletí republiky, tedy po okupaci, se o Masarykovi zmiňuje ve svém projevu pozitivně... Slovenská mládež zase vystupuje na vrch Bradlo, na jehož svahu tragicky zahynul v roce 1919 Milan Rastislav Štefanik. Vracel se tehdy do vlasti jako mladý ministr národní obrany půl roku po vzniku samostatného státu a za dosud ne zcela vyjasněných okolností (byl sestřelen? Nešťastnou náhodou?) se jeho avion zřítil.

Štefanik byl maximálně rozporná postava. Voják, v osmatřiceti letech (rok před svou smrtí) generál francouzské armády, astronom, který sjezdil celý svět, ba právě jeho nejromantičtější a tajemstvím nejvíce opředené kouty, okouzující muž s aristokratickým vystupováním, vlivný muž evropských, především pařížských a římských salonů, skrze něž otevíral Masarykovi a Benešovi cesty k mocným politikům. Možná mystik, docela jistě exaltovaný básník vlastního života. Slováci v něm později viděli svého Saint-Exupéryho. Ale jako Slovák byl přesvědčený čechoslovakista! Na Slovensko se však jako živý nevrátil, a tak se to nemohlo prakticky projevit. Bratislavským studentům to nicméně nevadilo, ačkoli i pro ně je čechoslovakismus kvintesencí slovenského ponížení. Byl symbolem, neboť také jeho památka byla pošlapávána (ke komunismu neměl ani ty nejmenší sympatie) a stal se vlastně non-personou slovenských moderních dějin; ve školách se děti nedozvěděly ani to, že byl. Zosobňoval nejodvážnější slovenské sny o tom, že Slovensko má co říci i velkému světu. A pak ta jeho mysteriózní smrt (podobně jako smrt Jana Masaryka). Nikdo to veřejně neřekl, ale mnozí se rozněcovali představami, že za tím jistě něco vězelo. Kdo ví, zda v tom nebyly dokonce české prsty... V době katastrofy (a nedaleko místa, kde k ní došlo), se vedly boje s Maďary, kteří se tehdy ještě nevzdali svých snů o mocném státě koruny svatoštěpánské, a tak na Slovensku byly české jednotky... Symbol k pohledání: vzrušující neostrostí svých kontur, tajemný, vnitřně protikladný a tragicky opustivší tento svět právě ve chvíli, kdy se perutěmi svého chatrného plátěného letounu opřel o povětří rodného domova. Domova, pro který obětoval svůj život...

Rozčileně se mluvilo a psalo také o Matici Slovenské, která musela prožít období perzekuce

(ba neexistence) nejen za vlády Maďarů, ale i Čechů. V posledních letech byly její funkce drasticky okleštěny v podstatě na národní knihovnu s minimální možností badatelské práce. Péče o krajany v zahraničí byla svěřena pražské instituci. Matice byla prostě zestátněna.

Ale Matice – ta pro Slováky přece byla tím, čím je pro Čechy Národní divadlo, ona „Kaplička nad Vltavou“. Matice se musí obrodit, soudili, stát se znovu onou demokratickou, na dobrovolné práci tisíců založenou ne-politickou, ne-státní ochraňovatelkou národního odkazu a zvelebovatelkou slovenské kultury! A tak Slováci vstupují do Svazu přátel Matice, zakládají Kluby Matice (bylo jich v létě 1968 na tři sta, se statisícovým členstvem).

Především se však začíná veřejně mluvit a psát o federaci, o institucionálním zrovnoprávnění Slováků. Po desetiletí se přísně tabuizovaného tématu jako vlastního ujímají všichni, ano, prakticky *všichni Slováci*. Bývalí „novotnovci“ i „progresisté“ z redakce *Kultúrného života*; mezi neaktivnější patřil Husák, dlouho byli proti jen Bílák a Lenárt; Dubček v tomto ohledu patrně váhal. Takle podezřelá jednota znepokojovala některé střízlivé a především demokraticky smýšlející Slováky, ale přímo dráždila Čechy. V Čechách nebylo žádného takového hesla, cíle či požadavku, který by sjednocoval politicky jinak nesourodé síly, jako heslo a požadavek federace na Slovensku. Jistě že to souviselo s menší diferencovaností politických postojů, jistě že se pod prapor federace chtěli v poslední chvíli ukrýt všichni ti, kteří byli jinak zdiskreditováni aktivní kooperací s novotnovským režimem. To všechno bylo přirozené. Tím spíše překvapuje neochota nebo neschopnost z české strany abstrahovat nahodilě a dočasné průvodní jevy nacionálních citů a docenit sílu a oprávněnost hnutí za federaci. Češi reagovali na slovenskou situaci asi tak, jak by reagoval pražský „progresivní“ novinář na poměry na českém venkově.

Češi se sami viděli jako demokraté a Slováci jako federalisté. Byly to jedny z nejnešťastnějších nálepek, které byly v roce 1968 v oběhu. Jeden problém byl roztržen ve dvě a z problému se stalo slovo do pranice. Princip federace byl a ostatně musel být neoddělitelnou součástí všech demokratických strategií. Demokratické reformy, které by se vyhnuly problému rovnosti obou národů, nebyly by demokratickými reformami. Slovně se to občas uznávalo, ale předpojaté nálady české a slovenské veřejnosti tím nebyly zmateny. Lidé se hlásili pod jeden nebo pod druhý prapor, nebo se v lepších případech přeli o tom, který má být nesen v čele onoho průvodu, v němž jsme všichni opojeně kráčeli k „socialismu s lidskou tváří“.

Šance česko-slovenské vzájemnosti začaly tak v tomto roce propadat stejně jako kdykoliv jindy. Slováci, kteří uvěřili Pittsburské dohodě a pak znovu Košickému programu, byli tentokrát ve střehu. V tendenci rozvíjet reformní hnutí viděli především „český problém“ stejně jako na podzim předchozího roku v iniciativě spisovatelů a o devět let později ve hnutí „Charta“. Tak jako se ve stranické hantýrce koncem čtyřicátých a začátkem padesátých let hovořilo o „zaostávání slovenské revoluce“, tak se zdálo, že „demokratizační proces“ na Slovensku opět zaostává. Demokratizace si na Slovensku nezískala masovější podporu, analogickou podpoře české veřejnosti. Nedůvěra k Čechům tu sehrála svou roli. Ale Slovensko demokratizaci ani *tolik* subjektivně nepotřebovalo.

To je zajisté opovážlivé tvrzení, ale není snad proto třeba obávat se je vyslovit. Slováci

nemají takové tradice politické demokracie, jako mají Češi. Nemají se v tomto směru na co rozpomínat. V anketách, které v roce 1968 a 1969 prováděl Ústav pro výzkum veřejného mínění, ukázaly se pozoruhodné rozdíly v tom, jak nestejně vnímají hodnoty minulosti Češi a Slováci. Za nejslavnější období českých dějin pokládali Češi dobu první republiky (1918-1938), ale Slováci období tzv. Štúrovské (přibližně čtyřicátá léta minulého století), tj. právě dobu, kdy byly učiněny rozhodné kroky k uchování osobitosti slovenského národa. Tím nejrozhodnějším byla již zmíněná jazyková odluka od češtiny. Srovnání je i jinak pozoruhodné: ukazuje se, že volbou těchto dvou období se více či méně zprostředkovaně vypovídá cosi o vztahu obou národů: Češi glorifikují období, kdy idea čechoslovakismu byla mimo jiné jednou z nosných idejí státu, Slováci období, kdy se jazykově oddělili od Čechů. První republika je ve slovenských preferencích až na pátém místě (pouhých 5%) ...

Slováci demokratizaci tak urgentně nepotřebovali také proto, že na Slovensku se nemohl rozpor mezi „odborností“ a „političností“ vyhrotit do takové míry, jako se to stalo v českých zemích. Snad nikoho by nemělo vzrušit zjištění, že takový rozpor je s intenzivnější nevolí pociťován tam, kde indexy všeobecné vzdělanosti, kvalifikovanosti či jen odborné zručnosti jsou vyšší – a v Čechách vyšší než na Slovensku dosud ještě jsou.

Orgány tiskového dozoru (cenzury), které svým působením vždycky vyvolávají touhu po větší míře svobody a demokracie, byly na Slovensku blahovlnnější. Kádrová politika byla dobromyslnější, chce se tu říci – „sousedštější“; Slovensko je menší, v Bratislavě se všichni znají (zdá se alespoň Pražákům) ... Slovenská ekonomika se mohla zdát Čechům egoistická, byla však hospodárnější než česká, i kdyby jen proto, že nebylo k dispozici tolik prostředků k plýtvání.

Tato zjištění rozhodně nechtějí sugerovat dojem, že na Slovensku potřeba demokratizace neexistovala. Chtějí však zdůraznit důležitý, i když ne vždy markantní rozdíl mezi mírou této potřeby v obou zemích. Neboť právě ten *rozdíl byl důležitý*: potencován národními ambicemi Slováků vedl pak na křižovatku, odkud již cesty Čechů a Slováků nebyly docela souběžné. Způsob, jakým tyto rozdíly Češi a Slováci vnímali, pak tuto jistou divergenci alespoň opticky ještě zvětšoval.

Na takové křižovatce se ocitli i sami slovenští intelektuálové v březnu 1968, kdy z redakční rady *Kultúrného života* vystoupili Ladislav Novomeský, Miroslav Válek a Vojtěch Mihálik. To byla velmi vážná událost a bystrý analytik z ní mohl pro budoucí vývoj vyčíst mnoho závažného. Tito tři básníci se vydali jinou cestou, a i když pak zejména v srpnových dnech – řekli či napsali věci, které se jiným neodpouštěly, nejen že nikdy neupadli v nemilost, ale výrazně postupovali. Na básníky opravdu nezvykle. Novomeský se stal členem předsednictva ÚV KSČ, Mihálik, který v *Plameni*, měsíčníku Svazu českých spisovatelů otiskl v září 1968 srdcervoucí báseň „Requiem“ za (sovětskými vojsky) zavražděnou bratislavskou studentku Danu Košanovou, stal se záhy na to předsedou Sněmovny národů Národního shromáždění a Válek je už dlouhá léta ministrem kultury Slovenské socialistické republiky a nyní dokonce i národním umělcem. Co tedy tato demonstrativní rezignace znamenala? Především způsobila redakci, spolupracovníkům a čtenářům

Kultúrného života vskutku bolestné zklamání. Nikdo vlastně důvody rezignace nechápal. Oni sami řekli (už tehdy!) cosi o extrémních silách, které na Slovensku působí, reklamovali rozdílný postoj k „případu“ Mňačka (který emigroval do Izraele?) a za hlavní důvod rezignace uvedli – nesouhlas s hodnocením arabsko-izraelského konfliktu. Ten se sice na stránkách *Kultúrného života* nikterak nekomentoval, avšak tito tři básníci se nicméně cítili mezi svými kolegy z redakce terčem intrik a pomluv za své názory k této otázce, jak je vyslovili na podzimní konferenci Svazu spisovatelů. Připojili ještě nepolemické ujištění o svém postoji k problému federace; *Kultúrnému životu* nebylo totiž v tomto směru možné vytknout nic: demokracii i federaci přál rovným dílem. Že by to byl opravdu Mňačko, který měl tohle všechno na svědomí?

Skryté reliktů antisemitismu mezi Slováky tu nebyly bez významu; osobní sympatie a antipatie tu sehrály svou roli, ale poměr k národnostní otázce, k Čechům a „českým“ problémům byl tím rozhodujícím. To všechno se mělo zřetelně ukázat až později na stránkách zmíněného již *Nového slova*. *Nové slovo* se jmenoval časopis, který za slovenského povstání redigoval Husák; Husák se také stal členem redakční rady nového *Nového slova*. Kolem tohoto časopisu se začali seskupovat lidé, kteří dodnes patří na Slovensku mezi oficiálně preferované – nepatří-li dokonce k vládnoucí špičce.

Nové slovo začíná už na jaře 1968 formulovat postoje, které snad lze úhrnem, a tedy ne zcela přesně charakterizovat jako slovenský „reálný národní komunismus“. Karta, na kterou vsadili, skutečně vyšla; lidé kolem *Nového slova* ovšem nečekali s rukama v klíně, především pak nečekal Husák. Tento týdeník je proto v jednom smyslu v Československu úplnou raritou: je to jediný politicko-kulturní časopis, který vycházel před srpnovou invazí, vycházel i po ní – ačkoli i redakce *Nového slova* okupaci příkře odsoudila (ostatně kdo ne?) – a vychází dodnes.

Nové slovo zaujímal v roce 1968 nejednou vypjatě nacionalistická stanoviska. Vždyť mezi jeho kmenové autory patřil také Vladimír Mináč, který se zapsal do paměti Čechů a Slováků výrokem (otištěným v oficiální stranické *Pravdě!*), že první československá republika znamenala pro Slováky „téměř genocidu“.

Nad postoji *Nového slova* se mnozí Češi utvrzovali v přesvědčení, že s těmi Slováky to přece jen nepůjde – ačkoli měli v první řadě zpytovat své vlastní svědomí. Utvrzovali se v přesvědčení, které jako už dávno hotové právě ony předpojaté postoje pomáhaly vyvolat.

V dubnu se konala konference Svazu slovenských spisovatelů a čeští spisovatelé nepokládali za nutné na ni kohokoli ze svých řad vyslat. A bylo mezi spisovateli obou národů třeba vysvětlit nejedno nedorozumění, nahromaděné za poslední měsíce! Bylo to nejen netaktní; bylo to především neprozíravé, nepolitické. Přecitlivělí Slováci měli opět příležitost „vychutnat“ svou „méněcennost“. Urazit se ještě více a zatvrdit.

Vztah Slováků k vlastní národnosti není bez problémů. Právě ono *strašidlo vlastní méněcennosti* a břemeno jakési bezvýhodnosti podmiňuje značnou dávku přecitlivělosti v tomto vztahu. Nemají daleko k jakési nutkavé regionální sebereflexi. Slováci se dlouho vymezovali vzhledem k Čechům. Jimi poměřovali sebe; mnohem méně okolním či dokonce „velkým“ světem. Platí-li to dodnes, těžko říci; Slováci se Čechům *vzdalují*.

Pozoruhodný byl vývoj v jižních částech Slovenska. Zde byli Slováci konfrontováni se specificky slovenským problémem, zde se nemuseli vymezovat vůči Čechům a poměřovat se s nimi. A zde měli výjimečnou příležitost uvažovat o demokracii nikoli jako o něčem, co je sice obecně žádoucí, ale čehož naléhavou potřebu Češi snad poněkud dramatizují.

Maďarská menšina na jižním Slovensku se začala velmi energicky hlásit o svá práva a používala – jako by šlo o zlomyslnou schválnost *stejných* či *podobných* argumentů jako Slováci vůči Čechům. Protestovali proti reslovakizaci, deportacím a vysídlení (po roce 1945), žádali rehabilitace postižených a jejich hmotné odškodnění. Žádali střední školy, ba i vysokou školu. Žádali kulturní autonomii, ale mnozí mysleli na víc. Žádali revizi Košického vládního programu, právě toho, jehož slibů se dovolávali Slováci vůči Čechům. Členové spolku Josefa Attily kladli zatím řečnickou otázku, zda komunisté z Maďarska přijdou pomoci svým krajanům-soudruhům na Slovensku vyřešit národnostní otázku... Po 21. srpnu 1968 by bylo nejspíš na místě říci, že se dovolávali „internacionální pomoci“.

Slováci zřejmě nebyli ochotni k nějaké podstatné revizi ve vymezení práv maďarské menšiny. Ale to by definitivně potvrdil čas. Pozoruhodné byly však už jejich argumenty: tvrdili, že vyskytly-li se v minulosti nějaké chyby či přehmaty, pak že to není vina Slováků především. Že nerovnoprávný národ nemůže poskytovat žádná práva svým nerovnoprávným národnostním menšinám, vysvětlovali Maďarům, a byl to jakoby hlas ozvěny z Čech, odkud se přece podobně promlouvalo ke Slovákům: jsme nesamostatný stát, ani my Češi nejsme v Československu pány, proto jsme nemohli mít dost pochopení pro vaše stížnosti, které za daného stavu nelze přece odstranit. Teprve až bude Československo suverénním státem, mohou být svéprávní s Čechy zároveň i Slováci! ... Až bude Slovensko pánem ve svém domě, bude moci poskytnout maďarské menšině všechna náležitá práva. Pochopte, že nemůžeme dávat co sami nemáme! Vskutku, jako hlas ozvěny!

Také Slováci nevěnovali zpočátku maďarským stížnostem větší pozornost. Dlouho se vůbec nepsalo o rozčilené aktivitě Csemadoku a listu *Új Szó* a pak bylo najednou skoro zle. Argumenty leckde vystřídalý inzulťace a rvačky. Pokusy o lynch. Nejhorší byla situace na okresech Galanta, Dunajská Streda a Komárno. Tam všude je maďarská většina (k maďarské národnosti se hlásí asi 550 tisíc občanů, ale Maďaři tvrdili, že úřední čísla jsou nepřesná, že je jich ve skutečnosti mnohem víc).

A zaostávala-li demokratizace na Slovensku, jak to nahlíželi Češi, pak se docela zastavila v okresech jižního Slovenska. Stranický funkcionář OV KSČ v Galantě řekl novináři, že celý obrodný proces se jejich okresu vyhnul. Že nemají na nic čas, že stále řeší jen národnostní otázku. Přitom nic komplexně, rozumně, neustále se řeší jen extrémní výstřelky...

Ale to všechno by přece informovaného a střízlivého politika nemělo překvapit; to je prostě národnostně pomíchaná střední Evropa s hranicemi, které nemohou být spravedlivé na obě strany. Eskalaci požadavků maďarské menšiny na jižním Slovensku problém ostatně nekončil. Pro Slováky právě začínal! Protože jim šlo především o práva Slováků v obcích s maďarskou většinou, tedy vlastně o slovenské menšiny – na území Slovenska. Slováci se tam cítili jako cizinci.

Slovensky se sice učilo na všech školách, ale Maďaři se naučit nechtěli a většinou se jim to podařilo. Mnozí Slováci se odstěhovali dovnitř země, ostatní o tom uvažovali. Vždyť na slovenských domech v Diakovicích se objevily namalované šibenice a jinde nápisy „Ať žije tato naše maďarská země!“ „Dráteníci, táhněte!“ „Maďaři, bijte Slováky, už je čas!“ A tak bratislavští studenti pořádají o sobotách a nedělích manifestační pochody těmito ohroženými dědinami, aby posílili slovenskou národní uvědomělost. A protože byla i tady zjištěna nespravedlivá asymetrie (Maďaři mají Csemadok, Slováci nemají nic!), zakládají se kluby Matice Slovenské...

Překvapení Slováci nechápali, kde se to všechno najednou vzalo. Nechápali a byli zprvu lhostejně vlažní k těmto probuzeným vášním. Vždyť přece nyní stáli před daleko závažnějším problémem: vyrovnat se s Čechy, zřídit federaci... Když pak šlo do tuhého, musela zasahovat Bezpečnost a nejen to: připomnělo se škodolibě, že před dvanácti lety na podzim (1956) se od samého počátku tzv. maďarských událostí z maďarské strany ozývaly hlasy, nacházející podporu mezi některými Maďary, žijícími na Slovensku, které žádaly připojení jižního Slovenska k Maďarsku. Zdůrazňovalo se, že na tuto zkušenost nesmí Slováci nikdy zapomenout... Kdo ví, co by z toho všeho ještě bylo! Jak by to možná ovlivnilo naše už beztak nikoli přátelské vztahy s Maďarskem! Tanky umlčely i tyhle problémy. Dnes je již na jižním Slovensku klid. Ostatně i jinde na Slovensku a v Čechách vlastně taky. Dá se znovu jednou někdo tímto klidem oklamat? Zůstává skutečností, že do řešení *jediného skutečně slovenského problému* neměli Slováci čas vůbec se pustit. Byla by to zajímavá *zkouška její vlastní národní velkorysosti* a schopnosti chápat city slabšího partnera. Netroufám si tu předvídat, jak by dopadla.

Začátkem léta začaly týmy odborníků pracovat na ústavním zákonu o federaci. Snad by bylo nadbytečné rekapitulovat složitý a velmi rozporný proces formulování českých a slovenských stanovisek. Braly se v úvahu prakticky všechny alternativy, včetně možnosti vcelku velmi volného svazku konfедераčního. Práce ve všech odborných týmech a komisích byly poznamenány nedůvěrou Slováků v dobrou vůli Čechů. Nejednou se týmy dostaly do zdánlivě patových situací. Bylo nápadné, že zejména problematika procedur rozhodování o ekonomických otázkách (dělba státního rozpočtu!) byla v popředí slovenské skeptické nastraženosti. Představa, že Slováci byli a jsou „ekonomicky šizení“ byla zřejmě představou široce rozšířenou. Škoda, že ji tu nemohu – vzhledem k nedostatečné znalosti často utajených faktů – ani potvrdit, ani vyvrátit. Slovensko se jistě ekonomicky rozvíjelo rychleji (relativně vzato), ale na to, zda toto rychlejší tempo bylo dostatečné, mohly být názory převážně jen subjektivní. Snad ještě důležitější než otázka tempa ekonomického růstu Slovenska byla otázka, kdo o něm rozhodoval, kdo rozhodoval o jeho zaměření, využití a podobně. Tady se Slováci pochopitelně a také právem museli cítit poškozování a pražský centralismus ekonomického rozhodování byl tedy to, co musela federalizace podle jejich představ definitivně vyloučit.

Složitě rozpory byly zejména o otázku majorizace, respektive vyloučení majorizace: opravdu nebylo snadné smířit princip občanské rovnosti s principem rovnoprávnosti obou našich národů. Mělo-li být vyloučeno, že slovenští poslanci mohou být v mnoha důležitých otázkách (a v kterých?) přehlasováni neboli majorizováni, pak to ale muselo znamenat, že hlas slovenského

voliče by musel mít větší váhu než hlas voliče českého. Rovnost reprezentace automaticky vyvolávala nerovnost reprezentovaných, neboť Čecha je zhruba dvakrát tolik než Slováků.

Jednání za zavřenými dveřmi se vlekla a Slováci pochopitelně pojali podezření, že se projekt federace v tichosti odkládá. To ovšem vedlo k tomu, že rozdíly v postojích obou národa k jiným svrchovaně aktuálním problémům se jen zvětšovaly: v týdnu, kdy probíhala jednání v Čierné nad Tisou, a kdy veřejnost – zejména česká – žila v napětí a v obavách, byly stránky *Nového slova* přeplněny nejrůznějšími výtkami a pochybnostmi na adresu Čechů. A *Nové slovo* nepochybně nemluvilo jen samo za sebe.

Mohlo se tomu předejít? I když už vezmeme českou neinformovanost, pokud jde o slovenské problémy, a laxní vlačnost k slovenským tužbám za danost, mohlo se eskalaci slovenské nedůvěry – a automaticky i poklesu intenzity jejich podpory demokratizace – zabránit nějakým výmluvným gestem z české strany. Ano, třeba i jen gestem. Objevily se i v Čechách sporadické návrhy, aby byl zatím samotný princip federace stanoven ústavním zákonem s tím, že by byl zároveň stanoven termín, do kdy musí být vlastní pravidla federativního uspořádání definitivně dohodnuta a opět formou ústavního zákona vtělena do ústavy. Tyto návrhy byly oslyšeny, a přitom je pravděpodobné, že hladinu rozbouřených vášní muselo by toto provizorní, ale nezvratné opatření přinejmenším zklidnit. I když takový slib obsahoval vlastně už Akční program a nezdálo se, že by mu Slováci věřili. Program a ústavní zákon – to přece jen není jedno a totéž. Slováci vlastně až do srpnové okupace nevěřili, že termín vyhlášení federace ke 28. říjnu 1968 bude dodržen a dávali zřetelně najevo, že se s tím tentokráte ovšem nebudou ochotni smířit. Co by to znamenalo, těžko říci. Rozhodně ke klidu a důvěře nepřispívalo, že Husák chtěl před slovenský národ stoupit stůj co stůj jako ten, který federalizaci vítězně vybojuje – tentokrát ještě proti svému úhlavnímu soupeři Bílákovu.

Začala se také připravovat „federalizace KSČ“ – bez ní by federativní principy a vzniklá reprezentativní tělesa byla i nadále toliko papírovými kulisami, jakými jsou právě dnes. Vždyť o tzv. „vedoucí úloze strany“ se sice rozsáhle a ne vždy šetrně diskutovalo, vymezovala se slovně o poznání podmíněněji a jaksi přijatelněji než dříve, ale o principu samotném ani návrh programu strany pro sjezd nepochyboval.

Takže bylo na Češích, aby vytvořili vlastní tělesa – partnery pro existující již Slovenskou národní radu a Komunistickou stranu Slovenska. Přitom volby byly ještě v nedohlednu. Bylo jasné, že „českou konstituantu“ federace, tedy Českou národní radu, bude zatím nutno tak či onak v podstatě jen najmenovat – z českých poslanců Národního shromáždění. Nebylo k tomu mnoho chuti. Všichni sice věděli, že takové nouzové opatření s nějakou demokracií, ba ani s demokratizací nemá co dělat, avšak bez symetrie nejvyšších národních zastupitelských orgánů by federace nemohla vůbec ani vzniknout.

Mnoho chuti z české strany k takovým krokům nebylo však především proto, že nyní již nebylo déle možné zakrývat rozpaky: k čemu vlastně bude ten „český stát“ – česká socialistická republika? Jaké cíle má sledovat, jakou politiku hájit? Existují vůbec nějaké „české zájmy“? A jak budou Češi své zemi-státu říkat? Čechy? Nebo přece jen „Česko“?

Není nikterak možné popřít, že Čechům *se jejich vlastní identita ukázala v hodně problematičtém světle*. A není možné vyloučit domněnku, že nedůvěra ke slovenským ambicím pramenila také z tušené trapnosti, totiž z konfrontace relativně vyhraněné představy Slováků o sobě a o svém státě – a překvapující neschopností Čechů definovat se jakkoli určitěji. Češi prozatím byli nuceni smířovat se s představou, že budou *mít* prostě na starosti větší polovinu republiky. Vždyť do té doby se Češi identifikovali nejspíše s Čechoslováky.

Tato česká nejistota se vyjeví v ještě překvapivějším a pro Čechy více deprimujícím světle, vzpomeneme-li na požadavky Moravy na tripartitní podobu federace. Byly zejména pro Slováky zcela nepřijatelné, protože Moravané byli a jsou zajisté osobité etnikum, ale ani oni sami nemohli s určitostí tvrdit, že jsou národem, ba ani „třetí větví“ jednoho národa. Tripartitní princip výstavby federace by znamenal, že kritérium národnosti by nebylo výlučným kritériem a slovenský akcent na to, že Slováci jsou právě samostatným, svéprávným národem, by tak byl značně oslaben. Slováci by pak byli – něco jako Moravané. Ale slovenské pocity vůči návrhu na tripartitní federaci nejsou tu tak pozoruhodné jako pohotová připravenost Moravanů doložit svůj návrh velmi fundovaným výkladem, který sice nedokazoval nemožné, tj. existenci moravské národnosti, ale který dokazoval, že Moravané se svou identitou nemají ani zdaleka takové problémy jako Češi. Moravská osobitost, moravské zájmy, moravský přínos české kultury – to všechno bylo formulováno, i když ne vždy bez vášně a resentmentů, převážně bez rušivého vlivu komplexu vlastní malosti, nicotnosti a ukřivděnosti. Zejména Brňáci a vůbec Moravané z jihu (Gottwaldov, Znojmo, Uherské Hradiště...) osvědčili vytrvalost a fundovanost ve snaze přesvědčit československou veřejnost, že nejsou jen pouhými obyvateli východní části Čech.

Moravská osobitost neměla čas ani prostor, aby se více politicky artikulovala. Máme však v živé paměti, že v týdnu po srpnové invazi, kdy nikdo nic neřídil a neorganizoval, se hlasy, volající po neutralitě, ozývaly především z Moravy) a to nejen od Kempného z Ostravy. Snad geografická blízkost Vídně, kdysi hlavního města říše, která se snad přece jenom neměla rozpadnout? Vídně, hlavního města neutrálního státu, který si paradoxně jako jediný z celého bývalého soustátí uchoval nezávislost? To jsou jen hypotézy. Neutralita, toto „slovo z Moravy“, bylo zřejmě na dlouho také jejím posledním osobitým slovem.

Okupace, kterou se na tomto místě zabývat nebudeme, převrstvila na čas české a slovenské priority. Hesla „federalizace“ a „demokratizace“ přehlušila úzkostné volání po uchování alespoň trochu důstojného zbytku suverenity. Nebylo naprosto žádného rozdílu v tom, jak invazní armády přivítali Češi a jak Slováci. Je to právě tak truchlivé jako banální zjištění, že silného zážitku jednoty obou národů muselo být dosaženo jen za tak obrovských společných ztrát. A že ostatně ani tato jednota neměla dlouhého trvání.

Slováci se přece jen rychleji vzpamatovali. Z ohromujícího zjištění, že po suverenitě celého státu je veta, vyvodili závěr superrealistický, ale tomu se už konec konců po tom všem, co jsem tu řekl, nebylo třeba divit. Slovenští komunisté pod vlivem Husákovy naléhavé demagogie pomohli uskutečnit nejkategoričtější, ale zároveň nejobtížnější realizovatelné ultimátum Moskvy, totiž formální zneuznání vysočanského sjezdu. Nebylo při tom zřejmě bez významu, že tento sjezd pro

ně z hlediska nacionálního neznamenal nic, neboť o federaci se tam vůbec nemluvalo.

A na troskách vnější suverenity chopili se rozhodně iniciativy s cílem bez odkladů si vydobýt alespoň symbolickou suverenitu národní vůči Čechům. Nemýlili se, když rozpoznali, že už jim nic nestojí v cestě. Odborné práce na přípravě ústavních norem pokročily k závěru a 28. října, v den, kdy pražská mládež v ulicích města pateticky demonstrovala svůj vztah k československé republice, které bylo toho dne právě padesát let, slavili Slováci vznik vlastního státu na nově rekonstruovaném Bratislavském hradě s okázalostí, kterou zklamání češi právem vnímali jako nevкус. České reminiscence na vznik samostatného Slovenského státu (Slovenského „štátu“, jak zlomyslně, totiž právě slovensky Češi říkají) byly pojednou více než živé. Cesty obou národů se začaly znovu rozcházet. Posrpnová „realita“ zavedla každý jinam.

Manévr, kterým dokázal Husák zdánlivě nemožné, totiž zneplatnění sjezdu nikoli nelegitimním rozhodnutím předsednictva, ale se souhlasem alespoň části delegátů, unikl tedy všeobecné pozornosti a uniká jí dodnes. Ve svém bezskrupulózním tažení za mocí však neváhal zopakovat přibližně totéž ještě jednou, tentokrát před zraky milionů – v televizním „Vánočním rozhovoru“, kdy apeloval na práva Slováků v úsilí získat veřejnost proti čelnému „progresivistovi“ Smrkovskému, respektive za jeho sesazení z funkce předsedy Národního shromáždění. Na většinu Slováků to bohužel zapůsobilo.

Od té doby je Husák pro Čechy především Slovákem a teprve pak komunistou. Dubček byl prostě Dubček, i když mluvil slovensky. Husák mluví občas obstojně česky a mnozí Češi si zlomyslně připomínají jeho vlastní zlomyslný výrok o tom, že nebýt ruzyňské věznice, nesvedl by to. Český nacionalismus, tentokrát v té opravdu dosti ubohé podobě, dostává povzbuzující injekce, ale rozhodující je, že je dostává rád. Primitivní protisovětské a antikomunistické nálady tak nalézají snadnější, méně nebezpečný, ale docela falešný ventil a tím je masová nechut' ke Slovákům. Pravda, Slováci jako jednotlivci i jako národ na normalizaci přinejhorším prodělali méně než Češi a snad v tomto smyslu nesou za současnou politiku relativně větší díl odpovědnosti, než na jaký byli Češi po léta zvyklí, ale dosti obecně sdílená česká představa, že sovětizace Československa se děje slovenskýma rukama, je zcela přitažená za vlasy.

Na druhé straně nelze popřít, že oficiální propaganda nelhala, když po dubnu 1969 (po nástupu Husáka) tvrdila, že Slovensko je „konzolidačním faktorem“ vývoje v zemi. Slováci byli a jsou za daných poměrů spokojenější. Kádrové čistky v období normalizace zvládli se ztrátami neporovnatelně menšími než Češi. Federalizace, jediný „výdobytek“ roku 1968, přece jen část slovenských potřeb a přání uspokojila. Nastalé poměry umožňují, aby slovenský „národně-komunistický“ program (také s náležitě omezenou suverenitou) zůstával pro Slováky dosud nosným, schůdným. *Češi žádný program nemají* a zaznamenávají rapidní morálně psychologický úpadek, který nemá v jejich moderních dějinách obdoby. A tak zatímco slovenské instituce, orgány a sociální výtvořy celkem obstojně fungují, je fungování českých výtvořů neodvratně rozrušované ideologicko kádrově motivovanými zásahy a v neposlední řadě korupcí, která nabyla takového rozsahu, že k případné likvidaci škod bude zapotřebí doby nejméně jedné generace.

Češi dnes vstoupili do další, zdá se že totální fáze své *duchovní „občanské války“*, která započala Mnichovem. Občas se zdá, že si vzájemně škodí s jakousi zvrácenou rozkoší, naplňující tak politicky zcela bezvýhodné maximum: čím hůře, tím lépe... To je Slovákům zcela cizí: snaží se navzájem si vyhovět a vytěžit z dané mizérie, co se dá. I povrchní pozorovatel života v obchodech či dopravních prostředcích zaznamená, že se k sobě chovají alespoň slušně v onom konvenčním smyslu. Ani to Češi už zřejmě nedovedou...

Běh věcí dospěl tak daleko, že české země i Slovensko se sobě navzájem vzdálily natolik, že se vskutku nelze ubránit vzpomínce na „Slovenský štát“ a „Protectorát“.

Protislovenské nálady, které ještě před deseti lety měly charakter malicherných nářků nad tím, jak Češi jsou neochotně obsluhováni ve slovenských restauracích, nyní stále nabývají na síle – a také na hrubosti. Tedy přece jen symetrie. Protičeské nálady na Slovensku dostaly svůj protějšek.

Za této situace se nelze divit tomu, že pro mnohé Čechy (i pro Slováky?) zřejmě *společný stát není již axiomatickým předpokladem*.

Poslední události neblaze divergentní vývoj jen potvrzují. Hnutí „Charta 77“, v měřítkách české opoziční aktivity téměř masové, prakticky nenalezlo na Slovensku odezvu. Alespoň ne takovou, která by se projevila na seznamech signatářů. Slováci zřejmě i tentokrát mají za to, že Češi si zase odreagovávají nějaký ryze český komplex že třeba chtějí začít napravovat chyby „pražského jara“, své vlastní chyby, vlastní selhání. Že se to proto jich, Slováků, netýká.

Jinou velmi symptomatickou událostí bylo odvážné a adresné vystoupení Hany Ponické na sjezdu slovenských spisovatelů v roce 1978. Postavila se v něm proti ediční i jiné perzekuci řady spisovatelů a proti jejich umělému vymazávání z povědomí kulturní veřejnosti. Symptomatické je to, že taková spisovatelka takto vystoupila na sjezdu a že tedy ve Svazu slovenských spisovatelů vůbec byla (dnes už je ovšem vyloučena). Něco takového je v českém spisovatelském svazu, nesččetněkrát prokádaném, zcela vyloučeno. Čeští spisovatelé, kteří smýšlí podobně jako Hana Ponická a kteří by eventuelně mohli mít odvahu i za daných podmínek veřejně vystoupit, jsou dávno mimo všechny oficiální struktury. Jsou na „periferii dějin“, jak se v novinách někdy píše.

Obě tyto události jsou vnitřně spojené: je-li vůbec alespoň technicky možné, aby Ponická vystoupila na sjezdu, pak to vysvětluje, proč se hnutí „Charta 77“ může Slovákům zdát zbytečně vyhoceným činem. Neboť oni pořád ještě dokáží mnohé hrany reality obrousit větší vzájemnou velkorysostí, přátelskou přímlovou, přimhouřením oka... To Češi neumí, nechtějí umět a někdy opravdu nemohou. A tak není závěrečná bilance česko-slovenských vztahů nikterak povzbuzující.

Kosíkovo provokativní uchopení „české otázky“ (viz první motto této kapitoly) vyžaduje – po zkušenosti, která jeho formulaci teprve následovala – jistého komentáře. A především vyžaduje odpověď. Co to vůbec znamená, že česká otázka je otázkou světovou? Toto zdánlivě domyšlivé mínění sdíleli dávno před Kosíkem mnozí čeští myslitelé – ale nejednou i lidé činu: za všechny jmenujme Palackého, Havlíčka, Masaryka.

Především nejde o konstatování, nýbrž právě o otázku a výzvu zároveň. Masaryk, který se

nejvíce zasloužil o vznik samostatného československého státu, nazval svou práci, v níž si ještě před vznikem státu ujasňoval svá filosofická východiska – „*česká otázka*“. U muže tak pozitivního a konec konců i prakticky tak úspěšného, je to nikoli běžný projev zdravé skepse. Ale jako otázku – aniž to vždy explicitně vyslovili – chápali český problém i jiní. Tvrzení o světovosti české otázky rozumějme s nimi tedy tak, že Češi svou národní nebo dokonce státní existencí buď srozumitelně a přesvědčivě přispějí k hledání odpovědi na univerzálnější či dokonce univerzální lidské problémy, nebo nemají žádného důvodu usilovat o své zvláštní, samostatné bytí.

Jaképak jsou to problémy, na které bychom právě my, Češi, měli odpovědět? To je první rovina otázky. Dokážeme to vůbec? Stačíme na to svými chabými silami? To je druhá rovina a zároveň výzva: odpovězme, musíme odpovědět!

Nedokáží-li Češi nikoli slovy, ale způsobem, jakým se vyrovnají s problémy moderní doby, „řící“ cosi osobitého světu, nemá smyslu, aby usilovali proti vší pravděpodobnosti (v době formulace této otázky, tj. ve druhé polovině minulého století zejména proti tlaku živlu německého) o zvláštní národní a samostatnou státní existenci. Ba dokonce snad ani o zvláštní jazyk. Nemá to smysl, protože naše zvláštní a samostatná existence může být výsledkem jen *mimořádného úsilí a oběti*: není přece dána ani naší velikostí fyzickou, ani silou našich armád, ba ani velikostí našich dějin, našich tradic, přesvědčivostí našeho dosavadního přínosu lidské kultuře v minulosti. Kundera v roce 1967 na IV. sjezdu spisovatelů mluvil znovu o „nesamozřejmosti národa“. A vskutku, smysluplná existence českého národa a státu není dána ještě ani dnes s definitivní platností. Není ničím zaručena jednou provždy. Může však být *znovu a znovu* potvrzována naším bytí sebeskromnějším přínosem, tím, co z naší zkušenosti bude srozumitelné a pokud možno i inspirující pro ostatní.

Světovost české otázky *není tedy konstatováním*, může a měla by být jen *úkolem*; tak jí alespoň rozuměli oni velcí mužové naší minulosti.

Považme jen onen svůdný princip národního sebeurčení, který je zatím jen velmi riskantním prolomením univerzalistické myšlenky středověké říše křesťanské: kolik jen dosud způsobil sport a nedorozumění, šarvátek a válek, ano, i světových. Stojí to pak vůbec za to být Čechem? Dokáží Češi alespoň částečně přispět ke kompenzování ztrát, spojených s rozpadem společenství, založených na jiných, obecnějších organizujících principech, než jakým je národní partikularismus?

Slouží nám snad ke cti, že i v hektickém roce 1968 – třeba však vzápětí přiznat, že až v jeho poslední třetině – jsme si připomínali, jak českou otázku formulovali a jak na ni odpovídali myslitelé naší minulosti. Nicméně tu není možné vyhnout se některým pochybám. Nebyly a nejsou vlastně všechny ty pokusy postavit naši existenci na základy solidnější, než je národní cítění, nepřímým důkazem převahy právě lacině kladených otázek, snadných odpovědí nebo dokonce vůbec lehkomyšlné, samozřejmé netázavosti? Není nacionalismus přece jen nejmocnějším či dokonce jen jediným motivem naší společné existence? Nejsou opakované formulace české otázky jako otázky světové jen donkichotskými pokusy převážit spontánní a nereflektované tíhnutí shluku obyvatel, mluvících česky, tíhnutí k nenáročnému sebeuspokojení ve smyslu onoho „malé, ale

naše... „? Jak by potom takové sebeuspokojení malověrných vnímalo otázky oněch velkých Čechů pokud by je vůbec vnímalo? Třeba takto (citujeme po paměti – autoři lacině svůdných odpovědí nejsou tu důležití):

Naše prohry, porážky a selhání vždy třeba zúčtovat – světu. To on na ně dříve či později doplatí, protože nám nechtěl porozumět, natož pomoci. V Čechách se vždy rozhodovalo o osudech lidstva. Na našem osudu promítají se s předstihem, pro nás tragickým, všechna nebezpečnosti, která hrozí i ostatním: na křižovatce Východu a Západu jsme laboratoří Evropy, jsme prostorem, který jako by si dějiny pronajaly k experimentům: idea větší svobodomyšlnosti křesťanské, která později našla svůj výraz v reformaci, rozpoltivši Evropu, uchytí se zprvu – v Čechách, a to nešťastně, bratrovražednými husitskými válkami...

Idea malého a přitom národnostně komplikovaného státu, který uprostřed ideologiemi zmítaného světadílu udrží prapor demokracie a ještě bude konsolidujícím faktorem vůči svému okolí, našla svůj výraz v první Československé republice. Ta však, zrazena zbabělým vypočítavým Západem, padla jako pouze první oběť rozpínavé nemoci, zvané nacismus...

Idea demokratického socialismu, vlastně hádanka moderních dějin, byla ideou, kterou jsme začali naplňovat také my – v roce 1968. Svět přihlížel se zvědavostí a s neangažovanými sympatiemi. Pak připustil, aby experiment byl zardoušen násilnickým nočním vpádem pěti armád. Kde se příště armády zastaví? Kam až pronikne ruský hegemonismus? Zastavil se ve Finsku? Bude dříve či později finlandizovat Evropu celou? Až pak se, běda, svět snad rozpomene na svou lhostejnost...

Také takto, právě s bolestínsky vypočítavým patosem, vnímáme často světovost české otázky: jsme živou prověrkou problémů, které se dříve či později stanou problémy světovými.

Masaryk ale rozuměl české otázce nikoli jako otázce v trpném rodě, jako představě, že jsme jakýmsi šťastně-nešťastně vyvoleným *objektem* osudových zkoušek. Formuloval ji jako *výzvu k činům*. Přesněji řečeno: k práci.

A už vůbec naši světovost nechápal jako předem zaručenou skvělost, před kterou se musí svět s úctou poklonit. Ale my nejednou máme pokušení právě s takovým nepochopitelným zalíbením na sebe pohlížet.

Kosíkovo uchopení české otázky jako světové, jehož praktickou zkouškou je však otázka slovenská, je návratem k masarykovské náročnosti, je nelítostným podrobením iluzí, které o sobě máme, zkoušce zcela konkrétní: nedokáží-li Češi uplatnit své velké ideály ve vztahu ke slabšímu národu uvnitř společného státu, pak je údajná světovost jejich ideálů jen alibismem, výmluvou, *úhybným manévrem před praktickou odpovědností*.

V této konkrétní zkoušce jsme v roce 1968 neobstáli. Nebyli jsme s to respektovat ani jinakost, svébytnou osobitost Slováků a tím méně jsme dokázali velkoryse a iniciativně urovnat naše vzájemné vztahy.

Pochybnosti o tom, zda vůbec a především jak Češi přijímají dnes výzvu svých velkých mužů minulosti, jsou proto bohužel silnější než kdykoli dříve. Vždyť jaká světovost české otázky, když nejspíše i sami sebe do té míry chápeme tak ploše, že nejsme potom s to vnímat a docenit

osobitost i jen sousedního národa?

Filozof Jan Patočka soudil, že všeobecně akceptovaná teorie našeho národa je nadále falešná a že právě tato falešnost to byla, která nám zabránila pochopit otázku slovenskou. Že naše samočinná nastražená reakce před otázkou slovenskou je dokladem toho, jak hluboce v nás vězí naše *staré, výlučně jazykové pojetí národa*: národ je tu určen jazykem, v jazyce je obsaženo vše, co činí národ národem; povaha národa se v jazyce vyjadřuje nejlépe a jejím výrazem jsou pak i dějiny... Ano, to je přece starý Herder, jehož idejí se v minulém století chytili čeští národovci jako tonoucí stébla a vnějškový úspěch národního obrození dal jim zdánlivě za pravdu. Ale národ je přece *programové společenství*, soudil Patočka, *opřené o historii, tj. o pokračování společné vůle k jednotě*. To, že Čechové a Slováci, po staletí žijící v různých státech, vytvořili *dvojí rozdílnou vůli ke společenství*, připadá však českému člověku stále nějak nepochopitelné, „nepřirozené“. Slovenština mu přece připadá jako český dialekt; problém Slovenska je proto jen kvantitativněji odlišný od problému Slovácka, Valašska atd., který není ovšem žádným problémem... Slovensko je tady, aby nám znovu připomnělo, že právě zde potřebujeme revidovat ploché pojetí vlastního národa a že přitom musíme vzít pod lupu mnohá naše tabu...

Pod lupou, kterou Patočka v roce 1968 moudře podsouval našim rozčileným zrakům, uvidíme nejspíše tento obraz vztahů Čechů a Slováků za poslední tři desetiletí, tuto dvojí rozdílnou vůli ke společenství:

I po roce 1948 žily oba národy odlišnými osudy, přisuzovaly týmž jevům jiné významy a reagovaly tedy odlišně. České poučivé nadšení, jemuž spontánně propadly přinejmenším masy voličů KSČ, a tedy třetina až polovina obyvatelstva, a které masová media imputovala mnoha dalším, např. mládeži, *nemělo* slovenského protějšku. Stejně tak i proces deziluze v padesátých letech a eskalace konfliktu mezi těmi, kdo si chtěli své iluze uchovat, a těmi, kdo je ztráceli.

Slovákům prostě nebylo třeba onoho českého „zmoudření“, jehož mezníky byly třeba ohlasy na XX. sjezd KSSS, spisovatelské sjezdy, generační revolty a podobně.

Slováci prošli epochou „budování socialismu“ jaksi spořádaněji, tj. *bez vnitřních krizí*, neboť se k tomuto „dějinnému úkolu“ sami nepřihlásili, byli k němu dostrkáni především Čechy. V tomto období se v jejich národě proto nenakupilo tolik vlastních sociálních rozporů, které naproti tomu na české straně jitřily a volaly po řešení, „demokratizaci“.

Kdykoli proto Češi zvedli prapor, aby Slováci připojili ke svým houfům, neměli Slováci mnoho chuti. Vždy tu na ně zapůsobila jejich dějinná zkušenost: když už si Češi chtějí řešit své problémy a opět vtahovat Slováky na svou scénu, nechť jim tedy zaručí, že Slováci zůstanou sami sebou, že nepřijdou k úrazu v nějakém cizím podnikání – - což se jim už vícekrát stalo. A proto: nejdříve federalizovat a pak teprve, možná, demokratizovat – bude-li toho třeba.

Zatímco tedy v české části KSČ dozrával konflikt mezi platformou konzervativně prosovětskou a reformistickou (která se přibližovala koncepcím eurokomunismu, ba sociálnímu demokratismu), slovenská část této strany se jako celek v tichosti a dle možností přetvářela v duchu takového komunismu, jak jej známe z Maďarska a Polska. Tam se vedení strany podařilo využít prostoru již v rámci omezené suverenity k realizaci řady sice snad nikoli principiálních, ale

zato autentických požadavků a potřeb svých národů.

Nepokojní Češi objevili na svých křivolakých cestách nejednu hodnotu, na kterou se předtím rozhodli zapomenout. Například podstatu demokracie, neslužebné umění, kriticismus, oproštěný od ideologie. Jsou to hodnoty v Čechách žádoucí, ale zatím nedosažitelné; na Slovensku zatím méně potřebné, neboť je nevytvořila naléhavá sociální objednávka. Je možné, že v normalizovaném čase, kdy se prohlubuje úpadek české společnosti, budou znovu a rády zapomenuty. Zatím je však spektrum české zkušenosti bohatší právě o jejich vědomí.

V roce 1968 byli Češi a Slováci zajedno jen krátký čas: pokud měli Slováci a čeští reformisté společného nepřítele – novotnovský režim, jehož tíživost a destruktivitu pocítovala ovšem každá strana jinak. Zakrátko, snad už v březnu, začaly se intence rozbíhat. Slovákům šlo o etablování *národního (slovenského) komunismu*: neměli vnitřních krizí, které by je hnaly dál nebo jinam. Češi naproti tomu stále více podléhali snaze *vyvázat se zcela z dosavadních ideových, sociálních a politických daností*. Měli v sobě nashromážděno příliš mnoho explozivních rozporů, které jim zabránily vidět, že to není možné. Že to není možné, chybí-li jim ještě ke všemu i větší rozhodnost, odvaha a role k riziku.

Je to pozdní poznání. Kdybychom my, Češi, více rozuměli Slovákům, rozuměli bychom více i sami sobě. Ve skutečnosti jsme totiž *my je* potřebovali mnohem více, než oni *nás*. Vždyť představa českého státu (ČSR) a české politiky nás v létě 1968 uváděla do nezakrývaných rozpaků. Nevěděli jsme co s tím vším.

A tak jsme v praktické zkoušce světovosti české otázky neobstáli.

Jak je to na druhé straně s obavou, kterou vyslovil slovenský básník Milan Rúfus (viz druhé motto této kapitoly)? Byla či je i nadále cesta Slováků k národní svébytnosti poznamenána regrese? Bylo by dnes už neodpustitelně trapné, kdybychom se pokoušeli tuto otázku zodpovědět za Slováky.

3. DOMA A ZA HUMNY

„... byli jsme si vědomi, že rozhodnutí
může být lidem i dějinami označeno
za přijatelné i za zradu...“

Josef Smrkovský (29. srpna 1968
o podepsání tzv. moskevského protokolu)

„Na svou čest komunisty prohlašuji,
že jsem neměl ani tušení, že by Sovětský svaz
chtěl proti nám vojensky zakročit.

Jak je to možné... Já, který jsem celý život zasvětil
spolupráci se Sovětským svazem - toto udělali mně,
to je pro mne životní tragédie“.

Alexandr Dubček (v noci 20. srpna 1968
na zasedání předsednictva ÚV KSČ)

Traumatický zážitek noci z 20. na 21. srpna 1968, který vrhl náš dějinný čas o mnoho let zpátky, nebyl prvním zážitkem toho druhu. Mnozí z toho usuzují na existenci jakéhosi *kapitulantského komplexu* v české povaze, se kterým se prostě nedá nic dělat. Vskutku: leccos nasvědčuje tomu, že nejde jen a jen o selhání politických vůdců té či oné garnitury či snad o selhání jen jedné generace. Komunista Dubček by si mohl podat ruku s „buržoazním“ politikem Benešem...

Takováto opakovaná selhání tváří v tvář osudovým zkouškám vytváří atmosféru nabitou silnými, nejednou ambivalentními city, v níž se střízlivému analytickému rozumu nedaří. Příčinu těchto selhání vidí jedni v tom, že přicházíme s příliš převratnými koncepty, příliš brzy na to, aby je svět pochopil a docenil - a že za to splácíme krutou daň (tu se zpravidla povinně připomene jinak zapomenutá doba husitská...). Jiní ji spatřují v opakovaných zradách spojenců nebo ve věrolomnosti „přátel“ a vůbec v lhostejnosti sobeckého a nemorálního světa. Někteří jsou přesvědčeni, že při naší nešťastné geografické poloze je prostě všechno předem ztraceno. Jsou i takoví, kteří trvají na tom, že jsme národ zbabělců a že všechny ostatní úvahy jsou jen pokryteckými výmluvami.

Nemilosrdná sebekritika, občas i sebenenávisné flagelantství (obojí se ovšem nemíní tak docela vážně) na jedné a nekritický sebeobdiv na druhé straně - to jsou sice dva extrémy, ale v prostoru mezi nimi, kde bychom čekali vyváženější postoje, nalézáme nejčastěji vyrovnanou sice, ale také netázavou lhostejnost, která je smířena s tím, jak věci jsou. Nebo cynismus. Mimořádně ztížené podmínky pro fungování kritické historiografie (zejména právě po mocenských zvratech) pak tendenci k extrémům jen posilují.

Zřejmě ani jeden z uvedených vysvětlujících stereotypů není s to náš kapitulantský komplex být jen nahlodávat. Naše vyhlídky do budoucnosti nejsou s nimi o nic nadějnější: vždyť nedokážeme-li obstát v konfliktních situacích opravdu proto, že jsme „dobří“ (zpravidla býváme

dobrymi demokraty...), pak každá další porážka nebo jen nezdar jsou vlastně důkazem naší skvělosti. Potvrzením, že jsme zřejmě usilovali o ideál, který byl příliš krásný pro tento svět. Bylo by zdržováním, kdybych tu začal vypočítávat, co všechno jsme si sami o sobě, o svém úkolu a poslání mysleli po vzniku republiky v roce 1918, co po skončení druhé světové války, co si komunisté mysleli v únoru 1948 a co v roce 1968, kdy jejich víru sdíleli i mnozí jiní ... Kolik sebedůvěry, sebejistoty, rozmáchlých plánů, kolik elánu a chuti dokázat sobě i světu, jací jsme pašáci! A pak, když bylo opět po všem - kolik hořkých rekriminací dokázali jsme světu do tváře vmést.

A tak porážky nejednou vedou naše vzrušené myšlenky do jakéhosi bludného kruhu, v němž víra jedněch i skepse druhých jsou znovu a znovu vzájemně posilovány: tak dnes mnozí nostalgicky a nejednou i nekriticky vzpomínají na předválečnou republiku - také proto, že jsme ji vydali Hitlerovi. Necelá tři poválečná léta vidíme opět nezaslouženě v tuze příznivém světle vlastně snad jediné díky tomu, že jedněm se na jejich konci rozplynul sen o socializující parlamentní demokracii a druhým - jak zjistili s větším či menším zpožděním o československé cestě k socialismu. Rok 1968 je dosud zdrojem mnoha iluzí a na jiném místě dokazují, že to také souvisí právě s tím, že tak tristně skončil. Nikdy jsme totiž nemohli dotáhnout naše vyhlášené projekty do konce, vždycky nám, tvrdíme často, *někdo cizí a mocný dílo překazil...* Ale právě proto můžeme lehkomyšlně chovat iluze o tom, co všechno by bylo, kdyby... Potřeba co možná přesné analýzy minulosti není pak pocíťována jako cosi nezbytného. Tím spíše ne, že ti, kteří se po porážce raději ztotožní s vítězem, všemožně usilují tuto minulost pošpinit. Tak tomu bylo za tzv. druhé republiky a za protektorátu, po únoru 1948 a tak je tomu i dnes. Tolik pomluva lži a to máme ještě přidat vlastní kritické zamyšlení? Kálet si do vlastního hnízda? Tak se to přece v Čechách často říkávalo a říká. Střízliví kritikové naší minulosti neměli nikdy doma lehký život.

Naše vyhlídky do budoucnosti nevypadají nijak růžově ani s naším neblahým návykem přikládat zejména právě na naše porážky šablonu etického hodnocení. Cítíme ji jako balzám. Je-li světová aréna kolbištěm, na kterém se střetávají pocestní a zloduši, ti, kteří drží slovo a ti, kteří zrazují, ti, kteří vyřčené neodvolávají, a ti, kteří se otáčejí na pět níku, jsou-li dějiny jen řetězem absurdního násilí, páchaného na ideálech a je-li morální hodnocení tím nejrelevantnějším hodnocením - pak jsme na tom vždycky vlastně dobře. Jen děti přece neví, že dobro zvítězí vždycky toliko v pohádkách. Naše neúspěchy, prohry a kapitulace jsou tedy vlastně *důkazem* naší morální superiority. Jako slabší nemáme zpravidla jinou možnost než morálně vítězit, tj. podlehnout přesile. Kdybychom jednou uspěli a dobře se nám dařilo ve velkém světě, museli bychom snad začít zpytovat svědomí, museli bychom si připadat jaksi podezřelí... Snad je to běžný sklon malých a nejmenších, kteří přeceňují etickou stránku mezinárodněpolitických vztahů, protože co jiného jim zbývá? Jako útěcha jistě. Jako dobrá rada do budoucnosti raději ne. Rozhodují přece také zájmy: realisticky nebo falešně pochopené, ideologické nebo strategické... Z tohoto hlediska je svět kolbištěm soupeřících zájmů a sil, nikoli principů.

Takové poučování z politické abecedy může někomu připadat jako triviální, jinému jako cynická výzva k zřeknutí se jakýchkoli ohledů a tím spíše ideálů. A přece nechci říci nic jiného než to, že bychom vždycky měli mít odvalu vidět svět, jaký skutečně je, a teprve potom usilovat o vyšší morálku ve vztazích mezi státy. Není třeba, abychom byli věrolomní, ale s věrolomností jiných musíme pro jistotu počítat. Nemusíme být zákeřní, ale raději nevylučujeme možnost, že

zákeřní budou jiní. Dodržujme slovo, které dáme, ale nevsadme hlavu na to, že i jiní své slovo dodrží. Bez této odpovědné skepse je naše spoléhání na morálku politováníhodným dětinstvím a ničím víc. Potom Dubček hlasem plným slz říká, že to oni museli udělat právě jemu, který přece přátelství s nimi zasvětil celý život... To opravdu není dojemné, co tento muž říká. Je to usvědčení z trapné malosti české politiky.

Fatální odkazy na nešťastnou polohu (po staru: mezi německým a ruským kolosem, či moderněji: v bipolárním světě...), na „úděl“, který jest nám nésti, jsou polopravdami, které mohou snad někomu znít jako heroická parafráze osudu Sisyfova, ale ve skutečnosti jsou svědectvím chabé fantazie a zemdené role. Skutečností zůstává, že selhala Palackého orientace rakouská, Benešova západní a naposledy i gottwaldovsko-dubčekovská orientace východní. Selhaly všechny orientace, které byly zbudovány na předpokladu mocného spojence, ochránce.

Střízlivý pohled na geopolitickou mapu je právě jen první, nezbytnou fází úvahy a plánu. Velikost a síla našich sousedů na Východě a na Západě, či dnes světových velmocí je právě tím, co bychom se měli učit využívat v náš prospěch. Zápas judo - píše kdesi Sviták - je případnou analogií pro naši situaci: původně zápas slabšího proti silnějšímu, v němž slabší může zvítězit, protože důvtipně využívá poznané zákonitosti síly. Počíná si tak, aby se síla projevila ve své slabosti, menší pohyblivosti, aby nakonec způsobila újmu spíše sama sobě. Tohle zní pěkně, jako pohádka, zdá se. Ale Jugoslávci, Finové, izraelští Židé, Rumuni, Vietnamci a Korejci v různé míře sice, ale přece jen už dokázali, že síla opravdu může být proti chytré slabosti - slabá. Nebo alespoň ne tak silná. Ale pro nás je zejména důležité, že jejich slabost byla zapojena do hry sil a nikoli ideologmat a etických pravidel. Nikoli do souboje *slova argumentů*, ale právě do souboje *sil*. To je pro českou politiku často obtížné i jen pochopit - proč konfrontace sil, když máme pravdu a „pravda vítězí“, jak je zlatým písmem vyšito na standartě československých presidentů.

Naši geografickou polohu jsme zpravidla podceňovali, abychom jí po porážce náhle připsali fatální závažnost. Při pohledu na mapu upadala naše politika z jednoho extrému do druhého a osvědčila tak amatérství a nezkušenost. Ty jsou ovšem stále méně a méně omluvitelné; dnes už se proto nikdo raději na mapu nedívá...

Myslím si také, že nikam nepovede, zůstaneme-li u toho, že jsme národ zbabělců. Mužná slova praví, že každý národ má takovou vládu, jakou si zaslouží. Jsou to slova odpovědi na vtíravou námitku: vždycky přece selhávali naši vůdcové, naši politikové! Průběh mobilizace v září 1938 a prvních dnů po srpnové invazi v roce 1968 při dobré vůli umožňují tvrdit, že politikové smýšleli přece jen jinak než lidé v ulicích, že v nich bylo méně vůle k odvaze než v národě. I když nemůžeme smlčet, že ani v prvním, ani ve druhém případě nedošlo k přesvědčivějším pokusům jiná rozhodnutí politiků si vynutit. Zasluhujeme si takové politiky nebo nezasluhujeme? Ohrazují se proti této sugestivní otázce, ze které číší pohrdání vůči subtilnějšímu zvažování možností moderní moci, prostředků manipulace a policejních technik, nasazených proti křehkému „lidskému materiálu“. Silná slova o vládě, která je vždycky vládou zaslouženou, chápu jako toliko provokující výzvu, nikoli jako pravdivé, faktické konstatování.

Proč jsou naši politikové tak často lidé malí, příkrčení a rezignující? Jaká je vlastně ta naše politika, především zahraniční? Jaká mateřská znaménka na sobě nese - ať je to již politika Benešova, nebo Dubčekova?

Mučivé otázky a silácké extrémní odpovědi na ně jsou příznačné pro mladého člověka, který

se ještě nedokázal zcela emancipovat od světa rodičovské autority, ale který je již konfrontován s výzvou své samostatné existence ve velkém a neznámém světě.

Jsme často zahleděni do své historie, do představ, které o ní máme proto, že jsme národ mladý. Není náhodou, že prvním českým politikem a rovnou „otcem národa“ byl právě historik - František Palacký. Člověk, který české dějiny vlastně objevil - a jako první sestavil do smysluplného celku - byť i za pomoci některých příliš apriorních předpokladů. V šeru dávnověku například rozpoznal (opíraje se, nevědomky, či spíše s předpojatou důvěrou o falzifikáty) vlastnosti našich předků: nevýbojní, s vrozeným již sklonem k demokratičnosti a pospolitým formám společenského života (vlastnictví půdy a pod.). Právě tak i ostatní Slované. Dnes už víme, že co se neopíralo o rukopisná falza, bylo u Palackého spíše zbožným přáním než poznáním pravdy: údajné ctnosti našich předků byly idealizovaným výrazem nedostatečné státotvornosti Slovanů. Pozdější doby popsal Palacký už objektivněji. Národ k němu vzhlížel s úctou, kterou jinde rezervují pro úspěšné vojevůdce a státníky, neboť tento historik mu pomohl v sebezáchovné snaze *vystopovat vlastní identitu* a už to samo o sobě jej v očích široké veřejnosti kvalifikovalo k úkolům politickým. Politika se u nás vždycky - více než kde jinde - *odůvodňovala, ospravedlňovala* historií. Hledání identity a formulace politických úkolů leckdy dokonce spadalo v jedno, výrazně třeba u Masaryka.

Národy s delší (a tomu u nás musíme rozumět jako souvislejší) tradicí nemají ani zdaleka tak mocnou potřebu klást *samy* sobě základní otázky o důvodu a smyslu svého bytí, o úkolech, které mají vzhledem k ostatním národům a lidskému společenství vůbec. Sama suma společných prožitků, zapsaná do jejich paměti, je tím, co zatěžuje a znehybňuje otázky, které by jinak dráždivě poletovaly ve vzduchu, otázky, které vlastně vždycky míří k pochybám, skepsi, vypjaté kritičnosti a nemístným generalizacím, neboť jsou jen tázavým výrazem problematičnosti, nesamozřejmosti národní existence. My dosud nemáme takovou sumu dostatečně nás identifikujících prožitků, naše otázky nás proto nejednou strhávají do víru mučivých nejistot. Naše dějiny můžeme si „prodloužit“ pilnou prací historiků, spíše však konstrukcemi historiografů, ale ani těmi nejspolehlivějšími konstrukcemi nemůžeme dokázat překlenout propast, kterou v našich dějinách vyhloubilo první vlastně ideologické rozštěpení Evropy po třicetileté válce. Naše dějiny, pokud můžeme sledovat jejich skutečně souvislou nit, začínají koncem 18. století, v „*novočeském pravěku*“, vlastně znovu.

Naše politická vůle se nespolehlivě formuje, artikuluje a sama sebe si vůbec poprvé uvědomuje až někdy ve třicátých, čtyřicátých letech minulého století. První politické vystoupení datujeme rokem 1848. Česká politika vyrůstala jako neduživý květ na okraji záhonu, na němž jsme přičinlivě pěstovali především jazyk a kulturu v úsilí bez nadsázky sebezáchovném. Politika vyrůstala z malých poměrů a ještě menších ambicí. Před zmatky a riziky velkého světa byla chráněna Vídní a dál náš obzor vlastně nesahal. Mohla si od samého počátku (k naší škodě) ušetřit starosti státnické. Naši politikové v rámci Habsburské monarchie pracovali *pro národ, nikoli pro stát*, ba ani ne pro budoucí stát. Pracovali obezřetně a co možná střizlivě: vždyť i národ nebyl něčím již samozřejmým a daným. František L. Rieger mluvil svého času případně o „*drobečkové politice*“. Předstíranou či dokonce upřímnou loyaltou a zase vzdorováním, drobným chytračením, intrikami snažili se naši politikové pomoci české věci - odvážnějších konceptů a tím spíše činů nebylo, zdálo se jim, zapotřebí. Za odvážné nepochybně platily i takové činy a taktiky, jako

„pasivní rezistence“ a „parlamentní obstrukce“, ačkoli byly spíše trucovitým výrazem rozpačitosti a dětinské svévole. Spolkaření v provinciálním rámci, hra na politické strany, nemohoucí a ostatně výrazněji nepromované, osobní rivality a malicherné pře - to je rámec prostředí české politiky. Ta ve snaze zachránit národ a pomoci mu k většímu sebevědomí preferovala především *kulturní stereotypy*. Národovecké zanícení pak rodící se politiku poznamenalo oním mělkým patosem vytrvalé píle, příčinnivosti, opatrnosti a vlastenecké počestnosti. Vždyť příležitostí k velké či větší odpovědnosti ani nebylo. Ti lidé, kteří byli k dispozici, byli lidé malí. Česká šlechta po Bílé hoře vlastně neexistovala, a tak národní reprezentaci chybělo vědomí závazku, poslání, povinnosti. Čeští podnikatelé sotva začínali zdvihát hlavu z moře německé převahy. Nebylo tedy ani dravého, průbojného sobectví, ani pomyšlení na vzdálenější trhy, a tedy zájmy v cizině. Smysl pro uvážené riziko se také proto nerozvinul. A tak se politice věnovali zprvu lidé vynikající učeností či ověnění zasluzami obrozeneckými. Plebejskost české demokracie, danou úzkým sepětím lidu obecného s kulturní elitou, se vzdělanými lidmi středního stavu, rádi vystavujeme na obdiv. Neměli bychom zapomínat na problematickou stránku této plebejskosti, neboť náročné, odvážné cíle si česká politika dlouho nekladla: demokracie tu znamenala jakési „zprůměrnování“, ušití na míru jen prostředních představ a prostředních hodnot. Když pak byly velké úkoly před ní postaveny, neosvědčila dostatek velkorysosti, důslednosti a především odvahy - to když byla ohrožena sama naše státní a národní podstata.

A tak politika jako praktická aktivita lidí, nadaných vědomím velkého cíle a jemu odpovídající vůlí a odvahou k odpovědnosti a riziku, byla v Čechách vzácným kořením. České politice osudově dlouho chyběl návyk na *konstruktivní a pozitivní* jednání ve sféře státu. Neuvykli jsme si dívat se na politickou moc s klidným zvykem, ale vždy poněkud, anarchisticky. Byl to však anarchismus bez vzletu, spíše šosácký. Dlouho nebylo žádných zkušeností s myšlením a jednáním *státnickým*, zejména právě v mezinárodně politických souvislostech. Nebylo už vůbec zkušeností s vedením vojska. Nebylo českých bitev či válek, a nebylo tedy ani ničím nenahraditelných zkušeností z vítězství a z porážek. Ale ani diplomatických zkušeností z choulostivých jednání před nebo po velké bitvě, válce. To všechno je ve Francii, v Anglii či v Itálii tak říkajíc abeceda. Politika u nás byla však spíše *méně smělejší formou kultury*. Politické problémy, odějí-li se do kulturní formy, stávají se často neřešitelnými, protože tato forma odůvodněně, plným právem nemá vyvinutý smysl pro argument síly. Malostí úkolů podvyživená česká politika vstupovala do světa s chybnou představou o sobě samé, o politice vůbec: totiž o mravních či intelektuálních pohnutkách politiky jako o pohnutkách základních; v drsné skutečnosti je však politika ožívována silou zájmů. A tak jsme najednou žili lehkomyšlnou vírou, že na obdiv vystavenou počestností či poctivým přesvědčivým argumentem získáme právo na svou stranu - nikoli silou, tlakem. Česká politika sílu nechápala a nechtěla chápat. Argument silou zdál se jí *nelegitimní*, vlastně neplatný a tedy *neexistující*. Bylo to snad pěkné vysvědčení o mravnosti naší vůle, ale ještě spíše o slabosti jakékoli vůle.

Národ a zase národ, česká řeč, česká kultura, český průmysl. Jiné starosti si naše politika příliš dlouho nepřipouštěla. Francouzský historik Ernest Denis vidí tu „paradoxní obraz řady nezdarů, jež se vyznačuje neustálým vzestupem“. Ale situace na frontách první světové války se vyvinula tak, že jednoho dne byl tu samostatný Československý stát. Domácí politická reprezentace udělala skoro všechno, jako by tomu chtěla zabránit. Alespoň to tak až do začátku

roku 1919 vypadalo. Naši lidé v širém světě jednali však na úrovni doby a úkolů: Masarykova zahraniční akce se vyznačovala velkorysostí na české poměry přímo blasfemickou a samostatné vystoupení českých legií v Rusku a v Itálii bylo z hlediska Vídně bezprecedentně podvratným činem, nad nímž zprvu národ doma tajil dech obavami a posléze hrdostí. Masaryk a jeho druzi a legionáři zasloužili se o to, že česká věc vstoupila do povědomí vlivných osobností světa, kde dříve nebyla. Nelze však s jistotou říci, že bez jejich úsilí a odvahy nebyl by stát vznikl. Masaryk, Beneš, Štefanik nepochybně ovlivnili v posledních měsících, ale spíše až týdnech války formu a konečnou podobu státu. Vždyť „bourat“ Rakousko vlastně až do léta 1918 se velmoci rozpakovaly. Češi si už dlouho přáli větší míru národní samostatnosti - většina za války však jen ve skrytu duše. Jen hrstka lidí pro ni pracovala; nikoli však rovnou pro stát. Ten byl dlouhou dobu něčím daleko za hranicemi i těch nejodvážnějších představ. Masaryk sám pojal ideu samostatného státu až dva měsíce po vypuknutí války. Vnitřní rozklad degenerovaného mocnářství a pohyby armád byly tedy tím rozhodujícím argumentem pro Československo, nikoli diplomatické demarše a přímlyvy u presidenta Wilsona, ba ani ne hrdinství „hochů od Zborova“, i když bychom raději věřili opaku.

Samostatný stát s národnostními menšinami a leckde spornými hranicemi nám prostě spadl do klína a velmoci, zejména Francie, nám přály; nedostatečně jsme odhadli důsledky toho, že jsme u nich měli dokonce jakousi protekci výlučně proto, že sledovaly více egoistické než ideální zájmy. Stát byl však obecně přivítán jako samozřejmost, jako uzrálý plod veškerého našeho usilování a našich starostí v minulosti. Byla to příjemná, ale nebezpečná nadsázka. Na národnostně kompozitní stát na horké středoevropské půdě nebyli jsme však ještě připraveni, což nebyl argument proti němu, ale právě pro větší starostlivost o něj. Vždyť Německo a Rusko ležely v troskách a to byla sice optimální, ale pro budoucnost jen velmi málo pravděpodobná konstelace sil.

Váhu vnějších faktorů česká politika docenila a snad i přecenila jen v jednom smyslu a není náhodné, že právě v tom, který vnější síly a tlaky usiluje co možná sublimovat. Podlehli jsme iluzím o možnostech *diplomacie*. Zprvu ji zmýlilo naše vlastní nadšení nad úspěchem Masaryka, kterému však připsala patrně větší význam, než skutečně měl. Pak na mírových jednáních v Paříži bezskrupulózně střídavým užíváním přirozeně právního a historicko-právního argumentu uhandrkovala většinu sporných pohraničních území. A tak zájem francouzského generálního štábu nám pomohl k říční hranici s Maďarskem, ale také k neřešitelným sporům s tímto naším jižním sousedem, tím spíše, že po obou stranách této strategicky důležité hranice žily menšiny nesmířené se svým osudem. Stalo se tak v našem vlastním zájmu? Zdálo se nám bláhově, že ano. Zdálo se, že i jiné choulostivé otázky vyjedná v náš prospěch diplomatický rutinér Beneš. Za necelých dvacet let se ukázalo, že nevyjedná, neboť silnější zájmy velmocí tentokrát nemluvily v náš prospěch. Ostatně - diplomacie *není* politika. A tím méně diplomat státníkem. Diplomacie spíš vyladuje danosti, určené konfrontací sil. Zpravidla nemění tedy světové konstelace, snad je může příznivě modifikovat. Argumentem diplomatovým je diskrétní nabídka výhody za výhodu. Beneš zůstal diplomatem, ačkoli doba stále více volala po státníkovi. Dědictví lacino získaného státu se ukázalo břemenem, neboť česká politika jej zřejmě přijala i s lehkomyšlnou představou, že stát je něco jako národ ve většinovém postavení plus hraniční čára... Lehce jsme nabyli, lehce jsme i pozbyli. Pláč v září 1938 nevyvrací platnost tohoto nepříjemného zjištění: boj by je vyvrátil. Vnitřní slabost první Československé republiky sehrála tu také svou roli - a právě tuto slabost bylo především třeba

kriticky analyzovat, dokud byl čas k nápravě, a nikoli především odkazovat na pravdivé fátum přesily, když už bylo pozdě. Neblahá a později už nereflktovaná setrvačnost *jazykového pojetí národa* způsobila, že naši politikové za dvacet let samostatné existence nedokázali přesvědčivě zformulovat a tím méně všem občanům republiky vštípit nějakou *integrující státní ideu*. Němci, nesmířeni s tím, že už nejsou panským národem se už před nástupem Hitlera k moci zcela nedostatečně cítili československými občany, kteří mluví německy. Podobně Slováci. Právě proto, že mluvili německy a slovensky, cítili se tu - vedle Čechů - především Němci a Slováci. Nepokládali Československo za svou vlast, protože se neobjevila žádná v praxi úspěšná teorie *vyššího integračního principu*, založeného na *jiných* kritériích než jazykových. Demokracie v Československu proto sice nepřestala být demokracií, byla však demokracií hodně hrubého zrna: byla to demokracie v podobě jakéhosi svého „existenčního minima“. Byla zaručena vláda většiny, která byla nezvratně *konstantní* většinou - avšak bez náležité ochrany menšin. Chtěli jsme být po válce „jakýmsi Švýcarskem“, vzornou zemí národností snášenlivosti. A byli jsme nakonec spíše malým Rakouskem. Může nám být jen platonickou útěchou, že jinde si nedovedli poradit lépe, ba dokonce že národnostní poměry v 1. republice byly rozhodně nad tehdejší evropskou normou. Co je to však platné, když téměř celou polovinu obyvatel republiky tvořili Nečeši a tato polovina se necítila v novém státě o nic lépe než kdysi Češi v Rakousku. Není důležité, že na tom podle některých hledisek byli patrně objektivně lépe - politicky důležité bylo, že se *subjektivně* cítili nikoli doma. A tak ideu státu, pocit sounáležitosti k němu a ochotu jej bránit a přinést mu oběti se nepodařilo vypěstovat. Československý stát - to byl spíše český nezvyk na stát než mocenský faktor v Evropě.

Systém politického stranicví jen potvrzoval nedostatek obecného smyslu pro státní ideu a státní zájem. Z politiků vedle Masaryka jen Švehla osvědčil širší rozhled a cit pro stabilitu státu - i když prostředkem k udržení této stability byla mu nepřilíš populární kabinetní politika a doslova handrkování mezi stranami o dílčí výhody a ústupky. Nebylo však žádné politické strany, která by mohla svůj zájem identifikovat se zájmem státním. Strany vznikaly a zanikaly kolem ohnisek zájmů stavovských, národnostních, ideologických a dalších. Křížením a štěpením těchto zájmů lze vysvětlit existenci 29(!) politických stran kandidujících v roce 1925. Internacionalismus komunistů byl zase příliš širokým zřetelem - stát jím propadl jako děravým sítem... Spolkaření za Rakouska naučilo nás smyslu pro elementární každodenní demokracii, diskusi a především blahodárnost sociální plurality. Pluralita však zůstala zatím jen *partikularismem* - nebylo pochopené potřeby integračního úběžníku.

Tradice jiného než úzkého jazykového (jungmanovského) pojetí národa jsou u nás povážlivě slabé. Pouze dnes pomalu už zapomenutý Bernard Bolzano stál v 1. polovině minulého století v myšlenkové opozici vůči obrozencům představou národa (příznačně říkal: vlasti) jako mravního závazku: národ - vlast je mu náčrtkem toho, co náleží realizovat lidstvu, společenstvím lidí, které nám dalo nejvíce a vůči němuž cítíme nejsilnější pouto závazku - bez ohledu na to, jakým jazykem či jazyky toto společenství mluví. T.G.M. sice ještě v roce 1919 pokládal za nemožné, aby píseň Kde domov můj... se slovy "... a to je ta země česká..." byla - vzhledem k Němcům státní hymnou, ale pak stopy těchto jeho starostí více méně mizí. Mezi válkami to byli J.L. Hromádka a především Emanuel Rádl, kteří si připouštěli zásadní starosti o soužití s Němci. Rádl razil „západní“ pojetí národa jako souhrnu občanů jednoho státu, přičemž jazyk, jímž tyto občané hovoří, byl mu

druhotný. Soudil, že je „naším úkolem pro budoucnost překonati kmenové cítění ideou politického národa, jehož členy budou Češi jako Němci a jako Slovinci i Maďaři. Tu tedy národ jest ideálem, úkolem, programem: národ není, ale má býti...“

Zlověstným vyústěním přebujelého partikularismu v úzkých mezích nacionalismu byla skutečnost, že v posledních volbách před válkou získala největší procento hlasů - Sudetoněmecká strana. Zajisté to byl také pochopitelný důsledek nezralosti české sociálně-politické struktury. Méně však pochopitelný a omluvitelný byl nedostatečný pocit, že to není normální, že se s tím musí něco udělat. Chybělo tedy i samo vědomí *deficitu*.

Horečnou diplomatickou aktivitou nezachránil Beneš nic. Ani nabídkami větší autonomie pro sudetské Němce. Také císař Karel nic nezachránil, když několik dní před kapitulaci rakouských armád nabídl Čechům a ostatním národům v Rakousku neurčitou federalizaci. Takové nabídky musí být učiněny dříve, než se státní loď začne potápět.

A národ se rychle shodl na tom, že „Západ zradil“, a bylo v tom zjištění tolik hořkosti, jako je ve zklamané nekritické lásce. Co se však ve skutečnosti stalo? Nepochybně to, že jedna vládní garnitura Francie nedodržela ani literu, ani ducha vzájemné smlouvy a učinila tak se souhlasem jedné vládní garnitury v Anglii a bohužel i s podporou značné části veřejného mínění. Nesplnila povinnost k nám, povinnost, k níž se dobrovolně uvázala. Jiné garnitury, tehdy ještě v opozici, zachovaly by se patrně jinak. Churchill nesouhlasil ani s vydáním Sudet, ani s naší kapitulací. Byla to tedy opravdu jednoznačně definitivní, neodčinitelná „zrada Západu“? Ale především: splnili jsme alespoň my sami své povinnosti vůči vlasti, vůči svému státu? A vůči Evropě, k níž jsme se vždycky chtěli počítat? Vždyť právě tehdy jsme ztratili šanci konečně a definitivně do Evropy „vstoupit“, tím, že bychom převzali svůj díl odpovědnosti za ni. Nestalo se a hořké pravdě jsme se neodvážili pohledět zpřímá do očí.

Bylo nesporné, že šlo o zradu ochablých, vnitřně nemocných demokracií. „Zrada Západu“ byla však přece zproblematizována také paktem sovětsko-německým ze srpna 1939. V té době nebyly sice známy texty dlouho utajovaných doložek k této smlouvě (např. „V případě teritoriálně-politické přeměny v oblastech náležejících polskému státu jsou zájmové sféry Německa a SSSR určeny zhruba linií řeky Narev, Visla a San“), ale koordinované válečné akce Hitlera a Stalina snad byly dost přesvědčivé. Sovětsko-německý pakt znamenal pro nás časově poslední uznání Mnichovské dohody, i se všemi z toho tehdy plynoucími státoprávními a diplomatickými důsledky. Vyslanec Slovenského štátu odejel do Moskvy...

V nejtěžší chvíli postavili odpovědní politikové národ před pateticky *zjednodušenou* a politicky povedenou alternativu: buď zoufalý boj do posledního muže - nebo záchrana národa pro lepší časy. Právě v tom vidím jejich nejnespornější vinu - chtěli si ulehčit volbu, chtěli ulevit svému svědomí. A přece bylo tolik nuancovaných možností, jak odmítnout přímou konfrontaci! Vláda mohla podat demonstrativní demisi a celá emigrovat do zahraničí, parlament měl se alespoň sejít a třeba jen symbolickým gestem měl vyjádřit vůli národa, důvěrné archivy ministerstev mohly být zničeny. Letectvo mohlo snad uletět, třeba se i probít za hranice, alespoň část zbraní mohla být odvezena také mimo republiku, a kdyby to nebylo možné, měla být raději zničena, muniční továrny mohly být vyhozeny do povětří, strategicky důležité průmyslové plány mohly být odvezeny do zahraničí. Některé jednotky měly zaujaté postavení bránit... To všechno by málo změnilo na faktu okupace. To všechno ale mohlo být nesmírně cenným vkladem do kapitálu

důvěry národa v sebe, kapitálu, který by se léty jen zhodnocoval. Místo toho jsme ukázněně a patřičně komisionálně odevzdávali sklady, naplněné po střechy nejmodernějšími zbraněmi, německým důstojníkům... Dovedli jsme svou potupu skutečně vychutnat. A mělo nám to hned za protektorátu a v prvých poválečných letech pořádně narušit morální konzistenci.

Volba demagogicky primitivní alternativy v situaci ohrožení místo škály odstupňovaných možností odporu - to je přímo už *stereotyp české politiky*. Vždyť přesně před takovou alternativu (která již jako by sama implikovala kapitulantskou odpověď), postavilo v srpnu 1968 před Čechy a Slováky vedení KSČ. Navíc si pak ještě pospíšilo parlament přece jen svolat a kapitulaci dát právní podklad... Zdá se, že čím menší je vůle k činům, tím více se v hlavách lidí jakoby samovolně rozestupují praktické alternativy jednání do polárních, vzájemně se vylučujících alternativ - dichotomií. Lidem rozhodnutým jednat se naopak takové alternativy jeví od počátku jako umělé, vyspekulované a nakonec jejich činy usvědčují ztuhlá schémata „buď – anebo“ z falešností.

Námitka, že Poláci se chovali docela jinak a dopadli stejně, neobstojí. Poláci prohráli všechno, ale nikdy nebyli a dosud nejsou na kolenou. Nekapitulovali - byli poraženi. Mají pořád ještě možnost - my zbytky možností malomyslně likvidujeme a děláme to s důsledností, která nahání strach.

Z tohoto hlediska je charakteristická reakce tehdy už jen profesora sociologie na universitě v Chicagu Beneše na 15. března 1939. Diplomát v něm téměř *triumfuje*: soudí, že německé divize, obsazující zbytek území republiky, zneutralizovaly ústupky, vnucenému příteli i nepříteli v době krize v září 1938: První Československá republika znovu zákonně existuje, její právní kontinuita je potvrzena, neboť území státu je okupováno nepřítelem... Státník v Benešovi mlčí: musel by se vyrovnat se spoluodpovědností za fakt okupace. Proto se raději těší z draze zaplacené „právní kontinuity“...

Je to opravdu jen nadsázka, bude-li tvrdit, že v tom podstatném smyslu (řekněme: ve smyslu „nového nastavení vnitřního kompasu v duši národa...“) se o osudu poválečného Československa rozhodlo už ve dnech Mnichova? Historik Tesař soudí o protektorátním veřejném mínění že „duchovní náplní doby je konflikt mezi servilností k utlačovatelům a zrozující se servilností k budoucím osvoboditelům.“ Při pouličních demonstracích 28. října 1939 v Praze bylo slyšet skandované volání: „Hitler ven, Stalin sem“!

Politováníhodný nedostatek důvěry ve vlastní síly a odpovědnosti za vlastní stát přiměl mnoho Čechů otočit zraky o 180°. Západ hanebně zradil - přimkneme se tedy k Východu, neboť zřejmě *jen orientace* naší závislosti byla chybná...

Josef Smrkovský, v květnu 1945 místopředseda České národní rady, takto vzpomíná na situaci, kdy se musel rozhodovat, jak odpovědět na nabídku Američanů, jejichž jednotky byly v Plzni, přijet na pomoc povstalecké Praze: „Uvědomovali jsme si, že vpustit americkou armádu do Prahy by znamenalo dělat z ní osvoboditelku. Důsledkem toho by ovšem byl podstatný politický přesun ve prospěch buržoazie“. (Ve skutečnosti nejspíše nezáleželo na Smrkovském ani pražským povstalcích, zda Američané do Prahy přijedou nebo nepřijedou, ale to není důležité, protože důležitá je právě jeho politicky motivovaná vůle Američany do Prahy nepustit.)

A opravdu „svoboda přišla z Východu“. Po letech Pražané se smíšenými pocity vzhlíželi k

památníku sovětských tankistů na Smíchově. Na tanku je číslo 23. Vždycky tam bylo, snad už tenkrát v květnu 1945 tam bylo vepsáno jako znamení, šifra, které jsme neporozuměli, říkali si se šibeničním humorem. Měli jsme číst: Za 23 let jsme zpátky...

Přišla z Východu svoboda? Z východu přijela Rudá armáda, která se v Praze zastavila. A druhá světová válka skončila. To se stalo. Všechno ostatní - slova básníků a písní a slavnostních proslovů byla jen zbožná přání.

Poválečný osud Československa se však snažili politikové v emigraci ovlivnit. Beneš opět vyvíjel horečnou diplomatickou činnost. Komunisté byli klidnější a čekali, až jim republiku osvobodí Rudá armáda. Osvědčili větší smysl pro realitu. Však je také Stalin naučil správně se ptát: Kolik divizí má papež?

Osud našeho poválečného státu se opět rozhodl na válečných frontách. Až na čestné výjimky tam naši vojáci chyběli. Důležité bylo, kam postoupily armády. Protože západní spojenci měli jistý komplex viny za Mnichov, a především protože jim nezbylo, než uznat sílu Rudé armády, nechali ji postoupit až do samého středu Evropy. Ostatně ani neměli na to, aby tam došli dřív a pak postoupili ještě o kus dál. Tak či onak, rozhodli se přenechat část střední Evropy a Evropu východní Sovětskému svazu a dali tak jasně na srozuměnou, že se v této oblasti nebudou angažovat. Usoudili, že jejich zájmy budou jinde. Rekriminace nad tím, že i Československo bylo opět předmětem „handlu“, že bylo „prodáno“ v Jaltě či už v Teheráně (jako předtím v Mnichově a ještě předtím ve vestfálském Osnabrücku...), jsou jednak nedoložené a jednak nepodstatné a trpitelsky sentimentální („opět se s námi kupčilo“).

Nakonec jsme přece české politice dovolili, aby nás v září 1938 učinila v druhé světové válce objektem - a tedy jsme jím byli. Na tom nemohly žádné diplomatické manévry a ambiciózní drobné i větší Benešovy intriky (vůči Polákům třeba) nic změnit.

Nekomunistická část české a slovenské veřejnosti se zdánlivě realisticky rozhodla, že pokud jde o nového spojence na východě, zvolí v novém státě alespoň navenek postoj vstřícné a kooperující důvěry. Že si uloží přísnou autocenzuru, pokud jde o výhrady vůči sovětskému komunismu. Tvrdili, že přátelství k SSSR se nesmí stát monopolem komunistů. V jiných věcech postupovali s nimi společně - i když rozdíly mezi jednotlivými stranami byly patrné. (Někteří politikové, kteří se pak ocitli v exilu, museli vypovídat před neblaze proslulým Výborem pro neamerickou činnost o tom, jak to vlastně bylo s tou jejich aktivní spoluprací s komunisty...). V zásadě postupovali společně s nimi v otázce znárodnění, pozemkové reformy, dvouletky, ale také likvidace Demokratické strany na Slovensku; byla i jejich konkurentem, soudili zaslepeně... Trpně se podvolili Stalinově příkazu odmítnout účast v Marshallově plánu... Nelze také říci, že za tzv. národní očistu a odsun Němců nesou odpovědnost převážně komunisté, i když je pravda, že bezpečnostní aparát byl v jejich rukou. Všechny politické proudy si smočily v té kalné vodě resentimentů, msty a krutostí. Všichni společně pracovali na díle, které vyvrcholilo únorem 1948.

Tenkrát komunisté zvedli rukavičku, malátně před ně hozenou na zem (kdepak do obličeje!), a přešli do ofenzívy. Hráli podle jiných pravidel a mobilizovali právě ty síly, které parlamentní demokracie dokáže prostřednictvím svých procedur jaksí přetavit a tím i otupit jejich ostří. Sociální boje naučily je přes noc zalarmovat své stoupence do „přímých akcí“. Juristická interpretace textu ústavního zákona nekomunistickými politiky (nota bene chybná!) je proti tomu zbraní slabší... Ministři, kteří vyvolali vládní krizi, si ani nespočítali, kdo všechno vlastně

demisionoval, a někteří z nich odjeli na různé šibřinky a slavnostní matiné, protože byl konec týdne v plesové sezóně. Poválečný marasmus, vyznačující se mělkostí politických hesel, inflací slova praporu, byl i jejich marasmem. Neměli dost pevnou víru v demokracii, nemohli by ji nechat tak lacino umřít. Komunisté z atmosféry doby dovedli naopak vy těžít maximum. A nakonec rozkládající se nekomunistické strany přiměli k *potupné sebelikvidaci*. - Novou vládu v parlamentě potvrdili *všichni* přítomní poslanci. (Proti smlouvě o dočasném rozmístění sovětských vojsk na podzim 1968 hlasovali aspoň čtyři poslanci komunisté ... Je to pokrok?) Stárnoucí a nemocný Beneš neměl na odpor už dost sil a alespoň opět demonstrativně odejel z Prahy.

Rudá armáda v zemi nebyla. Ani armáda „nekomunisty“ generála Svobody nenaznačila možnost zásahu. Krize byla vyřešena více méně ústavní cestou. Možná, že ani nebylo zapotřebí ozbrojených milic. Odpor byl skutečně jen symbolický.

Komunisté prostě dovedně využili nálady doby. Přemíry volně těkajícího záští, poválečného zpovrchnění společenského života a vznícených nadějí. A trochu i pohrozili. Ukázali schopnost mobilizovat sílu. A oslovit zástupy. Z nekomunistických politiků jediný Zenkl oslovil příznivce své strany na ulici. Vyšel na balkon sekretariátu své strany na náměstí Republiky a stručně vyzval přítomné, aby zachovali klid. Že sekretariát právě obsazovaly bojůvky odpadlíků a Noskova bezpečnost? Tím spíše měl snad promluvit jinak. Nebo na ten balkon neměl ani chodit.

Proces sovětizace Československa se rozběhl plným tempem, i když ne hned ve všech oblastech života. Stalin se chystal do nové války a československá ekonomika byla během několika let vyvrácena z kořenů. „Železná koncepce“ nebyl omyl teoretiků, jak se někdy bláhově soudí, ale vnucený nám prostředek, jak vyrobit maximální množství pancéřů v souvislosti s válkou v Koreji jako přímé předzvěsti (jak soudil Stalin) 3. světové války. Naše hospodářské vztahy směrem na Západ byly zcela podvázány. Závislost na SSSR už přestala být věcí volby, protože se stala ekonomickou nezbytností. Od roku 1951 jsou všechna představitelná československá specifika likvidována s důsledností, která nemá jinde obdoby.

Dodnes překvapuje rozsah politických procesů v padesátých letech a doba, po kterou probíhaly - ve srovnání s ostatními satelitními státy východní Evropy. Přímý a cílený impuls z Moskvy přišel až *poté*, kdy legalita byla vyhozena jako nepotřebná cetka spolu s jinými *tzv.* buržoazními přežitky. Ostatně nepochybně první trhliny či spíše rovnou průrvy v ní udělaly procesy s *tzv.* zrádci a kolaboranty. Popravy zrádců jsou pořád především popravami čímsi, na co zprvu není snadné přivyknout. Každá další poprava je však přece jen už jaksi přijatelnější.

Kdo tedy roztácel ty pověstné mlýny, jak se rafinovaně tázal po letech Novotný, hledající alibi? Jistě ne teprve Slánský, ba ani Šváb. Ti, kteří soudili Horákovou, byli také už v rozběhu... První lynče Němců v pražských ulicích ve dnech povstání to byly, co uvolnilo první zábrany. „Divoký západ“ v pohraničí, odkud se vyháněli Němci s 30 kg na osobu, uvolnily ještě další... Nebyl tedy žádný „první mlynář“, což neznamená, že nebyli a nejsou lidé, kteří nesou konkrétní odpovědnost... Ale svádět všechno na komunistickou bezpečnost, Slánského nebo dokonce na „berijovské gorily“ je nepoctivý pokus odvést pozornost od morální odpovědnosti, kterou nenesou jen jednotlivci. Velké procesy, o kterých se mluvilo a mluví - a tisíce malých, na které se zapomíná - zapadly totiž do *úrodné půdy*, pohnojené už špatným svědomím. Protože není možné ukazovat prstem a říkat: ty ano, ty ne, řeknu úhrnem: co národ zůstal dlužen sebeobraněmu heroismu,

bohatě splatil samozřejmě Němcům, ale zejména - sobě samému. V procesech, v rezolucích, požadujících tresty smrti, v mlčení, v němž jen velký optimista mohl rozeznat masově sdílené pocity rozpaků či studu. - Že vlastní techniku procesů měli na starosti výlučně komunisté, je notoricky známo.

Procesy se záhy ukáží být dalším prostředkem sovětizace země. Ani nejvyšší straníční funkcionáři se dlouho neodvážili vyslovit samostatnější názor, lhostejno, čeho by se týkal. Konformita vůči nejužšímu vedení strany je nyní zaručena. Konformita nejužšího vedení strany vůči Moskvě také. Československo se stalo ruskou gubernií a není divu, že gubernátor se dal na pití. Nechal popravovat své dlouholeté soudruhy a přátele a jeho země vyrábí teď děla do nové války.

Zemřel několik dní po Stalinovi. Dlouho nic nenaznačovalo jakoukoliv změnu. Ztratili jsme se ze světa. Jen Emil Zátopek nám vybíhával olympijské medaile a připomínal jméno Československa.

O československé zahraniční politice v padesátých a šedesátých letech věru nelze říci nic. Snad to, že nebyl zaznamenán - s jedinou výjimkou, která měla mít svůj význam i pro rok 1968 - ani jeden významnější oficiální či neoficiální pokus získat přece jen větší míru samostatnosti v jednání na mezinárodním fóru. Snad jedině v této pasivitě a servilnosti byla československá "specifičnost". A také ještě bulharská... Novotného garnitura s trapně nevynalézavou pohotovostí vždy bezprostředně sledovala moskevskou zahraničně politickou linii, ať byla přímá či klikatá. Tato garnitura nikdy nepřišla s vlastní iniciativou - ani v rámci toho, co se v jiných zemích bloku postupně prokázalo jako tolerované. Největší Stalinův pomník na světě byl vztyčen nad Prahou až po jeho smrti jako prst, nabádající k mlčení v době, kdy už nebylo co utajovat.

V létě a zejména pak na podzim roku 1956 měla střední a jihovýchodní Evropa první a zatím poslední vážnou šanci zcela nebo alespoň částečně se vymanit z blokového sevření, setřást se sebe ponižující satelitní existenci. Že se tak nestalo; na tom nese svůj díl odpovědnosti i Československo. Nebyl malý.

Československo nedalo nikterak srovnatelným způsobem s Polskem a s Maďarskem najevo, že také stojí o větší nezávislost na SSSR. 20. sjezd KSSS měl podle předpokladů, které by svědčily v náš prospěch, právě u nás vzbudit největší ohlas: naše demokratické tradice a právní kultura byly popřeny drastičtěji než v ostatních zemích z toho prostého důvodu, že to byly tradice přece jen relativně solidnější a kultura o poznání vyzrálejší. Nestalo se... „Odhalení“ tzv. nezákonnosti 20. sjezdem KSSS měla u nás vyvolat daleko větší pobouření - vždyť u nás bylo v padesátých letech po inscenovaných procesech popraveno více "politických zločinců" než ve všech ostatních zemích bloku (s výjimkou SSSR) dohromady! A přece se ani to nestalo. (Jinde - v Polsku, Maďarsku, Jugoslávii...bylo jistě více mrtvých, neboť tam bezprostředně po válce trval stav občanské války druhu; více mrtvých, ale méně „řádě“ popravených. V tom je ten podstatný rozdíl! A v tom, že mrtví v těchto zemích mohou snad být kladeni do souvislosti s tvrdými protikomunistickými režimy před válkou: komunisté tam byli opravdu nemilosrdně pronásledováni. U nás? U nás Gottwald z parlamentní tribuny hrozil, že oni, komunisté, jezdí do Moskvy učit se, jak buržoazii zakroutit krkem...) Maďarské a polské znepokojení nad tím, jak pomalu si zjednáva cestu opožděná, ale přece jen jakási spravedlnost rehabilitací, mělo nás oslovit jako ty, kteří - podle všeho - měli největší právo na rozhořčení. Vždyť ještě v roce 1954 byl popraven Osvald Závodský,

na doživotí odsouzení Gustáv Husák a jeho druhové „buržoazní nacionalisté“ - v tomtéž roce, kdy na svobodu z vězení vyšel János Kádár a z domácí internace Wladislav Gomulka... Nestalo se ani to. Zato při návštěvě Antonína Zápotockého v Moskvě v lednu 1957 řekl Kliment J. Vorošilov: „Československá komunistická strana je nejlepším, nejbližším a nejdražším přítelem... Komunistické strany Sovětského svazu“. Od roku 1956 se také datuje výjimečná přízeň, kterou vedení KSČ a především Novotnému věnoval Chruščov. Snad se vyvinulo i jakési osobní pouto mezi těmito dvěma muži.

Rok 1956 je v análech tzv. československého revizionismu nicméně zapsán výrazným písmem. Je to ostatně první zápis toho druhu. Po dlouhých letech oživily stranické schůze. Mluvílo se volněji a kritika nebyla vždy jen komunální. Někteří lidé se začali ptát nahlas. Komunističtí intelektuálové kladli - často s patosem otázky, které málokoho nechaly lhostejným. Jejich společným jmenovatelem učinili totiž pravdu. Pravdu ve vědě (a contrario v ideologii), pravdu v uměleckém díle. Volalo se: neříkala se nám pravda! Mnohem méně často! Mlčeli jsme ke lži... Zdálo se, že si komunističtí intelektuálové doslova otevřeli krátek s oklamanou vírou. Téma osobní deziluze se stalo vysoce frekventovaným tématem literatury a filmu. Nikoli však téma osobní odpovědnosti. Neboť smysluplné bylo ptát se po konkrétní odpovědnosti za stav společnosti, za úroveň její veřejné morálky, kulturní úpadek a za počínající hospodářské zaostávání, za vyprázdnění základních principů práva a demokracie. Toto téma jen málokdo pokusil se vytýčit - a proto musel být umlčen. Komunističtí intelektuálové je svedli do publicisticky a literárně nepochybně zajímavého, ale lidsky a občansky nedostatečného privatisima: Jak velmi nás oklamali! Jak jsme byli bezbranně naivní! Jak čisté úmysly přivedly nás k nechtěným důsledkům! - Oni sami především se cítili obětí a oddali se dráždivé, ale převážně soukromé introspekci byť se to i dělo na stránkách kulturně politických časopisů. Stále ještě relativně vysoká kulturní úroveň v zemi umožnila, aby i ty nejvážnější politické problémy doby byly sublimovány na úroveň oficiálně únosnou, tedy neškodnou a přitom téměř módní. Znovu objevený existencialismus a rehabilitované téma „kafkovského světa“ dodaly českým pocitům zklamání téměř světový „šmrnc“. Někteří začali dávat termín "kult" do relativizujících uvozovek. A přece tu šlo o sublimaci zdánlivě týchž problémů, které v budapeštských ulicích řešily s definitivní platností sovětské tanky... Vskutku jen zdánlivě týchž problémů...

Sovětský socialismus nejspíše nebyl tím, co dobrá třetina levě orientované české poválečné společnosti toužila uskutečnit. Ale socialismus jako takový nepochybně akceptovala. Avšak jako lék, neboť Mnichov, doba protektorátu a vyrovnání účtů po válce (retribuce a odsun Němců) morální zdraví národa značně podlomily. Kolektivismus socialismu, jeho rovnostářství, silný prvek víry a imperativ podřízení se autoritativnímu principu, posvěcená agrese vůči nepřítelům a chiliastické očekávání uskutečnění komunistického ráje na zemi - tvořily právě nejžádanější ingredience léku. Socialismus tak nebyl svými přesvědčenými stoupenci akceptován jako taková cílová hodnota, o kterou nutno teprve usilovat politickými prostředky. Nebyl akceptován ani jako toliko korigující hledisko přesvědčenými demokraty, skeptickými k jeho ideologii.

Mnozí Češi jej dychtivě přijali jako lék proti nemoci ztracené rovnováhy, a léku, když je nám zle, býváme ochotni brát spíše více než méně (ostatně předpis byl psán azbukou). Socialismus jsme v českých zemích v zásadě chtěli - někteří více, jiní méně, někteří ještě méně. Všichni ale, i ti, kteří jej přímo odmítali, vyznačovali se tehdy něčím společným, a to nedostatkem rezistenčních

schopností: domácí komunisté proti ruským modifikacím socialismu a přesvědčení demokraté vůči jeho domácím totalizujícím aspiracím. Socialismus rozhodně však nebyl do Čech importován (to neplatí pro Slovensko).

Připočteme-li naše recidivující sentimenty k slovanskému Rusku, s nímž jsme na rozdíl třeba od Finů či Poláků neměli vlastně žádné zkušenosti, sentimenty, umocněné ještě tím, že „svoboda přišla z Východu“, jakož i tím, že před lety „západ hanebně zradil“, a vezmeme-li v úvahu, že první Československá republika nebyla s to velkoryseji řešit naléhavé sociální problémy a konec konců nesvedla zajistit ani to základní, totiž *bezpečnost státu* - pak dokážeme naše vstřícné a málo kritické inklinace k socialismu přinejmenším vysvětlit. Čím byla tahle vstřícná inklinace u jedněch, tomu u druhých odpovídala jen malátná víra v hodnoty demokracie a u třetích rezignace na intelektuální svobodu, na kritickou skepsi...

V roce 1956 jsme byli proto pacifikujícím klínem, vsunutým mezi revoltující Poláky a Maďary, protože jsme vlastně neměli proti komu revoltovat: nepodařený socialismus *nezavedly* v Československu „berijovské gorily“. Vůle 43,3% prokomunistických voličů v Čechách ve svobodných volbách v roce 1946 a existence masové, téměř dvoumilionové komunistické strany (vzhledem k počtu obyvatel největší na celém světě!) dodnes prokazují autonomní zdroje socialismu v Čechách. Socialismus nebyl tu proto také - jako pro Maďary a Poláky - identifikovatelný s cizí armádou na vlastním území. Proti čemu tedy vytáhnout do ulic, když navíc Československo na rozdíl od Polska ekonomicky nestrádalo? Nebylo přece možné popřít, že jsme tenkrát byli a tudíž dodnes jsme jedinou zemí na světě, kde komunistický režim nebyl nastolen *především* s pomocí násilí nebo hrozby násilí... Maďarské a polské problémy, zdálo se nám, nebyly problémy naše. „Teď když máme co jsme chtěli...“ zpívalo se po Únoru. A i když nyní zněla tahle píseň se stále ironičtějším akcentem, mnozí byli dosud přesvědčeni, že *socialismus* je to, co musí být *zlepšeno*.

Jenomže tou dobou už socialismus ve východní Evropě nebyl tím, čím se ještě zdál být lidem, kteří zřejmě chtěli být klamáni: totiž věcí hledání a rozšafných úvah o tom, jaký že je ten pravý, autentický socialismus... Reálně zavedený ideál zůstal však jen ideologickým svorníkem a takto především garantem mocenského ovládnutí části Evropy druhou největší světovou velmocí. Ta měla socialismus za pouhou uniformu: kdo jí má navlečenou, ten prostě snáze poslouchá. A uniforma musí být pro všechny stejná. Z tohoto hlediska bylo už tehdy lhostejné, jak se kdo do ní dostal, koho zlákala sugestivní pochodová píseň, koho zlato výložek, kdo byl do ní biřící navlečen a kdo se do ní oblékl sám, protože věděl, že by jinak špatně pochodil.

V roce 1956 českoslovenští komunisté nepochopili, že Sovětskému svazu už dosti dlouho jde právě jen o ten „reálný socialismus“ (jakkoliv pojem ještě nebyl na světě), tj. o takový socialismus, do kterého jsou všechny východoevropské země navlečeny jako předsunuté hlídky jeho „armádu míru“ do uniformy - svěrací kazajky. Že jen o takový socialismus mu jde, nikoli o ten, o kterém jedni snili, druzí teoretizovali a třetí jej pomalu a docela jinak začali realizovat pod střízlivými prapory sociální demokracie...

Ke vzpouře Poláků a Maďarů se nepřidali, ba ani jí neporozuměli. Povážlivější bylo, že neporozuměli ani jejich vystřízlivění po porážkách. Neporozuměli tomu, v čem vzpoura i vystřízlivění byly jejich specifikem a v čem se týkaly právě nás jako jich. „Prodloužená“ padesátá léta u nás tu nepochybně sehrála svou roli: byli jsme všichni dosud ve větším útlumu po

decimujících procesech než třeba Poláci.

Poláci se utvrdili v dávném přesvědčení, že Češi nikdy nic nebudou riskovat, že se raději ohnou - v naději, že stejně vždycky dostanou lepší kus. Pokus jde o kus masa, nemýlili se. Maďaři se poněkud uzavřeli do sebe, za čas rozvinuli rudé prapory a pomalu, nenápadně začali pod nimi pracovat na společném díle - osudu, na svém národním komunismu. Neměli potřebu poučovat, neboť si vytrpěli své.

Po roce 1956 komunisté jugoslávští, polští, maďarští, rumunští a konec konců i komunisté v NDR opožděně, ale přece začali chápat svou odpovědnost vůči společnosti, kterou ovládali. Vůči státu v jehož čele stáli, vůči jeho postavení nejen v rámci bloku, ale ve světě vůbec. Zajisté nikoli ve stejné míře, ne vždy s dostatečnou vůlí a odvahou, nikoli bez občasných regresů. Pochopili však prostou pravdu, že přestává jakákoliv vážná diskuse o *socialismu* a že je nejvyšší čas začít si vymanévrovat alespoň minimální prostor pro samostatnější rozhodování v *mocenském poli* bloku. Protože socialismus nebyl národy těchto zemí dobrovolně zvolen (nebo alespoň nikoliv v sovětské verzi v případě Jugoslávie), necítili tam ani komunisté u moci větší odpovědnost za „věc socialismu“ jako takového, než za „socialismus v Maďarsku“, „socialismus v Polsku“ atd... V každé z těchto zemí lze při jen trochu bližším ohledání zjistit mnohé zvláštnosti a zcela neopakovatelné rysy, ale všechny tyto země se v jednom liší od Československa: v popředí toho nejvlastnějšího (ne však vyhlášeného) zájmu nestojí socialismus jako vyvolená nevěsta, ale geografickou polohou a výsledky války přidělený mocný tchán, se kterým by se přece jen snad dalo něco usmlouvat, v něčem jej ošidit...

V centru pozornosti komunistických vůdců v Československu ale i těch intelektuálů, kteří později dostanou jména „reformní komunisti“, československý stát nikdy nebyl. Necítili se za něj odpovědní. Když už, tak jakousi odpovědnost cítili za socialismus, jak jej dokáží vybudovat, vylepšit, demokratizovat, zlidštit... Měli a mají starosti - pokud si občas nějaké vážnější starosti než starosti o moc připustí - jak se bude dařit *socialismu* v Československu, nikoli jak se bude dařit *Čechům a Slovákům v socialismu*. Na tom nic nemění zjištění, že ve srovnání s léty sedmdesátými je novotnovské vedení KSČ přímo vlastenecké. Nesrovnávejme nesrovnatelné. Fenomén „národního komunismu“ (nezaměňovat s komunismem „v národních barvách“ ve Francii a jinde, kde dosud nejsou komunisté u moci a kde tím méně mají monopol) dostává tedy pevnější obrysy a především garnituru vhodných vůdců právě v roce 1956. Toho roku Československo minulo osudovou křižovatkou a pustilo se na riskantní cestu, která mu za dvanáct let zjedná respekt a vážnost u mnoha věřících socialistů a komunistů na celém světě: bude na krátký čas zdrojem velké naděje. Odmítne totiž možnost vzít vážně na vědomí daný stav sil v Evropě a začne - zatím spíše v hlavách než v praxi - připravovat velkolepou přestavbu zchátralé budovy socialismu. S bezstarostností, která může právě tak imponovat jako nahánět hrůzu, odmítne se starat o ještě zchátralejší budovu vlastního státu: o jeho alespoň relativní samostatnost, o zbytek prostoru k manévrování v *mocenském poli*. Českoslovenští komunisté - spíše bezděky než po zralé úvaze - volí vyšší sázku než strážlivější komunisté ostatních zemí v sovětské části Evropy: Všechno nebo nic. My dokážeme to, co ještě nikdo nedokázal. Podstatná kosmetická vada tohoto ušlechtilé se tvářícího rozhodnutí je v tom, že vsadili úspory i těch, kterým o generální opravu socialismu ani tak nešlo. Spíše o trochu pořádku, lidské slušnosti a přiměřeného dostatku. Ale skuteční komunisté byli vždycky poněkud slepí k „těm ostatním“, i k takovým pomyslům, jako je národ či stát –

souhrn *všech* občanů.

Na mapě mezinárodních vztahů v Evropě v letech 1956-1967 bylo by třeba československo vybarvit tou nejšedivější barvou. Naprosto nic nenasvědčovalo tomu, že v roce 1968 podnikne tato země odvážný pokus demokratizovat sovětský model socialismu.

Československá zahraniční politika byla pasivní, nevýrazná, vlastně neidentifikovatelná. Věrně sledovala politiku Moskvy a nejednou při tom kladla ekonomiky země před neřešitelné problémy. Naše „pomoc rozvojovým zemím“ byla právě tak nesmyslně velkorysá, jako zaslepená iluzí, že podporuje pokrokové režimy po celém světě. Do arabského světa, Indonezie, Guineje, Ghany, Konga, na Kubu... jsme směřovali obrovské hodnoty v investičních celcích, ve zboží a v neposlední řadě ve zbraních - to všechno se vesměs nenávratně propadlo v chaosu politických převratů i konjunkturalistických změn zahraničně politických linií těchto zemí. A často jen v chaosu hospodářském či proto, že jsme dodávky technicky nezvládli a naše výrobky pak rezivěly v přístavech. To bylo naše prestižně rozmáchlé „světové angažmá“. Vedlo jen k jednomu: lidé správně tušili, že jsou to peníze vyhozené oknem, a protože neměli žádnou možnost, jak tomuto ambicióznímu plýtvání učinit konec, obrátili svůj hněv na celý rozvojový svět. Každý obrat v politice některé z rozvojových zemí, který byl oficiálně označen za slibný (pokrokový, socialistický a pod.) sledovali pak s nedůvěrou ba nelibostí. Vždycky byl totiž hrozbou dalšího „puštění žilou“ našemu hospodářství. Odtud také nápadný nezájem, ba často nechut' veřejnosti i ke spravedlivému úsilí zemí třetího světa o to, aby se vymanil z koloniální či neokolonialistické závislosti. Ani bojující Vietnam neměl nikdy, navzdory masivní propagandě, spontánní sympatie Čechů a Slováků. V tomto ohledu jsme byli snad světovým unikátem. Naučili jsme se vidět velký svět uzoučkou trubičkou našeho skepticismu, hraničícího občas se sobectvím. Nedůvěra k propagandě vůbec a předimenzovaná podpora potenciálních spojenců Moskvy měly na vzniku a rozšíření tohoto neblahého předsudku rozhodující zásluhu.

Svět jsme dobývali také nákladnými pavilony na všech světových výstavách. Když už se ukazovalo, že přece jen nebudeme „výkladní skříní socialismu“, když ekonomické problémy narůstaly, zrodil se u nás alespoň kult světových výstav. Nejspíše jsme dosáhli jisté dovednosti v tomto pokryteckém umění aranžovat a náš komplex méněcennosti si tu našel zcela nepřiměřené, „potěmkinské“ odreagování: byli jsme vždycky ze všech nejlepší - nebo jsme to alespoň o sobě tvrdili.

Zato jsme však nedokázali znormalizovat naše vztahy k sousednímu Rakousku. Majetkové problémy (náhrada za zestátněný majetek) byly údajně nepřekonatelnou překážkou slušného narovnání. Domnívám se, že to byla uměle vyvolaná záminka. Rakouskou veřejnost totiž především znepokojovala málo klidná společná hranice, na které se z naší strany příliš často střílelo a rakouský tisk to pak vždycky náležitě rozmázl. Byla to spíše hranice s nepřítelem než s neutrálním sousedem. Naši oficiální zástupci znovu a znovu trvali na nemožném: aby rakouská vláda udělala psaní tisku přítrž, a protože rakouská vláda mohla jen pokrčit rameny, neustávaly tedy ani slovní přestřelky, a k normalizaci proto nebyla upřímná chuť ani na jedné straně. Rakousko to dávalo pak najevo nesplnitelnými požadavky na náhradu. Ostatně vztahy s Rakouskem jsou dnes jen o stupínek lepší než byly tenkrát, i když k finančnímu narovnání už došlo; Československu se to podařilo jako poslednímu státu bloku.

Naše politika vůči NSR byla snad nejpřesvědčivějším dokladem naší nemohoucnosti. Byli jsme papežštější než sám papež. Propaganda monotónně dramatizovala nebezpečí revanšizmu. Požadovala, aby vládní místa v NSR zakázala organizace sudetských Němců, aby nepovolovala jejich srazy atd. a vesměs to nebyla odůvodněná přání. Strašák revanšizmu, tak usilovně a vytrvale pěstovaný, byl snad nejfrekventovanějším argumentem pro naše členství ve svazu Varšavské smlouvy, pro nákladné zbrojení, a byl představován jako vlastně *raison d'être* naší zahraniční politiky - soudě alespoň podle intenzity i extenzity propagandy. (Není jistě náhodné, že časově první „spontánní“ argument sovětů ve prospěch invaze do Československa v srpnu 1968 byl - záchrana bratrské země před nebezpečím agrese se strany německých revanšistů.) Poláci, jejichž vztahy s NSR nebyly v minulosti o nic méně složité, dokázali je však dávno před námi normalizovat. Na diplomatické úrovni zřídili obchodní misi a uzavřeli dlouhodobé obchodní dohody. Následovali je Maďaři a Rumuni a to všechno hned v prvním období oteplení vztahů NSR s východem. Jen my jsme důsledně střežili princip (také na silný nátlak Poláků, kteří se obávali, že náš event. náskok v normalizaci vztahů by ohrozil uznání hranice Odra-Nisa se strany NSR) - ostatní čile obchodovali a údajně neustále ohrožovaná NDR na prvním místě. V letech 1966-1967 Jugoslávie a Rumunsko navázaly s NSR dokonce diplomatické styky.

Co jsme to však především střežili? Přísný metr na NSR, zpřísněný ještě ultimativním požadavkem prohlásit neplatnost Mnichovské dohody od samého počátku byl zároveň - nebo především? přísným metrem domácího cenzora, který jsme zřejmě museli přikládat naší paměti. Celá problematika tzv. odsunu sudetských Němců patřila a dosud patří mezi nejpřísněji střežená tabu naší historiografie a publicistiky a tím spíše politiky. Hrozilo však snad kdy nebezpečí, že se Češi spontánně vysloví pro právo těchto Němců na původní vlast? Ani v nejmenším. Je zcela nesmyslné uvažovat dnes o tom, že to, co se stalo, mělo či mohlo by se jakoukoli formou „odestát“ , že by odsun byl jakkoliv „vzat zpět“. Hrozilo však a hrozí, že bychom se mohli rozpomínat, jak to vlastně všechno bylo... Pochopitelný poválečný mravní regres (který ani zdaleka nebyl jen *naší* specialitou!) dostal odsunem Němců mocný impuls... Nemuselo tomu tak být: sám princip odsunu obyvatelstva je vždycky problematický (nezapomeňme, že tou dobou „odsouval“ Stalin o tisíce kilometrů na východ Čečence, Mingaše, krymské Tatary, povolžské Němce...), avšak tentokrát šlo navíc o zvláště zavrženíhodnou *formu* jeho realizace. Beneš původně koncipoval myšlenku odsunu asi milionu aktivních nacistů, kterým bude vyplacena náhrada za majetek. Nakonec došlo s plným souhlasem vůdců protihitlerovské koalice! - k odsunu téměř tří milionů Němců, čímž byla oficiálně potvrzena platnost nelidské zásady *kolektivní viny*.

Když o tom nyní s odstupem doby přemýšlím, jde mi tu zatím jen a jen o to, jaké měl odsun *důsledky pro nás*, pro Čechy. (Patrně jinak o tomto choulostivém problému musí uvažovat Poláci, kde - za jiných podmínek - došlo k témuž.) Jaké elementární záповědi byly tu s klidným, oficiálně posvěceným svědomím porušeny, jaké vášně a resentimenty našly tu úkoje. Byla to přece první velká příležitost zmocnit se cizího majetku, výsledků cizí práce - a z tohoto „zcizovacího“ hlediska bylo přece lhostejné, zda to byly výsledky práce aktivních henleinovců, nacionálně jen vlašných sedláků či dokonce antifašistů, kteří se dobrovolně rozhodli odejet s ostatními. Obrovský kus po staletí obhospodařovaná země byl najednou bez pána, objevilo se úsloví „po Němcích“ a bylo zlověstným signálem – „spouštěčem“ chtivosti, aby se ani napříště nezastavila před ničím.

Němci ze Sudet byli po zrádcích a kolaborantech první velkou kategorií lidí, na kterých se u

nás po válce uplatnil „vylučovací princip“ (Kohák). Bylo možné s nimi zacházet jako s lidmi druhé, třetí kategorie. Vůči nim bylo všechno předem dovoleno. Nebyli nikým chráněni. Nejdříve oni: to ve vztahu k nim byl prolomen celý složitý a dlouhou tradicí pěstovaný systém civilizačních a kulturních zábran. Ukázalo se, že nerespektování těchto zábran nevede bezprostředně k žádnému trestu - nic se nestalo, s nebe nesjel blesk, člověk nebyl pohnán před soud, nestihlo jej ani veřejné opovržení.

Všechno ovšem *začalo* za okupace. Českému poválečnému svědomí se vždycky zřejmě ulevilo připomenutím, že to všechno začali *oni*: ve vztahu k Židům a vůbec nepřátelům Říše. Ten, kdo nyní přestupoval základní lidská práva a normy, se necítil „přestupníkem“, ale mstitelem.

V psychice nemalé části národa byla tak najednou prolomena jakási elementární hráz ohleduplnosti, slušnosti a respektu k druhému člověku jako právě jen ke člověku - ať byl toho či onoho smýšlení, ba dokonce ať byl či nebyl obtížen vinou. Průrva v této hrázi se měla v příštích letech rozřešit a splavena jí měla být nejen vystouplá hladina pomstychtivosti za Mnichova za protektorát. S těmito spláškami měli být jako lidé a občané splaveni – popření a zničení ti, na které se postupně už snadněji a jaksí samovolněji rozšiřovala platnost „vylučovacího principu“: političtí („třídní“) nepřátelé, lidé bohatí, faráři a tzv. bigotně věřící, „kulaci“ a pak i mnozí „středňáci“, političtí „úchylkáři“ mezi komunisty, slovenští „nacionalisté“, vojáci ze západní fronty... - tento seznam lidí, se kterými se jako s celými kategoriemi lidí, obtížených „kolektivní vinou“, dříve či později přestalo zacházet jako s plnoprávními občany, by byl bohužel dlouhý.

Odsun Němců byl tak příležitostí, při níž kulminovala jedna fáze sociální patologie národa. A druhá začínala... Vedla k rezolucím, schvalujícím justiční vraždy. Ještě jednou zdůrazňuji, že na tomto místě zatím nejde o komplexní zhodnocení této akce, nejde tu o její odsouzení z *hlediska Němců*. I takové zhodnocení budeme muset my, Češi jednou provést - sine ira et studio. Jde zatím o to, jaký vliv to všechno mělo na nás, na naši zraněnou poválečnou psychiku. Jaké mocné síly tato akce uvolnila...

Doporučuji o těchto otázkách meditoval při dlouhých procházkách leckde ještě vylidněnou, zpustlou krajinou našeho pohraničí, se zarostlými cestami, ruinami stavení, ladem ležícími poli. Jsou totiž argumenty, kterými snad přesvědčíme sami sebe, ale krajinu ne. Zejména ne krajinu, v níž donedávna po staletí žili a pracovali lidé - i když mluvili jinou řečí a nechali se třeba opít Hitlerovou demagogií. Takoví lidé jsou už proto ne-lidé?

Naše vztahy k NSR byly tedy a dosud jsou poznamenány také nechutí pohledět této nepřijemné pravdě do očí. Nechutí a strachem, na jehož udržování mají zájem především ti, kteří v této zemi představovali a představují moc. Protože ta jejich moc a krajina v našem pohraničí nějakými temnými, ale stále ještě průchozími chodbami v podvědomí naší poválečné historie spolu *souvisí*.

Československá zahraniční politika nevyvinula nijakou pozoruhodnější aktivitu ani při nejrůznějších odzbrojovacích jednáních. Tzv. „Rapackého plán“ nakonec nebyl úspěšný. Ale kritérium vnějškové úspěšnosti není přece v těchto souvislostech jediným použitelným kritériem. Tento plán a vůbec polská iniciativa s ním spojená pomohla k vytvoření dojmu, že Polsko usiluje nejen o statut země v bezatomovém pásmu, ale snad i o cosi cennějšího: o statut země bez cizích vojenských základen. A to je důležitý krok k faktické, či dokonce právně garantované neutralitě.

Kromě Bulharska a Československa všechny země východní Evropy dokázaly už v 60. letech do mezinárodního povědomí prosadit představu o jakémisi svém přece jen osobitějším profilu. V šedesátých letech šlo teprve o náběhy k takovému prosazení; stav, který tu nyní konstatují, nebyl pochopitelně tehdy tak výrazný a diferencovaný, jako je dnes: Rumunsko „aktivně-negativní“ politikou vůči Moskvě postupně dosáhlo pozoruhodné míry nezávislosti v mezistátních, ale i mezistranických vztazích. Odvážilo se dokonce ve prospěch své nezávislosti zaangažovat i tabuizovanou Čínu, v daleko menší míře USA a západní Evropu, ale výrazněji zase Jugoslávii. Ideologické normy Moskvy prostě navenek nebralo vážně a spíše nečekaně právě tudy „prorazilo“ do světa. Zájmy své bezpečnosti a relativní samostatnosti jednoznačně nadřadilo zájmům věrouky. Z frekvence rumunských zahraničně-politických kontaktů až po čase bylo zjevné, že tyto vztahy jsou nejen husté, ale - k všeobecnému překvapení také stále výrazněji orientované proti hegemonismu Moskvy. Rumunsko realisticky vsadilo na „dlouhou trpělivost“ a jen nenápadné úkroky stranou. Zůstává otázkou, zda odvážná rumunská zahraniční politika nás nikdy neoslovovala jen proto, že ji prováděl Ceaucescu zcela autokraticky. Jinými slovy: zda ji nebylo lze provádět i za jiných, pro nás přijatelnějších vnitropolitických podmínek. Zdá se nám, že na tuhé domácí poměry v Rumunsku jsme se spíše *vymlouvali*. Jako by jiné poměry podobnou vnější politiku zcela *vylučovaly*. Že by je ztěžovaly, je ovšem zřejmé.

„Aktivně pozitivní“ politika přinesla NDR jen jakousi míru možností volit si mezi tolerovanými alternativami tu nejvýhodnější - pro NDR. Horlivost a konformnost oficiálních postojů máte jen nezasvěcené. Záleží na tom, s jakým "postranním úmyslem" je kdo konformní a horlivý. Naše zahraniční politika byla a je konformní, protože konformitu pokládá za hodnotu samu o sobě. Pro NDR byla vždy - cestou - oklikou vedoucí k uspokojení německých zájmů. A pak, propaganda NDR má vždy za cíl přesvědčit především někoho jiného než vlastní obyvatelstvo, které díky televizi *ví* své.

Poláci postupně prosadili, že Moskva respektuje přítomnost silnějšího „národního prvku“ v jejich domácí i zahraniční politice. Do roku 1968 bylo polské území pro SSSR jedinou branou do NDR, kde má Sovětský svaz důležité, nejdále na západ položené vojenské základny. Polsku se muselo tolerovat více také proto, že nikdy nebylo stoprocentně spolehlivým partnerem. Zátěž vztahů rusko-polských v minulosti nemohla nebýt brána v úvahu, právě tak jako mocný vliv katolické církve. A pak, i kdyby polská moc byla spolehlivě svolná ke všemu, není žádných záruk, že polští dělníci a polští katolíci by byli také svolní. Dokázali to již nejednou.

Maďarsko bylo střízlivé a nenápadné. Vědělo své. Realisticky se smířilo s „národním komunismem“ a v jeho rámci opatrně zkouší hranice tolerovaného. Protože život v Maďarsku je po mnoha stránkách příjemnější a svobodomyšlnější než kdekoli jinde, nehrozí tam žádný vnitřní konflikt, jaký hrozí vlastně stále v Polsku, nebo dnes v Československu, a tak Maďaři s úlevou zjišťují, že tyto hranice nemusí být stále stejně úzké. Mají iniciativní obchodní politiku a ta zase ovlivňuje pomalou, ale důkladnou hospodářskou reformu, která není nikterak halasně ideologicky odůvodňována a inzerována, ba právě naopak.

Jugoslávie není součástí bloku. A Bulharsko můžeme vynechat - s hořkým pocitem úlevy, že o poslední *místo*, o nešedivější barvu na mapě Evropy se s někým alespoň dělíme.

Zcela „šediví“ jsme byli jen pokud jde o míru projevené vůle k výraznější subjektivitě ve sféře vnějších vztahů. Paradoxním protějškem této skutečnosti je zjištění, že vnitřní režim ČSR v

šedesátých letech byl - v rámci bloku - relativně nejliberálnější. Teprve rok 1968 měl potvrdit podezření, že taková liberálnost byla jen provizoriem, protože ji garantovala jen momentální shovívavost Moskvy. Získaly jsme ji za lacinou cenu, a proto mohla být v jiné situaci zásahem z vnějšku - téměř bez odporu - přes noc zrušena.

Události roku 1968 jsou už přede dveřmi. Je tedy čas připomenout, že na podzim 1964, bezprostředně po Chruščovově pádu, byl na první stránce Rudého práva otištěn text dopisu, který vedení KSČ zaslalo novému vedení KSSS do Moskvy. Zcela stručně se v něm konstatuje vážné znepokojení československé komunistické strany nad způsobem, jakým byl Chruščov zbaven své funkce. Byla to neslýchaná troufalost, kterou byla zasažena navíc Achillova pata komunistických režimů, notoricky neschopných najít nějaký pravidly určený mechanismus výměny vedoucích funkcionářů. Byla to však troufalost zcela izolovaná a neznamenalala patrně víc než jen osobní rozčarování Novotného nad ztrátou protektora, v jehož přízni se cítil neotřesitelný. Moskva oficiálně nereagovala, ale je krajně nepravděpodobné, že epizoda upadla v zapomnění.

V letech 1966-67 si SSSR začíná uvědomovat měnící se strategickou situaci ve světě. Je zřejmé, že bipolarita světa není jeho poslední polaritou. Čína všemožně usiluje stát se třetí velmocí a neskrývá se s přáním revidovat hranice se Sovětským svazem, ostatně svým úhlavním, zatím především ideologickým nepřítelem. Sovětský svaz se v těchto letech začíná orientovat na vybudování pevného evropského zápolí pro případ války s Čínou. Jak v rámci Varšavské smlouvy, tak i Rady vzájemné hospodářské pomoci začíná zprvu nenápadně a pozvolna proces integrace, jehož cílem je připoutat státy východní Evropy k SSSR kvalitativně zcela odlišnou a také účinnější formou závislosti, než je lojalita momentální garnitury vedoucích činitelů strany v té zemi. Integrační procesy vedou od té doby k vytváření mnohočetných a složitě vzájemně zprostředkovaných vztahů, které bude čím dále tím obtížnější „vypovědět“ bez těch nejdůležitějších důsledků pro život země. Především hospodářské vztahy mají být postupně „prointegrovány“ tak, aby zaručily primárně nikoli vyšší efektivitu, ale vyšší míru vzájemné závislosti - nejen na SSSR. Takto propojený celek a především jeho řídicí centrum může pak konec konců s lehčím srdcem tolerovat, když se jedna jeho část - jeden stát třeba - oddá na čas nějaké ideologické úchylce, koketování s liberalismem v kultuře nebo dokonce projeví pošetile platonické ambice pro samostatnější zahraniční politiku...

Před rokem 1968 tyto nenápadně započaté procesy byly sotva patrné, a proto nejspíše ani nebyly obecně reflektovány jako nová dlouhodobá strategie SSSR ve východní Evropě. V každém případě právě tato léta byla *nejméně* příznivá jakýmkoliv pokusům o vyvázání se z ideologické a mocenské kurately Sovětského svazu. Není vyloučeno, že dnes by přinejmenším některé myšlenky československých reformních komunistů nevyvolávaly v Moskvě takové zneklidnění jako svého času. Neboť proces integrace značně pokročil a právě Československo na něj nesporně doplatilo nejvíc; vždyť je dnes patrně jediným prvkem systému, který se nechává integrovat dobrovolně, zcela bez odporu a patrně ještě i se vstřícnou aktivitou. Svázanost s faktickým zdrojem moci a ekonomického fungování v Moskvě je pro současné vládcy v Československu velmi realistickou vyhlídkou na udržení moci i v situaci méně vnitřně stabilní, než je třeba situace dnešní.

Tendenci k nové integraci přehlédli ovšem i reformní komunisté v Praze, a mimo jiné i proto nedokázali správně porozumět obavám Moskvy. Tím méně mohli dokázat na tuto tendenci aktivně

odpovídat. Přehlédl i to, že tendence sama je reakcí na fenomén Číny a vůbec na první příznaky rozpadu dvoumocenského uspořádání světa. Této důležité okolnosti proto nevyužili; ani jim nepřišla na mysl.

Situace na konci roku 1967 ostatně ani v žádném jiném ohledu nebyla příznivá radikálnějším reformním plánům. I když je třeba zdůraznit, že v roce 1968 vlastně nikdo nepostupoval podle nějakých širěji založených plánů, a především že rok 1968 nebyl nikdy zvolen jako rok, kdy bude s reformami započato, je užitečné ohledat tehdejší situaci v zemích, které jsou součástí sovětského bloku. Jejich postoje vůči reformním pokusům v Československu byly - jak se dodatečně ukázalo - vysoce relevantní. Reakce Moskvy byly jimi nejen limitovány (srpnový zákrok musel být právě zákrokem „pěti“), ale patrně dokonce ovlivněny v neprospěch Československa.

Polsko se v roce 1967 nachází na počátku vleklé krize, která na jaře 1968 propukne s plnou otevřeností, aby byly její projevy potlačeny a aby s konečnou platností mohla být mocensky vyřešena až za tři roky. Polsko musí proto se znepokojením sledovat jakýkoli pohyb v bloku, který může další projevy krize vyvolat či zostřit. Pohyb v Československu byl přesně takovým pohybem.

NDR prožívá tou dobou období relativního vnitropolitického klidu a stability. Vedení strany bylo navíc spokojeno se slibným ekonomickým vývojem i s tím, jak se dařilo krůček po krůčku přece jen získávat relativní samostatnost „aktivně-pozitivní“ politikou, pro kterou byla vnější konformita k Moskvě základním imperativem. NDR bylo tedy v jistém smyslu v opačné situaci než Polsko; oběma zemím bylo však společné to, že nemohly hledět se sympatiemi na překotný vývoj v sousedním Československu.

Rumunsko se raději vůbec nechce angažovat ve vnitroblokových sporech, protože by to vždy jen zvyšovalo neustále přítomné riziko, že jeho odvážný pokus vyvázat se ze závislosti ve sféře zahraniční politiky bude jednoho dne Moskvou shledán z nějakých závažných důvodů za nadále neúnosný. S podporou Rumunska bylo možno počítat - až když nebyla pro Československo nic platná.

Taktice tiché, postupné ekonomické reformy v Maďarsku musel rozruch kolem Československa, které provokovalo s odkrytými kartami, ba s nápadnými inzerty na své ideologické kacírství přijít také nevhod. Vývoj v Československu byl s největší pravděpodobností odpovědnými maďarskými komunisty (tj. odpovědnými vůči maďarským zájmům) interpretován jako riskantní i pro Maďarsko. Zcela odlišný přístup k řešení některých obdobných problémů v obou zemích vyvolával na maďarské straně proto spíše rozpačitou nevoli než sympatie. Jen zdánlivě spočíval rozdíl v tom, že v jedné zemi se postupovalo pomaleji a v druhé velmi rychle, či v tom, že v jedné se revizionistické ideologické postoje manifestovaly a v druhé nikoli. *Podstatný* rozdíl byl v motivaci, ve způsobu, jakým byli odpovědní maďarští komunisté vůči Maďarsku a na druhé straně českoslovenští komunisté vůči - socialismu.

Situace z roku 1956 se na první pohled obrátila: k revoltě se schylovalo v Československu a klid si chránili ostatní. Už „druhý pohled“, analytičtější a historičtější, rozpoznal by však patrně více prvků kontinuity než diskontinuity ve vývoji od roku 1956: československý pokus o změnu systému v roce 1968 nepřišel „příliš brzy“, ale z hlediska našich partnerů v sovětském bloku - příliš pozdě. A toto hledisko bylo jedno z klíčových. Na pořadu dne nebyl totiž v sovětském bloku inspirující „demokratický socialismus“, ale prosperující „národní komunismus“; avšak to bylo

zřejmě něco, co se našim reformním komunistům zdálo příliš oportunní.

Byla tu ovšem i další, alespoň teoretická možnost: uskutečňovat zásadní reformu systému pokud možno *současně* (nebo dokonce najednou) v celé, nebo rozhodující části východní Evropy. Nic nenasvědčovalo, že českoslovenští reformní vůdci jsou si tohoto imperativu vědomi, nic také nenasvědčovalo tomu, že mají sebemenší důvěru vůdců ostatních zemí bloku. Na tom jen málo mění, že jsme měli masové sympatie všude tam, kam se dostaly nezkradené informace. Odpovědní lidé v zemích východní Evropy však cítili, že v Československu se začíná s fatálním zpožděním řešit *jiný* problém. Společný postup zemí střední a jihovýchodní Evropy (dnes zemí sovětského bloku) je patrně představa z říše iluzí, ačkoli je zřejmé, že reformní hnutí v národních hranicích jsou s největší pravděpodobností odsouzena k nezdaru; potvrdil to rok 1956 i 1968 (v jiných historických souvislostech se to prokázalo i dříve). Lze se však této skutečnosti opravdu upřímně podívat? Což snad západní „zbytek“ Evropy dokázal v tomto ohledu více? Ať už šlo kdysi o obranu proti Hitlerovi, či dnes v posledních desetiletích proti nebezpečí postupné „finlandizace“ Evropy? Nebo nedávno proti vydírání naftových šejků? Jistou míru solidarity jsou s to dnes prokázat spíše už jen Afričané či země Latinské Ameriky - nikoli však Evropané. Evropa je už nejspíše pojem jen z oblasti geografie...

Byla tu ještě třetí možnost: ani národní komunismus, ani společný postup, ale *důsledný* postup československý. A tedy rozhodnost neustupovat ani pod nátlakem, nenechat se vydírat a dát jasně najevo - jako to v srpnu 1968 udělali Rumuni a Jugoslávci - že se budeme bránit. Pak by bylo všechno jiné a výhrady našich sympatizujících, ale nechápajících sousedů by se ve světle naší odvahy ukázaly jako malicherné.

Problémy velké světové politiky v roce 1968 vstoupily jen zcela okrajově do zorného pole vzrušené veřejnosti - což neznamená, že se například nezačaly objevovat poměrně kvalitní komentáře ke všem významnějším událostem ve světě, zejména třeba v rozhlase.

Arabsko-izraelský problém se však stal předmětem kontraverze už v létě 1967, a to na fóru téměř veřejném, v každém případě však nikoli oficiálním. Po tzv. „šestidenní válce“, která znamenala spektakulární vojenský úspěch Izraele, přerušilo Československo s Izraelem diplomatické styky - v těsném závěsu za Moskvou a ostatními (s výjimkou Rumunů). A právě z tribuny IV. sjezdu spisovatelů byl proti tomuto postupu československých vládních míst vznesen protest. (Byla to záležitost jen jednotlivců - žádná rezoluce nebo dopis vládě.) Zajisté také proti tomu, že tímto krokem byla opět potvrzena naprostá odvozenost našeho zahraničně politického úřadování od sovětské velmocenské zahraniční politiky. Ale tato odvozenost nebyla v létě 1967 demonstrována ani poprvé. ani nejmarkantněji.

Šlo ještě o něco jiného a domnívám se, že právě velmi symptomatického. Tu je ovšem třeba konstatovat, že otázka našich vztahů k Izraeli zůstala kontroverzní otázkou i v roce 1968 a že rozdíl v situaci před a po vyvrcholení krize ve vedení KSČ byl jen v tom, že o čem před lednem 1968 mohlo promluvit z tribuny sjezdu spisovatelů několik odvážných kritiků režimu, o tom se po lednu psalo bez jakýchkoliv omezení; objevila se celá řada kritických úvah, komentářů o konfliktu samotném a naší oficiální reakci na něj i o Izraeli vůbec. Spor mezi kritickou veřejností a mocí se přenesl i do ulic, především díky pražským studentům, kteří zorganizovali podpisovou kampaň za znovunavázání styků. - Jiná tak pozorně sledovaná otázka „velké politiky“ se neobjevila, resp.

nestala se předmětem sporu. Je tedy užitečné připomenout, že oficiální postoj Novotného i Dubčekova vedení k našim diplomatickým stykům s Izraelem byl zcela identický - s tím rozdílem, že za Dubčeka mohlo do Izraele odjet několik československých novinářů.

Z toho všeho nevyplývá jen zjištění, že naše politika vůči Izraeli a Arabům nebyla za Dubčeka náhle samostatná nebo aspoň samostatnější. Žádný rozhodný zájem o takovou samostatnost nikdo z politiků neprojevil, nebylo ani dost času jej proboujet a pak, před naší zahraniční politikou vyvstávaly stále naléhavější jiné úkoly.

Závažnější je však zjištění, že i v krizové situaci se do centra pozornosti kritické veřejnosti, která přijímá jistou politickou odpovědnost, dostávají otázky, které lze pokud možno jednoznačně uchopit právě jen *morálními* kategoriemi. Otázka, zda měl malý David právo střelit první velkého Goliáše do čela, je přesně tím typem otázky, na který je český smysl pro politiku vyladěn. Konflikt slabšího s mnohem silnějším posloužil nepochybně i jako *projekční plátno českých komplexů*: jakoby za nás malé, kteří jsme se neodvážili postavit se Goliášovi v roce 1938 (a kteří máme zase co dělat s jiným Goliášem...) učinil tak ještě menší Izrael. A právě tenhle statečný Izrael se naše vláda rozhodla diplomaticky ignorovat, když předtím dlouhá léta vyzbrojovala Araby naší vojenskou technikou. Výjimečně komplikované pozadí problému arabskoizraelských vztahů nejspíše nikdo příliš pozorně nestudoval: problém, který se na první „český“ pohled jevil jako problém zřetelně morální, by se tuze zašmodrchal a přestal by také být atraktivním projekčním plátnem.

Solidaritou s Izraelem jsme se opět přihlásili k tradiční české fundaci politického hodnocení problémů. Potvrdila náš sklon k chronickému zjednodušování, které vidí jen některé problémy a jiné odmítá vůbec vzít na vědomí a i ty problémy, které otevírá, řeší sice radikálně, ale spíše jen teoreticky než prakticky, to znamená politicky.

Pro tuto solidaritu je charakteristický ještě jeden motiv a tím je náš zjitřený smysl pro antisemitismus. Ten sice není součástí oficiální politické doktríny, ale nejednou se prokázalo, že už těsně pod jejím zjevným povrchem jsou ložiska hnisu tohoto univerzálního rasismu, ložiska, která začínají otravovat společenský organismus vždycky v okamžicích krize moci, o tuto doktrínu se opírající. Procesy v padesátých letech oficiální antisemitismus výrazně poznamenal, aniž bylo ovšem cokoli řečeno přímo. Hlavní proces s „protistátním spikleneckým centrem“ byl původně koncipován a konstruován úplně bez toho, že by žaloba „jugoslávskou agenturu“ a „titoismus“ zmiňovala; až na poslední chvíli autoři toho krutého divadla scénář přece jen o jugoslávský prvek doplnili. I tak však proces vedli *především* proti «sionismu», proti zrádcům „židovského původu“, jak nakonec výslovně zněl rozsudek. To byla československá specialita. - Solidarita s Izraelem byla tedy i výrazem odporu vůči této zvláštní sortě stydlivého antisemitismu moci.

Příznačné bylo, že kritikové moci otázku vztahů k Izraeli nastolili právě na kulturním fóru, mezi spisovateli. Na jiném místě jsem už uvažoval o odívání politiky do kulturní formy a o tom, jak se tím problémy stávají vlastně komplikovanější, než byly předtím. Spisovatelé otevřeli provokující problém, distancovali se od oficiálního postoje, osvědčili svůj zjitřený smysl pro spravedlnost, promluvili jako svědomí národa... Československá vláda však ani na vzedmuté vlně demokratizace diplomatické styky s Izraelem neobnovila. Postoj typický pro kulturní orientaci a postoj strážce veřejné morálky si neomylně vybírají spektakulární problémy, které budou politicky řešeny až *naposled*, mohou-li být řešeny a rozřešeny vůbec. Na tomto zjištění nic nemění naše

přesvědčení, že spisovatelé jednali tehdy vedeni čestnými a spravedlivými motivy. Nic víc tu nechci říci, než že talent pro politické uchopení problémů, které by bývaly byly řešitelnější, česká politika při pohledu za humna neosvědčila. Jistě, cítila v zádech hrozbu, ale i tak víceméně všichni jsme v krátkém a ostrém záblesku svobody zahlédli příliš *malý zlomek* problémů, které hýbou světem. Je poučné vědět jakých a je užitečné snažit se pochopit proč.

Na scéně dramatu je ovšem i druhý hlavní protagonista - velký a mocný Sovětský svaz. Do vlastního děje vstoupí na samém konci roku 1967 způsobem, který intenzitu budoucího konfliktu nejen nenaznačí, ale dokonce dá ke konfliktu bezděčný sice, ale v každém případě blahovolný podnět.

Dovolím si tu jedno „kdyby“.

Kdyby na počátku ledna 1968 nedošlo k mocenské krizi ve vedení KSČ, kdyby Novotný nepřestal být prvním tajemníkem strany, k událostem, které ve skutečnosti následovaly by bylo nedošlo. Došlo by k nim možná *později*, patrně *v jiné podobě*. Krize společnosti by se prohlubovala, ale relativně dlouhou dobu by se nemusela projevit jako krize otevřená. Kdyby byl býval Brežněv...

Na počátku prosince 1967, v situaci krajního ohrožení svého mocenského postavení po říjnovém plénu ÚV KSČ, pozval totiž Novotný do Prahy Brežněva s jediným záměrem: aby jej „podržel“. Aby dal ostatním stále hlasitěji reptajícím kritikům najevo, že sovětští komunisté stojí právě za ním, neboť on představuje kontinuitu a tedy jistotu. Brežněv se podle všeho zachoval neočekávaně blazeovaně a neprojevil žádný určitější postoj. Jako by přijel jen ze slušnosti, aby připomněl, že tu vskutku je od toho, aby rozhodoval všechno, co je důležité... Spor o Novotného jako prvního muže ve straně a státě zřejmě však nepokládal za důležitý. Nepochybně musel mít tenkrát obzvláště nepřesné zprávy o tom, co se v Československu skutečně děje - takové nepřesné zprávy měli ostatně v Moskvě i potom. Ale lehkomyšlnost, s jakou hodil Novotného přes palubu („Éto vaše dělo...“) je stejně zárážející. Neoživil v něm tehdy pocit zadostiučinění a škodolibosti? Vždyť když on, Brežněv, nastupoval do nejvyšší funkce, poslal mu Novotný otevřenou poštou neslýchaný dopis, v němž vyslovil hluboké znepokojení... Teď, když byl znepokojen Novotný, zůstal Brežněv na oplátku klidný...

Dubček už tehdy byl jedním z kandidátů na Novotného místo, ačkoli o kandidátech se ještě otevřeně nemluvilo. Na zpáteční cestě do Moskvy se Brežněv zastavil ještě v Bratislavě a sešel se s Dubčekem. Nepochybně v něm první muž Slovenska nevzbudil žádnou nedůvěru. Nebo dokonce tuhle návštěvu pochopili v Praze jako gesto ve prospěch Dubčeka? To všechno jsou jen dohady. - Co tento nelogický zmatek naznačuje, je však daleko závažnější než všechny senzací zavánějící spekulace: závažné je, že osoby *nehraly* v tomto dramatu už od samého počátku klíčovou roli. Brežněv měl svým způsobem pravdu, když nic nenamítal proti odchodu Novotného a nástupu Dubčeka. Protože nerozpoznal právě hloubku československé krize, nemohl ani rozpoznat, že tentokrát dojde k něčemu kvalitativně jinému, než k čemu zpravidla po takových změnách jindy a jinde docházelo. Nebyla tentokrát důležitá záměna právě Dubčeka právě za Novotného. Důležitá byla záměna *sama* - neuralgický bod křehké stability nedemokratických režimů všude na světě: výměna ve vedení. Protože jemnější mechanismus pro hladký průběh takové výměny tu neexistuje,

dojde při ní zpravidla k nahromadění napětí, ambicí, nadějí a zklamání - a tady je vždycky hrozba, že stabilita se změní v nestabilitu. V Československu byla tato hrozba evidentní. Brežněv nic z toho tentokrát nepochopil.

Sovětský svaz měl tehdy svých starostí dost - ostatně nikdy jich nemá málo. Pokračoval pomalý, nepříliš nápadný proces jakési nové stalinizace, který započal právě po pádu Chruščova. Tento stalinismus sice vylučuje ze sebe některé zjevné stalinské praktiky; na které byla soustředěna pozornost jako na nejkřiklavější, podstatu systému však zachovává a vylepšuje jen techniku jeho fungování. Nemusí to být příliš patrné - základní rysy tohoto systému se vždy odhalí až v okamžicích ohrožení, krize či tenkrát, když je systém sám příliš opovážlivě napaden vnitřní kritikou. - Hrozba Číny, v roce 1968 a 1969 již zcela aktuální, také upoutávala pozornost opačným směrem. Také vzrůstající aktivita domácích disidentů... I tak je Brežněvovo chování v Praze v prosinci 1967 těžko vysvětlitelné. V jistém smyslu to on zvedl závoru a odstartoval závod s časem obrodný proces v Československu.

Rozpačitý vstup nového vedení do roku 1968 charakterizují podrobněji na jiných místech tohoto textu. V prvních projevech či článcích „mužů ledna“ se objevují jen ty nejjobecnější myšlenky o československé zahraničně politické orientaci. Nikde se tam nezpochybňují nezištné přátelské vztahy k SSSR a k ostatním socialistickým zemím, socialistický internacionalismus jako vedoucí princip československé zahraniční politiky, vztahy ke svazku Varšavské smlouvy a k Radě vzájemné hospodářské pomoci. Objevují se však také formulace jako: „československé zájmy v Evropě, v jejímž středu je naše země položena“, „právo na vlastní zahraniční politiku“, „demokratizace zahraniční politiky“... „návrat do Evropy“, „vlastní tvář naší zahraniční politiky“... Použili je už v únoru a březnu někteří vedoucí politikové, ale také komentátoři v masových médiích. Ti i oni vyjadřovali vágní pocit potřeby jakési změny, žádný však nenaznačil ani přímo, ani zprostředkovaně o jaké změny by mělo jít. Důraz na větší míru samostatnosti, na „vlastní tvář“ jen nepřímou odrazil masově sdílené pocity nelibosti nad naší satelitní existencí. Nikdo neřekl nic o tom, jak ji změnit. Lze tu jistě rozpoznat touhu po větší míře svobody, po takové však, která je zatím jen svobodou *negativní*, svobodou „od něčeho“ a nemá v sobě ještě vypěstovaný smysl pro odpovědnost, závazek, starost, neboť se neptá, „k čemu“ bude ta nová svoboda. Nejspíš tenkrát nikdo neměl promyšlenější koncepci. Tím spíše ale překvapuje, že jsme přesto tak hlasitě a na naše poměry *nápadně inzerovali* vážné úmysly chovat se na mezinárodní scéně samostatněji ještě dříve, než jsme vůbec věděli, v čem ta samostatnost bude spočívat, a především, zda, jak a čím si ji dokážeme udržet na jistit. Vyvolávali jsme hlasitě: pozor, budeme zlobit! Ještě nevíme, co rozbijeme, ale něco určitě! Všichni dávejte pozor... Protože vedení strany rozhodně nechtělo nikoho ze „spojenců“ podtrhnout, nepokládalo zřejmě za závadné vyjít se svými počestnými úmysly na ulici.

Na poradní schůzce představitelů komunistických stran pro přípravu světové komunistické konference v Budapešti v únoru 1968 zastával náš zástupce Koucký (jinak konzervativec, žádný liberál ale osoby přece nejsou a nebudou rozhodující...) stanovisko z naší strany do té doby nikdy neformulované. Dal najevo vůli KSČ distancovat se od protijugoslávských aspektů deklarací podobných světových konferencí v letech 1957 a 1960. Byla v tom nepochybně zjevná snaha

podpořit myšlenku relativní samostatnosti jednotlivých komunistických stran a napříště vyloučit možnost jejich kolektivní kritiky event. exkomunikace z komunistického hnutí.

To byl už přece jen slibnější počátek čehosi závažného. Ale hned vzápětí měl být zpochybněn, vlastně popřen. Snad nezávislost jiných komunistických stran se vedení KSČ odhodlalo chránit, nikoliv však nezávislost vlastní. Bezprostředně po rezignaci Novotného z funkce prezidenta republiky (a to už byla reakce na tlak veřejného mínění svolali „spojenci“ ve spěchu „konzultativní schůzku“ vůdců komunistických stran do Drážďan. Nikdo nemohl přehlédnout, že rumunští vůdcové chyběli. Buď pozváni vůbec nebyli, nebo účast na takovém podniku odmítli. Rumunská neúčast musela být pro „muže ledna“, kteří tou dobou již cosi věděli o nezbytnosti reformy, zcela srozumitelným signálem - varováním, že půjde právě o *vměšování* do záležitostí KSČ a takto do československých záležitostí. Že jsou povoláni na koberec, zpovídat se před *koncil*.

Okamžik této konfrontace nevolili oni a potud byli v nevýhodě. Právě proto měli pozvání odmítnout. Najít vhodnou formu a formálně odmítnout. (V červnu roku 1948 odmítli jugoslávští komunisté dostavit se před předem aranžovaný soud Informbyra.) Vždyť „konzultativní schůzky“ nebyly tehdy běžnou praxí, a proto by odmítnutí nebylo patrně mohlo vzbudit takové rozčilení, jako vzbudilo odmítnutí dostavit se před zavedený již koncil do Varšavy v polovině června. Koncem března ještě ani nebyly veřejně vysloveny „obavy“ o vývoj v Československu: sovětský tisk o dění v Československu referoval sice velmi neúplně, ale zatím zdrženlivě a Dubček byl oficiálně mimo jakékoliv sovětské podezření; i proto bylo ve skutečnosti snadnější odmítnout pozvání do Drážďan než do Varšavy. Tím, že do Drážďan jeli a bláhově se domnívali, že tak osvědčili čisté svědomí, dobrou vůli a ochotu k diskuzi, v níž se všechno vysvětlí, pomohli ve skutečnosti konflikt učinit veřejným, a tím jej rozdmýchat. Napříště se už také vždycky mohlo tvrdit (a tvrdilo se to nepochybně právem), že Dubček a jeho druhové nedodrží sliby, které dali. Ale proč vůbec poprvé nějaké sliby?

Proč vůbec jeli tam, kde se po nich chtěly sliby? Proč uznali pro sebe platnost koncilu?

V přístupu k drážďanské „konzultaci“ uchýlilo se poprvé vedení KSČ k některým neblahým postojům, které pak byly, už jako stereotypy, používány až do hořkého konce: připustilo se, že se vedení strany zúčastnilo jednání o problémech, které spadaly do její vnitřní kompetence - ale to bylo do té doby zcela normální. Vedení KSČ však také připustilo, že tato jednání mohou mít právě podobu koncilu, tj. „pět proti jednomu“, čímž byl položen základ poměru sil v noci z 20. na 21. srpna. Pozdější projevy vůle preferovat bilaterální kontakty už nebyly nic platné. „Pětka“ byla sestavena na jednání, na kterém byla přítomna i strana československá, která ji tak fakticky uznala. Později už byla „pětka“ Moskvou jen usměrňována - tváří v tvář skutečnosti, že KSČ neplní sliby, které jí dala. Srpnová invaze byla toliko posledním dějstvím společného jednání, které započalo v Drážďanech.

Vedení KSČ po návratu z Drážďan bagatelizovalo míru znepokojení a kritiky se strany „pětky“ a popřelo možnost jakéhokoli přímého či nepřímého nátlaku. Patrně ve snaze zabránit mocnějšímu rozdmýchání protisovětských postojů ve veřejnosti líčilo „spojence“ a jejich starosti ve světle mnohem přijatelnějším, než odpovídalo pravdě, a tak rozptylovalo obavy, které bylo třeba spíše jitřit.

Některé věci vskutku nejdou dohromady: tajná jednání o osudu země a otevřená

vnitropolitická diskuze (a čím otevřenější diskuze, tím utajovanější jednání!) v situaci, kdy se tajná jednání stávají středem pozornosti diskuse, jakož i diskuse středem pozornosti tajných jednání - a armády se přitom šikují podél hranic.

Pokud jde o úmyslné či bezděčné zkreslování a zatajování průběhu a výsledků jednání před veřejností, ale i před plémem OV KSČ, pak je třeba říci, že Alexandr Dubček měl zřejmě pocit, že mu nic jiného nezbyvá. Byl snad ve skutečnosti svou povahou diplomatem se sklonem k zákulisní hře? Či dokonce spiklencem? Zdaleka ne. Zvolil oddalovací taktiku a zákulisní hru nejspíše proto, že od samého počátku neviděl a ani nemohl vidět východisko ze situace, v níž chtěl být prostředníkem, ale byl spíš nárazníkovým kamenem mezi vůči československé veřejnosti a vůči moskevského politbyra. Mohl jím být v menší míře, kdyby určitá jednání odmítal, ale především kdyby v něm nebyl konflikt loyality vůči Moskvě a vůči požadavkům veřejnosti tak živý a - tak citově prožívaný. Nemluvil pravdu, když moskevským soudruhům referoval o situaci v Československu a nemluvil pravdu, když domácí veřejnosti referoval o Moskvě. A tlaky přitom rostly z obou stran. Nedokázal se zříci loyality k Moskvě, protože byl věřícím komunistou. Nechtěl se zříci loyality ke své zemi, protože byl vlastenec.

Kunktátorskou taktikou, která nemohla vést nikam jinam než k otevřené konfrontaci, „řešil“ tak nejen objektivní napětí, ale i svůj vnitřní spor. Zvyšoval sázky ve hře a půjčoval si na obou stranách, ačkoli jen zázrak - nebo odvaha k odporu - mohly způsobit, že by mohl půjčené vrátit Dubček „řešil“ konflikt vlastně úhybným manévrem: subjektivním rozhodnutím zachránit aspoň - socialismus. Nemohl-li říkat pravdu rozčilené Moskvě ani rozčilené veřejnosti doma, musel-li vlastně stále obě strany klamat, pak k tomu čerpal sílu patrně z pocitu, že má tragické poslání: bude muset klamat, protože pravda, vyřčená ať již v Praze či Moskvě, by poškodila v každém případě socialismus, takový, kterému on věřil. Součástí jeho víry byla totiž iluze o tom, že SSSR a socialismus patří k sobě. Nechtěl už sice následovat sovětský vzor, ale nechtěl ani, aby se potvrdilo to, co vždycky říkali „nepřátelé“: že Sovětský svaz je imperialistická velmoc, která nebude váhat použít tanky proti bezbranným lidem. Nechtěl, aby se stalo to docela nejhorší. A právě proto se to muselo stát: že chtěl zabránit nejhoršímu, dokazovalo, že o nejhorším vlastně už *věděl*. Jenom si to vědění příliš nepřipouštěl a stále je cenzuroval. Pro Moskvu Dubček a mnoho dalších z jeho garnitury reformních komunistů byli vlastně už tehdy *nepřijatelní*. Věděli cosi o nebezpečí a potud byli, zdálo by se, bez iluzí. Doufali však, že se jim podaří sovětský socialismus v roce 1968 v Československu zlidštit a že zároveň dokáží tomu nejhoršímu, tj. vojenskému zákroku zabránit a potud si *základní* iluzi *ponechali*.

Pravdě pohlédl do očí jen ten, kdo pochopil, že budovu demokratického socialismu je možné pokoušet se stavět jen *bez požehnání* dnešního Sovětského svazu. Dubček a ostatní vyjednávači to nebyli.

Co tu bylo řečeno v souvislosti s drážďanskou schůzkou o Dubčekovi, neplatí pochopitelně jen o něm. Dubček toliko v čisté podobě zosobňoval taktiku, kterou vedení strany volilo při jednání s „pětkou“. Byla to taktika bezperspektivní - s jednou výhradou ovšem: kdyby to byla *hra o čas*... Kdyby mezitím Dubčekovi straničtí a Hájkovi diplomatičtí vyjednávači intenzivně hledali spojence, organizovali podporu a solidaritu všude tam, kde bylo jen trochu naděje na úspěch. A takových nadějí nebylo vskutku toho roku ve světě sice mnoho, ale nějaké přece jen byly. Byla tu

Jugoslávie, Rumunsko, některé komunistické strany v západní Evropě, byla tu Čína, která by zaujala nepochybně příznivější nám postoj, kdyby byla oslovena. Bylo veřejné mínění liberálního světa... Kdyby se hrála hra o čas a kdyby byla vůle postavit se do cesty třeba i síle pak, jedině pak, by všechno to kunktátorství mohlo mít smysl.

Zahraniční politika však mezitím nepokročila ani o kus cesty dál za vágní prohlášení z února a března. V „Akčním programu“ z dubna 1968 (který vznikl ještě v situaci, přímo neovlivněné vnějšími tlaky) původně vůbec kapitola o zahraničně-politických vztazích být neměla. Byla sepsána a doplněna do textu doslova v hodině dvanácté. Nevím proč taková váhání. Nechtěli snad autoři programu zbytečně dráždit? Pak mohly být s pasáží nazvanou „Mezinárodní postavení a zahraniční politika ČSSR“ nepochybně spokojeni. Ještě před tím, než si všimnu textu samého, rád bych zdůraznil, *kam* je pasus o zahraniční politice v textu programu zamontován. Není přece možné, že je úplně na posledním místě proto, že byl sepsán časově poslední, to by byl nepravděpodobný lapsus. Poslední nicméně je. Je čtvrtou, *poslední* „kapitolou“ v *posledním*, třetím oddíle programu, nazvaném „Rozvoj vědy, vzdělání a kultury“. Předcházející oddíly nesou označení: „Roste význam vědy ve společnosti“, „Kvalita vzdělání - cíl našeho školství“ a „Humanistické poslání kultury“. A *pak* přijde programový text o zahraniční politice! Kdybych z toho chtěl vyvozovat nějaké obecné závěry, musel bych říci, že problematika mezinárodní politiky se do programu prostě nevešla a že jako přebytečná byla zařazena nakonec. Že tam byla zařazena do oddílu tzv. „nadvstavbových jevů“, jako je školství, věda a kultura... Zdá se bohužel, že místo zahraniční politiky v dosavadních našich dějinách dává sestavovatelům programu za pravdu: tam a ne jinam tahle podivná činnost mužů ve smokingu patří: na konec, až za kulturu...

Text příslušného pasu programu dnes ničím neupoutá. Neupoutal však ani tehdy. Opět neurčitými slovy vyjadřuje nutnost vystupovat na mezinárodním fóru aktivně, s vlastní iniciativou. Nicméně KSČ se přihlašovala k odpovědnosti za socialistický vývoj „... před tváří mezinárodního komunistického hnutí“. Pokud jde o vztahy k SSSR a spojencům, formulovali autoři text tak, že by sám o sobě nemohl vzbudit ani nejmenší námitky přísných soudruhů v Moskvě. Snad - snad tam, kde se hovoří o tom, že zahraniční politika by měla vyjadřovat „jak národní, tak internacionální zájmy socialistického Československa“?

Koneckonců nezávazný text programu alespoň nemohl vedení KSČ svazovat ruce...

Jak se vyvíjely naše skutečné vztahy se světem? Úhrnem řečeno, do března (Drážďany) nebo nejpozději do května (Varšava) nebylo lze vlastně vůbec postřehnout projevy jakékoli zájmu na výhodném

zapojení naší politiky do zahraničních souvislostí. Ti, kdo by o tom mohli rozhodnout, ani netušili, co všechno se během příštích měsíců stane, protože široké hnutí za demokratizaci a demokracii nevycházelo z nich a oni delší dobu ani nechtěli nebo nemohli porozumět. Na jaře se ovšem všechno náhle změnilo, zájem na výhodnějším mezinárodním postavení byl přece jen zřetelnější - ale bylo patrně už pozdě, soudě alespoň podle toho, že žádné pozitivní výsledky na mezinárodním poli naše zahraniční politika nezaznamenala. Bez vnějšího tlaku by se nejspíše ještě nějakou dobu nedělalo vůbec nic: hledání vlastních zájmů vyvolal až hrozivý cizí zájem o československo.

To už totiž byly bilaterální vztahy se socialistickými zeměmi na nejvyšší úrovni limitovány a deformovány existencí koncilu „pěti“. Zasvěcení lidé si v Praze šuškali, že Maďaři „jsou s námi“ (říkalo se to i o Kádárovi), snad to byla i jaksi platonicky pravda, ale neměla bohužel žádný vliv na

naše postavení. Dubček se s Kádárem několikrát sešel mezi čtyřma očima, a tak je těžko soudit, o čem si spolu povídali. Bylo by to jistě zajímavé, protože Kádár měl už tu hlavní zkušenost za sebou - a Dubček jí s bláhovou nadějí na zázrak neodvratně kráčel vstříc.

S Polskem byly vztahy od počátku napjaté - díky březnovým nepokojům polských studentů. Když se ozvalo heslo „Cala Polska czeka na swojego Dubczeka“, muselo být každému jasné, že v Gomulkovi budeme mít patrně úhlavního nepřítele. On to pak vskutku byl, kdo prý trval na nejpřísnějším postupu vůči Československu jako ohnisku nákazy.

Na jaře a ani v létě 1968 nebylo proto možné zaznamenat jakoukoli čilejší diplomatickou aktivitu ve vlastním slova smyslu. Ministr zahraničních věcí Jiří Hájek opravdu neprovokoval: nenavštívil za celou dobu „pražského jara“ jediný západní stát; pouze v Bratislavě se sešel se svým rakouským partnerem. Jugoslávskému novináři připomněl Mnichov a v této souvislosti dodal: „Nepůjdeme se Západem“.

Naše oficiální hodnocení postojů čínských komunistů se nezměnilo. Nikdo už sice neopakoval, co se tvrdilo o Číně v minulosti, ale ani neřekl či nenaznačil, že Československo by eventuálně nemuselo mít na vztahy k Číně stejný názor, jako má SSSR. Představa, že by se Československo mohlo sblížit nebo dokonce se opřít o někoho, kdo *nemá* přátelské vztahy k SSSR, nebo dokonce kdo této velmoci *oponuje*, nejspíše zdrcující většině odpovědných politiků ani nepřišla na mysl. Na druhé straně čínská politika byla až do 21. srpna 1968 zcela zaslepená. Nerozpoznala budoucí dramatický vývoj a monotónně odříkávala ideologická zaklínadla o revizionismu „pražského jara“ a o toliko relativních rozdílech mezi Moskvou a Prahou. Nesmělé pokusy tajně vejít s Čínou do kontaktu (velmi diskrétně podnikané přes Rumuny) nevedly proto nikam. Roztržka mezi SSSR a Čínou nám pro tuto danou chvíli rozhodně neprospěla:

Čína se za Dubčeka nepostavila, jako se svého času postavila za Gomulku a za Maďary.

Manévry na našem území pak prověřily nedostatečnost vůle vedení KSČ ke skutečné nezávislosti. Způsob, jakým byly oznámeny, tj. postupně se stále měnící zprávy o jejich rozsahu a trvání nejen potvrzovaly, že Moskva klame Prahu a pražské vedení zase československou veřejnost, ale především sugerovaly varovný dojem, že během jara a na počátku léta muselo dojít k nějakým *vážným* rozhodnutím, které se v každém případě týkaly *dvou* věcí: Československa a armád Varšavského paktu. Jaká jen rozhodnutí to asi mohla být? Politici však veřejnost neustále uklidňovali, že všechno je v pořádku, že vojska si zacvičí a odjedou: když neodcházela, tvrdili, že už zítra odjedou... Odešla, až když si všechno připravila pro hladký průběh noční operace z 20. na 21. srpna.

Izolovaný pokus o demokratizaci politického systému mohl uspět jen tehdy, kdyby byl nenápadně pozvolný *nebo* dostatečně, nápadně rozhodný. Počátkem jara byl čas sdělit Moskvě" že si letos žádné manévry nepřejeme. Cizí armády mohou - jak se ukázalo - vtrhnout do země, když se prohlásí, že byly pozvány a že jdou zabránit občanské válce. Je však přece jen o poznání obtížněji představitelné, aby vojska vtrhla do země, když se prohlásí, že tam chtějí konat manévry *proti* zveřejněné vůli tamější moci. Na jaře, když byly manévry ohlášeny, nebyly však zformovány dostatečné politické síly, aby si takové stanovisko ve věci manévru vynutily; a pak, kdo předpokládal, že už za pár měsíců budou manévry konány jako poloviční okupace, jako generální zkouška na ni? Reformní komunisté v čele strany a státu to rozhodně nepředpokládali.

Rumuni nepovolili konat na svém území žádné manévry. Když měla přes jejich území přejít

či jen přeletět divize bulharských vojáků, aby invazní vojska mohla vstoupit do naší země pod všemi pěti prapory, Rumuni to opět nepovolili a Bulhaři se museli značnou oklikou plavit do Oděsy a pak se transportovat až na nástupiště k nočnímu přepadu.

Další jednání s „bratrskými stranami“, včetně jednání v Čierné pri Čope a v Bratislavě, nepřinesla žádný nový prvek. Všichni se dohadovali, kdo koho vlastně přesvědčil a o čem, kdo koho napálil a v čem, co všechno se veřejnosti řeklo a co se utajilo, zda existují nebo neexistují písemné dohody... Dubček používal nadále taktiku chlácholení a klamání *obou* stran v naději, že do sjezdu se to už nějak překlepe...

Právě do sjezdu měl však být všemu konec. Často bývá a je slyšet sebevědomě nostalgické konstatování reformních komunistů, že vojska do naší země nepřišla kvůli tomu, co se psalo v novinách, kvůli klubům K 231 a KANu, ale kvůli takovým převratným konceptům, jaké např. obsahoval návrh nových stanov strany, které měly být na sjezdu schváleny... Tyto stanovy skutečně přinesly některé nové prvky, které se schématu „demokratického centralismu“ vymykaly - i když jedinou relativně spolehlivou zárukou vnitřní demokracie v každé straně je normální volební soupeření s jinými stranami - Myslím si, že tahle iluze reformních komunistů je opět svědectvím toho, že nejsme s to překonat intelektuální a etické pojetí politiky. Vojska přišla před sjezdem ne pro nějaké kacířské myšlenky, ale především proto, že do té doby mohlo a mělo všechno proběhnout tak, že invaze by byla vzápětí „pokryta“. Ve vedení strany, státu, bezpečnosti a jistě i armády byli lidé, na které bylo v Moskvě možné se spolehnout (předpokládalo se) a navíc několik desítek nejvěrnějších bylo zasvěceno předem s tím, že současně se vstupem vojsk začnou energicky jednat. Všechno bylo přesně připraveno. Ve čtyři hodiny odpoledne 20. srpna 1968 se sešli Šalgovičovi lidé (tj. naši vnitřáci, pracující pro KGB), rozdělili si úkoly, zkontrolovali všechny přípravy, rozhodli, kdo osobně zatkne Dubčeka a spol... Měli okamžitě umlčet a ovládnout rozhlas a televizi, vysílat text „pozvání“ armád do země, prohlášení stran a vlád „pěti“. Hned první den měla být jmenována dělnickorolnická vláda v čele s Aloisem Indrou... Všechno bylo připraveno, i průběh kritické schůze předsednictva strany, která začala už ve dvě odpoledne a na které se mělo Dubčekovo křídlo poprvé ocitnout v menšině.

Čeští konspirátoři a spiklenci však ve službách cizí moci tehdy totálně selhali. Všechno dopadlo docela jinak a to, co mělo být od počátku „pokrytou“ bratrskou pomocí, se stále více a více podobalo pouhopouhé invazi cizích vojsk, čímž to také přesně bylo. - Po sjezdu by už bylo vyloučeno takovou „pátou kolonu“ dát dohromady, měla-li by mít vůbec jakýsi vliv či alespoň technické možnosti k jednání.

Především to byla tato cynická úvaha, která nejspíše rozhodla o datu vpádu. Nenechme se tedy mýlit tím, že „vyžádaná bratrská pomoc“ navzdory pečlivě připraveným předpokladům skončila fiaskem. Politicko-bezpečnostní přípravu okupace naší i sovětské agenty prostě totálně zbabrali.

Avšak právě této skutečnosti, že totiž „bratrská pomoc“ dorazila na scénu, z níž zmizely všechny připravené kulisy i předem rozestavení, ale zbabělí statisté, právě tak jako náповěda masových medií, že partitura předehry pozvání byla kdesi v zákulisí ztracena, nebylo dostatečně využito. Snad že tuto skutečnost nerozpoznali včas ti, kteří mohli a měli jednat - politici? Zajisté ji nerozpoznali, protože nejspíše ani nechtěli nic takového rozpoznat, jinak by totiž museli blamáže využít *proti* agresorovi, ze kterého se z božího dopuštění vyklubal sám Velký bratr - Sovětský

svaz, „praporečník míru“, „mateřská země socialismu“, etc.

Není pravda, že na všechno už bylo pozdě, že je to pozdní lítost, naříkání nad rozbitým džbánem. Nebylo pozdě na to, aby hrozící *kapitulace byla odvrácena* a abychom si *vybojovali porážku*, alespoň politickou porážku. Ohromení z invaze bylo však tak mocné, že ochromilo myšlení těch, kteří ještě mohli rozhodovat. Pokud někteří z nich okupaci sami nepřipravovali, pak ji naprosto nečekali: Dubček se právě v tomto smyslu přece zapřísahal na nočním zasedání předsednictva strany a není důvodu mu nevěřit.

Základní otázkou tedy je, zda bylo možné invazi předvídat, zda to nakonec nebyla ta docela *nejzákladnější* povinnost a odpovědnost politického vedení v roce 1968. I když veřejnost nevěděla ani zdaleka celou pravdu o sovětském "znepokojení" nad polednovým vývojem, mluvili jsme zejména v létě všichni vlastně pořád o jednom; přijdou nebo nepřijdou? Jak je tedy možné, že odpovědní politikové byli zcela zaskočení?

Jejich selhání tváří v tvář nezakrývané hrozbě nezmenšuje okolnost, že také mnozí západní pozorovatelé a znalci byli invazí překvapeni. Nebezpečí viděli spíše na jaře a na začátku léta, ale po schůzkách v Čierné a v Bratislavě uvěřili, že krize byla zažehnána. V té souvislosti posléze připustili, že k všeobecnému úžasu byly obrovské vojenské síly vrženy do hry až poté, kdy vrcholné napětí *pominulo*, a že tudíž světové veřejné mínění nebylo na tak drastický vývoj připraveno. Znalci z toho vyvozovali chmurné vyhlídky: je-li možné, aby k vojenské intervenci došlo po jednáních a dokonce po slavnostně uzavřených dohodách, pak ohrožení míru se posunuje do oblasti nepředvídatelného a iracionálního... Dokonce tehdy předvídali, že americký komplex „Pearl Harboru“ bude opět oživen; k tomu mohla přispět i okolnost, že monitorovací systémy NATO vlastní počátek invaze vůbec *nezachytily*, takže vojensky a politicky odpovědná místa se o ní dozvěděla se zpožděním až několika hodin... Ponechme však každému jeho vlastní starosti a jeho vlastní odpovědnost. Co nerozpoznali cizí znalci, měli a museli rozpoznat reformní *komunističtí* politikové. Věděli snad o Sovětském svazu přece jen více, než přímo nezaangažovaní experti. Neboť tu nejde v první řadě o *fakta*, která lze pozitivně znát: o tom, co následovalo bezprostředně po „Deklaraci vlády SSSR“ ze dne 30. října 1956 v ulicích Budapešti, věděli jistě všichni. Nebylo snad přepjaté očekávat od nich *hlubší porozumění* skrytým motivům sovětských slibů, prohlášení a dohod. Ale v případě Dubčeka a jeho druhů šlo však o cosi ještě elementárnějšího: šlo vůbec o *odvahu k pravdě*, o to, zda vůbec *chtějí* tyto hlubší motivy rozpoznat, zda se konečně *odváží* rozpoznat podstatu socialismu v sovětské verzi a vyvodit z takového poznání nezbytné praktické důsledky.

Českoslovenští vojáci varovali, přestože naše zpravodajská služba směrem na východ nikdy „nepracovala“. Vůbec role armády byla v letech 1967-68 důležitější, než se snad na první pohled zdálo. S odstupem doby totiž i pouhé úvahy o nebezpečí invaze a o možnostech obrany, pokud k nim nedocházelo jen v pražských hospodách, ale mezi lidmi odpovědnými, stále rozhodněji třeba řadit k těm *nejzávažnějším* úvahám „pražského jara“ a to i když zůstalo jen u nich.

Všechno ostatní je relativní; pevným bodem roku 1968 je toliko noc z 20. na 21. srpna, a tak tvrdím, že dokumenty vojáků, jak o nich bude vzápětí řeč, byly politicky mnohem důsažnější skutečností než celý slavný Akční program KSČ. Je tomu tak proto, že ve světě, vnímaném „triviální“ štábní optikou, je méně prostoru pro složitější ideologické odstíny programů a stále ještě více smyslu pro jednodušší *odpovědnost* mužů?

Zdůrazňovaný význam armády v oněch letech bude menším překvapením především u vědomí toho, co se s armádou dělo na samém počátku padesátých let. Vojáci byly tehdy jako „stav“ postiženi citelněji než jiní: byly totiž ničení vsutku systematicky právě ti nejlepší, ti, kteří zosobňovali u nás tak velice vzácné tradice, totiž *bojové* tradice naší armády. Není nadsázkou říci, že z tohoto hlediska byly procesy také výrazem snahy likvidovat bojové či odbojové tradice našich moderních dějin. Tehdy byla armáda zasažena v citlivém centru své *jediné smysluplné identity*, a to muselo postoj mnoha vojáků k politice značně a na dlouhou dobu ovlivnit. Vojáci nejen západní, ale i východní fronty, především důstojníci a z nich nejčastěji ti vyšší důstojníci začali být už v roce 1949 odstavováni na vedlejší koleje, ještě častěji propouštění z armády a v mnoha případech také souzení a odsuzování. Tresty smrti nebyly žádnou zvláštní výjimkou, ale tajemství hrůzou opředeného „hradčanského domečku“, kde se prováděly výslechy, bylo odhaleno již v březnu 1951(!), a to doslova nočním přepadem tohoto objektu (na základě rozkazu z nejvyšších vojenských míst), kam jinak nebyly vpouštěny ani kontrolní orgány. Už v roce 1950 mluvil o „hrůzách domečku“ západní rozhlas. A tak procesy proti frontovým důstojníkům začaly nejen dříve než jiné procesy, ale také daleko dříve bylo tu započato s pokusy o zjednávání jakési nápravy. Vojenská prokuratura a justice s patrným předstihem se pokoušely (dlouho bezúspěšně) provádět první rehabilitace a vyvozovat také trestně právní důsledky proti těm, kteří nesli za nezákonnosti konkrétní odpovědnost. O tom širší veřejnost ovšem věděla jen velmi málo

Na rozhraní let 1967-68 nebyla armáda patrně i z těchto důvodů zdaleka politicky neutrální - i když je třeba říci, že sovětské generálové mají zajisté doma na „velkou“ politiku neporovnatelně větší vliv, než měli na československou politiku vojáci naši.

Pomlčím o nejasné historii pokusu o vojenský zákrok ve prospěch mocensky ohroženého Novotného ve dnech 16. a 17. prosince 1967. Je velmi pravděpodobné, že k pokusu o jeho zorganizování skutečně došlo. Nejspíše nebyl dost diskrétní. A tak se vše zhatilo v počátcích: manévry se neproměnily v obsazení Prahy, připravené zatykače nikdo nepoužil.

Konzervativci v armádě měli tehdy spíše více chuti než odvahy a rozhodnosti zasahovat do průběhu politické krize. Někteří z toho vyvodili velmi sebekritické závěry: náměstek ministra národní obrany generál Vladimír Janko se zastřelil a generál Jan Šejna uprchl na Západ. Šejnova aféra byla *katalyzátorem*, který neobyčejně urychlil desintegraci mocenských vazeb předlednového režimu: bezprostředně vedla k rezignaci Novotného i na funkci presidenta. Usnadnila proces „rozvazování jazyků“ sdělovacích prostředků, neboť to byla nejen aféra jak se patří, ale navíc jako by ušitá na míru krize československé společnosti. Bylo náhle možné odhalovat evidentní nepravosti a zároveň více méně přímo promlouvat k aktuálním politickým problémům... Vždyť vše tu bylo pěkně pohromadě: závrtná kariéra člověka, který na ni svými zásluhami ani odborností nestačil, neboť mnohem více než vojákem byl osobním chráněncem Novotného a oblíbeným kumpánem vlivných mužů moci, socialistické „dolce vita“, spojené s rozkrádáním ve velkém a s výrazně konzervativní politickou orientací; dráždivé otazníky kolem podílu Šejny na připravovaném vojenském zásahu v prosinci 1967 a nyní nepochopitelně snadný útěk k Američanům... Prohnilost režimu nemohl nikdo v hutnější zkratce předvést.

Ale tím nebyla role armády v osmašedesátém vyčerpána. Mimořádně závažnou roli sehrály - přesněji řečeno *mohly* sehrát - dokumenty vojenských teoretiků. Je opět příznačné, že

nejpozoruhodnější vojenský čin během toho pohnutého roku předvedli vojáci - vědci, že to byl čin *teoretický*, ale tak už to prostě u nás bývá. (Tito vědci byli něčím jako „politickým mozkiem armády“; jejich vliv na operativnější složky armády nedovedu přesně ocenit.) Nejvyšší naše vojenské učiliště, Vojensko-politická akademie Klementa Gottwalda v Praze, bylo půdou, kde se zrodily dva dokumenty: „K akčnímu programu ČSLA“ a „Memorandum: formulovat československé zájmy v oblasti vojenství“. Dokumenty si žádný ústavní orgán nevyžádal - byly oficiální jen z hlediska Vojenské akademie; mezi jejich tváře a signatáře patřil i náčelník učiliště plukovník Švarc. Jinak žádný punc závaznosti neměly. Autoři je iniciativně odeslali na příslušná místa, mj. na ministerstvo zahraničních věcí (po srpnu se tam pak od nich kdekdo distancoval). Publikovány byly v dubnu a počátkem května v týdeníku *Obrana lidu*. Patrně většina čtenářů se tak vůbec poprvé dozvěděla, že existuje cosi jako „vojenská doktrína“, že takovou doktrínu měl by mít každý stát, který má armádu a zcela nerezignoval na vlastní suverenitu, a že Československo nic podobného už dlouhá desetiletí nemá. Vojenská doktrína je součástí zahraničně-politické doktríny a jedním ze základních vodítek pro aktuální zahraničně politickou orientaci. Taková doktrína zpravidla konstatuje, jaká bezprostřední i vzdálená nebezpečí hrozí a jaké jsou alternativní možnosti obrany proti nim. Není třeba rozvádět, proč takové úvahy, týkající se naší armády, byly dosud vyhrazeny spíše sovětským než našim vojenským teoretikům.

Neexistenci československé vojenské doktríny pokládali autoři obou textů za alarmující skutečnost, která nás činí bezmocnými ve hře světových sil. Některé zásady předběžně uvažované doktríny pak v textech prezentovali. Vyšli z více možností budoucího vývoje než jen z danosti stávajícího koaličního principu, vyjádřeného ve Varšavské smlouvě a opírajícího se o raketonukleární potenciál SSSR. Uvažovali i o alternativách řešení koordinované obrany ve střední Evropě bez vojenského potenciálu SSSR, o možnostech nových vojenských svazků a také o možnosti zajištění bezpečnosti státu v rámci neutralizace země nebo neutrální politiky...

Je pochopitelné, že tyto myšlenky, navíc publikované a autorizované nejvyššími místy mezi vojenskými odborníky - teoreticky, se po okupaci staly terčem nejostřejší kritiky, a to i zejména prostřednictvím kádrových rozkazů. Ani nezlomyslnější interpretace obou textů neumožňuje tvrzení, že autoři nějak preferovali tu či onu alternativu. Neslýchané už bylo, že se uvažovalo v *alternativách* a nikoli v úzkých rámcích odvozenosti smyslu naší armády z velmocenského poslání armády sovětské a tedy že se vůbec uvažovalo o věcech, do kterých nám nic není, že texty výslovně či v podtextu podtrhovaly zájem na samostatné československé zahraniční politice, na skutečné státní suverenitě.

K pozoruhodnějším výkonům se československá zahraniční politika v teorii ani v praxi za celý osmašedesátý rok už nikdy nedostala. Je příznačné, že i tady došlo k *suplování* svého druhu: s iniciativou nepřišli ti, od kterých by se to dalo vzhledem k jejich funkcím čekat především, ale ti, od kterých ji nečekal nikdo. Přišli s ní vojáci a ti se přece vyznačují tím, že za českou nebo československou věc už nebojovali doma několik století...

Ale teorie už nebyla momentálně nic platná, i kdyby byla akceptována. Ve vzduchu byla otázka povážlivě praktická: jak reagovat na hrozbu invaze?

Už v květnu se o invazi mluvilo otevřeně. Oficiálně však jen v jediném smyslu: že je naprosto vyloučena. Shodou okolností už totiž v době tzv. „drážďanské schůzky“ koncem března 1968 začaly přesuny sovětských vojsk a vojsk NDR v blízkosti našich hranic. Ve světě se o tom

vědělo a komentáře byly hodně skeptické. Pak se v Praze objevil neočekávaně a nejspíše dokonce nepozván maršál Grečko, který si sem odskočil z polsko-sovětských manévřů (počátek rozmístování útvarů ve Slezsku). Grečko dokazoval, že reformní hnutí oslabilo československé obranné síly, a tudíž i efektivnost obrany zemí Varšavské smlouvy před útokem ze západu, a požadoval, aby bylo na naši západní hranici umístěno stálou posádkou deset tisíc sovětských vojáků jako „posila“. Tento požadavek byl odmítnut; ministr národní obrany Džúr později popřel, že by se vůbec kdy o něčem takovém jednalo. - Byl však vysloven souhlas s konáním manévřů na našem území.

Způsob, jakým se o těchto manévřech oficiálně hovořilo, byl přinejmenším varovný. Bylo zřejmé, že Sověti sami naše nejvyšší vojenská místa staví před hotové skutečnosti V březnu Džúr oznámil, že manévry měly být původně v lednu, ale že byly na naši žádost odloženy na duben, aby se zmenšilo riziko zneužití ozbrojených sil a aby tak nemohlo dojít k žádnému nátlaku. A že se bude konat jen malé štábní cvičení. Tvrdilo se také, že ještě po Drážďanech naše politické vedení žádalo o odklad i tohoto cvičení až na podzim a že i tato žádost byla akceptována. Oficiální místa však náhle sdělila, že cvičení za účasti štábů armád čtyř zemí proběhne na území ČSR a Polska v červnu pod názvem „Šumava“. Ještě později dodala, že armádních štábů bude pět: přibyl štáb armády NDR. A také území cvičení se dodatečně rozšířilo: mělo se nakonec cvičit i na území NDR a SSSR. V každém případě mělo jít o cvičení omezeného rozsahu - o tzv. „štábní spojovací cvičení“.

Sovětské jednotky vstoupily na naše území na místech předem dohodnutých, ale také jinudy. Přivezly s sebou tanky, taktické letecké jednotky a pojízdné vysílačky. A početné ženské umělecké soubory. V Milovicích převzaly letiště, na němž mohla přistávat i největší sovětská transportní letadla. Českoslovenští důstojníci nebyli dostatečně informováni o tom, co se vůbec děje, a velitelé cvičení je ani nepozvali na závěrečný kritický rozbor. Manévry vlastně ani jednoznačně neskončily. Sovětské jednotky se neodsunovaly a pod nejrozmanitějšími záminkami prodlužovaly svůj pobyt na našem území. Není vyloučeno, že již tehdy měly být povolány na pomoc „zdravými silami v KSČ“.

Téma okupace bylo ostatně ve vzduchu po celých šest měsíců. Už na květnovém plénu mluvil Dubček o „vysloveně provokativních zprávách, například o připravované vojenské invazi socialistických států do Československa“. Shodou okolností právě v den zahájení pléna vstoupily na naše území první svazky vojsk Varšavské smlouvy pod vedením generála Komarova. To začínaly přípravy na cvičení „Šumava“.

A tak to šlo pořád až do srpna. Jednání v Čierné nad Tisou probíhala ve stínu masivního sovětského mobilizačního cvičení v západním Rusku, tzv. „operace Němen“; na něm se podílely sbory sovětského týlu. Koncem měsíce se pak manévry rozlily do Polska a NDR, a staly se tak bezprostřední předehrou k invazi.

Osudová rozhodnutí nebránit se, ba ani nedat najevo vědomí o existenci nebezpečí, padla podle všeho v červenci. I to je však, bohužel, nepřípustná nadsázka. O tom, že na nebezpečí intervence nebudeme vůbec reagovat, nebylo ani nerozhodnuto: už takové rozhodnutí a jemu předcházející úvahy by byly zřejmě něčím jako smrtelným hříchem. Dubčekovi likvidátoři by mu jej nepochybně připomněli, kdyby alespoň pokusení hříchu neodolal. Je-li totiž pravda, že se nicméně návrhy na opatření pro případ intervence objevily, pak je také pravda, že se nedostaly ani

na jednací stůl předsednictva strany. Byly z něj v pověrečném strachu z porušení tabu smeteny ještě dříve, než se o nich mohlo začít věcně uvažovat. Sovětské velvyslanectví o nich ovšem vědělo, což je pochopitelné, známe-li dnes skutečný poměr sil v předsednictvu, jak se obnažil až o pár měsíců později. - A tak nezbyvá než i platonické úvahy vojáků o možnostech obrany zařadit k činům prvořadě závažnosti.

Byl to generál Prchlík, který ve funkci vedoucího mocensky klíčového 8. oddělení ÚV KSČ (vojensko-bezpečnostního), kde vystřídal na jaře Mamulu, přišel v létě 1968 s návrhy, jak reagovat na hrozící nebezpečí invaze. Můžeme se jen dohadovat. Jisté je, že jeho projev na červnovém plénu ÚV KSČ o otázkách obrany nebyl publikován ani ve zkrácené verzi. Dokument ÚV KSČ o tomto plénu zaměřeném k přípravě materiálů pro XIV. sjezd strany pouze konstatuje, že navrhl vytvoření dvou komisí (obránné a bezpečnostní). Důležité však bylo jedno: již samotná skutečnost, že se s nebezpečím invaze vážně počítá, byla by politickým faktorem, který mohl změnit mnohé nebo všechno.

Vycházím z pochopitelně nedoložitelného předpokladu, že Sovětský svaz by nejspíše neriskoval válku, jakkoliv by její výsledek byl nesporný a nenechal by na sebe dlouho čekat. Směřovaly-li Prchlíkovy návrhy alespoň k oslabení jistoty, že budeme vojensky zcela pasivní, pak tedy směřovaly přímo *proti pokušení invaze* a pak také jejich realizace *mohla* invazi zabránit. Nejsem vojenský stratég, abych uvažoval, co se konkrétně mělo či mohlo provést, ale natolik nejsem naivní, abych nevěděl, že z hlediska úspěšné integrální obrany země nemělo žádný smysl obrátit naše vojska na východ až v okamžiku útoku s úmyslem přivítat agresora palbou (třeba vzít také v úvahu, že elitní jednotky čs. armády, rozmístěné na našich západních hranicích, podléhají velení svazku Varšavské smlouvy!). Ale jsou i *jiná* než jen vojenská hlediska a právě u malých národů hrají dokonce snad ještě důležitější roli než u národů velkých. Musíme tu připomenout, že americká armáda nedokázala za dlouhá léta porazit polopartyzánské jednotky malého Vietnamu. Právě *ne-vojenské aspekty* vojensky jinak třeba marné obrany způsobují, že možný úspěch malého státu nemůže být výslednicí jen štábního kalkulu. I rychle zlomený odpor *mění* vojenské vítězství silnějšího v cosi, co se záhy může ukázat vítězstvím Pyrrhovým, a porážku slabšího v cosi, co je nadějným semenem budoucího vítězství politického. Uvážíme-li navíc exponovanost československého území a tedy míru rizika, kterou tu na sebe bere každý potenciální agresor, pak je to mocný argument pro zjištění, že jsme měli dát všemi prostředky *najevo naši vůli bránit se*. A to i kdybychom tak učinili s pevnou vírou, že ke konfliktu vůbec nedojde, ba i kdybychom skutečnou vůli k němu vůbec třeba neměli. Měli jsme prostě vyzkoušet všechny možnosti: rozhodná slova státníků, energická internacionalizace hrozícího konfliktu, mobilizační opatření a vyhlášení výjimečného stavu mezi tyto nevyužité možnosti nepochybně patří. Chci být střízlivý, a proto dodávám, že na kapitulaci - dokonce i před prvním výstřelem - bylo vždycky ještě dost času...

Podobně jako dokumenty vojáků-teoretiků se ani návrhy, předložené Prchlíkem, nikdy neprojednávaly. Vůdcové strany se ani neodvažovali pomyslet na SSSR jako na možného agresora, a tím méně byli ochotni čelit možnosti agrese tím či oním obranným postojem, či už jen myšlenkou na obranu. Bylo by to jako obrátit nůž proti matce a otci zároveň a Dubček a jeho druhové si něco takového nepochybně zakázali vůbec představit. Všechna jejich posvátná ideologická tabu, bariéry jejich reformismu a meze jejich demokratičnosti jsou v symbolické zkratce obsaženy v jejich postoji vůči Sovětskému svazu, „mateřské zemi socialismu“, vůči

„třídním bratrům“, jejichž velmocenské zájmy byly jim nakonec bližší než zájmy Čechů a Slováků; zájmy „reálného socialismu“ byly jim bližší než zájmy „socialismu s lidskou tvář“.

Mnozí z nich by s takovým hodnocením nepochybně nesouhlasili, zejména ne dnes, ale jejich předsudečná rozhodnost neuvažovat (ani neuvažovat!) o možnosti obrany československého státu je bohužel usvědčuje. Mohli kalkulovat špatně, mohli udělat politické chyby, mohli prohrát, ale to by předpokládalo, že by alespoň nějak *jednali*.

Je známo, že v posledních týdnech před invazí, vždycky večer v den zasedání předsednictva strany, docházela posléze už monotónní hlášení z hranic, že na druhé straně opět byly spuštěny motory tanků, opět zapjaty světlomety... I tato jednoznačně zlověstná varování byla oslyšena. - Kádár 17. srpna 1968 na hranicích u Komárna sice neřekl Dubčekovi, co konkrétního čeká Československo v příštích dnech, ale dával mu to údajně všemožně najevo nepřímou. Nechtěl se toho večera rozloučit, zdržoval, zdůrazňoval, jak opravdu vážně jsou v Moskvě znepokojeni, jak jejich trpělivost je již u konce, že vedení KSČ sliby skutečně neplní... Dubček nepochopil, nechtěl pochopit, neuvěřil, protože chtěl uvěřit něčemu jinému, čemu celý život věřil.

Musím tu bohužel potvrdit konstatování dnešní moci, že „spojenci“ učinili opravdu dost pro to, aby nikdo neměl zbytečně iluze o tom, co eventuelně podniknou. Varování jen stěží mohla být přímější. To je zároveň jistě velmi příkrý soud o vůdcovských kvalitách a odpovědnosti reformních komunistů ve vedení KSČ v roce 1968. Byl bych raději, kdybych mohl říci o nich něco příznivějšího. Ale co? Že byli idealisté? Že to mysleli dobře a že měli čisté svědomí? Kdyby je měli, nebáli by se pohledět pravdě do očí. Pak by uviděli tanky nikoli jako pouhé kulisy, dramatizující politický nátlak, ale jako tykadla postupujících invazních vojsk...

Že generál Prchlík přišel s návrhy na opatření pro případ invaze, potvrzují jen nepřímou, zato dosti věrohodně další události: po tiskové konferenci 15. července 1968 a rozčilené reakci „spojenců“ byl okamžitě odvolán z funkce. Stalo se to způsobem charakteristickým pro podstatu politického systému, která se ani po lednu - jak se právě při této příležitosti ukázalo nezměnila. Důvodem odvolání byly údajně jeho výroky na oné tiskové konferenci, na níž Prchlík vyjádřil - pak se oficiálně tvrdilo, že jen za sebe, že k tomu nebyl nikým zmocněn - některá stanoviska ke struktuře a fungování velení svazku Varšavské smlouvy. O československém členství ve svazku nevnesl ani nejmenší pochybnosti. Prchlík mimo jiné mluvil o tom, že napříště by bylo záhodno více dbát „zásady společného velení“, což by se mělo projevit v rotaci velitelů z hlediska jejich státní příslušnosti... Hovořil umíněně ve prospěch „demokratizace“ velení svazku a o zárukách, že ho nebude využito k vměšování do záležitostí jednotlivých členských států. Neprozradil žádná tajemství; všechno, co řekl, řekli či napsali dříve již jinde jiní. Později to věrohodně prokázal. A pokud jde o jeho podněty, pak s podobnými, avšak mnohem radikálnějšími vystupovali už léta Rumuni, což bylo také všeobecně známo. Rumunské postoje se ostatně neomezovaly jen na návrhy: v některých otázkách otevřeně odmítli slepou poslušnost (zejména pokud šlo o konání manévřů na jejich území); něco takového z Prchlíkových výroků ani nepřímou nevyplývalo. Nicméně byl obviněn ze zlovolného překrucování skutečnosti a z prozrazení vojenských tajemství a odvolán. Přesněji řečeno, vedení KSČ zrušilo pokrytecky celé oddělení, v jehož čele stál.

Prchlík byl ve skutečnosti odvolán nikoli za výroky na tiskové konferenci, ale právě za to, že předložil ony kacířské návrhy na obranu proti hrozící invazi. Tisková konference posloužila jen jako záminka pro sovětský tlak a vedení KSČ to svatouškovsky akceptovalo, protože samo se

odmítlo jeho návrhy zabývat; Prchlík byl zřejmě nebezpečný člověk.

Způsob jeho odvolání pak posloužil jako osvědčený model pro ty, kteří za několik měsíců „odvolávali“ postupně celou reformní garnituru vedení KSČ. První kolo - změna funkce, druhé - důsledná politická likvidace. Ostatně nic nového. Tak byl likvidován i Nagy, i Slánský. Tehdy bylo ještě třetí kolo. K tomu už dnes chybí odvaha. Generál Prchlík byl později degradován a voják Prchlík byl ještě později odsouzen a uvězněn. - Opět se tedy stejně nakládá s chabými zárodky tradice odporu jako v padesátých letech.

Reformní vedení KSČ tehdy poprvé ustoupilo tlaku „spojenců“ v personální otázce. Bylo to *osudové* rozhodnutí: byl to především důkaz, že žádný odpor proti tehdy již připravené invazi nepřichází v úvahu; že vedení KSČ se ani později nebude zdráhat obětovat jednotlivce ze svých řad v pošetilé naději, že tím cosi ubrání. Prvý ústup je vždycky osudový. A právě komunisté o tom zpravidla vědí jen málo, vlastně nic. Tvrdošíjně odmítají údajně abstraktní heslo o svobodě, a tak nic nevědí o *nedělitelnosti* svobody, nevědí že i oni sami doplatí na vlastní koncept svobody, „svobody - pro koho?“ Nevědí zřejmě, že první oběť není nikdy poslední - i když ve stranických čistkách se tato elementární pravda už tolikrát prokázala. Dubček rozhodl i o svém vlastním osudu, když souhlasil s odvoláním Prchlíka. Ale v tom je právě ten háček: *nejen* o osudu vlastním...

Aby opravdu nebylo pochyb, řekl ještě Černík na poradě předsednictva strany se šéfredaktory sdělovacích prostředků dne 17. srpna 1968 (byla to vůbec *první* porada toho druhu!) že „nepůjdeme cestou Jugoslávie“. (Také Gottwald opakoval na podzim 1949 několikrát, že Československo nebude druhou Jugoslávií. Tehdy se blížily velké politické procesy...) Bylo možné říci jasněji, že se nebudeme bránit? Že invaze proběhne bez komplikací?

Z tohoto hlediska je bohužel už nepodstatné, že k jediným „nadějným“ počínům naší zahraniční politiky došlo až v úplně posledních dvou týdnech před invazí. Pozvání Tita a Ceausesca se totiž neustále odkládalo, pochopitelně pro závažnější jednání s budoucím okupantem. Tak jako tak, reformní vedení KSČ nebylo ani v nejmenším ochotno a schopno následovat příkladu Jugoslávie a Rumunska, a proto se ani nemohlo ucházet o jejich účinnou podporu. Také se neucházelo: spokojilo se s platonickými projevy sympatie. Prostě neprovokovalo.

Hodné, vlastně ukázněné děti byli tihle reformisté v čele strany a státu. Hodné děti, které však - běda - náhle pochybily. Ale které jsou vždycky už předem pokorně připraveny na zasloužený výprask: hrály si totiž bez dozoru s úplně cizími dětmi, ošklivými a špinavými darebáky z druhého konce... se sociálními demokraty, s angažovanými nestraníky, s těmi, které kdysi jako politické nepřátele likvidovaly ...

Státnické projevy Tita a Ceausesca bezprostředně po invazi byly přesně tím, na co se reformisté ve vedení KSČ nikdy nemohli zmoci („... rumunský lid nikomu nepovolí narušit území naší vlasti...“). Ostatně projevy byly provázeny i řadou velmi konkrétních a srozumitelných opatření v zájmu obrany obou zemí. („... rozhodli jsme se formovat ode dneška vlastenecké oddíly dělníků, rolníků, inteligence...“). A tak je pravděpodobné, že přinejmenším Rumuni svou rozhodností v kritických dnech po 21. srpnu odvrátili hrozící jim invazi. Důvodů pro ni by se našlo dost, vždyť navíc svou pasivní rezistencí v rámci Varšavské smlouvy zcela „odřízli“ a izolovali věrné Bulharsko.

Opravdu jsme nešli „cestou Jugoslávie“. *Už od začátku druhé světové války* jsme nešli její cestou, protože už od začátku války jsme *čekali na osvoboditele*. Možná, že Černík osvědčil jen

realismus: za tři dny se opravdu už nedá dohonit, co se zameškávalo třicet let.

Ale ani nové vedení KSČ neprojevilo nikdy vůli jít „jugoslávskou cestou“; to by znamenalo jiné „pražské jaro“: méně popularity pro vůdce, méně dojemný prvomájový průvod, docela jistě méně dětinsky okázalých ideologických provokací (na způsob zbytečných Císařových úvah o neaktuálnosti Lenina) a více vskutku politické, státnické odpovědnosti a rozhodnosti vůdců. Více odpovědnosti vůdců Komunistické strany Československa vůči Čechům a Slovákům.

Když došla na schůzi předsednictva strany před půlnocí 21. srpna 1968 zpráva o zahájení invaze, na naše vojáky si politikové hned nevzpomněli, a myslím si, že to je smutně příznačné: v domě je zloděj, ale místo toho, abychom šli k boudě a pustili (nebo zavřeli) psa, dohadujeme se, kdo to zavinil. Ani se nebojíme, že by se pes od boudy mohl utrhnout. Dvěstětisícová armáda je ovšem málo proti 29 divizím, 7.500 tankům a 100 letadlům, což obnáší půl miliónu mužů ve zbrani. - Rozkaz neklást ozbrojený odpor vojskům Varšavského paktu byl vydán až kolem jedné hodiny po půlnoci.

Bylo skutečně pozdě. V jednu hodinu v noci 21. srpna i o hodinu a půl dříve, kdy zpráva o invazi došla. Globální ozbrojený odpor byl, nesmyslný a patrně i z vojenského hlediska nemožný. Odpor alespoň symbolický však vůbec nebyl nemožný; 14.3.1939 se postupu Němců bránila sice jen posádka ve Frýdku-Místku, ale význam takového gesta není menší proto, že byl rozumně vzato absurdní. Z tohoto hlediska je spíše *větší*. Neozbrojený odpor byl také možný. Alespoň přistávání na letištích mohli jsme okupantům maximálně ztížit.

Ozbrojený odpor byl by neodpovědným gestem, kdyby se na něj pomyslelo, až když vojska „vstupovala“. To ovšem nic nemění na té psychologicky podstatné skutečnosti, důležité pro budoucnost, že armáda, až na hrstku spíše vyšších než nižších důstojníků, bojovat chtěla. Právě rozkaz nestřílet vydaný těm, kteří jsou připraveni položit životy, je onou traumatizující skutečností, která vyřazuje často právě ty nejlepší, nejopravdovější a nejcitlivější z celé generace nadlouho, možná, že navždy z občanského a politického života jako lidi rozumově pevné a vyrovnané. To se stalo těm, kteří koncem září 1938 museli odejít z hraničních pevností, i když bylo tehdy alespoň mezi „profesionály“ nemálo těch, kteří se nenechali zlomit: úctyhodná odbojová organizace „Obrana národa“ se rekrutovala především z důstojníků bývalé čs. armády. Byla však postupně ničena a za heydrichiády byla pak zcela zlikvidována. - V roce 1968 byla rezignace na obranu země z tohoto hlediska snad jen o to snesitelnější, že o nebezpečí invaze se přece jen mluvilo méně a o obraně vůči němu se pak už vůbec nemluvilo: všechno se seběhlo příliš rychle, než aby šok ze srpna 1968 byl opravdu srovnatelný se šokem ze září 1938. Není také bez významu, že to byl právě už druhý šok...

Na rozdíl od jasného rozkazu, který dostali vojáci, byli občané instruováni státníky a odpovědnými politiky jen velmi obecně. Také se vyzývali k tomu, aby zachovali klid a aby šli ráno pěkně do práce, ale klid občana je méně určitý než klid vojáka. A ukázalo se, že občané, zbaveni svých vůdců, si velmi dobře vědí rady. Nebo právě až *tehdy* že si vědí rady. Během šesti dní - do návratu vyjednavců z Moskvy - předvedli neorganizovaní a nikým nevedení Češi a Slováci skutečné divy nepatetického, ale rozhodného, chytrého a vtipného a na okupanty nepochybně účinného nátlaku ve formě velmi aktivní „pasivní resistance“. Z hlediska možností neozbrojených občanů bylo možné jejich chování označit za odpor svého druhu, za *boj proti okupantům (nenásilný odpor proti okupaci, která byla ovšem posléze také násilná)*. Vždyť možnosti občanů

jsou opravdu jen velmi omezené. V těchto mezích vykonali téměř maximum. V každém případě právě nepolitici osvědčili daleko nejvíce odvahy a rozhodnosti nepřijmout fakt okupace. Pracovníci masových sdělovacích prostředků zvládli pak situaci do té míry, že lze bez nadsázky říci, že ji ovládli. Vždyť ráno 21. srpna se podle plánu, okupantů měli probudit lidé, aby vyslechli z rádia, že ti a ti soudruzi se obrátili se žádostí o poskytnutí bratrské pomoci na ty a ony mocné síly, které žádosti vyhověly (viz komuniké vlád pěti invazních zemí). Místo toho se dověděli, že země byla po nočním přepadu okupována a že předsednictvo strany prohlašuje, že o pomoc nikdo nežádal, že byla poskytnuta v rozporu se základními zásadami vztahů mezi socialistickými zeměmi a že představuje popření norem mezinárodního práva... Biřák později prohlásil, že „to“ muselo být předem připraveno, že „to nebyl výmysl někoho z 21. srpna v noci, to je vědecké“. Anténa vznikla z tramvajové a trolejbusové sítě Prahy, tramvaje a trolejbusy kdosi odstavil a „vysílalo všechno“, žasl Biřák: Sověti nemohli nic najít, „protože se zdálo, že každý dům v Praze vysílá“. Biřák si zřejmě myslí, že jen on a jeho druhové z „páté kolony“ měli právo cosi připravovat předem. Ale obáváme se, že se rozčiloval zbytečně až 21. srpna v noci. Nikdo nic nepřipravoval, alespoň o tom nejsou žádné důkazy. Každý z nich by měl pro naši historii cenu zlata...

V historickém odstupu se porážka na bojištích, i opakovaná, projeví jako méně nákladná a ve svých důsledcích méně zhoubná než kapitulace bez boje, zejména opakovaná. K tomuto strohému zjištění odborníka - politologa Vitala - není co dodat. Naši státníci, kteří se rozhodli pro kapitulaci, se vždycky odvolávali na silné pocity odpovědnosti, které ovládly jejich mysl ve chvíli, kdy měli rozhodnout, zda má být prolita krev či nikoli, zda mají či nemají národy a v neposlední řadě také sebe vystavit zkoušce nejtěžší. Nemohu se zbavit dojmu, že v pozadí pomalu už tradičních rozhodnutí našich státníků je stále přítomna nevíra v síly obou národů, totiž nevíra v naši budoucnost. Neboť ony silné pocity odpovědnosti, které státníky ovládají, se týkají jen té bezprostřední budoucnosti, nikoli té, která zakládá „historický odstup“ a která z takového odstupu zhodnocuje porážky jako „méně zhoubné“ než kapitulace bez boje.

V srpnu 1968 nešlo však ani o kapitulaci. Zatímco v září 1938 naše armáda, připravená k boji, dostala v poslední chvíli před ní rozkaz k ústupu, v srpnu 1968 nebylo odkud ustoupit, neboť nebyly učiněny žádné přípravy k boji. Kapitulace je vždycky rozhodnutí, je to jednání s cílem odvrátit důsažnější jednání - boj. V srpnu 1968 nikdo nejednal, ani před invazí, ani ve chvíli invaze, ani po ní. Politicky nelze to vyjádřit jinak než jako - okázale osvědčená neodpovědnost.

Masaryk tvrdil, že státy se udržují těmi idejemi, které jim daly vzniknout. Pro mladé státy s mělkým zakotvením v minulosti to zřejmě skutečně platí. Vznik 1. československé republiky závisel do značné míry právě na rozhodnutí západních mocností (zejména Francie) a na jejich postoji pak do značné míry záviselo trvání republiky i její konec v roce 1938. Kdyby podíl Masarykovy „zahraniční akce“ a takto podíl vnějších sil vůbec na vzniku státu byl menší, než podíl domácího odboje, pak by se to muselo projevit i v menší závislosti na vnějších silách o dvacet let později. Pak by Mnichov pro nás nemusel být konec všeho. *Způsob vzniku či obnovy našeho státu* tak zřejmě determinuje naše stereotypy *ve chvílích ohrožení*: zatím jsme se vždycky upínali k nadějím na příznivý mezinárodní vývoj a nesáhli jsme k mobilizaci všech vnitřních sil. Už před první světovou válkou zpívaly masy Sokolů, tato naše potenciální armáda, na furiantsky

bojovný nápěv: „Hrom a peklo, Rus je s námi, kdo proti nám, toho Francouz smete“. Dnes už z té písně platí jen prvá dvě slova, nezpívají se však furiantsky.

V zemích, kde proporce zahraniční a domácí akce při zásluhách na vzniku či obnově státu byla opačná, bývá také jiná nebo dokonce opačná reakce na situaci ohrožení: po srpnu 1968 Albánie, která se z italské a německé okupace za druhé světové války osvobodila rozhodující měrou sama, vystupuje ze svazku Varšavské smlouvy. Jugoslávie, která se osvobodila také z větší části sama, už dávno byla mimo dosah bezprostředně ji ohrožujících sovětských zásahů a tuto okolnost dala po srpnu 1968 ještě zřetelněji najevo. Situace Rumunska byla jiná jen potud, že ve druhé světové válce zprvu bojovalo na straně nacistů. Pak však obrátilo a bojovalo spolu se Sověty (důstojnický převrat, který svrhl pronacistický režim, byl záležitostí ryze domácí). Ceausescu se také proto v srpnu 1968 mohl opřít o vlastní síly.

A tak když se v srpnu v pražských ulicích objevovaly nápisy a plakáty, srovnávající Jaltu s Mnichovem, bylo to přirovnání velmi kulhající. Jalta nevedla k srpnu 1968, jak nápisy naznačovaly. Jalta zajistila pro SSSR, jako pro nejmohutnější a navíc vítězně postupující sílu protihitlerovské koalice, výhodné podmínky ve střední, východní a jihovýchodní Evropě, které měly garantovat SSSR přinejmenším bezpečné hranice. Zda a jak těchto podmínek bude moci SSSR využít i k dalším cílům, to už záleželo také na jednotlivých státních subjektech v těchto částech Evropy. O srpnu 1968 se rozhodovalo už naší reakcí na mnichovský diktát, stupněm našeho odboje, podílem naší účasti ve válečných střetnutích na frontách. Jestliže jsme Mnichov akceptovali, odboj vedli neporovnatelně méně odhodlaně než Jugoslávci, i než Holanďané, jestliže na frontách bojovali českoslovenští vojáci, kteří utíkali za hranice jako soukromníci a podle toho také byli nepočtení a jestliže se pak po válce odboj nekomunistů oficiálně bagatelizoval, Slovenské národní povstání oficiálně falšovalo a jeho rozsah popíral, vojáci z východní a západní fronty perzekvovali, zavírali a popravovali, jestliže jsme tolikrát litovali, že vůbec došlo k atentátu na Heydricha, pak teprve *my sami* jsme „Jaltě“ dali pravý a konkrétní význam a učinili z ní víceméně platný titul k srpnové invazi.

Naši neobyčejně choulostivou geopolitickou situaci si ještě sami zhoršujeme tím, že státní existenci tak jednoznačně svazujeme s vnějšími faktory. Pak nám nezbývá než pokorně očekávat, že za naši věrnost budou s námi mocní světa dobře zacházet. Beneš byl věrný Francii a všechno, co podnikal, podnikal v jejím stínu: armádu prakticky podřídil francouzským důstojníkům. Také protektorátní vláda se sliby věrnosti Velkoněmecké říši snažila zachránit: co se dalo, posléze alespoň zvýšené přiděly potravin pro naše dělníky, vyrábějící zbraně proti spojencům. Sliby věrnosti pokoušelo se Dubčekovské vedení zajistit prostor pro „socialismus s lidskou tvář“. *Oddanosti k poddanosti* - to je naše tradiční volba.

Mnichov a Jalta byly osudovými skutečnostmi především potud, že *nás* vystavily osudovým zkouškám. I kdybychom se sebevíce snažili, nedokázali bychom říci s přesvědčivým akcentem, že jsme v nich obstáli. Po srpnu ztratila zahraniční politika jakýkoliv *raison d'être*. Stále klesající důvěru veřejnosti ve vedení povzbuzoval Dubček a jeho ekipa tvrzením, že vojska postupně odejdou; že o tom byla učiněna dohoda v Moskvě a že záleží jen na tempu a upřímnosti (!) tzv. konsolidace poměrů... Protože vím, jak to dopadlo, musím se na tomto místě sám přesvědčovat o upřímnosti Dubčekovy naivity, abych nepodlehł vnucujícímu se podezření: kdyby totiž od počátku Dubček řekl, že vojska zůstanou, postupovala by patrně ona konsolidace, či jinak „normalizace“

mnohem obtížněji, protože by nebylo ve jménu čeho ustupovat. Byl to tedy jen taktický manévr Dubčekův, který vědomě lhal, a přitom věděl, že nikdy neexistoval a tudíž ani neexistuje žádný „dočasný“ pobyt sovětských vojsk, je-li právě takto označen? Tento člověk nebyl schopen takové proradnosti. Zároveň však nebyl schopen jasnějšího pohledu na skutečnost. Říkáme Dubček, a myslíme všechny, kteří s tímto argumentem dělali politiku po srpnu: s neodůvodněnou vírou, že Rusové skutečně odejdou.

Neodešli, a naopak o umístění vojsk v ČSR zhotovili smlouvu, kterou parlament 18. října 1968 ratifikoval. Jen to bylo z ní zcela jasné, že smlouva nemůže být vypovězena jednostranně, tj. například Československem. Bylo to prostě uznání okupace na věčné časy.

Tím nejvyšší orgán státní moci popřel všechna svá usnesení z posledních srpnových dnů. (Byl to ostatně pořád parlament z doby Novotného: jak se ještě jednou vymstilo, že místo činů se až do 21.srpna mluvilo a mluvilo! Bylo sice hezké předpokládat, že čím pozdější volby, tím progresivnější bude parlament, ale to platilo jen za málo odpovědného předpokladu, že žádný vnější faktor neovlivní vývoj opačným směrem. Volby pak byly později, až po dvou letech...) Ne všichni poslanci říjnovou smlouvu odsouhlasili: pro ty, kteří budou jednou hledat stopy zmužilosti v těchto týdnech, budiž zaznamenáno, že poslanci Gertruda Sekaninová-Čákrťová, František Kriegel, František Vodsoň a Václav Prchlík se zachovali jako lidé na svých místech: hlasovali proti. Všichni ostatní (ještě kromě 10 abstenujících a asi padesáti nepřítomných) zapřeli svůj mandát, protože československým právním aktem popřeli suverenitu státu.

Legalizovali okupaci. Mnichovskou smlouvu jsme nikdy neakceptovali ústavním orgánem, a mohli jsme proto ještě po třiceti letech trvat na tom, že nikdy právně ani nevznikla. Jak budeme jednou argumentovat, pokud jde o smlouvu z října 1968? Je to jen řečnická otázka. Odsoudili jsme se opět do trpné role těch, kteří musejí nejspíše čekat na změnu mocenské konstelace přinejmenším alespoň v Evropě. A je jen chabou útěchou, že podobné smlouvy podepsalo také Polsko a Maďarsko.

Dětinskou iluzi, že nedostatek mezinárodně-politické koncepce a jejího energického prosazování budeme kompenzovat alespoň ve sféře frustrovaných pocitů národní hrdosti v mezistátních kláních sportovců, rychle rozptýlili sovětské generálové opět s Grečkem v čele, kteří přijeli udělat definitivní pořádek po „hokejových bouřích“ koncem března a začátkem dubna 1969. Těmi totiž naše „zahraniční angažmá“ definitivně skončilo.

Ti z poražených politiků „pražského jara“, kteří nerezignovali, adresovali svá protestní vystoupení domácím představitelům normalizační politiky a pokud se obraceli navenek, pak k představitelům komunistických stran „pětky“, především ovšem k Sovětům. Snažili se je konfrontovat s důsledky jejich vojenského zásahu a vštípit jim pocit spoluodpovědnosti za to, co se v Československu děje. V tomto duchu psal Smrkovský Brežněvovi - jako komunista komunistovi. Delší dobu šířil pak kolem sebe iluze, že s ním budou jednat emisáři z Moskvy nebo dokonce, že s ním už vlastně jednali. Jeden výsledek tyto iluze nesporně měly: Smrkovský a ti, kteří očekávali týdny a měsíce důležitou návštěvu, byli na dlouho pacifikováni, protože nechtěli žádným „nepředloženým“ činem znemožnit druhé straně navázat s nimi kontakty. Byly-li vskutku navázány, pak šlo spíše o sondáže, inspirované buď bezpečnostními složkami, nebo sice složkami politickými, ale s omezeným cílem získat více informací o situaci v zemi, právě těch informací,

kteří jim normalizátoři z pochopitelných důvodů neposkytovali. Nebylo však nijak znát, že by tyto očekávané či uskutečněné a utajené rozhovory měly nějaký pozitivní důsledek.

Také Mlynářova studie o roce 1968¹ byla určena neurčitě, jen předpokládané garnituře osvícenějších politiků-ideologů východního bloku, nikoli veřejnosti, která by se chtěla seznámit s tím, jak se „pražské jaro“ jeví s odstupem času odpovědnému politikovi. Mlynář totiž více méně zřetelně akceptoval „Brežněvovu doktrínu“, snažil se jí však využít tentokráte ve prospěch Československa. Za vývoj v zemi po srpnu 1968 učinil odpovědné politiky, kteří rozhodli o vojenském zákroku, a dokazoval, jak vnitřní situace v ČSSR je i z hlediska jejich nejvlastnějších zájmů nadále neúnosná a riskantní. Vyzval je nakonec k tomu, aby se přičinili o nápravu poměrů. Když spoluodpovědnost, tedy důslednou! Asi tak by se dal shrnout Mlynářův apel. Jinak i jeho analýza vývoje od ledna do srpna je účelově pojatá: vidí věci tak, aby starost „pětí“ učinil pochopitelnou, téměř omluvitelnou, přiznává z tohoto hlediska celou řadu pochybení vedení (nedocení důležitosti „vnějších faktorů“) a naznačuje, jak se měla politika v roce 1968 dělat, aby ke starostem nebylo důvodu, a aby tedy k vojenskému zákroku nemuselo dojít. Je pravděpodobné, že Mlynářův text mu mnoho sympatií veřejnosti nezískal. Mlynář i Smrkovský nicméně učinili zadosť - své politické odpovědnosti: nejdříve se pokusili ovlivnit ty, kteří v Moskvě, Varšavě, Budapešti... nesli a nesou bezprostřední odpovědnost za znásilnění Československa, ty, které jako bývalí komunisté nejlépe znali, a zároveň ty, kteří by nejspíše mohli, kdyby chtěli... Ovšem žili v určitých iluzích, že snad budou chtít. Žádný z autorů totiž neměl za sebou sílu - ani doma, ani v zahraničí - kterou by „tamní“ museli respektovat. Adresáti jejich apelů nebyli tudíž ničím (sami také nepociťovali nutnost změnit něco na režimu v SSSR) nuceni brát Mlynářovy a Smrkovského pokusy vážně. Potom se dopisy, provolání a výzvy bývalých reformních politiků obracejí stále častěji k představitelům některých západoevropských KS, těch, které dnes představují fenomén eurokomunismu. Mnoho nadějí už investovali do postoje těchto stran k československé problematice; vždy to byly naděje, které jen s jistým omezeným porozuměním sledovala i širší, zejména nekomunistická veřejnost. Nedůvěra ke komunismu jakékoli provenience je v poslední době v Československu opravdu hluboká; zabraňuje dokonce ocenit byť i jen taktické možnosti využití euro komunismu ve prospěch československé věci. Této apriorní nedůvěře, která často není s to rozpoznat politickou motivaci od ideologické, dlouho už napomáhají sami reformní ex komunisté někdy až pověrečným strachem vejít v politický kontakt s evropskými socialisty. Představitelé socialistických stran evropských států byli nanejvýše osloveni zároveň se západoevropskými komunisty. Zejména Dubčekova přímo panická hrůza, že by jeho hlas byl „zneužit“ socialisty, tj. nekomunisty či antikomunisty, jej prakticky vyřadila z řad aktivní opozice. Jinak jsou ovšem hlasy socialistů, kteří se berou za československou věc, obecně přijímány se značným uspokojením a dokonce možná *větším* než podobné hlasy komunistů. Socialisté jsou v řadě nejdůležitějších zemí součástí moci a to hraje svou roli. Někteří reformní komunisté jsou také dnes přece jen patrně více „vpravo“ než eurokomunisté. Bojí se to ale otevřeně přiznat. Někdy i sami před sebou, jindy před domácí *mocí* či před pomyslnou „stranou“, jakkoli ji už nerepresentují. Své obavy si ovšem snadno zdůvodňují *tím*, že vnitropoliticky má význam právě vazba na komunisty v Evropě. Ale to je zase ještě jedna z iluzí reformistů. Nedovedou se pořád smířit s *tím*, že ve východním bloku a v SSSR už dávno nejde o socialismus či dokonce o jeho rozšíření

¹ Zdeněk Mlynář, *Československý pokus o reformu 1968* Index, Kolín nad Rýnem, 1975

inspirujícím příkladem. Moskva je daleko spíše ochotna dohodnout se s vládnoucími socialisty, protože respektuje establishmenty, protože respektuje moc: sama ji má - a dokonce právě jen ji. S výjimkou Švédů a Rakušanů se jí to zatím vesměs *daří*. Protesty eurokomunistů ve prospěch reformních myšlenek či reformních komunistů a vůbec opozice jsou proto nejspíše méně důsažné než protesty vládnoucích socialistů - to je totiž ta reálná politika! Všechno ostatní je pořád více nezávazná *ideologie* než mocensky platná *politika*; bohužel reformní komunisté se pořád ještě vzpírají to uznat.

Obrátit se k evropským socialistům s výzvou ke spolupráci na platformě demokratického socialismu by znamenalo nepochybně víc než pouhou šanci na ten či onen zásah či přímluvu u mocných v Moskvě. Znamenalo by to dát konečně zřetelně najevo, že historií konfliktů zatížený *komplex ze sociální demokracie* mají již reformní komunisté za sebou. Že i oni jsou už připraveni *alespoň* k takové míře diskuse a spolupráce se socialisty jako zatím eurokomunisté. Takový obrat by znamenal i nemalé ulehčení doma, neboť opatrný postoj vůči evropským socialistům (přitom dnes už zřetelně postoj dlužníků!) je tu interpretován - patrně nikoli nesprávně - jako dosud *nepřekonaný strach* ze sociální demokracie. A vztah k sociální demokracii je indikátorem praktické demokratičnosti komunistů - zejména v Československu: ideologických demokratizačních výlevů bylo již více než dost.

Dodávám, že Mlynář si tohle všechno v emigraci jistě už plně uvědomil².

Politické úvahy opozice jsou vskutku pořád ještě zatíženy ideologickými tabu: tak třeba téma neutrality, jako - dejme tomu jednoho z možných cílových optimálních stavů, nikdo ani hypoteticky zatím nenastolil. - Ohlížení se po Číně pořád ještě provází poněkud špatné svědomí. - Skutečnost nového nástupu tzv. neokonzervatismu v západní Evropě domácí opozice nejspíše ani nezachytila, natož přesněji analyzovala: téměř všechny naděje nyní investuje do eurokomunismu... Reformní komunisté se tu však ocitají v dilematické situaci: přejí si, aby eurokomunisté šli „ještě dále“, obávají se však otevřené roztržky, která by je zbavila alespoň platonických ochránců. Kudy z toho ven?

„Česká otázka“ existuje vlastně od té doby, co Češi začali usilovat o svébytnost; zprvu o národní svébytnost v tom nejužším smyslu jazykovém, posléze v širším kulturním a naposledy ve státním smyslu. Úsilí o získání svébytnosti ve smyslu státním bylo korunováno zatím jen dočasnými úspěchy: podvkráte se ukázalo, že bylo koncipováno s lehkomyšlnou důvěřivostí ve štěstěnu, neboť jak jinak nazvat spoléhání se na dobrou vůli zahraničních protektorů spíše než na vlastní rozhodnost k tvorbě vnitřně pevného státu a na vůli k jeho obraně?

Palackého, Havlíčkova a Masarykova „linie“ - tradice kladení české otázky jako otázky tak či onak univerzálně lidské či světové může být pochopitelně snadno zpochybňována právě konfrontací s nedostatkem sebevědomí a bezradností, s jakou si počínáme na mezinárodní scéně. Světovostí je však touto tradicí myšleno něco jiného než přesvědčení o vlastním významu.

„Světovost“ české otázky v náročném a aktivistickém smyslu je, jak už o tom byla řeč dříve, výzvou k fundamentálnějšímu odůvodnění všech českých snah než právě jejich *českostí*. Je

² Viz Zdeněk Mlynář, *Mráz přichází z Kremlo*, Index, Kolín nad Rýnem, 1979

polemikou s imanencí vyprázdněného, ale o to zaslepenějšího nacionalismu.

„Světovost“ české otázky ve smyslu spíše pasivním je pak jiným výrazem pro přesvědčení o zvláštní „vnímavosti“ středoevropského prostoru pro obecnější problémy všelidské. Tento prostor je totiž v mnoha ohledech prostorem hraničním: národnostně, kulturně, rasově, nábožensky, politicky a vůbec civilizačně. Proto někteří lidé soudí, že vývoj v tomto prostoru je z uvedených důvodů v nějakém ohledu vždy obecně symptomatický a potud fatální.

Rakouskou monarchii vůdčí duchové české politiky vždycky chápali či spíše postulovali jako „člověčenstvo v malém“, jako malý předobraz kulturní evropské společnosti ve středu Evropy. Nakonec se stalo, že monarchie, právě díky svému zpátečnictví, předjímalá jevy všeobecného rozpadu, což je mimo jiné klíč k tajemství univerzálnosti poselství Franze Kafky.

„Socialismus s lidskou tvář“ mnozí domácí nadšenci přivítali jako obecně významný pokus o řešení problémů, které nejsou zdaleka jen československými problémy. Velká a vzrušující slova byla vyřčena na téma "světovosti" pokusu o spojení socialismu s demokracií. Nakonec zůstalo u toho, že srpen 1968 označil významný náš filosof za katastrofu, která „odhalila základy evropské krize“.

Nejsnazší je i tyto a podobné výroky jednou provždy prakticisticky bagatelizovat jako domyšlivé a mesianistické. Uprostřed vzrušených dějů právě takové a ne jiné zacházení plně zasluhují, protože opájejí lehkověrné a uspávají bdělost i těch střízlivějších.

České koncepty a česká artikulace určitých obecných kulturních problémů však skutečně mohou být od času inspirující i za humny. Nezátížení odpovědností za stát (nebo: zátížení touto odpovědností

jen nedostatečně) máme více příležitostí k nezávaznému přemýšlení, ale i platonickému snění. Právě takových příležitostí, které konkrétní odpovědnost a starost spíše vylučují. Z tohoto hlediska jsme i v roce 1968 osvědčili, že jsme spíše ještě jakýmsi jinošským živlem Evropy: vždyť přemýšlíme a sníme rovnou o základních problémech uspořádání věcí lidských! *Konkrétnější* věci však promýšlíme jen *neradi* a lajdácky, protože, zdá se nám, nejsme nuceni - dosud si stále počínáme, jako bychom byli bez starostí; nepřipouštíme si je.

Nebo si je necháme rychle vzít ve chvíli, kdy bychom mohli být těmito starostmi přinuceni převzít odpovědnost za to, co prožíváme pouze akademicky a tudíž nezávazně. Kdy bychom mohli být vzati za slovo. To je rub inspirativnosti českých konceptů: nejsou dost přesvědčivé, protože my sami nedovedeme je realizovat, ba ani se za ně rozhodněji brát.

Nedostatečnost naší odpovědnosti za stát je sumárním výrazem této mladistvé roztěkanosti, která ovšem může již nabývat i odpudivějších forem jakési protahované puberty. Odpovědnost za stát znamená totiž veliké a trpělivé úsilí *zprostředkovací*: myšlenky a ideje je třeba učinit postupně funkčními a fungujícími jak ve směru dostředivém, tj. v politice vnitřní, tak odstředivém, tj. v politice zahraniční.

Ve vnitřní politice to znamená vyrovnat se demokraticky s existencí národností a také ideologické *diverzity* a vytvořit účinné zábrany, aby se domácí politická scéna nestala spíše kolbištěm konfrontace velkých problémů doby než arénou hledání schůdných kompromisů. Ale nejen negativní zábrany: vytvářet je třeba i *nosnou státní ideu* v kontextu světa zároveň unifikujícího se (či konvergujícího) vojensky, hospodářsky a částečně i životním stylem a zároveň divergujícího (národnostně, ideologicky).

V zahraniční politice znamená imperativ zprostředkování nutnost naučit se vidět okolní svět více jako *rozrůzněnost* než jako pouhou „cizost“. My však tak často máme co činit *rovnou* se *světem*, a méně s Maďary, Němci, Rusy či třeba Švédy! Naše zahraniční politika bývá tuze globální, a to je totéž, jako by se řeklo, že to není žádná zahraniční politika. Nedovedeme získat spojence, ale v posledních desetiletích nedovedeme projevit ani *solidaritu*, jinou než úředně zorganizovanou! Proto těch několik spontánních akcí solidarity v roce 1968 vůči polským studentům, intelektuálům a židům, vůči bojující Biafře a vůči Izraeli znamenalo sice málo, ale byly to po dlouhých letech doslova události, neboť něčemu takovému jsme naprosto odvykli.

Česká politika zpravidla nedovede vynalézavěji internacionalizovat naše problémy, třeba problém naší státní bezpečnosti jinak než *přetížením* původního spojeneckého svazku. Nedovede totiž počítat se složitou hrou *státních zájmů* jako s hrou smrtelně vážnou. Nedovedeme se *sžít s vlastní státní subjektivitou* jako s tou subjektivitou, se kterou volky nevolky vstupujeme do světa či mezi ostatní státy. Cítíme se ve své kůži spíše jako vyslanci kulturních idejí, sociálních či ideologických doktrín. A tak je snad možné říci, že jsme se dosud plně nevyrovnali s tím, že už nejsme jen národ, nýbrž také - alespoň občas - něco jako stát. Zvyky z národovecké etapy dospívání nám zůstaly a byly v celku slušně, kulturně sublimovány, ale návyky z odpovědné státní existence jsou posud jen chatrné a zároveň už odstrašující... To bude patrně klíč k porozumění nezdarům české politiky.

Starat se o stát znamená nejspíše také nutnost i v nejtajnějším soukromí slevit z imperativu všeobecné platnosti myšlenkových projektů a ze sebejistoty prorockého prožívání fatality středoevropské situace. Možná, že by z toho, co by zbylo po takových redukčních dietách konkrétnějších a přízemnějších starostí, kdyby přitom stát byl pevnější a bezpečnější, pořád ještě bylo možné postavit slušnou stavbu. To by pak byla mužná odpověď na „českou otázku“. Bez těchto praktičtějších, a tudíž političtějších starostí budou však naše sebeuniverzálnější myšlenky jen nezávazným a nepřesvědčivým ideologizováním a proto nakonec nezajímavým předmětem studia hrstky odborníků-historiků, asi tak, jako jen úzkou skupinu psychologů zajímají stárnoucí nedospělci, ty věčné děti. Ty nesamostatné, věčně se pozornosti dožadující obtížné a egocentrické děti.

4. KOMUNISTÉ A „TI DRUZÍ“

„Nezajímá mne, bude-li tento svět germánský, slovenský nebo románský, bude-li světem kavkazským nebo mongolským, nýbrž mým cílem je, aby se stal světem komunistickým“

Karel Kreibich

„My, komunisté, jsme lidé zvláštního ražení“

J. V. Stalin

Dost možná, že Komunistická strana Československa měla ještě šanci. Bylo by předpojaté vyloučit možnost, že kdyby prošla neokázalou, ale o to důslednější vnitřní diferenciací, potichu a přitom průkazně se distancovala od starých praktik i starých praktikantů, kdyby svolila podrobit se prostřednictvím svých intelektuálů důkladné sebereflexi a kdyby se jí poštěstilo vstřebat alespoň jednu vlnu idealistů mladší generace, že by i v těch nejsvobodnějších volbách mohla slušně obstát.

Ale v roce 1968 se této straně přihodilo vůbec to nejhorší: najednou všechno začalo hrát jakoby pro ni. Místo zasloužené, ale snad alespoň očistné porážky dostavilo se po etapách něco, co lidé k tomu náchylní mohli zažívat jako *zadostiučinění*, ba jako triumf. A tak jejich pošramocené sebevědomí se přes noc nafouklo, sebereflexe mohla být zastoupena povrchní rétorikou, hlasy svědomí byly zaplašeny a dokonce nové iluze přibýly...

Stalo se totiž, že podle úředního kalendáře „obrodný proces“ započala 5. ledna 1968 – KSČ! Bylo sice nemožné, aby jakýkoli proces, ať již obrodný či s „protistátním spikleneckým centrem“ mohl po únoru 1948 započít bez souhlasu strany, ale tuto trivialitu mnozí komunisté ochotně přehlédli. Protože přehlédnout ji přinášelo jim nyní kýžený pocit odlehčení a *zadostiučinění*.

Pak se nečekaně rychle provalila ztrouchnivělá stavidla moci a KSČ se stala terčem málo ohleduplné kritiky. Na krátký čas přestal působit limitující faktor strachu, a tak se přidali i „ti druzí“, bezpartijní čili nestraníci – nekomunističtí „podobčané“. Zdálo se jednu dobu, že se KSČ nemůže již z takového veřejného praní svého prádla vzpamatovat. Pokles důvěry, přesněji řečeno růst manifestované nedůvěry, blížil se zřejmě jakémusi kritickému bodu. Za ním by strana, nedošlo-li by k nějaké násilné změně situace, přestala působit jako reálná společenská *síla*, i když jako organizace by mohla ještě vegetovat dlouho. Avšak tlak a hrozby „spojenců“ na jaře a v létě znamenaly čím dál tím určitější nebezpečí nejen pro KSČ, ale i pro to málo, co dosud zbývalo ze suverenity Československého státu. A deptaná strana začala náhle profitovat z neblahé okolnosti, že ona a stát byly vlastně jedno a totéž. Rozladěné a rozčilené veřejnosti nezbylo, než počínat si realisticky a stranu podpořit, neboť nikoho jiného, kdo by se tlaku „spojenců“ mohl opřít, ani nebylo – což měla na svědomí zase strana. A tak těsně před tím, než by se KSČ začala fakticky rozpouštět ve vzdemnutých a čile proudících vodách občanské aktivity a než by se nutně vyjevilo na jak nesmiřitelných protikladech spočívá pokus o detotalizaci systému stranou, která se nehodlá vzdát „vedoucí role“, získala tato strana takovou dobrovolnou podporu, jakou ještě nikdy v dějinách žádná komunistická strana nezískala. V její podpoře sjednotili se ti, kteří by se jinak

nejspíše teprve začali důkladněji, tj. viditelněji rozcházet: stoupenci tradičního ideálu demokratického, ideálu socialistického a „ideálu“ konzumní společnosti. – Opět se přehlédlo, že to není zásluhou strany, ale že je to spíše její – vinou. Bylo příjemné tuto záměnu přehlédnout.

A pak ještě přišel srpen, jehož důsledky padly nejdříve a nejzřetelněji na KSČ, neboť to ona nedostala svým skutečným internacionalistickým povinností. Čistky ji proto zbavily nekonformnější části jejího členstva a dosti nepřesně byla kritizována i za to, co věru nemělo její vedení v úmyslu dělat. Co mimo toto vedení či proti němu chtěli dělat jiní, lhostejno, že mezi nimi bylo i mnoho těch, kteří měli v kapse legitimaci strany. Strana, na níž se pak po dva roky prováděla drastická vivisekce, rozpoltila se na stranu realistických normalizátorů a cyniků a na „stranu vyloučených“, slušnějších, tou první skupinou pronásledovaných. A tak se stalo do třetice, co se stát nemělo: v náhlém dramatickém osvětlení nahlédli lidé k tomu disponování, že ta „jejich KSČ“ byla 21. srpna vlastně *exkulповána* z toho, co ta „moskevská KSČ“ napáchala v minulosti, a tím spíše z toho, co dělá dnes. Mnozí odstavení příslušníci „strany vyloučených“ cítili se náhle odstavováni a pronásledováni za všechno to, co kdy KSČ pošpinila, zmrzčila, zničila a zradila, totiž za všechny ty ideály, které slibovala naplnit a nenaplnila. Cítili se být najednou přímo zosobněním těchto zapřených ideálů, byť to byli často oni sami, kteří je dříve zapírali! Ale teď měli konečně prokazatelně svázané ruce a mohli myslet i mluvit volněji. Okupace byla pro ty, kteří nikdy neměli dost odvahy vyvodit ze své stalinistické či dogmatické minulosti všechny důsledky, vlastně – *spásou*. Spásou, která přišla doslova v hodině dvanácté: oddělila je – v jejich očích – od všech minulých selhání a vin. – Přitom přehlédli, že to, co se stalo v srpnu, *není* nikterak v rozporu se sedmapadesátiletou historií KSČ, že to je sice poněkud dramaticky, ale o to instruktivnější podanou esencí této historie...

Vysočanský sjezd byl zcela netradičním pokusem o jakési znovuzrození strany, která tentokrát – z popudu pražského městského výboru – jednala při svolání sjezdu bez prodlení, samostatně a iniciativně: do té doby získávala KSČ v „obrodném procesu, důvěru vesměs tím, že nejednala, nepřekážela. Nyní se rozhodla jednat a podmíněnou, alespoň okolnostmi vynucenou podporu a důvěru si opravdu zasloužit. Ale už průběh sjezdu naznačil, že rozčilení a zklamání neznamenají ještě totéž, co rozhodnost: více slov než činů, které tentokráte byly by tolik na místě.

Ostatně v Moskvě Dubček a ostatní vzápětí přislíbili sjezd „oduznat“ a Husák to pak jen šikovně navlékl na požadavek rovnoprávnosti českých a slovenských komunistů...

KSČ tehdy patrně ztratila poslední šanci: z porážky si totiž mnozí reformní komunisté, jediná perspektivnější část strany (i když momentálně mimo), vzali pro sebe jen to, co se jim hodilo, a jako morální vítězové hrdě odešli stranou...

Krutá „lest dějin“, chtělo by se říci s Hegelem, kdyby všechno nebylo o tolik prostší: existence KSČ byla vždycky existencí *odvozenou*. A tak pochopitelně dopadaly na ni stíny strany bolševiků v Sovětském svazu. Rozčarování a zklamání tvrdili s nadějí v hlase, že tyto stíny vždycky zakrývaly cosi slibného. Že nebýt tlaků z Moskvy, byla by KSČ docela jinou stranou... Ale vždyť právě tyto tlaky ji v květnu 1921 a pak v roce 1929 doslova porodily resp. obrodily – takovou, jaká pak už vlastně vždycky byla. Ukázněné akceptování moskevské linie bylo pro KSČ

běžnou praxí, umírněné modifikování vnějších tlaků spíše výjimečnými epizodami. K jejich troufalému a neodpovědnému podcenění došlo poprvé a naposled právě až v roce 1968! Akceptování příkazů a vyrovnávání se s nimi – to je autentická historie zrození KSČ i jejich opětných vzestupů a opětných pádů.

Fakt odvozenosti existence KSČ jako instituce však není v rozporu s konstatováním, že nebylo u nás spontánních sympatií k socialismu. Vypjatý smysl pro sociální otázky poměrně nivelizované a jen mělce strukturované české společnosti umožnil socialistickému a komunistickému hnutí snadno a přirozeně se tu uchytit a zakořenit. Jakmile se tak stalo v případě komunistů, začaly již působit jiné závislosti a jiné než české determinanty.

Do politického života země vstoupila KSČ přijetím jednadvaceti „podmínek“ členství v Komunistické internacionále, a tedy doslova zřeknutím se vlastní svébytnosti. – Vojenská agrese v srpnu 1968 potvrdila *platnost* tohoto původního sebezleknutí se a KSČ tím byla z budoucnosti země, z takové budoucnosti, kterou by si Češi a Slováci mohli sami zvolit, nejspíše už jednou provždy vyražena. Jako opevněné mocenské zařízení bude zajisté i nadále vyplňovat a přepřelňovat naši přítomnost, a to může trvat i velmi dlouho. V každém případě však z budoucnosti dimenze života svéprávné československé společnosti už KSČ vypadla.

Nové iluze, nešťastně vzklíčené v srpnu 1968, budou však zřejmě přetrvávat. Ti, kteří je sdílejí, nemají už možnost usvědčit se svým vlastním jednáním z omylu. Ani na tom nemají zájem. Společným zdrojem všech těchto iluzí je nepřiznání. Paradoxně tuto okolnost stvrzuje odvozenost existence KSČ. Její obrodné a jiné zásluhy se spektakulárněji vyjevují ve vypouklém, zvětšujícím, deformujícím a tedy falešném zrcadle znepokojených či rozčilených tváří moskevských vůdců. To je věru odvozené kritérium – inu odvozené existence.

Z jedné strany síla bolševické KSSS: pevná hráz postavená všem pokusům o hledání vlastní, národní či státní identity. – Z druhé strany memento sociální demokracie: odhlédnutí tímto směrem hrozí vždycky tím, že odvozená identita bude právě jako odvozená rozpoznána. Moskva drží KSČ zkrátka: sociální demokracie ji „pronásleduje“ jako špatné svědomí.

Na jaře 1921 se levice československé Sociální demokracie prohlásila za Komunistickou stranu Československa. Jméno zakladatele strany Bohumila Šmerala bylo a je i dnes záměrně zapomínáno (v 60. letech byl „problém Šmeral“ ve stranickém odborném tisku jedním z nosných témat liberálního revizionismu), neboť i dnes ještě připomíná právě pokus o udržení souvislosti nové internacionální a staré dělnické strany. Připomíná spíše středoevropský marxismus než ruský leninismus a stalinismus. Největší muž Komunistické strany Československa z její oficiální historie neustále vypadává.

To byl začátek sedmapadesátileté historie KSČ, která je *zároveň* historií vztahů této strany k sociální demokracii. Na jejím lepším konci je zatím jméno Jiřího Hájka, který je dnes oficiálně všemožně hanoben. Jeho politické osudy odrážejí tragiku lidí osobně počestných a idealisticky založených, kteří však pro své ideologické poblouznění byli s to s nejčistším svědomím hrát nečistou hru... Také bývalý sociální demokrat, ale později, po návratu z nacistického koncentráku,

v řadách této strany vlastně utajený komunista, napomáhající jistě bona fide! v zájmu sjednocení dělnického hnutí... – podle pokynů ÚV KSČ až do června 1948 vnitřnímu rozkladu sociální demokracie, aby pak mohla být snadněji pohlcena KSČ... V roce 1968 Hájek proto nepatřil mezi ty, kteří usilovali o obnovení této nelegálně likvidované – „sloučené“ strany, právě naopak. Jako obecné důvěry požívající příslušník „strany vyloučených“ ji dnes reprezentuje v hnutí „Charta 77“, jejímž statečným mluvčím je od ledna 1977. Zde poprvé si komunisté nemohou nárokovat „vedoucí úlohu“. Vždyť dnes už jim zbývá skutečně pouze pokora a práce. Nikoli pobouření, ale právě pokora ve smyslu imperativu zbavit se všech zbytků mentality privilegovaných: i perzekvovaný může si přece podržet pyšnou iluzi výlučnosti a i ze dna společnosti může si přivlastňovat výsadu nebýt vázán solidaritou „pouze“ lidskou či občanskou.

Sociální demokracie nejednou byla pro mnohého komunistu něčím jako svůdným *pokusem* – vrátit se. Vrátit se zpátky do intimního a přehlednějšího světa zručného českého dělníka, do světa solidnosti a skutečného soudružství. Tabuizovaný politický prostor mezi KSČ a sociální demokracií vždycky byl a zůstal „nakloněnou rovinou“: z Moskvy komisařů a poradců, mluvících mezinárodní ruštinou, a dogmaticky přísných instrukcí – domů... (Když po „bolševizaci strany“ v roce 1929 desetitisíce členů KSČ ze strany vystoupily a hlásily se zpět k „socdem“, oslovil je tehdejší předseda strany Antonín Hampl takto: „Tak vás, soudruzi, vítám z vandru domů...“ A proto každé bezděčné či záměrné „povolení uzdy“ v Moskvě znovu a znovu přibližovalo československé komunisty sociální demokracii, i když by to nejspíše nebyli ochotni připustit: ztracenou rovnováhu si víceméně zcela instinktivně zjednávali úkrokem „doprava“ a „nacionalistickou úchylkou“. Špatné svědomí a odůvodněné obavy vedení KSČ z přeběhlictví upozorňovaly proto na sebe vždycky jen těmi nejpřísnějšími záповěďmi a varováními: Nepodléhat oportunistickému jedu sociáldemokratismu! Bojovat proti úhlavním nebezpečím sociálfašismu! Rozkládat sociální demokracii! Nepovolit obnovu sociálně demokratické strany... „i kdyby se na to měla pozvat lidová milice“, jak řekl na aktivu v Plzni v červenci 1968 dokonce i František Kriegel...

Mezi cizí silou a slabostí vlastní odvozenosti, mezi Moskvou a znepokojujícím přízrakem zardoušené a zapřené sociální demokracie odehrávala se poslední desetiletí historie československých komunistů. Na obou stranách hrozila ztráta identity, a tedy i ztráta smyslu bytí.

V roce 1968 se prostor mezi hrozící silou a hrozící slabostí dramaticky zmenšil na minimum. KSC nejdříve pošetile otevřeně připustila, že legální existence sociální demokracie by mohla znamenat konec její „vedoucí úlohy“, a pak už jen logicky přijala diktát KSSS...

Dějiny KSC jsou osobitým protějškem dějin československého státu. Nejednou se nelze vyhnout dojmu, že jsou jakýmsi jejich negativním obtiskem.

Prvá léta po skončení první světové války byla neobyčejně náročnou zkouškou pro všechny. Ukázalo se, že co vyhovovalo v období života bez státu, je zcela nedostatečné za nových podmínek. Starší *národní* program na řešení *státních* úkolů nestačil. Především nestačila *obranná a negativní* národní ideologie, která nemohla být základem pozitivního programu. Byli jsme již silně navyklí dělat politiku, jakkoli krotkou, vzhledem k něčemu neexistujícímu, toliko kýženému. Nyní jsme museli dělat odpovědnou politiku s ohledem na cosi nezvykle konkrétně jsoucího, totiž zejména s ohledem na stát.

Sociální demokracie byla nepochybně stranou pevně zakotvenou v národním životě. Ani ona ovšem nedokázala přijít včas s reálným programem řešení především národnostní otázky, i když na druhé straně alespoň nepropadla nacionalistickým vášním. Austromarxismus byl doktrínou, která v zájmu socialistické perspektivy preferovala univerzálnější řešení národnostní otázky: kulturně-národnostní autonomie v rámci mnohonárodního celku byla by patrně pro sociální demokracii cílovým řešením – nebýt světové války, která všechny otázky „rozřešila“ vlastně sama.

Zatvrzelou nacionální vlažnost jednoho z vůdčích duchů sociální demokracie Šmerala je tu třeba objasnit, aby rozdíl mezi touto vlastností, ve skutečnosti však odpovědností a starostí o osud národa a mezi nacionálním nihilismem československých komunistů a jejich despektem k státu byl zřetelnější. Šmeral ani po roce 1918 nepropadl všeobecnému vlasteneckému nadšení, protože už dříve soudil: „Ve chvílích katastrofických přeměn dosažení státního práva není vyloučeno. Pro Čechy jako národ i jako zem, byla by to však možnost nejhorší. Byli bychom osamostatněni jen přechodně, jako dnes Albánie, abychom zachováni byli jako kořist pro vítěze budoucnosti, jakožto bojiště pro případ měření soupeřných sil. Kdyby Rakousko-Uhersko nemělo se udržet, vzplála by nová třicetiletá válka nad Evropou a opět jako před mírem vestfálským právě Čechy byly by středem utrpení.“ Hlas Šmeralův byl však zcela osamocený.

Když však Československý stát byl hotovou skutečností, vzali jej předáci sociální demokracie za svůj: stali se stranou vládní a zároveň stranou nejsilnější. Dělnictvo nechtělo se však snadno smířit s takovým obratem, neboť jeho vůdcové se před válkou vehementně ohrazovali proti jakémukoli pokušení učinit ze sociální demokracie stranu vládní. Tím spíše ne, že stát tu sice byl, ale naděje dělníků v něj skládané zdaleka nesplnil: těžká hospodářská krize v prvních poválečných letech, nedůsledně prováděná slibovaná socializace – to všechno vedlo k radikalizaci dělnictva a k postojům dokonce protistátním. Stát se prostě v prvních letech své existence neukázal

být jejich státem a oni z toho vyvodili důsledky: pouze levice sociální demokracie zdála se představovat kontinuitu v *negativistické* stranické politice vůči státu a této levici tedy mnozí dali podporu. Vstup sociálně demokratických předáků do vlády označovala většinová levice za zradu, neboť tito předáci si ve vládě nepočínali jako revolucionáři, ale právě jen jako členové vlády. Muži levice pochopili svou příležitost: vytyčovali nesplnitelné sociální požadavky a poukazovali na příklad ruských bolševiků.

Levici vedl Šmeral, ale právě on se založením KSČ nespěchal, naopak. Zato velmi spěchali a naléhali soudruzi z KI v Moskvě. Socialistická revoluce byla pro ně ještě na pořadu dne – maďarská „Republika rad“ byla rozdracena teprve nedávno a orientace na revoluci v Československu, byť izolovanou, ale co možná neprodleně provedenou, pokládali v Moskvě za realistickou orientaci. Docela jinak viděl perspektivu revoluce Šmeral a také neměl mnoho chuti akceptovat jednadvacet „podmínek“ vstupu do KI, této, podle Zinověva, „jednotné mezinárodní strany“. Nakonec nátlaku podlehl. Chvilu, kdy on sám na ustavujícím sjezdu hlasoval pro přijetí oněch podmínek, které si nepřál splnit a dával to před tím sice opatrně, ale srozumitelně najevo, je od té doby v Československu *prototypem* chování komunistických vůdců v krizových okamžicích: od přijetí 21 podmínek ke kapitulaci 21. srpna 1968... A tak KSČ *vznikla* doslova a do písmene tím, že *přijala závislost* na cizí autoritě. Vznikla paradoxně aktem sebeabdikace. Pozdější Brežněvova doktrína o omezené suverenitě měla tehdy jen jiné jméno a pak, KSČ v roce 1921 nebyla ještě u moci; byla naopak – proti moci. A to mohlo budit jisté iluze.

Nihilismus vůči státu, v němž komunisté nebyli rozhodující a tím méně jedinou silou, nebyl u nich jen jedním z možných taktických prvků. Byl a je projevem zásadního odporu podílet se na odpovědnosti za celou společnost s nekomunisty, projevem arogantní nadřazenosti komunistů nad společností, i když komunisté v té době byli ještě jen podceňovanou minoritou. Odpor vůči spoluodpovědnosti je důsledkem ideologií determinovaného politického stylu komunistů, kteří odmítají kompromisy; *vždyť* kompromisy zpravidla konflikty *řeší* nebo alespoň utlumují, kdežto jim jde naopak o jejich *vyhrocování*, neboť se jim jedná prioritně o otázku *moci*. Zásadní opozice vůči moci a státu je jen *jinobytím* budoucího mocenského monopolu a pohlcení státu stranou: všechno nebo nic!

Nihilismus vůči státu byl nyní podložen také nihilismem národním. „Nezajímá mne, bude-li tento svět germánský, slovanský nebo románský, bude-li světem kavkazským nebo mongolským, nýbrž mým cílem je, aby se stal světem komunistickým“, napsal vůdce německých komunistů v Liberci Karel Kreibich. Týž Kreibich, který jako jediný z vysokých funkcionářů KSČ protestoval proti procesům v padesátých letech. (Proč, proboha, vidí nakonec pravdu často jen ti, kteří se nejvíce zasloužili o její popření? Proč se odvážného činu dočkáme spíše od někdejšího skalního dogmatika, než od umírněného realisty? Proč musíme pravdu slyšet od těch, od nichž zní tak nevěrohodně...? Tak se ptali a ptají mnozí nešťastní a dlouho dezorientovaní komunisté. Dobře jim tak. Pravdu vždycky viděli mnozí jiní *dříve* než Trocký, Kreibich, Ďuriš či London. Ale od „těch druhých“ jí komunisté nikdy *nechtěli* slyšet. Byla to pro ně pravda nepřítel...)

Také někdejší „anarchista“, básník Stanislav Kostka Neumann zpívá zcela neanarchisticky o

tom, že „Budeme hnojem, /a pak nechť vzkvétá z něho/ rod podle učení Tvého, O Moskvu!“

Nihilismus vůči jiným než internacionálním hodnotám v moskevském pojetí podporovali i maďarští a němečtí instruktoři KI, kteří byli KSČ přiděleni. Tito vykořenění revolucionáři poražených revolucí, běženci bez domova a zpravidla horliví dogmatici posuzovali s krajní skepsí všechny pokusy přistupovat k řešení národnostní otázky přece jen citlivěji, než bylo tehdy přípustnou normou. Trvali proto na okamžitém organizačním splynutí československých a německých komunistů, což Šmeral opět marně oddaloval. Není patrně daleko od pravdy, předpoklad že se tito instruktoři dívali na existenci kompozitního československého státu i s osobně motivovanou nevolí, kterou jen poněkud zakrývali. Všechno také nasvědčuje tomu, že českoslovenští komunisté neměli v moskevské KI žádné příznivce, natož někoho, kdo by poměry u nás vůbec znal. Snad to nebylo náhodou, snad v tom mohla být tenkrát spatřována i výhoda – vždyť Šmeral byl později (jako už zcela neúnosný) poslán coby instruktor KI – do Mongolska!

Přes všechny tlaky nesla na sobě KSČ do svého V. sjezdu v roce 1929 výrazné stopy svého sociálnědemokratického původu. A je to do značné míry právě Šmeralova zásluha. Šmeral sice prohrál nakonec všechno, ale přesto zůstal velkým českým, nikoli jen neortodoxním komunistickým politikem. Prohrál svůj donkichotský boj o zachování velkého státního celku ve střední Evropě a prohrál i svůj opatrný boj proti pučistickému radikalismu a národnostnímu nihilismu KI. V obou těchto zápasech sledoval totéž: samostatnost dělnického hnutí každé země jako podmínku sociálního pokroku všech. Šmeral odmítal malou stranu profesionálních revolucionářů, nelegální metody politického boje („pučismus“), odmítal cizí finanční pomoc straně, sektářskou politiku vůči odborům, odmítal netrpělivou rezignaci na získání většiny národa pro socialistický program, vylučování ze strany pro názorové odchylky... Byl tedy jedním z posledních marxistů mezi československými vůdčími komunisty – pak již přišli leninovci a stalinovci. Šmeralovi šlo vždycky o organický, nikoli naoktrojovaný vývoj, o stranu, která by byla integrální součástí celé společnosti, byla by s ní proto v živém spojení a vykonávala na ni co možná nejsilnější vliv pomocí mechanismu politické demokracie.

Šmeral byl koneckonců sociální demokrat, který, až když se ocitl v totální izolaci pro svou koncepci „nerozbíjení Rakouska“, stanul v čele tvořící se levice sociální demokracie. Jinak by patrně zmizel z politického života. Jakmile se tato levice stala samostatnou komunistickou stranou, ocitl se okamžitě na její pravici a postoje, které zastával, dostaly později – na V. sjezdu – hanlivé jméno „šmeralismus“. Nicméně platí, že do V. sjezdu právě tento „šmeralismus“ strana v podstatě akceptovala a zahraniční závislost stále udržovala v mezích, které umožňovaly hodnotit tehdejší vývoj KSČ jako opatrné a rozpačité sice, ale přece jen hledání specifické československé cesty k socialismu. Zajisté, se všemi výhradami: jednadvacet „podmínek“ KI přijato bylo, pouze jejich plnění se dosud tak přísně nevymáhalo. Ukázalo se, že je to jen otázka času.

Ještě v roce 1925 byla KSČ ve volbách druhou nejsilnější politickou stranou ve státě. (V roce 1928 měla KSČ 150.000 členů, tj. v absolutních, nikoli jen relativních číslech *tříkrát* více než tehdy měli komunisté ve Francii a *třicetkrát* více než v Anglii!) Její síla byla však do značné míry silou okázalé *negace* a mladý, málo zkušený a národnostními a sociálními rozpory zmítaný stát

měl přímé i nepřímé důsledky neloajality komunistů již záhy pocítit, neboť státotvorná sociální demokracie se už vlastně nikdy z rozštěpení v roce 1921 zcela nevzpamatovala. Největší úspěch ve volbách v roce 1925 měly právě ty strany, které zcela vědomě a záměrně rezignovaly na univerzálnější politická hlediska, které obhajovaly výlučně partikulární zájmy a vytyčovaly více či méně radikální sociální požadavky: agráři a komunisté. Nacionalisticky orientované strany ztrácely v novém státě vliv. Politická strana, která by formulovala a prosazovala hodnoty a zájmy, způsobilé svým univerzalistickým či alespoň univerzalističtějším zaměřením jednotlivé vrstvy a třídy spíše *integrovat* než stavět proti sobě a proti státu, která by se zasazovala o zájmy tohoto *státu* jako celku – taková strana až do osudného roku 1938 *nevznikla*. „Nezvyk na stát“, na *to*, že je to stát *náš* a nikoli rakouský „erár“, ukázal se silnějším než postupně narůstající obavy o jeho zachování. Politické strany si počínaly často tak, jako by si jej chtěly mezi sebou rozdělit. Pouze komunisté něco tak sobeckého jako „kus státu“ pro sebe odmítali: nikdy se neskrývali s tím, že v zájmu pokroku, v jehož výlučných službách oni působí, budou chtít stát celý. Všechno nebo nic... Komunisté se definitivně od roku 1929 necítili nikomu zavázáni za legalitu, které využívali a zneužívali, neboť podle nich to byla legalita omezená, třídní. Cítili se zavázáni jen vůči Moskvě.

A právě pro Moskvu byl Šmeral stále nepřijatelnější. Poté, kdy se KI změnila v prodlouženou ruku sovětského státu, tj. exponenturu té frakce, která měla právě většinu v moskevském politbyru a kdy se jednotlivé komunistické strany – „sekce KI“ – stále více stávaly toliko výsádkovými jednotkami v týlu nepřítele, museli být Šmeral a „šmeralismus“ odstraněni. Po Stalinově vítězství nad mrtvým Leninem a ještě žijícím Trockým v otázce možností vítězství socialismu v jedné zemi nezůstal z internacionalismu Internacionály kámen na kameni. A tento socialismus, který může zvítězit v jedné a dokonce právě v té nejzaostalejší zemi – to je přece ten náš současný „reálný socialismus“!

Není snad třeba prodlévat u detailů zvratu, k němuž došlo na V. sjezdu KSČ v roce 1929 tím, že byla definitivně dokončena tzv. bolševizace strany. Všechny okolnosti této události jsou dostatečně známy. Tehdy došlo pouze k aktualizaci toho, co latentně již existovalo a nemá smysl se ptát, zda k tomu muselo či nemuselo dojít. (Z tohoto hlediska je podobně zbytečná, nepřipadná otázka, zda KSČ po roce 1945 skutečně „upřímně“ sledovala „československou cestu k socialismu“, z níž se pak jen v důsledku vnějšího tlaku po únoru 1948 sešlo, nebo zda to byla pouze dočasná taktika). Není totiž vůbec podstatné, jak upřímné či neupřímné byly a jsou intence jednotlivých komunistických vůdců – to je ostatně neprokazatelné. Podstatné je, že možnosti rezignace na specifickou cestu před válkou i po válce byly již *předem dány*, ba zvoleny subalterním vztahem k vnější síle (Moskvě), a především nedemokratickou vnitřní strukturou strany, která umožňuje prosadit shora jakoukoli politickou linii, tedy i tu zvenčí.

Přijetí jednadvaceti „podmínek“ KI a zásad tzv. demokratického centralismu ve straně znamená, že strana už byla právě *takto* zrozena. Pak bylo otázkou možností jen to, zda to, co se musí stát, stane se dříve nebo později. Záleželo tedy jen a jen na vnější síle, od níž je existence strany odvozena, kdy se rozhodne zasáhnout. Nové, tzv. gottwaldovské vedení strany prosadil tlak z Moskvy, vůči němuž byli i ti, kteří měli být odstraněni, předem a víceméně dobrovolně

bezmocní. Šmeral přece *sám* hlasoval pro přijetí jednadvaceti podmínek KI a *dobrovolně* se přece podřídil stranické disciplíně. V. sjezdu se pak ani neúčastnil, nejspíše nesměl; stejně tak Dubček přijal moskevský protokol a rezignoval na funkci prvního muže ve straně ještě dříve, než se o tom rozhodlo hlasováním v plénu ÚV KSČ, a dobrovolně podepsal – už jen jako předseda Národního shromáždění – mimořádné zákony proti těm, kteří u příležitosti 1. výročí okupace vyvolávali jeho jméno v pražských ulicích...

Gottwaldovo nové bolševické vedení, tzv. „karlínští kluci“. věru nebyli zatíženi sociáldemokratiem; patřili k mladší generaci ve straně. Necítili už docela žádnou odpovědnost vůči společnosti a dokonce ani vůči vlastní straně. Sektářskou politikou v prvních letech po sjezdu jí s lehkým srdcem pořádně pustili žilou. Ze 128.000 členů jich zakrátko zbylo sotva dvacet tisíc. Takový počet se už pomalu blížil kominternovské představě o malé, zato však ukázněné straně revolucionářů-profesionálů, pučistů. Fatálně však chyběla revoluční situace, a to i tenkrát, když kulminovala hospodářská krize. V tom byla podstata politické krize KSČ po V. sjezdu: strana, která se slepě orientovala podle moskevských pokynů na revoluční situaci, se ocitla v konfliktu se situací zcela nerevoluční. Reagovala bezděčným vylučováním „omamných výparů levých frází“.

Po V. sjezdu KSČ ztrácí podporu významné části inteligence, zejména spisovatelů, kteří se nedokázali smířit se sektářskou politikou uvnitř strany i vůči společnosti a s masovou čistkou, se kterou snese srovnání jen čistka v letech 1969-1970. Po čase nezbylo než zatroubit k ústupu od sektářsky bolševické linie, ale odtroubili ne v Praze, nýbrž zase v Moskvě, neboť všechno se pak už rozhodovalo tam. Domácí iniciativu, např. Švermovu rozumnou taktiku „jednotné fronty“ v době hrozícího nástupu nacismu mohli v Moskvě na čas strpět, ale rozhodující „ano“ či „ne“ musel přivážet stejně Gottwald až odtamtud.

Stojí ovšem za zaznamenání vrcholný výkon komunistické arogance vůči celospolečenským problémům: v době volební kampaně před presidentskými volbami v roce 1934 vydávají komunisté leták s provoláním: „Ne Masaryk, ale Lenin!“ Co tím chtěli říci? Že komunistům nestojí československý stát ani za to, aby podpořili demokratického kandidáta v situaci, kdy nebezpečí zprava (podvrtné akce Henleinovy a Hlinkovy strany) bylo eminentní? Že „věčně živý“ Lenin je pro ně politicky realističtější alternativou než Masaryk (kterého jako představitele tzv. hradní skupiny tehdy počítali k fašistům)? Těžko si představit, jak by pohrdání vůči vážným starostem o demokratický charakter republiky v době, kdy byla pomalu již zcela obklíčena fašizujícími se či fašistickými státy, mohlo být srozumitelněji a provokativněji dáno najevo. Tehdy si také vedení KSČ všemožně (např. bouřlivou obstrukcí při volbě presidenta ve Vladislavském sále) říkalo o to, aby strana byla postavena mimo zákon; ostatně sama vstřícně přecházela do poloilegality, čímž jen logicky dovedla do konce svou pevnou vůli nenechat se doma vázat žádnou odpovědností.

KSČ po V. sjezdu nastoupila tvrdou linii vůči těm, které označuje za úchylkáře. Porozumění mechanismu procesů v padesátých letech vyžaduje zkoumat poměry už tenkrát, kdy je ze strany vyloučen například Josef Guttman, do té doby šéfredaktor Rudého práva. Předtím byli už vyloučeni např. vůdcové strany Josef Hais, Bohumil Jílek a Václav Bolen a také sedm spisovatelů,

kteří se postavili proti „bolševizaci strany“ v roce 1929. Zhruba ve stejné době je také vyloučen jeden ze zakladatelů strany na Slovensku Martin Čulen a nejméně významný slovenský funkcionář KSČ Verčík... A stovky méně známých a-neznámých komunistů. Kampaně proti nim si v ničem nezadají s kampaněmi padesátých let – jen mocenské možnosti KSČ byly tehdy přece jen slabší.

Od V. sjezdu jsou proto dějiny KSČ také dějinami tažení proti renegátům, úchylkářům, likvidátorům, dějinami okázalých kritických kampaní a ještě okázalejších sebekritik. Kdo z významnějších komunistických funkcionářů nebo intelektuálů se alespoň někdy nedostal do situace „před koncilem“?

Nelogické obraty a zvraty v politice KSČ byly způsobeny tím, že skutečnost se přece jen občas ukázala být silnější než dogmatická politika vedení, diktovaná KI a VKS/b/. Nakonec se však vždycky ve straně prosadila linie Moskvy. – A to platí pro všechny komunistické strany, snad s výjimkou polské. Ta musela být v roce 1938 rozpuštěna, neboť i Polsko mělo být „rozpuštěno“ – rozděleno mezi hitlerovské Německo a stalinský Sovětský svaz a v takovém případě existence polské KS byla zjevně nadbytečná. Představitelé polské KS byli v Moskvě zlikvidováni.

Dějiny KSČ jsou tedy i dějinami bojů s kacíři a zrádci, ale přesto Československo jako jedna z mála zemí silně zasažených komunismem nemá svého Koestlera, Djilase, Fasta či Siloneho. To je jistě pozoruhodná specifická okolnost, tím spíše, že sotva kde spojilo tolik intelektuálů svůj život s komunistickým hnutím a přitom dříve či později byli jím zklamáni. Někteří z nich se se stranou (nebo strana s nimi?) rozešli způsobem viditelným, jiní odpadli od víry jen ve skrytu duše. Nicméně ani ti ani oni nevydali obecněji platné svědectví o svém zbloudění. Nemohu posloužit úplným vysvětlením tohoto deficitu. Snad některými hypotézami: zklamání českoslovenští komunisté investovali do hnutí vesměs víc než svou intelektuální kapacitu. Strana je zapojila do plnění konkrétních úkolů, takže jejich odpovědnost byla zpravidla větší než odpovědnost pouhých intelektuálních souputníků na západě Evropy. Ti, kteří nahlédli do vlastního mechanismu stranického života, přesvědčili se také o síle vazeb na Moskvu, a tedy o slabosti nadějí na nějakou podstatnou nápravu či změnu. Především se však i ve svém zklamání cítili nadále komunisty; dokonce i tehdy, když byli ze strany vyloučeni, nepřestali se pokládat za členy té „skutečné“, „pravé“ komunistické strany, jimiž ve svém srdci chtěli snad být... Protože se v dějinách KSČ několikrát na krátký čas mohlo zdát, že půjde k socialismu svou vlastní cestou (do roku 1929, v době „jednotné fronty“ proti fašismu, v letech 1945-1948, v době („pražského jara“) a protože se tato strana mimo jiné právě těmito epizodami poněkud lišila od jiných, vyvodili z toho zklamání intelektuálové osobně přijatelnější, pohodlnější závěr: byli jsme podvedeni, chtěli jsme *něco jiného*... Musíme si tedy vyrovnat účty s těmi, kteří nás podvedli... Zklamání těchto „podvedených“ nevedlo zpravidla dál než k tomu, že reflektovali omyly a chyby, kterými strana *sama sebe* zrazovala. Vztah strany ke společnosti a především odpovědnost vůči ní se už jen výjimečně dostává do zorného pole zklamaných a vyvržených.

Okázalá starost o osud republiky v posledních letech či spíše měsících před Mnichovem je starostí, která přichází *pozdě* a tak jako tak nezbuzuje mnoho důvěry. Nihilistickým postojem k „buržoasnímu státu“ přispělo v předcházejících letech vedení KSČ k tomu, aby se nejsilnější

stranou v zemi stali henleinovci a z českých stran pak agráři. Taktika „jednotné fronty“ přišla pozdě; do té doby platné heslo „proti diktatuře fašismu diktaturu proletariátu!“ pochopitelně nedokázalo získat sympatie. Snad o sympatie ani nešlo, spíše o demagogickou provokaci, o gesto arogantní neodpovědnosti. Silný blok, který mohl vzniknout z koalice komunistů a přinejmenším sociálních demokratů by změnil fatální situaci, v níž o osudu republiky nakonec rozhodovali ti, kteří měli za sebou jen koaliční slepenec stran, sledujících víceméně sobecké stavovské KSČ se opět jako korouhvička řídila moskevským větrem. Sovětskoněmecký pakt z roku 1939 (s tajnou doložkou o rozdělení Polska) způsobil, že vedení KSČ náhle jasně rozpoznalo ve vojákovi wehrmachtu „německého dělníka v uniformě“, tedy „třídního bratra“, zatímco ve vypovězení války Německu Anglií a Francií odhalilo „imperialistické choutky“. Jak by tomu mohlo být jinak, když válka byla vypovězena po přepadení Polska Německem, ale také Sovětským svazem? A zase se všechno rázem změnilo, když Hitler rozpoutal v červenci 1941 válku na východě...

Za války mohlo vedení KSČ v Moskvě jen s malou účinností ovlivňovat politiku domácího odboje: pomocí rozhlasu, radiovými depešemi a vyslanými emisary. Nemohlo proto reagovat na každou změnu situace, a tak domácí vedení KSČ bylo stále více odkázáno na sebe a muselo mnohem více respektovat skutečnou situaci, než sublimní strategii Moskvy. V těch zemích, kde domácí vedení komunistického odboje sehrálo dokonce rozhodující roli v národně osvobozené boji (zejména v Jugoslávii), brala poválečná rezistence vůči moskevským tlakům tvrdošíjnější, ba dokonce *úspěšná*. Avšak ignorování odboje komunisty v letech 1939-1941 (sovětskoněmecké přátelství a spolupráce) a často vysloveně hazardérské metody ilegální práce, v níž bylo mnoho statečných komunistů cynicky obětováno jen proto, aby firma KSČ na mnohých, pouze „agitačních“ odbojových akcích byla po válce všem patrná – to všechno způsobilo, že domácí odboj KSČ nebyl tak silný, aby postavil moskevské vedení na druhou kolej. Tak jako ti, kteří sehráli v domácím odboji významnější roli a kteří chtěli nechtěli museli v některých situacích rozhodovat samostatně, byli po válce odstaveni a pak i likvidováni. Josef Smrkovský jako místopředseda České národní rady se sice rozhodně angažoval pro to, aby v květnu 1945 nepřijely americké tanky Praze na pomoc, ale to nemohlo vyvážit pro Sověty krajně podezřelou okolnost, že totiž jednal s Vlasovci, s německým velitelstvím, že spolupracoval s nekomunisty, a to vše bez instrukcí z Moskvy. Později byl odsouzen a uvězněn. Gustáv Husák a jeho druhové (zejména Ján Osoha a Julius Ďuriš jako členové vedení KSS či funkcionáři Slovenské národní rady) uváděli dokonce Moskvu do rozpaků svým předem neschváleným heslem o „sovětském Slovensku“ a zorganizovali nejmasovější ozbrojené vystoupení proti nacistům, ale to nemohlo vyvážit podezřelou okolnost, že i oni jednali bez instrukcí z Moskvy, i když o spojení všemožně usilovali. Později byli odsouzeni a uvězněni. A tak přes všechny slavnostní sliby se účastníci ani představitelé domácího komunistického odboje nedostali po válce na rozhodující místa ve straně a státě, neboť nebyli Moskvou prověřeni. Odboj nebyl dostatečnou prověrkou, *naopak*, účast v odboji byla zdrojem *podezření*, neboť vyžadovala samostatnost v rozhodování a osobní odvalu. Úspěšnou prověrkou by byla jen osvědčená poslušnost. (Je však na pováženu, že představitelé odboje nekomunistického nedopadli po válce o mnoho lépe...)

Za okupace také došlo ke změně ve složení strany. Přichází do ní řada mladých lidí, kteří během válečných let hledali na vlastní pěst východisko z mnichovského traumatu a našli je postupně v komunismu (např. organizace Převoj, která vlastně vznikla z kroužku kolem evangelického duchovního). Tito lidé neprošli školou KI a neměli v sobě zakořeněný vztah podřízenosti. To však vyvážili až nekritickým obdivem k SSSR. Necháпали sice „demokratický centralismus“ jako imperativ slepé poslušnosti, ale nedostatek zkušeností, skepsí neprověřená víra v SSSR a v komunismus udělaly po válce z většiny těchto odhodlaných mladých idealistů poslušný nástroj vedení KSČ.

O poválečných letech, o tom, jaké stopy Mnichova protektorát zanechaly na „duši národa“, psal jsem již v předcházejících kapitolách. Řeknu jen, že Beneš sice za války učinil všechno pro to, aby kontinuita státu byla obnovena, ale jeho diplomatické úsilí a důraz na právní aspekty této kontinuity nemohly změnit téměř nic na skutečnosti, že válka přerвала cosi mnohem křehčího, ale také důležitějšího pro slušné soužití lidí, než jen kontinuitu státní moci či právního řádu. Zdálo se, že humánní postoje při řešení nejzávažnějších společenských problémů selhaly, že se prostě neosvědčily. Zajisté byly mnohdy málo účinné v krizových dobách. Tehdy byly stoprocentně účinné jen mimořádné prostředky, boj, v němž mírové cítění totálně prohrává a také poražení prohrávají všechno a definitivně. Válka tak radikalizovala lidi mladé, všechny nezkušené idealisty, odbojáře a *ty*, kteří válkou a okupací nejvíce trpěli. Také však *ty*, kteří se kompromitovali nejen před ostatními, ale i před vlastním svědomím. U kořenů této radikalizace bylo *zklamání z demokracie*, té československé, i té evropské, západní. Ale *takt* málo přiznávané *zklamání z toho, jak chabou*, přesněji řečeno: neúčinnou rezistenci nakonec prokázal národ, vystavený elementárnímu ohrožení samotné své kulturní, morální ba i etnické podstaty. – V předchozí větě jsem záměrně před čtenářem zpřesnil charakteristiku odboje; skutečně nebyl ani tak chabý, jak se dnes kdekdo domnívá, jako spíše *neúčinný*. A především byl sérií mnoha a mnoha zbytečných tragedií, nad kterými se zavřela voda zapomnění. Do odboje se záhy zapojilo mnoho nejlepších příslušníků inteligence a velká část důstojnického sboru. Jak podíl intelektuálů, tak vojáků je v evropském měřítku nejspíše vysoce nadprůměrný. Armáda sice otevřený boj vzdala, ale nakonec ztráty na životech důstojníků v odboji nebyly nesrovnatelné se ztrátami, k nimž by jinak muselo dojít ve válečném střetnutí.

Tito intelektuálové a vojáci byli však v několika masových vlnách zatýkáni postupně likvidováni. A byli to ti nejlepší lidé v národě. Byli snadno zatýkáni mimo jiné proto, že od počátku války byli jak z Londýna, tak i z Moskvy vyzýváni. K rozsáhlým přípravám na „celonárodní ozbrojené povstání“, které mělo začít v posledních fázích války. Je prostě neuvěřitelné, jak nesmyslné předpovědi o tomto očekávaném konci války přicházely např. z Londýna: válka měla skončit hned v roce 1941, 1942, 1943... Každá taková předpověď byla zároveň pokynem – příkazem legální vlády vystupňovat přípravy k povstání. Široce rozvětvená organizace důstojníků „Obrana národa“ příkazů vždy uposlechla, doslova mobilizovala své velitelské struktury po celých Čechách – aby se pak stala snadnou obětí Gestapa. A pak se historie opakovala znovu a znovu, s novými garniturami odbojářů, až z „Obrany národa“ nezbylo

prakticky nic. Beneš tak nesmyslnými výzvami Tehdy byly stoprocentně účinné jen mimořádné prostředky, boj, v němž mírové cítění totálně prohrává a také poražení prohrávají všechno a definitivně. Válka tak radikalizovala lidi mladé, všechny nezkušené idealisty, odbojáře a ty, kteří válkou a okupací nejvíce trpěli. Také však ty, kteří se kompromitovali nejen před ostatními, ale i před vlastním svědomím. U kořenů této radikalizace bylo *zklamání z demokracie*, té československé, i té evropské, západní. Ale *také* málo přiznávané zklamání z toho, jak chabou, přesněji řečeno: neúčinnou rezistencí nakonec prokázal národ, vystavený elementárním ohrožení samotné své kulturní, morální ba i etnické podstaty. – V předchozí větě jsem záměrně před čtenářem zpřesnil charakteristiku odboje: skutečně nebyl ani tak chabý, jak se dnes kdekdo domnívá, jako spíše *neúčinný*. A především byl sérií mnoha a mnoha zbytečných tragedií, nad kterými se zavřela voda zapomnění. Do odboje se záhy zapojilo mnoho nejlepších příslušníků inteligence a velká část důstojnického sboru. Jak podíl intelektuálů, tak vojáků je v evropském měřítku nejspíše vysoce nadprůměrný. Armáda sice otevřený boj vzdala, ale nakonec ztráty na životech důstojníků v odboji nebyly nesrovnatelné se ztrátami, k nimž by jinak muselo dojít ve válečném střetnutí.

Tito intelektuálové a vojáci byli však v několika masových vlnách zatýkáni postupně likvidováni. A byli to ti nejlepší lidé v národě. Byli snadno zatýkáni mimo jiné proto, že od počátku války byli jak z Londýna, tak i z Moskvy vyzýváni k rozsáhlým přípravám na „celonárodní ozbrojené povstání“, které mělo začít v posledních fázích války. Je prostě neuvěřitelné, jak nesmyslné předpovědi o tomto očekávaném konci války přicházely např. z Londýna: válka měla skončit hned v roce 1941, 1942, 1943... Každá taková předpověď byla zároveň pokynem – příkazem legální vlády vystupňovat přípravy k povstání. Široce rozvětvená organizace důstojníků „Obrana národa“ příkazů vždy uposlechla, doslova mobilizovala své velitelské struktury po celých Čechách – aby se pak stala snadnou obětí Gestapa. A pak se historie opakovala znovu a znovu, s novými garniturami odbojářů; až z „Obrany národa“ nezbylo prakticky nic. Beneš tak nesmyslnými výzvami přispěl k likvidaci odboje – je to silné obvinění, ale bohužel, nelze je vzít zpět.

Kromě příprav na celonárodní povstání se odboj podle instrukcí z Londýna zaměřil na zpravodajskou činnost, která sice byla pro spojence nesmírně užitečná a navíc podpírala prestiž Beneše, avšak nemohla nikterak pozdvihnout zmalátnělou morálku národa. Nemohla se vykázat doslova ničím, protože z povahy věci byly i výsledky této činnosti zcela utajeny.

Pokud se některé odbojové organizace připravovaly, když už ne na celonárodní povstání, tedy alespoň na partyzánskou záškodnickou činnost, nedostalo se jim nikdy zbraní, přes nesčíslně žádosti jak do Londýna tak do Moskvy. Jinak tomu bylo na území Slovenska před a za povstání). Londýn sliboval a sliboval, po mnoho a mnoho nocí hořely signální ohně a stovky lidí marně hledělo k nebi, odkud se měly snést ohlášené padáky se zbraněmi. Nikdo nikdy přesně nevysvětlil, proč se neslesly...

Konečně se domácí odboj věnoval programovým otázkám, tomu, jak bude třeba uspořádat poměry po válce. Např. program Petičního výboru „Věrní zůstaneme“ je brilantním výkonem

politického myšlení, výkonem, který, troufám si to tvrdit, nebyl dosud u nás překonán. Akční program KSČ je obsahově i formálně zcela ve stínu tohoto programu „socializující demokracie“.

Zbraně nebyly nikdy dodány, programy nikdy, ani po válce, nebyly vzaty v úvahu a ti, kteří přežili razie Gestapa, byli záhy tichou cestou odstaveni. Ani Beneš v Londýně, ani Gottwald v Moskvě nesplnili žádný ze svých slibů o tom, jak se o moc rozdělí s domácím odbojem.

Odboj byl využíván k posílení politické prestiže jedné či druhé strany (a také jedné strany proti druhé straně...), byl zneužíván, hazardérsky provokován k nesmyslným výkonům. Nedostal nikdy zbraně, nebyly vyslyšeny jeho představy o nové republice, byl odstaven od politické moci, od politického vlivu.

Politickou scénu až na nečetné a navíc je dočasné výjimky ovládli ti, kteří za vlast nasazovali krky v Londýně a v Moskvě.

Válka tak způsobila podivnou selekci v národě: ti nejlepší nepřežili nebo byli odstaveni (a mnozí pozavíráni, popraveni...). Ti, kteří se vrátili po válce do osvobozené republiky, se bez ohledu na stranickou příslušnost rychle a ve *vší* diskrétnosti dohodli na tom, že právě oni budou representanty národa. Nikoli ovšem všichni z těch, kteří se vrátili ze zahraničí! Vojáci, jež bojovali se zbraní v ruce především na západní, ale i na východní frontě, brzy byli také objektem nedůvěry, perzekucí.

Nakonec všichni, kteří něco riskovali, prohráli. Život, zdraví, postavení; čest a nakonec i lidská a občanská práva. „Zvítězili“ rozšafní mužové, kteří se vrátili do Prahy s aktovkami, až když už bylo po všem.

Odboj nebyl tedy „chabý“, byl však bohužel neúčinný, protože v problematických službách politické emigrace nemohl pomoci národu v tom nejdůležitějším: udržet vzpřímenou hlavu.

Beztak nepřilíš pevné společné národní vědomí bylo válkou zcela rozpolceno, soudí o této době E. Kohát: jedni chtěli v podstatě *pokračovat* v tom, co bylo přerušeno a co se, soudili, musí jen zlepšit, a měli málo pochopení pro netrpělivost těch druhých, kteří chtěli všechno *rozbit* a začít znovu. A tak když ti i oni mluvili například o demokracii, mysleli jí něco docela jiného. Společnou leč po válce nenalezli.

Komunisté využili hodnotového vakua, netrpělivosti zklamaných a také horlivosti těch, kteří měli špatné svědomí. Nebyli kompromitováni Mnichovem, ani drn, že by za okupace složili ruce do klína. Válečné vítězství SSSR dodalo jim další věrohodnosti. Podíl SSSR na porážce okupanta byl vskutku úctyhodný, ale kritérium síly, v němž SSSR obstál lépe než západní demokracie, mnozí důvěřivě akceptovali i pro mírové podmínky, a to se ukázalo osudným. Teprve mnohem, mnohem později se mohli lidé dozvědět, za jak strašlivých a zcela zbytečných obětí Stalin přivedl Rudou armádu k vítězství. Bezohledné či diletantské plýtvání „lidským materiálem“ pro spektakulární triumfy, děsivé osudy statisíců zajatců a zvrácené kolektivní trestání některých neruských národů, které neosvědčily dost loajality k ideově i nacionálně cizí Moskvě v době, kdy německá vojska vítězila – i *to* přece bylo projevem síly, která zahnala Němce od Stalingradu. Tato síla imponovala zejména tomu, komu přinesla před práh domu svobodu od německých okupantů a kdo proto tuto sílu pozoroval do poslední chvíle jen zdálky a především, z pozice vlastní slabosti.

V poválečných podmínkách nemohla rozpoutanou sílu zajistit demobilizace armády; mohla ji toliko na čas učinit méně viditelnou. To lidé hned po válce vesměs nerozpoznali. Dodatečně je možné zaznamenat jen málo těch, kteří z tohoto hlediska viděli budoucnost realisticky. Nepatřil mezi ně ani důvěřivý idealista Roosevelt, ani diplomatický rutinér Beneš. Patřil však mezi ně Churchill, ale toho posílá opatrná domácí veřejnost právě jako válečného vítěze do opozice...

Komunisté jsou nesení k svému cíli na vzdušné vlně netrpělivého očekávání nové říše blahobytu a svobody. Nejednou si mohou dokonce dovolit *brzdit* ji, což jim ještě dodává kredit, například pokud jde o tempo znárodnování. Gottwald je dobrý taktik, ale především ví, že má za sebou Stalina – v případě, kdyby situaci nezvládl. Ostatně má také na paměti Stalinovy rady ještě z let moskevské emigrace: „Nebud’te na levici, ale bud’te v čele!“

Program KSČ, určený veřejnosti, se sestavoval až po úspěšných volbách v roce 1946. Byl to program ostentativně „národní“. Gottwald tehdy diskrétně pronesl ke svým blízkým: „O diktatuře proletariátu nemluvte, ale dělejte ji!“ Své skutečné cíle KSČ tajila. Také proto ji národní socialisté vyzývali: Řekněte konečně, jaký máte program! – Ačkoliv jím byl nepochybně mocenský monopol, Gottwald si tehdy – až poté ovšem, kdy se doslechl, co Stalin řekl britským labouristům v Moskvě – neurčitě a nezávazně pohrává s myšlenkou zvláštní československé cesty k socialismu. Na jiném místě jsem už napsal, že takové úvahy jsou nejspíše zcela irelevantní v kontextu nedemokraticky utvářené strany, svázané pupeční šňůrou s Moskvou. Je možné připustit, že si mohl nějaký čas takovou cestu (ale nakonec stejně jen cestu k mocenskému monopolu!) i subjektivně přát. Musel však koneckonců vědět, že si nesmí dovolit na ni doopravdy vstoupit, případně ujít po ní větší kus, než jaký Stalin povolí.

Komunisté však především rozdávají plnými hrstmi a slibují, že budou rozdávat pořád. Získávají tím další spojence: sociálně nejobožeji postavené vrstvy obyvatelstva. Rozdávát mohou zatím jen to, co se jiným sebralo.

Odsunem Němců řeší Češi v pozoruhodné shodě *všech* politických proudů svůj odvěký spor, dovršují jej k „vítěznému konci“. Je to však řešení zcela nedemokratické a motivované v neposlední řadě pomstychtivostí a nacionalismem, zhrublým válkou. Akceptovali jsme zásadu „kolektivní viny“ prakticky všech Němců, a proto tehdy šlo nikoli jen o projev starosti o bezpečnost státu, ale také o – revanš. Odsun Němců dal právě KSČ k dispozici obrovské bohatství (odsun řídí komunistické ministerstvo vnitra a dohlíží na něj „pohotovostní pluk“ SNB), jehož rozdáváním kupuje masovou podporu a zavazuje si tisíce tvrdých mužů, kteří s rudou páskou na rukávě a s pistolí v kapse spravují pohraničí. Tzv. Fond národní obnovy, de facto majetek odsunutých Němců, byl odhadnut na 50 miliard korun...

Odsunem Němců navíc sama česká politika potvrdila své přinejlepším bezděčné srozumění s tím, že jsme *vyřazeni* z Evropy: pohled na Západ byl pak už vždycky plný obav, neboť nyní zase odtud hrozila „revanš“... Také proto jsme se museli utéci pod ochranná křídla SSSR, a tak česká politika „zrušila“ svou tradiční moudrou konstantu, spočívající ve vyvážené existenci mezi Německem a Ruskem. Nepevnou rovnováhu vystřídala fatálně jednostranná závislost.

Základní strategií KSČ po válce bylo však dosažení mocenského monopolu získáním

masové podpory. Získávala ji svou *sociální* politikou, která ovšem často hraničila s efektní demagogií (např. tzv. „milionářská dávka“), i svou národnostní politikou, zejména ve vztahu k Němcům. Toto období – až do února 1948 – je ze všech těchto důvodů obdobím, kdy pozitivní vztah mezi KSČ a společností dosahuje *kulminačního bodu*: KSČ totiž tehdy ještě usiluje o podporu *voličů*. Věří, že volební vítězství bude spolehlivým a dostačujícím prostředkem k získání monopolu moci.. Dokonce ještě i zcela „nevolební“ způsob řešení únorové krize našel poměrně širokou podporu.

Únor je druhým ze tří nejdůležitějších mezníků nejnovějších českých dějin: Mnichov 1938 – únor 1948 – srpen 1968. Pokusů o jeho vysvětlení je více, vesměs však tíhnou k jedné ze dvou krajností: komunistický puč – nebo vítězství dělnické třídy. Únor 1948 v každém případě znamená definitivní vtažení Československa do sovětského bloku a dobytí moci Komunistickou stranou; obojí se děje za aktivní podpory *velké* části obyvatelstva; právě tato okolnost umožňuje dovolávat se „ústavnosti“ Února.

Únor je tu jen zástupným pojmem pro dlouhodobý proces přeměny poválečného Československa. Z tohoto hlediska je rok 1948 „únorem v politice“. „Únor v ekonomice“ se dovršuje až v říjnu 1950, kdy ČSR vstupuje do RVHP. Každá oblast veřejného života má svůj „únor“ a proto můžeme mluvit např. o „Únoru v kultuře“ (kritika básníků Jaroslava Seiferta, Konstantina Biebla a proklamování „socialistického realismu“). Chystal se i „Únor v církvi“: v roce 1950 se pod vedením Čepičky připravovalo vytvoření „národní církve“, avšak nedošlo k tomu. Mocenský monopol KSČ i podřizování SSSR se tak postupně realizuje v celé společnosti.

Upevňování moci v letech následujících navazuje však vcelku plynule na přípravné období v letech předcházejících. Boj KSČ o moc začíná již v letech 1945/46. Tehdy se vedení strany ještě spoléhá na volební vítězství. Kopecký prohlásil: „Budeme si vybírat ty, kdo dovedou pro nás zdvihat ruce“. S přípravami násilného převzetí moci se začíná v polovině roku 1947; ukázalo se pak, že se najde schůdnější cesta.

Také sounáležitost se SSSR je formulována a veřejností do značné míry přijímána již v roce 1945. Tomu odpovídá i koncepce nekomunistických stran, které považují za politicky realistické a únosné vycházet Stalinovi vstříc v jeho úsilí vytvářet podél západní hranice SSSR řetěz států, které by mu byly příznivě nakloněny. Tuto politiku iniciativně prosazuje zejména Beneš, a to už od roku 1943. Spolu se svými stoupenci věří Stalinovu ujišťování, že SSSR se nebude vměšovat do vnitřních záležitostí ČSR. Vlády všech východoevropských zemí se tehdy předstihují v projevech přátelství k SSSR.

Opravdu povážlivým projevem přátelství bylo odstoupení Podkarpatské Rusi, resp. snadnost, s jakou se to stalo. Sovětské politické a vojenské orgány vyvolaly na tomto území „lidové hnutí“ za připojení k Ukrajině, a kdo z obyvatel aktivně nesouhlasil, byl deportován. Československá vláda v Londýně byla překvapena. Ale také londýnští komunisté byli překvapeni... Beneš se však vzdal Podkarpatské Rusi dávno předtím. Už v roce 1939 o ní mluvil jako o území, o němž by se chtěl s Moskvou „dohodnout“. I Beneše však zaskočilo zákeřné počínání sovětského komisaře Mechlise a výhrůžný dopis, který mu Stalin poslal do Londýna. Ztráta Podkarpatské Rusi, tohoto

sovětského mostu přes Karpaty do Dunajské pánve byla však mlčky akceptována jako důkaz naší dobré vůle. Byl to však důkaz slabosti.

- Druhým flagrantním dokladem povolnosti politické reprezentace vůči plánům Moskvy bylo zneuznání a poté tichá likvidace vrcholného odbojového orgánu „České národní rady“. K tomu došlo už *druhý či třetí den po osvobození!!*

V takových projevech přátelství chtěly komunistům konkurovat i nekomunistické strany. Všechny vcelku akceptovaly imperativ neprovokovat SSSR a tím si vykupovat prostor a zároveň přesvědčit mocného souseda, že svého cíle v ČSR dosáhne – na rozdíl od Polska či Maďarska – bez přímého zásahu.

V roce 1947 dochází však ke změně mezinárodního postavení SSSR. Ve Francii a Itálii museli komunisté odejít z vlády a to bylo pro SSSR alarmující výstrahou, že něco podobného by se mohlo stát i jinde – zejména právě v ČSR. Také hospodářská pomoc USA poválečné Evropě byla pro SSSR signálem, že další léta budou ve znamení ostřejší politické diferenciaci v Evropě. Historie postoje čs. vlády (včetně komunistů) k přijetí Marshallova plánu a reakce SSSR je dostatečně známa. V této další vážné zkoušce naší státní suverenity se mělo ukázat, zda se podaří učinit z československé loajality i bez přímého zásahu naprostou podřízenost. Když Stalin československým zástupcům – Gottwaldovi, Drtinovi a Masarykovi sdělil odmítavé stanovisko k naší účasti v Marshallově plánu, Gottwald, který tehdy po celou dobu mlčel, zmohl se na jedinou otázku: „Jak to zdůvodníme doma? „Stalin odpověděl sebevědomě: „Sdělíte československému lidu, že se nám to nelíbí a lid to pochopí.“

Vstupem USA do evropské politiky v roce 1947 selhaly Stalinovy předpoklady o tom, že se západoevropským komunistům podaří dostat k moci volebním vítězstvím za přispění sociálních nepokojů. Sovětské vedení se tehdy rozhodlo izolovat do roku 1949 vliv USA v Evropě. A tak došlo k definitivnímu rozdělení Evropy na Východ a Západ.

Československé nekomunistické strany si to uvědomují fatálně pozdě. Jan Masaryk věřil, že jde pouze o dočasnou roztržku, a také Beneš přijal Stalinův diktát v záležitosti přijetí Marshallova plánu rezignovaně a podrobil se. Politické myšlení nekomunistických vůdců značně pokulhávalo za vývojem událostí: nebyli s to odhadnout budoucí vývoj, tím méně odhalit plány KSČ. V době, kdy se už zřetelně rýsuje rozdělení Evropy a kdy se spolupráce velmocí stává nemožnou, setrvačně pěstují politiku protiněmeckou a usilují o budování „mostů“.

Za této situace už SSSR nestačí pouhé přátelství či loajalita sousedních zemí, nestačí mu „sanitní kordon“ podél jeho západních hranic. Usiluje si je cele podřídit. Stalin totiž předpokládá, že někdy kolem roku 1955 vypukne nový světový válečný konflikt a cílevědomě se na něj připravuje. Nekomunistické strany se stávají z tohoto sovětského hlediska zcela zbytečnou přítěží. V Polsku, Maďarsku a v Jugoslávii je již rozhodnuto. Proto začínají Sověti sledovat československý politický vývoj s nedůvěrou.

V září 1947 se ve Szklarské Porebě v Polsku scházejí představitelé komunistických stran SSSR, východoevropských zemí, Francie a Itálie a ustavují Informbyro (KI byla za druhé světové války rozpuštěna). Na tomto setkání Ždanov poprvé nepokrytě konstatuje rozdělení světa. Ze

sovětské a jugoslávské strany jsou ostře kritizováni komunisté francouzští a italští za to, že se nechali vymanévrovat bez odporu z vlád svých zemí a že nevyvolali občanskou válku.

Nekomunistická levice všude v Evropě je tu – stejně jako ve dvacátých letech – označena za agenturu imperialismu; reaguje na to posléze založením II. internacionály. Od té doby se objevují zřetelně nové prvky i v politice KSČ. Jugoslávští komunisté kritizují také Gomulku a KSČ: pro nedůslednost, oportunistus...

A pak už Gottwald dostává pokyny od pracovníka sovětského velvyslanectví Filipova: dosáhnout monopolu moci za každou cenu a jakýmkoli způsobem. KSČ ostatně není jedinou převodní pákou. Téměř ve všech částech mocenského aparátu existuje přímá agentura NKVD. Již v roce 1945 přichází se sovětskou armádou generál kontrarozvědky Mechlis a dává podnět k vytvoření sítě přímých agentů NKVD. Sověti totiž nevěří, že se Gottwaldovi a KSČ podaří ve volbách získat 51% hlasů – a je to realistická nedůvěra. NKVD má své agentury v čs. bezpečnosti (Pich-Tůma), v armádě (Reicin) a jedním z hlavních organizátorů těchto služeb je major Schramm, který udržuje v pohotovosti bývalé partyzány. Příslušná ústředna NKVD je ve Vídni. NKVD organizuje provokace, např. krčmaňskou aféru s výbušnými balíčky, tzv. „slovenskou krizí“, kdy na vedení zdaleka nejsilnější strany na Slovensku, Demokratické strany, padlo uměle vytvořené podezření, že udržuje styky s „luďáckým podzemím“ a s luďáckou emigrací atd. Pich-Tůma organizoval provokace uvnitř nekomunistických stran, v nichž měl své lidi. Pro NKVD pracoval i Plaček, který u nás vedl stíhání válečných zločinců; dostal pokyn vypracovat seznam „reakcionářů“ a v pravý čas je likvidovat.

NKVD si vytváří síť i v samotné KSČ. Organizují ji Geminder, Kopecký, Šváb, Bacílek a jiní. Někteří komunističtí funkcionáři se obracejí přímo na Stalina: např. Ďuriš mu opovážlivě vytýká liknavost a projevuje obavy o další osud boje KSČ o moc. Prostoupenost československých politických struktur sovětskými agenty, to bylo cosi, co nekomunističtí politici *nezaznamenali*, a zřejmě ani mnozí komunisté na vedoucích místech o tom nevěděli zdaleka všechno.

V době tohoto nanejvýš aktivního zájmu SSSR o ČSR, tedy na sklonku roku 1947, dostává se nekomunistickým politikům ze strany USA ujištění o morální podpoře. Nic víc. Lze tedy skutečně důvodně soudit, že o výsledku února rozhodl především vztah velmocí, a není vyloučeno, že SSSR by se tenkrát nebyl zastavil ani před otevřeným konfliktem. A tak se doma nerozhodovalo o vítězství, ale o formě *porážky*. – Až rok 1968 měl ukázat, že to platí pro všechny, tedy nejen pro nekomunisty, ale i pro KSČ.

Nekomunistické strany nejsou pro KSČ významným protivníkem. Nebyly ani s to komunisty odhalit. V komunistických útocích na monopol moci (např. v kampani o „milionářskou dávkou“) spatřují pouze předvolební agitaci. Nejsou připraveni na mimoparlamentní boj. Ačkoli jim jde o krk, přou se spíše mezi sebou. Národní socialisté se nemohou dohodnout s lidovci pro svůj tradiční antiklerikalismus a v době příprav pozemkové reformy hlasují pro konfiskaci církevního majetku. Všechny nekomunistické strany nechají svorně padnout slovenskou Demokratickou stranu po inscenované krizi. Nekomunisté se *nikdy* úplně nesjednotili – dokonce i v průběhu samotné únorové krize byl postoj sociálních demokratů stále nejistý. Nevyužili ani situací, kdy se

komunisté v Národní frontě ocitli v izolaci – Gottwald ji řeší jednoduše tak, že NF nesvolává...

Národní fronta byla ovšem kvintesencí nenormálních poměrů, kterou nekomunistické strany nejen akceptovaly, ale pomáhaly koncipovat a vytvářet, protože z ní samy sobecky hodlaly vytěžit maximum prospěchu. Národní fronta není nic jiného než „uzavřená pluralita“, což je samo o sobě *contradictio in adjecto*. Když nekomunisté komunistům v průběhu „pražského jara“ právem připomínali, že ani sebedemokratičtější stanovy nejsou s to zajistit nejen demokracii ve společnosti, ale dokonce ani uvnitř KSČ, neboť bez demokratické konkurence mimo KSČ nebudou nikdy žádné vnitrostranické záruky demokracie dost spolehlivé, připomínali jim přesně to, co měli od samého začátku vytýkat Národní frontě. Sebedemokratičtější pravidla politické hry uvnitř instituce, která výlučně disponuje mocí a přitom není otevřena všem, jsou dříve nebo později odsouzena k totalitní degeneraci. Národní fronta byla *uzavřeným* blokem: jiné politické strany mohly vzniknout jen tím, že by byly do tohoto svazku přijaty, a to by vyžadovalo souhlas všech stran, sdružených v NF. Očekávat takový souhlas nebylo reálné, protože nová, strana by pro existující již strany znamenala konkurenci s neznámými a tedy riskantními důsledky. Společná sobecká nechuť podstoupit tato rizika se ovšem v poválečných dobách snadno maskovala starostí o očistu národního života, v němž neměli mít místo ti, kteří se za války nějak zdiskreditovali (a tedy také zdiskreditované politické strany). Snaha po očištění je pochopitelná, ale zvolené řešení „uzavřením“ NF bylo v každém případě neblahé: „vylučovací princip“, který se nejdříve prosadil proti bývalé agrární straně, byl totiž právě prosazením *principu* a nikoli pouze řešením jednoho specifického problému ad hoc. Proto se později „podle situace“ jeho platnost toliko rozšířila i na další politické strany, totiž na nekomunistické. Platnost principu nedělitelnosti svobody, který je právě popřením „principu vylučovacího“, komunisté zpravidla popírají jako abstraktní, netřídní.

Ale v případě koncipování NF osvědčili trestuhodnou politickou lehkověrnost i nekomunisté. Akceptovali tradiční, demagogicky utilitární komunistické kritérium pro demokracii (tj. „demokracie pro koho?“) a doplatili na to: podáním demise se ocitli mimo vládu NF a tedy v opozici. Ale právě opozici „uzavřená pluralita“ NF *nepřipouštěla*. Sami se tak vyřadili z politického života, jehož úzké rámce spoluurčili.

Jejich možnosti byly navíc oslabeny právě tak ušlechtilou jako naivní důvěrou v parlamentní demokracii, resp. v to, že parlament je v poválečném Československu rozhodující sférou střetávání politických zájmů a jediným místem, kde se nakonec rozhoduje o výsledku těchto střetů. Že spory budou řešeny podle starých zvyklostí: jednáním presidenta, předsedy vlády a představitelů politických stran a že z tohoto ústavního „uzavřeného“ kruhu nevykročí. Naproti tomu KSČ byla znamenitě vybavena jak pro parlamentní, tak zejména pro mimoparlamentní boj. Od počátku jasně věděla, co chce – totiž monopol mocí. I když neměla (zřejmě ani *nechtěla* mít) tak solidně vypracovaný program jako sociální demokracie, mohla kdykoli rychle soustředit síly na to, co se právě rozhodla prosadit. KSČ si dovedla ve svých řadách vynutit kázeň, neboť vždycky byla a je velmi dobře organizována. Měla spolehlivý informační a instruktorský systém a byla schopna plně se mobilizovat během dvanácti hodin.

V tehdejším politickém systému ovládala všechny hlavní mocenské prostředky. Měla své

(ilegální) organizace v „nepolitických“ strukturách, jako je bezpečnost a armáda. Dovedla vytyčit populární sociálně-ekonomické požadavky. Dovedla postavit malé proti velkým a těžit z toho (závodní rady, rolnické komise a pod.). KŠČ měla také k dispozici tzv. „vedlejší mechanismus Národní fronty“, tzn. odbory a „levice“ nekomunistických stran: ty se pak staly jádrem poučorových „obrozených“; tj. satelitních stran. A tak i když NF nebyla posléze svolávána, „vedlejší mechanismus“ fungoval znamenitě – pro KŠČ. Odbory s komunistickým vedením se vypracovaly v rovného partnera vlády s faktickým právem veta.

V nekomunistických stranách byly vytvářeny agentury po dvojí linii: přes KŠČ (Šváb) a přes bezpečnost. Nejlépe byly vybudovány v sociální demokracii, nejhůře u Slovenských demokratů, ale byly všude. Agenti měli svá služební čísla a systematicky, konspirativně spolupracovali. V sociální demokracii to byl např. Erban, Hájek, Meissmer, v Národně socialistické straně Neumann, Šlechta, Koptán, Mátl, Pátková, v Lidové straně Plojhar, Petr aj. Někteří z nich byli tajnými členy KŠČ a dokonce platili členské příspěvky. (Jejich legitimace a osobní karty byly uschovány v trezoru u Slánského; osobní karta dnešního předsedy České národní rady a člena ÚV KŠČ Evžena Erbana měla kupř. označení E 27; „E“ byl nikoli „Evžen“, nýbrž symbol strany sociálně demokratické.) Pravice nekomunistických stran o spojení těchto enkláv s KŠČ věděla, netušila však ani zdaleka organizovanost a soustavnost jejich práce. Před Únorem tedy proti sobě stojí dvě zdaleka nerovné síly, které vedou spor o monopol moci. Jeho předehrou je spor o „monopol pravdy“ – ten si KŠČ přivlastnila už mnohem dříve. Komunisté si prostě počínají tak, jako by měli (tj. „vlastnili“) pravdu – a jejich suverenita, nejednou hraničící s arogantností, měla úspěch: zdálo se, že opravdu nelze účinně tvrdit opak. Drtina si ve vládě posteskl komunistům: „S vámi se těžko jedná, přicházíte vždy s hotovou věcí... „ Komunisté nedovedou prohrávat: když nevyhráli spor o „milionářskou dávku“, veřejně denuncují, jak kdo z nekomunistů hlasoval a sami zdůvodňují, proč tak hlasoval, což je v systému kabinetní politiky, posvěcené Národní frontou, nepokrytou difamací – ale nikdo tomu nedokáže čelit. To všechno jsou výtky, které komunisté zpravidla nechápou. Smysl pro „fair play“ v boji o moc považují za neodpuštělnou bláhovost. Jsou natolik mocí fascinováni, že takové nuance, jako jsou nepsané zásady politické etiky – čili jakési ne vždy kodifikovatelné zásady „politické zdrženlivosti“ – jsou jim upřímně nepochopitelné, naivní.

Nekomunisty také odzbrojuje jejich vlastní usilovná snaha zdržet se jakékoliv veřejné kritiky SSSR (tzv. Ripkova linie: snažme se, aby se sovětská důvěra nestala privilegiem komunistů...). Většinou tu působí autocenzura, takže veřejné hlásání nejen antikomunismu, ale dokonce i zásad neslučitelných s komunistickými je spíše jen výjimečné. A když autocenzura náhodou selže, jsou tu hned příslušná opatření: tak např. Clementis upozorňuje vůdce slovenské DS Lettricha na protisovětské nálady ve straně a – Lettrich účinně zakročí. Nekomunistické strany prostě nebyly s to vytvořit jakoukoli účinnou protisílu.

V půli roku 1947 dochází ke známým konfliktům mezi ministerstvem vnitra (Nosek-KŠČ) a ministerstvem spravedlnosti (Drtina nár. soc.) a k výše zmíněným provokacím. Při vyšetřování, které nikdy nebylo dokončeno, se zjišťuje, že nitky vedou ke komunistům (např. krčmaňská aféra: k J. Sosnarovi a na okresní sekretariát KŠČ v Olomouci, kde byly nalezeny zbraně). Na chvíli

zavládne jakoby patová situace. KSČ je v NF izolována, nedaří se jí mobilizovat masové hnutí, i když propagačně využívá sucha a sovětské pšenice. Neuspěla ve snaze pacifikovat DS. Šíří se strach z Bezpečnosti a všichni pociťují potřebu nějakého rozhodnutí.

I KSČ je dočasně v tísní. Schramm tehdy pomýšlí na ozbrojení bývalých partyzánů, kteří by táhli na Prahu a na Bratislavu a pod záminkou boje s banderovci je skutečně ozbrojí; akce však neproběhne. Roste naléhavost problémů zatčených za „slovenské krize“; během vyšetřování dochází ke skandálům, objevuje se „mostecká aféra“... Je pravděpodobné, že řada akcí probíhá bez předběžného vědomí Gottwalda, který se zdá Sovětům příliš váhavý, takže je ho třeba přimět k činu.

Gottwald byl dlouho pro „volební“ cestu. I uvnitř KSČ probíhal boj o to, jak postupovat. „Jestřábi“ naléhali na co nejvčasnější násilný převrat: Kopecký, Ďuriš, Krosnar.

K eskalaci vnitropolitického napětí dochází svoláním sjezdu závodních rad a sporem o odvolání sedmi nekomunistických velitelů Bezpečnosti z Prahy. Tento krok komunistického ministra vnitra Noska vyvolal tentokrát na druhé straně okamžitou ostrou reakci, tj. demisi nekomunistických ministrů. Ti si představovali, že demisi prezident nepřijme, že ji proto bude muset podat vláda jako celek, což automaticky vyvolá nutnost vypsání voleb, v nichž KSČ ztratí pozice... Demise znamenala nepochybně závažnou chybu, protože jí se nekomunisté zcela odevzdali do rukou osudu, který v daném případě představoval téměř už *nefungující* ústavní (parlamentní) mechanismus a osamocený, nemocný Beneš, neschopný odvážného činu. Chyba to byla i proto, že k demisi došlo v nejméně vhodnou chvíli: KSČ již oznámila, že se sejde sjezd závodních rad a vědělo se, jaká populární „protiburžoazní“ opatření bude ve věci dalšího znárodňování prosazovat.

Z USA přijel do Prahy velvyslanec Steinhart a ujistil Zenkla opět jen morální podporou... Současně přijel ze SSSR Zorin a tlumočil Gottwaldovi dva Stalinovy vzkazy: aby „do toho šel“ a aby požádal SSSR o vojenskou pomoc (sovětská vojska stála na čs. maďarské hranici). Druhý návrh Gottwald odmítl. Zorin se ho zeptal, zda si uvědomuje, co znamená nesplnit Stalinovo přání. Gottwald odpověděl: „já to soudruhovi Stalinovi vysvětlím“. Třeba jej pochválit za odvahu, ale především za dobrý odhad sil.

Úloha Beneše v únorových dnech je sporná. Nekomunističtí politikové na něho svalovali značný díl viny, avšak Beneš se držel po celý týden a tohoto času oni nevyužili. Organizace KSČ pražského kraje navrhla suspendovat Beneše, nepřijme-li demisi „zrádných“ ministrů, a vedení KSČ návrh akceptovalo... Beneš dlouho věřil v parlament, chtěl na jeho půdě vystoupit i po Únoru, avšak parlament žalostně selhal – předem mělo být jasné, že tam nelze už získat potřebnou podporu. Beneš vždy spoléhal na nějaké „zachránce“ – tentokrát to snad měli být Laušman, Šrobár, Jan Masaryk... Když nakonec po nátlaku komunistů demisi nekomunistických ministrů přijal, řekl: „Mnoho věcí je ještě nedořešeno a my si nemůžeme dovolit strany vládní a opoziční.“ To vskutku *bylo* v duchu poválečného politického uspořádání republiky, na němž se nepodíleli jen komunisté.

Po přijetí demise ministrů obsadila SNB sekretariáty nekomunistických stran, u národních

socialistů se prý našly zbraně... Pich-Tůma pohotově zatkl na ulici funkcionáře Národně socialistické strany hrdinu odboje Krajínu, na Gottwaldův zákrok jej však zase propustil. (Pich-Tůma byl poslancem za KSČ a důstojníkem SNB plus agentem NKVD; byl výstižně charakterizován jako „docela dobrý chlap, až na to, že koho udeřil, ten to většinou nepřežil a rány rozdával rád“).

Děly se i věci groteskní. Obě křídla sociální demokracie si vjela do vlasů a Fierlinger se svými stoupenci demonstrativně z jednání odešel. Prohlásil, že pro zásadní nesouhlas opouští vlastní stranu. Než však s tím stačil přiběhnout ke Gottwaldovi, přihlásilo se k Únoru i „pravé“ křídlo, a proto si Gottwald vykládal Fierlingerův odchod jako nesouhlas s Únorem. Fierlinger i před tím opakovaně prokázal na půdě vlastní strany politickou neschopnost.. Je zbytečné zdůrazňovat neústavnost únorového „převratu“. Je totiž příliš zřejmá: prezident republiky přijímá demisi ministrů, kteří ještě před jejím přijetím nesmí na ministerstva; odbory na svém sjezdu vyzývají k ustavování nelegálních akčních výborů NF (ministerstvo vnitra je však urychleně legalizuje) a ty se skutečně ustavují a berou do svých rukou – jako sověty svého druhu prakticky veškerou moc ve státě na všech mocenských úrovních; stejně protiústavní je vytváření a ozbrojování Lidových milic, zabavování nákladů novin nekomunistických stran, atd., atd.

Únorový převrat byl tak mimo jiné výsledkem *provokací* se strany NKVD a *zneužití* důvěry obyvatelstva ke slibům, které nikdy nebyly splněny. Po převratu nikde nedošlo k projevům účinného odporu. Studentské demonstrace byly ihned zlikvidovány a také gesta Sokolů v době sletu a pohřbu presidenta Beneše vyzněla naprázdno.

Zabýval jsem se tu tak rozsáhle únorem 1948 především proto, že tu lze rozeznat nejen mnoho podobností, ale také mnoho *souvislostí* mezi tímto „vítězstvím pracujícího lidu“ a mezi srpnem 1968. Únor 1948 byl především porážkou jak demokratů, tak i československých komunistů – i když každý prohrál jinak. Demokraté neosvědčili dost prozíravosti, odvahy, politické chytrosti a rozhodnosti; naopak se ukázalo, že jejich iluze o fungování demokratických mechanismů ve chvíli, kdy druhá strana sází na docela jiné mechanismy, jsou možná dojemné, ale v každém případě politicky neodpovědné. A tak demokraté prohráli způsobem, který komunistům umožňoval a vlastně stále umožňuje tvrdit, že vládnou z vůle většiny lidu, že se dostali k moci ústavní cestou. Kdyby si poražení vynutili alespoň to, aby komunisté musili sáhnout ke zjevnějšímu násilí, legitimita komunistického režimu by byla již jednou provždy nenapravitelně zpochybněna¹.

Komunisté zase neprozřetelně uchvátili veškerou moc a to je jen zdánlivě výhodná situace. Udržení veškeré moci vyžaduje tolik jinak zbytečných ohledů, že KSČ vlastně nikdy neměla volné ruce. Moc KSČ byla závislá nejen na Moskvě, ale byla fatálně omezena právě starostmi o vlastní *sebezáchovu*. Takové starosti ostatně nejvíce zaslepují: ve snaze docela všechno uhlídat přehlédne

¹ Viz sborník *Únor 1948 očima vítězů a poražených po třiceti letech*, Index, Kolín nad Rýnem, 1979.

nositel monopolní moci nejspíše i zcela zásadní nebezpečí. Přehledně, že mechanismus moci běží už jen samočinně, že krize vztahu vládnoucích versus ovládaných kulminuje, že dny představitelů moci jsou sečteny. Totalitní režimy mají zpravidla dlouhé trvání, avšak vždycky překvapuje, jak *snadno* se rozpadají, když krizová situace uzraje. Potvrzuje to i zhroucení diktatur v Řecku, Portugalsku a Španělsku v posledních letech. Ostatně krize režimu v Československu v druhé polovině šedesátých let a nezadržitelně rychlý spád událostí od konce října 1967 to také potvrzují. Že při těchto starostech o vlastní sebezáchovu nemá moc volné ruce k tomu, aby úspěšně řešila problémy celé společnosti, je nasnadě.

Závislost KSČ na Moskvě se stala po únoru naprostou. Pro poslední nevěřící Tomáše to prokázala okupace země o dvacet let později. Avšak iluze komunistů o SSSR po válce byly bohužel jen *přehnaním* iluzí, které měli i ostatní, včetně většiny nekomunistických politiků s Benešem v čele. I z tohoto hlediska byl Únor 1948 porážkou *všech*. Naše spojenecká orientace opět selhala.

Stejně jako komunisté v roce 1968 vykupovali si demokraté do února 1948 volnější prostor *nadbíháním* SSSR. Ani ti, ani oni se nerozhodli pohledět pravdě do tváře: to by totiž znamenalo podle ní také jednat a k tomu neměli chuti ani odvahy. Nejspíš ani schopnosti. Zvolili výslovně „appeasmentskou“ taktiku, která dovedla západní demokracie před válkou k Mnichovu. – Na tomto místě vyvstává ovšem otázka, jaké jsou vůbec možnosti demokracie vůči agresivním nárokům totalitní moci. Zdá se, že chabé, ale to je pouze polovina pravdy. Zpravidla dlouho, velmi dlouho totalitní moc získává a demokracie ustupuje, protože nemůže a ani nechce zmobilizovat síly, kterým by totalita porozuměla; – to by totiž znamenalo sebeomezení demokracie: mimořádná opatření, mimořádné plné moci. Zdravá a sebevědomá demokracie se však nakonec, když tedy až do konce vytrvá, vzpamatuje. Z mnoha hledisek sice pozdě, ale ne tak pozdě, aby totalitu nedokázala, byť z posledních sil, přece jen vykázat. (Anglie za 2. světové války je případem takové pozdní, ale nakonec účinné reakce.) V nejhorším případě čestně. prohraje. Naše poválečná demokracie z tohoto hlediska nebyla demokracií zdravou. A „demokratizace“ roku 1968 byla spíše posledním stadiem *nemoci* než počátkem úzdravy.

Nevzpomínejme, že pokusu Moskvy o totalitní vnitřní podmanění dokázalo čelit Finsko, poražené ve válce, zdánlivě zcela vydané Sovětům na milost, oslabené územními ztrátami a reparacemi. Dokázalo však právě koncem února 1948 přesvědčit Stalina, že nehodlá ustoupit žádnému nátlaku. A shodou okolností také právě ve dnech pražského února 1948 vyzval rozhlasem sociálnědemokratický prezident Rakouska obyvatelstvo v té části země, která byla obsazena Rudou armádou (jinak okupační mocnosti byly „naštěstí“ čtyři...), aby „hájilo svobodu ve svých domech, továrnách a na ulicích“. Sovětské kamiony už rozvážely komunistické bojůvky po městě, neboť mělo dojít ke komunistickému převratu... Nedošlo. Dělníci pod vedením odbojářských vůdců nedovolili, aby Rakousko následovalo Československo na cestě ke stalinskému socialismu.

Další pozoruhodnou skutečností je to, že jak Únor 1948 tak i „pražské jaro“ akcentovaly mimořádný význam sociální demokracie. V únoru 1948 to byla nejslabší politická strana (12,5% hlasů ve volbách v roce 1946), ale sehrála klíčovou úlohu: komunisté i demokraté soustřeďovali

svou pozornost právě na ni. Byla totiž jazýčkem na váze. Tato strana byla ostatně ohniskem domácí politiky už od roku 1946. – V průběhu „pražského jara“ byla otázka legalizace sociální demokracie také otázkou klíčovou. Žádný problém nevystavil zkoušce základní imperativ vládnoucího systému (totiž „vedoucí úlohu strany“) natolik jako právě pokusy o obnovení této strany. V roce 1968 ovšem nebyla sociální demokracie žádným „jazýčkem“, její moc byla nulová, vliv zatím jen potenciální. Oběma historickým situacím je společné něco jiného: sociální demokracie byla a je pro KSČ jakýmsi „mostem“ ke společnosti. Tím, co ji od celku společnosti odděluje. Nadřazenost KSČ, její „uzavírání“ či naopak „otevírání“ se *nejdříve a nejintenzivněji* projevuje právě ve vztahu k sociální demokracii. Cestu k přijetí skutečné odpovědnosti vůči společnosti si tedy KSČ otevírá nebo zatarasuje poměrem k sociální demokracii.

V předúnorových měsících, v šedesátých letech i během pražského „jara“ sehrála důležitou roli okolnost nerovnoměrného vývoje v českých zemích a na Slovensku. Tak do Února neměla KSČ na Slovensku ani zdaleka rozhodující vliv: proto musila být oklešťována práva autonomních orgánů a proto se ocitla dokonce i KSS už od konce války v podezření z „buržoazního nacionalismu“. Policejní akcí proti DS, inspirovanou a řízenou komunisty, muselo být Slovensko *nejdříve* vyraženo ze hry: jinak by zůstalo pro KSČ nejrizikovějším článkem její strategie k získání mocenského monopolu. – Také před rokem 1968 bylo Slovensko zdrojem napětí, které pražské vedení KSČ nedokázalo však eliminovat, což se mu stalo osudným. A reformisté zase nedokázali pochopit příčiny odlišného tempa a orientace demokratizace na Slovensku, což nemalou měrou přispělo k jejich porážce.

Konečně nemohu si odpustit jednu škodolibost: manifestační generální stávka, vyhlášená na dobu od 12-13 hodin (tedy v polední přestávce) mohla stačit 24. února 1948. Pro nekomunistické politiky a Beneše to patrně byla dostatečná výstraha. Obdobná stávka, také v polední přestávce, navíc *nejradikálnější* rozhodnutí vysočanského sjezdu KSČ v srpnu 1968, nestačila. Co se jednou osvědčilo proti Zenklovi a Drtinovi, neosvědčilo se proti Brežněvovi a Grečkovi.

Nebylo možné to předvídat? Poražení z února jsou dnes sami k sobě vesměs velmi kritičtí. Porážka KSČ v srpnu 1968 některé z nich navíc naplňuje zvláštní smířlivostí k těm, kteří jim kdysi „zakroutili krkem“: vidíte, tak jako tak jste prohráli, my jen o dvacet let dříve; a neosvědčili jste nakonec o mnoho více odvahy a rozhodnosti. Takže si nemáme co vyčítat – demokracii jsme my i vy obětovali dosti lacino... Jsou ovšem i mezi poraženými z února takoví, kteří jsou ochotni dokonce připustit, že komunisté se v roce 1968 chovali prozíravěji a statečněji než oni v roce 1948 a že rok 1968 napravil do značné míry skličující dojem ze selhání národa v létech 1938 a 1948... Chápu motivy takových poněkud křečovitých hodnocení: mnohé hradby uvnitř národa v roce 1968 padly. Společných zážitků přibývalo a rozdíl mezi poraženými a vítězi z února 1948 se skutečně hodně zrelativizovaly. To všechno může vyvolávat nálady usmíření a vzájemné tolerance, což samo o sobě zdaleka není politicky bez významu. Ale setkání a vzájemné porozumění po třiceti letech jen proto, že je tu společný jmenovatel slabost, neprozíravost, nerozhodnost a nestatečnost? *Takové* národní usmíření by bylo smířením se s beznadějí, bylo by spíše rezignací, než čímkoli jiným o nic méně přijatelnější proto, že by bylo rezignací společnou.

Získání monopolu moci postavilo KSČ před úkol vybudovat socialistickou společnost zcela podle sovětského vzoru. Znamenalo to naprosto přebudovat materiální a duchovní orientaci národa, který se vždy dosud obracel spíše k západu. Bylo záhodno převychovat lidi v pokud možno sovětské lidi. Proto celá československá ekonomika byla během několika let přeorientoována tak, aby kryla potřeby SSSR a tzv. lidově demokratických zemí, a proto i celá kultura a duchovní život se přeorientovaly s cílem co nejvíce se přiblížit sovětskému vzoru a aby z nich bylo vymýceno všechno, co nás dosud poutalo k západu.

KSČ již neusiluje o získání „masového souhlasu“, protože jej už nepotřebuje. Přestává se zajímat o skutečné smýšlení obyčejných lidí. Všechny politické funkce ztrácí jednu po druhé a naopak klade těžiště své moci výlučně do funkce hospodářsko-organizační, propagandistické a především do funkce kolektivního ovládnutí: policejní a kádrovací.

Po únoru 1948 se společnost rozpadá na dva příkře oddělené světy: na „svět strany“ a na „svět těch druhých“. Bez uvedení několika čísel by toto konstatování zůstalo ploché. Tedy: jen do srpna 1948 stoupl počet členů strany v českých zemích po fanatickém náboru a pod tlakem strachu na 2,267.688, tj. na 26% všech občanů voličského věku, a na Slovensku na 407.105 tj. 12,3%. Mezi nově získanými bylo jen v březnu 1948 23 tisíc a v dubnu dokonce 99 tisíc úředníků a příslušníků inteligence. V průběhu roku 1948 pak 116 tisíc bývalých národních socialistů, 23 tisíc bývalých lidovců a 114 tisíc bývalých sociálních demokratů. V důstojnickém sboru, kde bylo dříve 10 až 15 procent členů KSČ, stoupl jejich počet na 75-80%. – V letech 1948-1953 bylo ze závodů povoláno 200 až 250 tisíc dělníků do aparátů všeho druhu. Dosavadní administrativní pracovníci byli naopak převedeni do výroby a k nim pak přibylo v roce 1951 ještě dalších „77 tisíc“ (posléze uvedení se ocitají v továrnách z důvodů nikoli především politických, nýbrž proto, že čs. průmysl přestává stačit rostoucím sovětským požadavkům na zbrojení; zmíněná akce, stejně jako tempo kolektivizace na venkově a s tím vším související plánovaný „odpad“ pracovních sil do továren byly součástí snah udržet krok s těmito sovětskými nároky). Zároveň probíhaly čistky na všech mocensky a ideologicky důležitých pracovištích: byla odstraněna polovina všech generálních a podnikových ředitelů, polovina pracovníků zahraniční služby, třetina důstojníků z povolání, z vysokých škol jen do května 1948 čtyři a půl tisíce studentů a stovka profesorů a docentů... – V pozdějších letech bylo pro „protistátní činnost“ postaveno před státní soud 29 tisíc občanů, před zemské soudy 9 tisíc a před okresní soudy 62 tisíc. Do tábora nucených prací (PTP) bylo bez soudu odesláno 27 tisíc. Mezi postižené se v průběhu kolektivizace dostalo 35 tisíc rolníků a v souvislosti s likvidováním malovýroby 16 tisíc jiných občanů. Jen v době od října 1948 do konce roku 1952 bylo vyneseno celkem 233 rozsudků smrti z nichž 178 bylo vykonáno. Počet ukládaných byl tak velký, že procesy musily být odkládány. Ministerstvo spravedlnosti to oficiálně zdůvodňovalo stranickým orgánům: „Dříve není dosouzení všech těchto případů možné, protože by se nám tresty smrti hromadily v krátkém časovém úseku.“

Vítězství diktatury proletariátu bylo dovršeno. V národním shromáždění, zvoleném v roce 1954, bylo ze 294 poslanců sice 105 bývalých dělníků, avšak žádný dělník z výroby a naopak 254

současných pracovníků placených aparátů.

Procesy, které začaly hned po Únoru a trvaly až do roku 1954, kdy byl ještě popraven „španělák“ Osvald Závodský, byly mimo jiné také dalším důkazem, že KSČ už neusiluje o „masový souhlas“. Z hlediska zájmu zachování mocenského monopolu je lhostejné, zda souhlas je spontánní či vynucený. Toliko formální souhlas je dokonce výhodnější: jen nadšenec a idealista může být tak bláhový, aby přicházel s vlastní iniciativou, aby s upřímným úmyslem pomoci kritizoval, aby riskoval svou osobní bezpečnost sporem s mocí.

Procesy byly však především ďábelským hoblíkem, který měl srovnat oba národy na uniformní a konformní masu. V jisté míře a snad jen na čas se to zdařilo – ten čas však trvá dosud. Ohrožení byli ti, kteří v jakémkoliv smyslu představovali vůli a schopnost k *samostatnému* myšlení a jednání. Dokonce i ti, kteří tyto sklony ještě nestačili osvědčit, u kterých byly zatím pouze nerozvinutými možnostmi. Zvláště nebezpečnými byli shledáni ti, kteří prokázali nejlepší vlastnosti mužů: *odvahu* a obětavost. Nebo silnou víru a *idealismus*. Ti i oni byli latentní hrozbou pro režim, který počítá s lidmi poníženými, ukázněnými a raději zničitými. Ti i oni se totiž mohli jako první vymknout konformujícím mechanismům: ti, kteří šli bojovat do Španělska, kteří byli sestřeleni v anglických bombardérech nad hitlerovským Německem, kteří za protektorátu v ilegalitě riskovali smrt. Ti všichni byli ohrožení a mnozí z nich pak preventivně zneškodněni.

Nevěřím, že celkový sled procesů byl předem promyšlen, že výběr obětí (sovětští poradci, působící u nás od r. 1950, se soustřeďovali především na procesy s komunisty) byl prokalkulován právě z hledisek, která jsem uvedl. O to je to všechno děsivější: jakýsi podvědomý pud sebezáchovy režimu si vybral jako své oběti především *právě tyto* lidi. Vydal tím o sobě drtivé svědectví, byť zruďnou negací. Řekl o sobě všechno tím, že přiznal, kterých lidí se *bojí*. Báł se pak ovšem i živých svědků – vykonavatelů svých zločinů...

Obětmi procesů byli příliš iniciativní organizátoři teroru jako Reicin a Šváb, ale i poražení demokraté v opozici jako Drtina a právní vědec Peška; komunisté, kteří bojovali v španělských interbrigádách jako Pavel a London, i letci, kteří bojovali v R. A. F. jako britský letecký vicemaršál Janoušek či legendární major Brix; příslušníci domácího odboje z řad komunistů jako Husák i nekomunistů, jako Horáková; důstojníci-zpravodajci jako plukovník Sedláček; nejvyšší hodnostáři duchovenstva jako Beran, Opasek, Vojtašák a Gojdič, ale také bývalý komunist a pak „trockista“ Kalandra; stará garda strany Slánský, Švermová, ale také katoličtí básníci Zahradníček, Renč, Kostohryz a vzápětí komunistický básník Novomeský; řeholníci, navrátilci z koncentráků, slovenští partyzáni a zdatní sedláci; příslušníci válečné emigrace na západě jako komunisté Nový a Simone či nekomunisté jako Paleček; vojáci Svobodovy východní armády jako generálové Ressel a Sachr (ostatně také generál a později prezident republiky Svoboda byl několik měsíců ve vazbě, i když nakonec nebyl souzen), národohospodářští odborníci jako Frejka, Outrata a Hrubý; bývalí legionáři – vysocí důstojníci a generálové armády 1. čs republiky jako Drgač a Píka (šéf vojenské styčné mise londýnské vlády v Moskvě), funkcionáři Junáka a Sokola, komunističtí intelektuálové ve službách strany a státu jako Clementis a Goldstücker; a židé, samozřejmě židé.

Osud vojáků zasluhuje zvláštní zastavení. Nejen proto, že byl patrně lidsky nejtragičtější: ti, kteří se nesmířili s Mnichovem, utekli za hranice, aby se první léta protloukali Polskem, Francií či Tureckem, aby až v Anglii, v SSSR, na Středním Východě či v Lybijské poušti splnili svou povinnost mužů, vlastenců a antifašistů – právě *ti* byli po válce likvidováni „jako třída“, jak by se řeklo dobovou hantýrkou. Ti jediní, kteří bojovali v onom původním a základním lidském významu, kteří se tělem postavili proti síle, ti byli jako první nelidsky mučeni v hradčanském „domečku“. Ti, kteří v první řadě zachraňovali prestiž rezignujícího státu a kteří právě proto mohli jako konkrétní lidé i jako živá a pravdivá legenda posloužit základnímu duchovnímu stavivu nového státu, ti mizeli beze stopy už na přelomu čtyřicátých a padesátých let. Byla v tom soustředění represe proti vojákům nepochybně snaha zbavit opět stát toho, co jej v krajních situacích činí státem a *odlišuje* od shluku obyvatel: totiž *vůle k obraně*. Byla v tom byť i podvědomá snaha vytvořit z trosek 1. čs. republiky, pokořené Mnichovem, znovu bezmocnou loutku, třebaš po zuby vyzbrojenou, ovládanou však zvenčí. Byla v tom snaha těch, kteří sami dovedli bojovat jen frází, demagogií, politickou intrikou a udavačstvím, snaha „vykastrovat“ organismus státu a učinit z něj ideologického hermafrodita, neškodný a slabošský přívěsek mocného souseda. Procesy proti vojákům byly hrdelními procesy proti těm tradicím, které nám v našich moderních dějinách chyběly ze všeho nejvíc. – K tomu všemu pak přistoupilo zkompromitování tisíců těch, kdo svědčili v procesech a psali články, volali po hrdelních trestech; a dalších desetitisíců těch, kteří hlasovali pro rezoluce, schvalující rozsudky a žádající smrt... V tomto obrovském zátahu na potenciální kritiky, úchylkáře či opozičníky byly přímo angažovány doslova desetitisíce lidí: udavači a provokatéři, pracovníci Bezpečnosti ve všech možných rezortech, soudci a prokurátoři, velká část tehdy politicky odpovědných stranických aparátníků od kádrováků až po „bezpečnostní pětku“ s Gottwaldem v čele. Také agenti, pracující pro NKVD a sovětské poradci.

Organizátoři procesů si vybírali své pomocníky podle zcela utilitárních hledisek: mnohé nasvědčuje, že ne celý tzv. Štěchovický archív gestapa, kde bylo evidováno šedesát tisíc konfidentů a spolupracovníků gestapa z českých zemí, odvezli ze země Američané. Část tohoto archívu nebo podobné jiné archívy byly pro ně neocenitelným vodítkem; také výpovědi gestapáků, uvězněných v Hradci Králové: nebylo obtížné přimět ty, kteří jednou již selhali, k nové spolupráci. – Na jiném místě jsem zjišťoval vliv pozůstatků Mnichova, války, protektorátu, národní očisty, odsunu Němců atd. na utváření duchovní atmosféry, v níž se mohly uskutečnit procesy: seznamy konfidentů byly pro jejich organizátory jedním z nejpraktičtějších reziduí války...

V historii tohoto období, jak byla dosud oficiálně nebo alespoň publicisticky reflektována v druhé polovině šedesátých let, zaujímají klíčové místo procesy s tzv. „protistátním a spikleneckým centrem“ a s „buržoazními nacionalisty“, tedy s čelnými funkcionáři KSČ, z nichž mnozí byli odsouzeni na smrt. Odjakživa fascinuje podívaná na ty, kteří ještě včera sebevědomě představovali nejvyšší moc a dnes jsou vydáni katovi. Také problém „jakobínského teroru“, revoluce, která požírá své děti, historiky i široké publikum odjakživa lákal.

Ale hlavní důvod zájmu byl někde jinde: oficiální stranické i reformní publicistické reflexe

(včetně toho, co se o procesech psalo v letech 1968-1969) nedokázaly překročit svůj stín. Procesy s nekomunisty a tím spíše s „nepřáteli“ byly vesměs opomíjeny, někdy potvrzovány jako právoplatné či alespoň nezbytečné, a tudíž z dobového hlediska vlastně spravedlivé. Přinejhorším pochopitelné. Komunistickým publicistům i historikům se zdálo, že právě až postih komunistů u moci je důkazem „chyb“ a deformací nebo dokonce příznakem degenerace politického systému. Ani tento poslední krajní názor však nemůže obstát: systém nedegeneroval *teprve* tehdy, když začal popravovat komunisty. E. Goldstücker, sám oběť represí, v roce 1968 řekl: „Projev degenerace spatřuji v přechodu od teroru proti nepřítelům revoluce k teroru, který se obrací *do* tábora revoluce.“ *To je v kostce celé pokrytectví ideologie* rehabilitací v Československu, včetně poslední její neoficiální verze, nepublikované již tzv. Pillerovy zprávy. Teror, který se takto „obrací“ je stále *týž*. Teror je jen jeden: ten, který je rozpoután. Rozpoutaný teror se neohlíží napravo nalevo – řekl bych, komunistickou formulí, že není dosti „třídně uvědomělý“. Není *to* nepřímý důkaz *toho*, že také s tzv. třídami práva, svobody a demokracie *to* bude nejspíše jinak, než tvrdí marxistická ideologie?

Kohák výstižně říká, že Horáková byla popravena proto, že se stavěla proti nástupu poměrů, v nichž by mohl být popraven *kdokoli*, třeba právě Slánský. Teror vůči nepřítelům je vždy už zároveň tím latentním terorem, který se „obrací *do* tábora revoluce“, terorem „degenerovaným“. Oběti tohoto prvního teroru si proto zasluhují hluboké zamyšlení. Jednostranné pojetí rehabilitací u větší části rehabilitační publicistiky znovu svědčí o tom, že komunisté (včetně těch reformních) se nezbavili oné nešťastné optiky, která předvádí vlastní problémy jako rovnou obecné, aniž postřehne problémy, které se týkají opravdu všech – celé společnosti.

Po únoru 1948 a zejména pak po procesech stojí KSČ nad společností a vytváří si jakousi vlastní „stranickou společnost“, zatímco všichni ostatní jsou jen jejím podnožím. Nikoli náhodou proto straníci říkají „náš lid“, „čelem k masám“, „lidé nám to pochopí, nepochopí...“ Mimo stranu se říká „oni“, „ti nahoře“. Proto také komunisté mluví o tom, že někdo „vstoupil do strany“, zatímco „ti druzí“ říkají výstižně: „dal se ke komunistům“, či „je u nich“.

Vývoj procesů je dokladem toho, jak všechno důležité se začíná stále více odehrávat jen na půdě strany – i poprav. Většina společnosti je postavena mimo faktickou politiku a veřejný život. Musí si vytvářet svůj *vlastní* svět a musí se začít učit tento svět denně znovu a znovu bránit. Komunisté o tom mnoho nevědí: často ani ti nejméně postižení ideologickou slepotou nejsou s to rozpoznat, že lidé se k nim chovají – prostě jinak než k ostatním. Ne proto, že by je všechny pokládali za věřící fanatiky či nebezpečné udavače, ale prostě proto, že se – „dali ke komunistům“. To samo o sobě je mnohovýznamný indikátor sociální role pro ty, kteří to učinit nechtějí, ačkoliv by mohli. A takových je pořád mnoho, velmi mnoho. Komunisté nejsou s to tohle uznat, nedokáží pochopit, že v důsledku poměrů, které zavedli a udržují, zbavili se možností uvidět se „zvenčí“, pohledem těch, kteří jsou mimo.

Situaci těchto let po únoru 1948 charakterizuje reformní komunist Zdeněk Hejzlar (již ze švédského exilu!) takto: „Současně se vytvářel stav, kdy takto masově formovaná strana musela zákonitě zůstat živou součástí společnosti s arénou budoucích konfliktů v této společnosti“. A

jinde: „Fronta hlubokého společenského konfliktu neprobíhala mezi stranou a nestraníky, nýbrž napříč celou společností včetně strany.“ – Odvažují se tvrdit, že je to iluze, kterou sdíleli komunisté i během „pražského jara“. Je to dosud nejzazší mez sebereflexí KSČ. Na to, aby komunisté viděli, jak se věci skutečně mají, je to však spíše stále vysoká hradba než jen mez. Projektovat vnitřní problémy KSČ na celou společnost lze jen v jediném smyslu: že totiž tyto problémy zasahují *všechny*. Neplatí to naopak. „Fronta hlubokého společenského konfliktu“ probíhala a dosud probíhá *mezi* stranou a nestraníky. Dokonce i v roce 1968 tudy stále ještě probíhala – byť linie fronty poněkud rozmazaná. Záleží tedy na tom, odkud vztah straníků a nestraníků pozorujeme!

Úsilí o nápravu mocenských poměrů může skutečně *vznikat* především uvnitř strany. Poměry však mohou být skutečně *napraveny*, když předcházející věta přestane platit. Vedoucí úloha strany, jakkoliv reformně interpretovaná, je z hlediska zájmů všech, zájmů skutečně celé společnosti naprosto nepřijatelná, protože zakládá elementární a za daných poměrů *neodstranitelnou nerovnost* mezi lidmi. Pak existují v nejlepším případě občané prvního a druhého řádu. Platí, že alespoň statisíce řadových členů strany může být postaveno na roveň nestraníkům? Rozhodně neplatí. Kdyby mezi nimi byla skutečná rovnost, velká většina straníků by do strany nevstoupila nebo by z ní vystoupila. Ostatně tihle „řadoví“ plní jednu důležitou funkci, za kterou musí být tak či onak honorováni: vytvářejí pro vůdce užitečnou iluzi, že strana jako masová organizace skutečně existuje. – Ani koncepty strany jakožto „všelidové“ nerovnost neodstraňují. Ostatně strana přece nemůže upřímně chtít, aby byla doslova všelidová, aby „všelid“ do ní vstoupil. To by přece už nebyla strana. Tento základní konflikt československé společnosti vyžaduje jinou arénu než masově formovanou stranu, jak předpokládá Hejzlar; může se vyřešit jen v aréně, rovnoprávně přístupné *všem*, protože se týká *všech*.

Vývoj KSČ po roce 1948 je z hlediska existence tohoto základního a přitom ignorovaného a neřešeného konfliktu vlastně jen minimálně dramatický. Otázka vedoucí úlohy strany nebyla nikdy znepochybněna; to se v jisté míře stalo až v roce 1968.

V roce 1956, který byl tak bouřlivým rokem v SSSR (20. sjezd), v Polsku a Maďarsku, se sice u nás rozproudila živější diskuze, ale jediným hmatatelným výsledkem všeho toho bylo stanovisko 235 základních organizací strany, žádající svolání mimořádného sjezdu. To však bylo málo i podle stanov a sjezd se pochopitelně nesešel. KSČ zůstala stranou vcelku stabilizovanou. Nedošlo u nás k takové

polarizaci strany, jaká nastala právě v Polsku a Maďarsku zároveň s polarizací celé společnosti. V Československu byli komunističtí vůdcové také neoblíbeni a snad i nenáviděni, ale nebyli tu na druhé straně takoví, se kterými by byly spojovány naděje: mučedníci jako Gomulka a Nagy. Výzvu „národního komunismu“ z Polska a Maďarska (jakož i z Jugoslávie, která byla na krátkou dobu opět přijatelná) KSČ prostě slyšela – jak její vedení, tak i její inteligence. Píší o tom na jiném místě, a proto tu jen shrnují: „národní komunismus“ byl pro KSČ nepřitažlivý, zřejmě jako příliš defetistický. Komunisté, kterým se bude později říkat „reformní“, začínali mít na mysli něco

zdánlivě mnohem atraktivnějšího: skutečný, pravý, autentický, demokratický socialismus, ten, který po dvanácti letech dostane jméno „socialismus s lidskou tváří“. „Národní komunismus“ je z tohoto hlediska „jen“ východiskem z nouze, vyplývajícím z realistického uznání, že za daných mocenských poměrů ve východní Evropě se nedá dělat nic rozumnějšího než zařizovat se v domě tak, jako by to přece jen byl – když ne dnes, tedy možná zítra – opravdu náš vlastní dům. Přestat dráždit Moskvu a řešit *skutečné* konflikty a problémy a přitom víceméně rezignovat na *demokracii*, která by byla důsledně institucionálně garantována. Podle možností přát umírněně *demokratizaci*, alespoň ve smyslu fakticky „povolené uzdy“. Hledat možnosti národního *usmíření* a tedy také cesty k posílení nezávislosti na Moskvě. Pěstovat hrdost na vlastní národ a stát... Stručně řečeno: vysoko třímat rozvinuté prapory marxismu-leninismu – a pod nimi pokud možno slušně, normálně žít. – Je to tak málo? KSCM měla o mnoho iluzí přijít teprve na dvanáct let. A stejně ne zdaleka o všechny.

Fenomén „revizionismu“ byl blíže charakterizován v kapitole o reformních komunistech – intelektuálech. Opět tu jen znovu stručně připomínám, že revizionismus, který se právě v roce 1956 začal výrazněji profilovat, byl a je především pokusem obohatit marxistickou ideologii, filosofii a jednotlivé společenské vědy novými (či dokonce tabuizovanými) poznatky z jiných než marxistických pramenů. Revizionismus je z tohoto hlediska spíše rozšiřováním hranic tolerovaného než skutečnou *metodologickou* revizí základů marxismu. Jeho existence je odvozená: hranice tolerovaného střeží koncil s papežem v čele a nebýt těchto strážců, nebylo by ani revizionismu. Revizionismus je snahou učinit marxismus celkově přijatelnějším, věrohodnějším a vnitřně bohatším, ale není pokusem ověřit pravdivost jeho myšlenkového jádra a spolehlivost jeho poznávacího aparátu. Pokud jde o toto jádro, je to cesta od Stalina k Leninovi, od Lenina k Marxovi, od staršího Marxe k Marxovi mladšímu... Jakási stále méně rozsáhlá a stále méně nesporná oblast základních tabuizovaných pravd nicméně pořád existuje a z tohoto hlediska může být proces stále „modernějšího“ začleňování těchto pravd *nekonečný* a také nekonečně *bludný*. Revizionismus je pak z jiného hlediska jen způsobem existence myslícího marxisty v totalitním režimu: nemůže a proto ani nechce pochybovat o základech, tedy alespoň neustále opatrně posouvá hranice... Garaudyho koncept „realismu bez břehů“ byl výstižně nesmyslným pojmenováním této snahy. A podobně existoval i „marxismus bez břehů“. Bludný kruh – tragédie intelektuálů, kteří nechtějí už mluvit nesmysly či dokonce lhát, ale kteří na druhé straně nechtějí ztratit zaměstnání na katedrách, v redakcích...

Po Stalinově smrti jako by se skoro na deset let zastavil v Československu čas. Alespoň ve srovnání s Polskem, Maďarskem, ba i s SSSR. Ještě několik větších procesů a revoluce byla definitivně u konce... KSCM získala absolutní mocenský monopol za cenu rozpolcení národa, který zase ztratil povědomí společných kulturních a myšlenkových základů a vůbec možnost dorozumět se. Potrubní poštu, vedoucí přízemím společenské struktury, moc systematicky ucpávala. Mluvily jen tlampače. Zdálo se, že není sil, které by mohly tento stav vyčerpanosti, vyprázdňenosti a strachu změnit.

20. sjezd sovětských komunistů nebyl tedy pro Čechy a Slováky takovým impulsem jako pro Poláky a Maďary – komunisté dosáhli svého a pokud začínali mít nějaké pochybnosti, tento sjezd zdál se jim být zárukou, že teď už bude všechno v pořádku. „Ti druzí“ byli zase příliš zdecimováni. – Do této dějinné prodlevy zaznívají poslední ideologicky instrumentované, ale už jen křečovitě výzvy světu, na které se až do našich dnů svět „reálného socialismu“ zmohl: Chruščov slibuje, že kapitalismus bude pohřben, že jej dožene a předžene sovětský socialismus. Ulbricht chce dokonce rovnou předejít, aniž by musil dohánět... Vágní teorie všelidového státu jsou výrazem rozpaků vládnoucích garnitur komunistických politiků: veškerou moc mají, ale s ní – běda – také veškerou odpovědnost.

Ještě 12. sjezd KSČ v roce 1962 sliboval dobudování komunistické společnosti do dvaceti let, ale bylo lze zaznamenávat rozpačité úvahy o „revizi procesů“ a o „vyčerpání možností extenzivní industrializace“. Zbývající léta do osmašedesátého proběhla pak skutečně ve znamení pokusů o rehabilitace a pokusů o ekonomickou reformu.

Procesy – v Československu obzvláště drastické, obzvláště dlouho trvající a široce zasahující – to je explozivní nálož posledních dvou desetiletí našich dějin. Každý poněkud jen významnější společenský pohyb musel se a bude se muset s nimi nějak vyrovnat. Přes nezvládnutou problematiku procesů se nelze dostat dál – nelze ji obejít či jakkoli ji dát do závorky. Spor o procesy je sporem o to, zda šlo o *deformace v systému* nebo o *systém deformací*, ale budou také vždycky sporem o právo jejich obětí alespoň na soudní, občanskou i politickou rehabilitaci. A jsou také neobyčejně výbušným sporem o to, kdo je za procesy odpovědný. V jaké míře a s jakými nezbytnými soudními, občanskými a politickými důsledky.

Reformní či „destalinizační“ období začíná nejspíše v roce 1961 právě proto, že toho roku jsou po dlouhých váháních a zdráháních zřízeny dvě komise na nejvyšší stranické úrovni: Kolderova, která má zjistit okolnosti procesu s „protistátním a spikleneckým centrem“ (Slánský a další) a „barnabitská“, která má obdobně prověřit proces s „buržoazními nacionalisty“ (Husák a další). – Rehabilitace, které následovaly v oficiálním stranickém podání, nemohly být s uspokojením přijaty informovanější částí stranické veřejnosti a tím méně nekomunistickou veřejností, která v nich rozpoznala mj. základní nechuť vrátit se k procesům s nekomunisty a v plném rozsahu rozšířit rehabilitace i na ně.

Nejednou jsem v tomto textu připomínal charakteristickou orientaci české politiky – fascinaci minulostí a „odčiňovací“ imperativ, jako často její hnací sílu. Ochotu převzít odpovědnost raději rovnou „před dějinami“ než před žijícími generacemi a než před konkrétnějšími společnými statky, jakým je zejména stát: jeho bezpečnost, alespoň relativní nezávislost a vnitřní jednota, jako předpoklad bezpečnosti i nezávislosti. Odčiňovací nutkání je snad výrazem jakési pošetile dětinské představy, že v politice je možné začínat s „čistým stolem“, s jakým, zdálo se nám, jsme začali třeba v roce 1918. (Ostatně i tehdy česká politika pozemkovou reformou usilovala odčinit – Bílou horu!) V posledních desetiletích tento náš „... odčiňovací“ imperativ měl na svědomí některé osudově významné přepjatosti: snaha odčinit Mnichov („mnichovský komplex“) spolupůsobila na to, že se česká politika dobrovolně vrhla do náruče

SSSR a odřízla se tak od organických spojů na západ. Snaha očistit vnitropolitické příčiny Mnichova („německý komplex“) vedla naše politiky k rozhodnutí provést transfér Němců v té podobě, v jaké k němu došlo a na níž národní charakter těžce doplatil. Snaha vyhnout se recidivě poslední velké hospodářské krize („komplex hospodářské krize“) nepochybně zradikalizovala hned v prvních poválečných letech myšlení národohospodářů, zejména pokud jde o rozsah a tempo znárodňování...

Odčinit – aby se již nikdy nemohlo opakovat... Ve jménu tohoto snad pochopitelného, ale politicky zcela *nepraktického* imperativu byli z politického života hned po válce vyloučeni agrárníci a potichu a postupně i vůdčí pracovníci domácího odboje, pak z organismu státu byli „vylikvidováni“ (termín autenticky Benešův) Němci, na podzim 1947 slovenští demokraté (DS), pak po Únoru – „aby se již nikdy nemohl opakovat“ – ostatní nekomunističtí politikové a vůbec politicky nekonformní „jinostranici“ a nestraníci, pak dokonce i straníci jen potenciálně nekonformní. Starostlivý pohled zpátky, málo však vnímavý k vlastním selháním, a lehkomyšlnost vůči budoucnosti českou politiku vždycky fatálně inspirovaly v duchu již zmíněného „vylučovacího principu“. A tak místo aby se základna státotvorných sil neustále rozšiřovala, byla systematicky *zužována*: „Kdo nejde s námi, jde proti nám“. Hned po válce rozhodli se komunisté neuznat, že opozice je *platnou* formou angažovanosti a že může být náročným, ba i nejnáročnějším výrazem sounáležitosti a spoluodpovědnosti. Zužování však neudržitelně pokračuje. – Kohák vystihl přesně fatálnost vylučovacího mechanismu: nově vylučovaní se pokoušejí zachránit sebe tím, že se zaklínají svou loajalitou, a tu zase dokazují tím, že oni přece *také* byli proti „reakci“, proti sociálním demokratům, národním socialistům, proti agrárikům, proti Němcům... A pak perzekvování komunisté: vždyť přece *byli* proti reakci, proti sociálním demokratům, národním socialistům... Obhajují se tím, že se *ztotožňují* s předcházející aplikací „vylučovacího principu“, tím, že sami přece horlivě vylučovali. Nejen že si nepomohou, ale ještě navíc *stvrdit platnost principu*. Pak už vždycky jde jen o vcelku nahodilý detail, o *to*, vůči komu bude příště použit.

Politická odpovědnost musí mít sílu vyrovnat se s tím, že politický „stůl“ nebude nikdy čistý, že situaci k řešení si nevybíráme, ani nevytváříme, že spíše ona nás – vždycky nečistá – „povolává“, abychom ji řešili. „Vylučovací princip“ je stigmatem malicherné politiky obrácené do *minulosti*, politiky, která je rétoricky rozhorlená, protože nemá dost odvahy pohlédnout kupředu: pak by jí musilo být zřejmé, že neustálé zužování základny státotvorných, či jen legálně působících sil je pro každou politiku, neřku-li pro politiky osobně, zcela *bezpřespektivně*. Nevyhnutelně vede k teroru a totalitě.

Tuto odbočku od reálií šedesátých let jsem provedl proto, protože téma procesů je zásadně *jiné* než třeba téma Mnichova či, dejme tomu, podílu viny agráriků na jeho přijetí. Tentokrát nešlo o politické chyby, o osobní zájem, ani o politickou praxi či teorii, která se neosvědčila... Nešlo jen o politiku. Šlo o zločiny, kterých se nedopustili ti, kteří za ně byli potrestáni, ale naopak ti, kteří se o potrestání těch prvních přičinili. Politická chyba může být analyzována a odsouzena, aniž se to nutně musí dotknout konkrétních lidí. Jinak je to s politickými zločiny, které jsou zároveň zločiny ve smyslu práva. Vyjdou-li najevo, *musí* být právu zjednána cesta – vzhledem k

obětem i viníkům. Jinak se celá křehká stavba civilizace a kultury bortí a nikdo si už nemůže být jist zítřejším dnem. – Všechny pokusy vrátit se k problematice procesů a zjednat v nich jasno – pokusy zprvu jen utajované, omezené na nejvyšší stranickou špičku, pak už na širší rámec stranické veřejnosti, ale stále polovičatě pokrytecké, a nakonec pokus Čechů a Slováků v roce 1968 – to byly činy doslova sebezáchovné. Nikoli tedy pouhé vyhovění onomu neblahému „odčiňovacímu imperativu“.

Nelze žít v plném smyslu občansky v zemi, kde nebyla a ani nechce být zjednána spravedlnost v případech jejího flagrantního porušení, o kterých vědí mnozí nebo dokonce všichni. Z tohoto hlediska publicistika, pojednávající v letech 1968 a 1969 o procesech, nemohla a nesměla dbát na jiná hlediska, než na hlediska objektivní pravdy, která musela být vyslovena nahlas, a tvrdím, že tentokrát za každou cenu. Mohlo se ovšem zvážít, jakou formou psát o roli SSSR v procesech, zejména o sovětských poradcích – „berijovských gorilách“, jak se s oblibou říkávalo; tady by více umírněnosti nebylo na škodu nejen proto, že nebylo třeba dráždit, ale hlavně proto, že „gorily“ byly často *hromosvodem*, po kterém se mělo svést rozhořčení nad tím vším, co jsme dokázali sami i bez poradců. – Bez vyslovení pravdy o procesech však nebylo by možné začít žádnou obrodu: ani tu skromnou demokratizaci, ani tu velkorysou, vedoucí k demokracii. Každá stavba na zamlčené pravdě o padesátých letech by se musila jednou zhroutit. – Poslední léta před osmašedesátým byla naplněna právě konfliktním přibližováním se dosud nevyslovené pravdě o padesátých letech.

Od roku 1963 se začínají projevovat vážné, už nadále nezatajitelné hospodářské defekty. Toho roku poprvé nevzrostl národní důchod. Byly zjevně vyčerpány všechny možnosti extenzivního hospodaření a alternativa byla v podstatě jediná: stimulovat hospodaření intenzivní, a to větší samostatností subjektů ekonomického podnikání – podniků, trustů, sdružení... To znamenalo opustit metody direktivního řízení a postupně vytvořit situaci, která by se v té či oné míře podobala trhu. Pak by teprve mohly a nakonec i musely jednotlivé subjekty podnikání reagovat pružněji na skutečnou poptávku, než jak je k tomu dokázalo přimět centrální plánování, které samo poptávku – skutečné potřeby lidí – nikdy přesně znát nemohlo. Všechny teoretické i praktické spory, trvající léta, se soustředily právě na otázku trhu a plánu. Argumentovalo se ideologicky i pomocí klasiků marxismu-leninismu, s poukazem na zkušenosti jiných, na výsledky experimentů..., ale nakonec všechno uvázlo na zjištění, které bylo zcela evidentní, ale dosud nevyslovené: změna systému řízení hospodářství vyžaduje změnu politického systému. Touto myšlenkou, formulovanou střízlivě a nevyzývavě, ale nicméně jasně, ukončil své vystoupení na 13. sjezdu strany Ota Šik. Řekl, co věděli všichni, ale právě proto mělo jeho konstatování neobyčejný význam. Byla to ostatně jediná smysluplná věta celého sjezdového jednání, a Šik proto musil upadnout v nemilost.

Ekonomické problémy však *nebyly* tím, co uspíšilo rozhodující měrou příchod „pražského jara“. Životní úroveň vzrůstala sice pomaleji a řada sociálních problémů (bytová krize aj.) zůstávala notoricky neřešena, to však nemohlo vyvolat revoltu. Češi a Slováci na tom byli stále

lépe než všichni ostatní ve východním bloku, a pak, naučili se vážit si sociální jistoty, kterou jim režim chtěl nechtěl zaručovat. Byla to ovšem *jistota stagnace*, neboť udržení průměrného standartu si přitom nevyžádalo často ani průměrnou kvantitu (tím méně kvalitu) práce. Společenský vzestup na základě výsledků pracovní iniciativy a odborného vzdělání nebyl žádnou samozřejmostí – vesměs rozhodovala jiná kritéria. Přitom to, čeho se nedostávalo, bylo možno opatřit si – nějak jinak. Lidé se naučili žít s nefungující ekonomikou a vytvořili si paralelní trh práce a zboží, nezávislý na trhu státním. Mnozí tím získávali a ostatní se smířili. A tak byli všichni platonicky pro reformu, ale nebylo málo těch, kteří se jí ve skutečnosti báli. Báli se nejen byrokrati v obrovsky rozvětveném aparátě, ale i nejrůznější „dovedové“ – paraziti, jichž v direktivním systému velmi přibývalo. Boj o reformu byl vleklý a do poslední chvíle nemířil k jednoznačnému rozuzlení. Po léta byl spíše barometrem momentálního poměru sil mezi dogmatiky a umírněnými reformátory technokratického stříhu. Kdyby byla ekonomická reforma realizována, byla by se časem nejspíše nějak osvědčila. Nezahrnovala však v sobě žádný jednoznačně *demokratizující* kontraband – o vnitropodnikové demokracii či dokonce o samosprávě výrobců se před rokem 1968 prakticky vůbec nemluvilo. Něco jiného bylo, že by si posléze mohla vynutit některé změny v politickém systému, jak předpokládal Šik. Patrně z toho důvodu také důkladnější reforma neměla za Novotného skutečnou šanci.

Je tedy zřejmé, že naděje, s reformou spojované, nesdíleli zdaleka všichni, že její perspektivní důsledky byly nejisté a že k demokratizaci mířila v nejlepším případě oklikou.

Boj o rehabilitace (a vůbec o pravdu o padesátých letech, i o reformu) byl vnitrostranickou záležitostí. Občas bylo patrné, že fronta konzervativců ustupuje (jindy zase, že získává) ; zdálo se proto, že jen členství ve straně má smysl, ba mohlo se dokonce zdát, že jen straníci mohou prospět pokroku. Že kdo je „mimo“ nemá žádné možnosti cokoli ovlivnit a vlastně se tak svým negativním vztahem ke straně vyhýbá odpovědnosti... Uvažovali tak ovšem jen ti straníci, jejichž vztah a odpovědnost k „těm druhým“ zůstávaly nereflektovány a tedy nezměněny. Odpovědnost strany vůči společnosti nedovedli vidět jinak než jako úsilí o odstranění „deformací“ především vnitrostranického života; oni, kteří se v předcházejících letech mnohdy sami aktivně podíleli na tom, že společnost byla násilím rozlomena ve dvě... Představy o tom, že mimo stranu nebylo vůbec žádných možnosti k pozitivní práci, ukázaly se jako mylné právě po lednu 1968, přesněji řečeno, po březnu. Ti, kteří byli „mimo“, měli prostě jen jiné možnosti; nepochybně menší z hlediska mocenské sféry a jejího ovlivňování. Ale z jiných hledisek, nikoli nedůležitých, nejspíše zase větší. Silný tlak veřejného mínění v době „pražského jara“ ukázal, že komunisté, a to nejen ve vedení strany, naprosto nepočítali s fenoménem angažované nestraničské veřejnosti, neboť jinak by na něj musili být více připraveni. Nepočítali s autoritou celé řady mluvčích nestraničské veřejnosti (Patočka, Seifert, Černý, Havel, Sviták, který ovšem byl sociálním demokratem, jenž se nechal sloučit s KSČ, aby pak z ní byl vyloučen... aj.), protože si nedokázali představit, že někdo může získat autoritu mimo jiné také tím, že není ve straně. Nepočítali s tím, že pro spoustu lidí pořád ještě existuje jako jedna z nejvyšších hodnot mravní integrita osobnosti, kterou většina komunistů musila nezbytně postrádat. Vždyť byli přece ve straně, se kterou se v nejlepším případě zcela

neidentifikovali. Této straně se však musili podřizovat, v této straně nemohli nikdy vystupovat s odkrytým hledím, denodenně musili lhát, přetvařovat se, taktizovat, zamlčovat své skutečné?) smýšlení, říkat polopravdy – a to vše v nejlepším případě v zájmu té pravdy, v níž soukromě věřili. Mohli být tu a tam užiteční, ale sotva důvěryhodní; mohli být odvážní, ne však spolehliví, protože obstáli ve straně alespoň potud, že z ní nebyli dosud vyloučeni. Mohli být chytrí, ale nemohli být moudří, protože strana je musila poznamenat cynismem a relativismem, který sluší právě jen chytrákům. Jistě byly a snad ještě i dnes existují výjimky. Ale právě jen výjimky.

Je to příliš přísný soud o komunistech, ba dokonce o těch reformních? Zajisté přísný. Ale mám na něj právo. Nejen proto, že sám jsem k nim patřil a vím, o čem mluvím; mluvím-li o nich, mluvím tedy také o sobě. – Tento soud musí však být přísný především proto, že za osud této země neseme právě my již třicet let plnou odpovědnost, odpovědnost, kterou jsme si sami vzali.

V letech, která přecházela „pražskému jaru“ komunisté opět přecenili svou důležitost a podcenili význam „těch druhých“. Byl to nejen další důkaz jejich slepoty, ale byla to i politická chyba. V roce 1968 byli pak prudkým vývojem zaskočeni, ale protože byli zvyklí stát v čele všemu, co se kdy dělo, postavili se i do čela obrodě. Dubček dokonce před Brežněvem „pokrýval“ skoro všechno, co se tu dělo. Ale to přece nemohlo dopadnout dobře!

Reformní komunisty také nenapadlo, že pravdy, které nyní objevovali a hlásali, nemusely znít všem tak úplně převratně jako právě jim, kteří věnovali mnohdy své nejlepší síly tomu, aby tyto pravdy svého času vehementně diskreditovali a jejich hlasatele umlčovali. *Mlčení*, nebo alespoň větší skromnost při vystupování na veřejnosti u mnohých komunistů by proto nejednou byly závažnějším příspěvkem k úsilí o slušnější poměry než kázání o demokracii. Byly by důkazem toho, že tito lidé pochopili konečně více, než právě jen onu abecedu demokracie, že pochopili svou vlastní odpovědnost vůči ostatním. Mohlo by pak být také více slyšet *ty*, kteří zprvu nemohli a pak už ani neuměli mluvit tak hlasitě a vmlouvavě. – Znam osobně jen několik málo komunistů, kteří koncem roku 1967 nebo na samém začátku roku 1968 vystoupili z KSČ. Ti alespoň v poslední chvíli pochopili, co všechno se stalo, a také vytušili, co nastává.

Hodnoty, které Češi a Slováci v roce 1968 obhajovali a způsob, jakým to činili, přesvědčivě dokázaly, že mimo stranu žilo mnoho myslících a svědomitých *lidí* a ne jen bezbarví „nestraničí“ či lhostejní „bezpartijní“ diváci. Že přinejmenším také oni tvořili a střežili hodnoty, bez nichž by nevznikla ani ta krátká naděje, naděje *pro všechny* z jara a léta 1968.

V kapitole o vztazích Čechů a Slováků jsem napsal, že tzv. obrodný proces započal na říjnovém zasedání ÚV KSČ 1967 vystoupením Dubčeka. Pro toho, kdo cítí neoslyšitelné nutkání najít nějaký začátek, pevný bod, z něhož především reformní komunisté ve vysokých funkcích začínají „rozhybávat“ mocenské struktury; pro toho jsou události na říjnovém a pak lednovém plénu skutečně počátkem všech následujících pohnutých událostí. Méně významní protagonisté či dokonce nestraničí vidí počátek nejspíše někde jinde, někdy jindy. Třeba na spisovatelském sjezdu. Nebo v protestním průvodu strahovských vysokoškoláků. Nebo ještě jinde. Ale nejspíše si tuhle otázku ani nekladou, neboť další události potvrdily, že vlastně *nikdo* nevěděl, co to vlastně

začíná. Protože smysl událostem dávala čím dál tím zřetelněji spontánně jednající veřejnost sama a pak – vnější síly.

A co takhle obrazné konstatování, že „to“ začalo vítězstvím našich hokejistů nad sovětskými na olympijských hrách v Grenoblu?

Oficiální letopisci vítězů i poražených se tomu jistě vysmějí, ale lidé vnímají dějiny méně jako to, co se usnáší a více jako to, co mění jejich navyklý způsob vnímání skutečnosti. Tajná zasedání nejvyššího orgánu strany zdaleka nepohnula skeptickou veřejností tak, jako ono hokejové vítězství. Po léta jsme se Sověty prohrávali, bylo to už něco jako prokletí. Uražený národ po hospodách vřdycky tvrdil, že prohráváme proto, že „holt musíme...“ Snad tomu ani tak sám nevěřil – byla to jakási nadsázka, které ani tak nešlo o meritum hokejové věci, ale která měla pravdu v hlubší rovině instinktivně globálního pochopení našich vztahů k SSSR. A pak jsme v únoru 1968 protrhli smůlu a slavně zvítězili. Dobře si pamatuji, jak lidé tehdy říkali: tak to ono se asi opravdu nahoře něco stalo – když jsme najednou mohli po sedmiletém půstu zase vyhrát... Zase to byl spíše „fór“, který však v hokejovém vítězství, v tomto pokřiveném symbolu suverenity, přesně postřehl možné, i když nezamýšlené vyústění mocenské krize. – Hokejem to tedy – dejme tomu – začalo; a hokejem to také skončilo: po „hokejových bouřích“ koncem března 1969. Tehdy jsme už zase „nesměli“ vyhrát, a přesto jsme si troufli a vyhráli. A byli za to ztrestáni... Mytologie patří do dějin; není jen jejich kuriózním odpadem. Lidé se orientují podle informací, které jsou jim dostupné. V únoru 1968 se zdálo, že se dějiny na okamžik zastavily, aby se rozběhly jiným směrem...

Taková není jen pravda těch, kteří přihlíželi nejasným událostem ve vedení strany z posledních řad galerie, taková je i hlubší pravda let 1967-1969. Ty skutečné dějiny se tehdy neodehrávaly v sekretariátech, ale na veřejnosti, na ulicích; když policie ulice vyklidila, bylo už zase po dějinách.

Vždyť co rozhodla pléna? Všechno – a nic. Plénum nejvyššího orgánu strany sesadilo Novotného, schválilo Akční program, odmítlo

varšavský koncil, rozhodlo o svolání sjezdu strany, schválilo kapitulantský postup vedení strany na jednání v Moskvě v posledních dnech srpna, schválilo odložení sjezdu, listopadovou rezoluci, odvolání Dubčeka a zvolení Husáka, odvolalo svá rozhodující usnesení z roku 1968, vyloučilo reformní komunisty ze svého středu a připravilo „legální“ 14. sjezd strany... Stále prakticky *totéž* plénum! *Titíž* lidé! I po kooptaci 80ti vysočanských v srpnu 1968 zůstávalo rozložení sil zhruba stejné: 1/3 „novotnovci“, 1/3 „progresisté“, 1/3 „Slováci“...

Ještě méně personálních změn můžeme zaznamenat u nejvyššího orgánu státní moci – parlamentu. Z toho plyne dosti jednoznačný závěr: většina toho, co se tehdy v oněch letech v mocenských orgánech rozhodlo, muselo být tedy inspirováno a vynucováno *zvnějšku*. Co se tedy vlastně dělo a kdo jednal? Kdo inspiroval události?

Stará mocenská garnitura se na rozhraní let 1967-1968 rozhodně nerozpadla. To by bylo příliš dramatické konstatování. Spíše se sama zevnitř *rozdrolila*. Ukázalo se, že ji nedrželo pohromadě nic jiného, než sebezáchovný kalkul většiny jejích představitelů. *Že*

kterýkoliv náhodný impuls mohl tuto garnituru dezintegrovat o rok, o dva dříve, ale také o rok, o dva později. To, že se rozdrolila po pádu jedné figury, o níž se snad všichni shodovali v názoru, že byla kvintesence průměrnosti a šedivosti, svědčí o krizi, kterou byl i samotný mocenský systém již delší dobu nahlodán. Moc držela pohromadě ve staré sestavě jen proto, že nepřišel nikdo, kdo by vážně řekl, že je možné obejít se bez Novotného. Pak zase půlmilionová armáda řekla, že je nutno obejít se bez Dubčeka... Mocenská garnitura akceptovala obojí, protože dávno již neměla vlastní názor kromě pevného názoru o tom, že držení moci je samo o sobě hodnotou, která ospravedlňuje všechny ideologické či prakticko-politické veletoce. Představitelé nejvyšší moci totiž reprezentovali vesměs už jen svůj pud sebezáchovy. A tím spíš jej reprezentují dnes. V tomto smyslu je totalitní moc vlastně v permanentní krizi. Je to krize latentní a mohou to být docela nahodilé a vlastně nedůležité události, které latentnost krize promění v překvapivě zralou aktuálnost. Tyto „nedůležité“ události musí mít však vždy jednu důležitou charakteristiku: musí být výrazem pevného odhodlání těch, kteří se rozhodnou jednat. To je tajemství totalitní moci, tajemství, které střeží s největší obezřetností: že totiž taková moc se hroučí v okamžiku, kdy jí lidé odepřou poslušnost. Veškerá totalitní moc spočívá na této „dohodě“ s ovládanými: moc je nechá žít a myslet si, co chtějí – a oni budou aspoň předstírat, že moc respektují. Když je dohoda se strany ovládaných vypovězena, z dogmatiků u moci se přes noc stanou třeba liberálové a revizionisté a za další noc zase dogmatici – jen aby se udrželi; totalitní moci nejde přece o nic jiného než právě zase jen o moc. Je to právě tak triviální konstatování, jako málo praktický návod, jak se s mocí vypořádat – protože lidé zpravidla nejsou ochotni uvěřit, že všechno je tak prosté...

Kdy to tedy začalo? Tehdy, když „dohodu“ vypověděli lidé na různých úrovních hierarchie společenského života. Když došlo ke koincidenci odmítnutí poslušnosti – a právě ta je skoro vždy náhodná. Krize je sice permanentní, ale k takové koincidenci nesouhlasu dochází jen jednou za uherský rok. Protože lidé se tu nemohou domluvit a právě o to se totalitní moc stará s největší péčí; starost o přerušení každé jiné než oficiální komunikace je starostí o moc samotnou.

Ve chvílích, kdy se na plénu ÚV KSČ posledního dne října 1968 otvírala podrážděná kontroverze mezi Dubčekem a Novotným, k níž se více či méně váhavě přidali i někteří další, kráčel z areálu strahovských kolejí průvod nespokojených vysokoškoláků, které zorganizovala zase jen náhoda: uprostřed vzrušené schůze, kterou svolali příslušní odpovědní činitelé, aby studenty uklidnili a slíbili nápravu, pokud jde o chronické přerušování dodávek proudu zhaslo světlo. Neboť byla opět přerušena dodávka proudu... Když už byli všichni pohromadě, když už byli svoláni, aby byli zpacifikováni, rozhodli se docela logicky, že zhaslo-li v tu chvíli světlo, vyjdou do ulic. V průvodu nesli zapálené svíčky a volali různá, spíše recesistická nepolitická hesla, mezi nimi také „Chceme světlo!“. Volali, že chtějí světlo, a mysleli tím elektřinu do svítidel, protože bez ní se nemohli učit.

Znervoznělá moc však zřejmě pochopila volání demonstrantů jako výzvu ke svržení režimu: vždyť světlo – tím jistě byla míněna „svoboda“ a podobné nebezpečné věci. Studenti naprosto však netušili, co se právě odehrává na pražském hradě. Ostatně nikdo to netušil; konání plén ÚV se

tehdy (a dnes opět) oznamovalo vždycky až post festum, tj. druhého dne. Ale moc zřejmě musila v činu studentů uvidět neblahou souvislost a možná i intriku, inspirovanou rafinovaným a zasvěceným nepřítelem, třeba přímo uvnitř strany.

Krise totalitního režimu je vskutku permanentní. Na tom nic nemění skutečnost, že je to krize nepostřehnutelná. Ukrytá pod povrchem více či méně fungující všednosti. Jakmile je moc konfrontována s prvním výbuchem rozhodnosti neposlechnout, sama hloubku krize odhalí: prozradí svůj panický strach z ohrožení tím, že sebebahnější a sebekrotší projev nespokojenosti a neposlušnosti okamžitě interpretuje jako organizované spiknutí a nakonec vždycky „najde“ provázky, které vedou na západ... Ve stranickém týdeníku se pak napsalo, že studenti byli nepochybně inspirováni četbou tehdy již zrušených Literárních novin. Spisovatelé byli údajně zase inspirováni antikomunistickou emigrací, spojenou prý v osobě Tigrida rovnou se CIC; přitom se ukáže, na jak vratkých základech moc spočívá, je-li trýzněna takovými perzekučními bludy: CIC prostřednictvím redaktora exilového časopisu *Svědectví* Tigrida inspirovala spisovatele, ti inspirovali studenty a ti vytáhli do ulic s protistátními hesly, načasovanými k vystoupení nacionalistické úchytky ve straně... A tak lapálie s lajdácky instalovanými kabely okamžitě přerostla v očích vyděšených strážců pořádku v pokus o převrat, v němž mají prsty američtí imperialisté... S čím kdo zachází, tím také schází. Moc, která totalizuje vládu, bezděčně *totalizuje i odpor* vůči sobě samé. A tak všechno, co se na podzim a v zimě 1967 – 1968 stalo, stát se muselo. Pouze ta koincidence byla náhodná v tom smyslu, že mohlo dojít ke koincidenci jiné či že k ní mohlo dojít jindy. Ale čím hlubší krize, tím nutkavější sebeobraně jednání moci, právě to jednání, které takové koincidence samo vytváří; někdy jen z nedorozumění.

Tři události tak překlenuly rozhraní let 1967-1968: konflikt ve vedení strany, pasivní rezistence spisovatelské obce proti likvidaci jejího týdeníku a konečně všeobecné rozhořčení nad brutalitou zásahu Veřejné bezpečnosti proti studentům. Obnažily krizi ve vedení i ve společnosti a vedly k volbě Dubčka prvním tajemníkem strany.

Jak rozuměli této krizi ti, kteří reprezentovali moc? Přímých důkazů pro jakkoli přesvědčivější odpovědi na tuto otázku je mizivě málo. Nepřímým důkazem toho, že moc jako celek tušila jen stav ohrožení a vlastně nic víc, jsou protokoly bouřlivých jednání kritických plén ÚV KSČ; v říjnu, prosinci a lednu 1968.

„Protinovitovskou“ opozici ve vedení strany spojovalo koncepčně *méně než nic*. S odstupem devíti let by se mohlo dokonce zdát, že tenkrát šlo velké většině aktivně zúčastněných právě jen o odstranění Novotného a tedy jen a jen o otázku mocenských pozic. Všechno se přece po čase vrátilo do starých, hodně „předlednových“ kolejí. Jen Novotný, který nesnášel Husáka, zmizel v propadlišti oficiální nemilosti a potom umřel a Husák, který nenáviděl Novotného, objevil se na špici moci, dokonce opět ve sloučené funkci prvního tajemníka a presidenta.

Předbívám tu událostem, ale není na škodu naznačit skrytou dynamiku děj, které teprve nadcházely, neboť Husák tehdy ještě nebyl přímo na scéně. Novotný ho nicméně nesnášel, ale nebyla to zřejmě jen osobní averze: právě při projednávání výsledků „barnabitské komise“ v roce 1963 řekl těm, kteří se přimlouvali za plnou, tj. i politickou rehabilitaci tzv. „buržoazních

nacionalistů“: „Znáte soudruha Husáka? Neznáte? Tak si ho nepřejte poznat“. Novotný se ovšem více než Husáka obával důkladných rehabilitací a vůbec toho, že by se mělo vrhnout ostřejší světlo na padesátá léta. Měl tuze špatné svědomí...

Ve vzájemném vztahu Novotného a Husáka bylo však mnoho charakteristického pro poměry v partajní špičce: osobní averze a vzájemná nedůvěra, společné špatné svědomí, zanedbatelné rozdíly ve zmatených představách o tom, jak dělat politiku a ochota využívat v pozičním boji jakýchkoli prostředků. Z utilitárních důvodů mohlo být využito třeba i citlivé problematiky padesátých let a v nejhrošším i procesů... Novotný byl sice jedním z posledních představitelů represe v padesátých letech a Husák byl její obětí, a přesto mají jejich režimy daleko více *společného* než rozdílného. Docela jistě také proto, že i Husák byl před svým pádem v roce 1951 energickým představitelem nemilosrdné represe.

Začalo „to“ tedy v říjnu 1967 jako spor o Novotného, o *rozdělení* funkcí. Skončilo pak instalací Husáka a *sloučením* funkcí... Nás tu samozřejmě nejvíc zajímá právě to, co se odehrálo mezi tím, ale nemůžeme pominout skutečnost, že povrchnějšímu společenskému vědomí a paměti méně zasvěcených a tehdy přímo neangažovaných se s odstupem doby mohou dramatické události oněch let scvrknout na *nezvládnutý mocenský boj* na špičce mocenské hierarchie, rozhodnutý vstupem invazních vojsk... Nesmělý pokus o nápravy poměrů překryla rasantnost, se kterou byly staré poměry znovu nastoleny – většinou se starými a jen s některými novými lidmi.

Ti, kteří se koncem roku 1967 spojili proti Novotnému, neměli opravdu jasnější představu o tom, co dál. Nechtěli Novotného, protože se právem obávali, že je svým diletantismem, autokratičností a zároveň nerozhodností a jakousi celkovou opotřebovaností kompromituje, tedy i ohrožuje. A tak se na protinovotnovské platformě sešli Dubček s Indrou, Smrkovský s Kolderem, Bilak se Šikem... Kritika Novotného byla převážně osobně zahrocená, chaotická a neobyčejně nervózní: většina kritizujících byla nejspíše přímo vyděšena vlastní odvahou, protože se tu začaly říkat věci dotud neslýchané. Bylo to porušení všech dosud platných nepsaných norem vnitrostraničského života na nejvyšší úrovni, a kdo si mohl být jist, jak taková rebelie skončí? Obavy byly na místě: než všechno po patnácti měsících skončilo postupným návratem k osvědčeným normám, zažili si mnozí těžké chvíle.

Skutečně koncepční kritiku dosavadní politiky přednesl jen Ota Šik. Měl připraveny velmi konkrétní návrhy na dosti důkladné změny v celém pojetí politiky strany – včetně změn ve stanovách (na koncipování jeho řeči se podíleli straničtí historici Hubl a Hájek). Ostatní o poznání více improvizovali. Silná slova spíše však emocionálního rozčilení nad poměry ve straně i ve společnosti bylo možné slyšet ještě od Smrkovského (jemu zase pomáhali Selucký a Křen) a Vodsloně. Většina z těch, kteří se postavili proti Novotnému, nepřesvědčivě a nejistě tápala: čtení stenografických záznamů z plén bylo pak na jaře zdrojem mnohé veselosti – ale i obav: s těmi? A demokratizovat?

Jednota totalitní strany se nicméně musela „naštípnout“ podle nějakého alespoň trochu konkrétního kritéria. Protože všechna kritéria, která mohla zakládat zárodek příští plurality, byla dávno vyloučena ze hry, rozštěpilo se vedení strany jaksi *zástupně* podle kritéria národnostního.

Nikoli ovšem na Čechy versus Slováky, ale na ty, kteří byli ke stížnostem Slováků vnímavější, a ty, kteří byli spokojeni s daným stavem. To však byla jen první výhybka. Nakonec nešlo ani tak o Slovensko, ale o metody práce nejužšího stranického vedení: o vztah prvního muže ve straně vůči předsednictvu strany, předsednictva vůči plénu, vedení strany vůči vládě. Šlo o metody řízení, které ohrožovaly vedení strany jako celek. Proto ta podivuhodně nepravděpodobná jednota, která se také rozpadla už za dva tři měsíce... Rozpadla se však zase způsobem charakteristickým pro totalitní stranu: *Všichni všechno* schválili, jak už jsem vzpomněl, ba dokonce konzervativní protidubčekovská opozice sama připravila klíčové materiály roku 1968: konzervativní Kolder byl odpovědný za přípravu a textaci posléze „kontrarevolučního“ Akčního programu a s Moskvou loajální Indra za kacířský návrh nových stanov strany... *Všichni všechno* schvalovali, ale někteří zároveň horlivě pracovali v zákulisí a domlouvali vojenský zásah...

Dubček pro zvolení do funkce dlouho váhal. Váhal odletět ihned do Moskvy na povinnou zdvořilostní návštěvu, váhal promluvit na veřejnosti. Váhal, protože zřejmě neviděl důvody k jednání bez menší prodlevy. I ti, kteří kritizovali Novotného a mluvili přitom o krizi ve straně a společnosti, netušili zřejmě *hloubku* této krize. Nedovedli si představit, že s každým dnem mlčení ztrácejí šanci úspěšně brzdit, tj. po svém způsobu řídit proces nápravy chyb starého režimu. Snad proto, že subjektivně byli přesvědčeni o tom, že skutečně šlo jen o chyby a nedostatky, snad i deformace. Nedokázali si představit, že veřejné mínění včetně mínění mnoha straníků pokládá „chyby“ a „nedostatky“, ba i *ty* „deformace“ jen za opatrné *eufemismy*: dá se to všechno opravdu – napravit?

Není třeba postavit všechno spíše znovu, zčásti na zbytcích toho, co tu kdysi – před válkou a do jisté míry snad i před únorem 1948 – už bylo a co nebylo zdaleka překonáno, nýbrž jen mocensky popřeno, zamlčeno, zcenzurováno, zakázáno...?

Nikdo z představitelů strany se dlouho neměl k tomu, aby řekl, co se vlastně na posledních plénech ÚV stalo. S neurčitými náznaky vystoupil 12. ledna Husák v „Kultúrném životě“, jasněji promluvil až 21. ledna Smrkovský v „Práci“. Neměli to snadné. Nejen proto, že na plénu v lednu bylo zcela příznačně usneseno, že všechno zůstane v *tajnosti*, ale především proto, že nic ve skutečnosti dohodnuto *nebylo*: byl prostě odstraněn Novotný a Dubček zatím mlčel. A tak nejpravděpodobnější vývojová alternativa totalitního režimu se ukázala jako nejschůdnější: každý si mohl vysvětlit po svém, co se vlastně stalo, a každý s tím mohl na trh – pak se teprve mělo vidět co a jak. Než se zjištění o míře rozkladu režimu stalo všeobecným majetkem, uplynuly nějaké týdny, a tak ne všichni zachytili odjezd prvních mimořádných vlaků, které začátkem března, po provalení skandálu se Šejnou, vyjížděly plnou parou na předem nerecognoskovanou a neregulovanou trať demokratizace.

Březen a duben probíhaly ve znamení veřejné kritiky a sebekritiky. Vedení strany, které stále zřetelněji ztrácelo možnost získat jakýkoli předstih, třeba i předstih v „brždění“ stále otevřeněji se artikulujícího veřejného mínění, ponechalo první kolo kádrových změn více méně na spontánní iniciativě „zdola“. Vznikla tehdy zvláštní psychóza: ten, kdo sám ostře nekritizuje jiné nebo padesátá léta nebo ekonomický marasmus, musí spíše dříve než později začít se sebekritikou, kterou

pak někteří dovedli do důsledků a rezignovali na své funkce (a jednotlivci i na své životy). Vedení strany vyměnilo zprvu jen vedoucího pověstného 8. státně-administrativního oddělení (armáda, bezpečnost, justice, prokuratura...) a za Mamulu, „šedou eminenci“ Novotného, dosadilo Prehlika. Později odvolalo ministra vnitra Kudrnu a generálního prokurátora Bartušku. Bylo to jistě svým způsobem rozumné a naznačovalo to také jistou míru realismu nového vedení: po palácovém převratu třeba vyměnit i náčelníky palácové stráže...

Ostatní změny ve funkcích probíhaly v divokém příboji onoho celonárodního vlnobití kritiky: každý vyšší funkcionář čehokoli se cítil povinen „přihlásit“ se k polednovému vývoji, ačkoli se takový vývoj sotva přesněji rýsoval. Kdo se přihlásil, resp. kdo se třeba neurčitě, ale zato rozhodně distancoval od minulosti, jinými slovy: kdo se podrobil rituálu, měl zpravidla vyhráno. Jen málokomu se nevěřilo, nejspíše ne tomu, kdo se přihlásil prostě pozdě. Sami rezignovali šéf odborů Pastyřík, šéf ČSM Zavadil, ministr národní obrany Lomský... (Podobně po srpnu: kdo se přihlásil ke „zdravým silám“, tomu bylo odpuštěno, ať si předtím počínal jakkoli). Budilo to snad dojem vypjaté politizace a demokratizace a vyvolávalo silné pocity euforie, ale skutečný mocensko-politický význam takových divadelních spektaklů byl jen malý. Lidé měli zato pocit zadostiučinění, když viděli, jak se mocní najednou bojí... Nebylo v té době ještě žádného politického programu, kolem kterého by mohlo dojít ke skutečné diferenciaci. Minulost každý chápal po svém, shoda byla snad jen v tom, že by se neměla opakovat. Ale to je pro praktickou politiku tuze málo!

Dokonce ani Akční program ze začátku dubna nebyl kritériem dostatečně jasné diferenciaci. Byl mnohomluvný, mlhavý a stejně přišel pozdě. Jakým mohl být prakticky diferencujícím kritériem, když se ho dovolávalo i těch asi padesát nerozhodných a v každém ohledu zbabělých quislingů – členů ÚV KSČ, kteří se 21. a 22. srpna shromáždili se sovětskou generalitou a zástupci velvyslanectví ve stranickém hotelu Praha, aby vytvořili nové vedení strany a „dělnicko-rolnickou“ vládu!

Text Akčního programu byl ostatně hotov mnohem dříve, než byl schválen: plénum se stále odkládalo, protože se ve vedení strany neprozřetelně dlouho rozhodovaly kádrové otázky v souvislosti s vytvořením nové vlády, nového vedení NF a nového složení předsednictva ÚV KSČ. – V prvních měsících obrodného procesu měli tak reformátoři doplatit na to, že opoziční proudy uvnitř strany nikdy do ledna nevystoupily s ucelenějším programem, že se vždy soustředily maximálně na jednotlivé reformní připomínky ad hoc, vnitřně nespojitě. Nikdy nevytvořily nějakou ucelenější reformní platformu, ani koherentnější seskupení: lavírování a improvizace poznamenaly celý předreformní vývoj už od roku 1963, kdy se vůbec může o reformních pokusech začít mluvit. Průběh obrodného procesu je pak jen zrychleně puštěným filmem o tradičních rozpácích nerozhodných a nekoncepčních reformistů, promítaným na pozadí eruptivního vývoje aktivizující se veřejnosti.

A tak se nakonec dosavadní vedení strany a státu diferencovalo podle *druhotného* kritéria, podle reakce na činnost masových sdělovacích prostředků, a tedy v širším smyslu podle reakce na chování veřejnosti. Druhotné bylo ovšem toto hledisko právě jen z pozice těch, kteří dosud

politickou linii sami vytvářeli; nyní byli konfrontováni s něčím, co vzniklo mimo ně, mimo jejich vůli a iniciativu.

KSČ se proti všem předpokladům stávala jaksi přijatelnou a snad i sympatickou silou právě proto, že přestávala být – silou. Slabost strany, do té doby dominující mocenské instituce, byla nejsilnějším argumentem pro její podmíněnou podporu ze strany veřejnosti. Z hlediska moci to ovšem byla anarchie. Anarchická svoboda byla mimo jiné plodem neexistence jasných zákonů a jednoznačných pravidel hry. Bez toho se totiž totalitní režim dosud docela dobře obešel – nyní však nebylo ani jasné, podle jakých norem posuzovat snahy o vznik nové, resp. obnovené sociální demokracie. Něco takového platné zákony vůbec nepředpokládaly, a tak se právní experti přeli, zda platí či neplatí alespoň jako vodítko praxe 1. čs. republiky, kde politické strany vznikaly a zanikaly zcela záměrně mimo právní řád.

Vlna kritiky a sebekritiky, „odštělování poctivých funkcionářů“, jak se později říkalo, upoutala zbytečnou pozornost „spojenců“. Přispěla k hypertrofii ideologického stylu reformních snah: co nebylo halasně deklarováno z ostře osvětleného jeviště mítinků, to nemělo prakticky žádnou váhu. Čím hlasitější projevy odporu k minulosti, dosud však neanalyzované, čím okázalejší slovní podpora nového, nicméně programově nevyhraněného kurzu, tím větší šance na záchranu starých a na získání popularity pro nové politiky; tím však větší znepokojení „spojenců“.

Když jsem na jiném místě kriticky posuzoval malou zdrženlivost některých reformních politiků a intelektuálů, působících ve sdělovacích prostředcích, měl jsem na mysli právě tuto mánií po *explicitnosti* projevů. Snad je pochopitelná v souvislosti s bezradností vedení strany, oné bezradnosti, která nutila veřejnost, aby popoháněla vývoj dopředu. Nepřekvapí, že při tom občas ztráceli smysl pro míru. Je to snad pochopitelné, ale nikoli politicky omluvitelné. Bylo to opojení bezuzdností, která se žízňivým zdá být už už svobodou.

V dubnu a zejména pak v květnu směřoval vnitřní vývoj k rozštěpení strany. Je třeba jen litovat, že k němu nedošlo. Zásluhu na tom měl stále sílící tlak „spojenců“, který nutil reformní „progresisty“ ke zdrženlivějšímu tónu a z některých konzervativců (kromě „ultra“) zase vykřesal jakési: relikty nacionalismu. Na květnovém plénu se vcelku svorně dohodli na tom, že existenci protisocialistických sil nelze podceňovat. Následovaly pokusy umlčet publicitu kolem KANu, K 231 a sociálních demokratů, ale nebyly a snad ani nemohly to být pokusy dosti rozhodné, neboť strana již neměla někdejší autoritu: ochota poslechnout se vůči hledně vytrácela. Pro reformisty tu byla patrně už jen jediná možnost, jak zabránit nejhoršímu, a zdá se, že to byla možnost docela schůdná: dokonce i bez vyhlášení výjimečného stavu a bez mimořádných zákonů o následné cenzuře by se sdělovací prostředky i veřejnost značně umírnily, kdyby bylo otevřeně řečeno, jaké nebezpečí nám zvnějšku vskutku hrozí. Neměl však nikdo z politiků odvahu vystoupit takto před veřejnost? Anebo snad ti, kdo si to mohli dovolit a kteří se přitom těšili jisté důvěře, to neudělali proto, že sami *této* možnosti odmítali uvěřit?

Na takové závažné otázky měli už dávno odpovědět sami; dosud tak neučinili. Myslím si proto, že oba uvedené důvody sehrály svou roli. Neměli odvahu vystoupit, neboť se báli ztratit popularitu doma a zbytky důvěry v Moskvě. Popularita byla pro ně balzámem na dosud nezhojené

rány jejich stalinské či dogmatické minulosti, kdy po léta naráželi jen na lhostejnost a nedůvěru, hraničící s nenávisť. A nyní měli obětovat všechno, co za pár měsíců skoro zázrakem získali? Nenašel se nikdo, kdo by se třeba po předchozí vzájemné dohodě obětoval a nahlas řekl, jak se skutečně věci mají. Musel by být patrně hned druhý den desauován a třeba i zbaven funkcí. (Všichni progresisté věděli, že sovětský velvyslanec je přesně informován vždycky už za dvě hodiny o tom, co se na schůzi předsednictva dělo. Při tak riskantním kroku by takhle okolnost nemohla být podstatná. Ostatně – mohl se najít někdo, kdo by se rozhodl jednat zcela sám...) Ale pravda by byla venku a prostor pro skutečně reálnou politiku by se konečně vyjasnil, tj. v mnohém ohledu zúžil. – Nikdo z reformních vůdců to neudělal nejspíše i z dalšího důvodu: že této „nejhorší“ možnosti odmítali totiž uvěřit. Socialismus byl pro ně příliš spojen s autoritou Moskvy. Vzepřít se jí a ukázat sovětský socialismus bez ideologických iluzí – to by byla *svatokrádež*, to by bylo popření všeho, v co tito lidé dosud věřili, pro co už dávno obětovali svůj vlastní rozum i morálku a normální, slušné životy svých spoluobčanů.

A tak se jen nepřesvědčivě varovalo, chlácholilo, uklidňovalo, slibovalo. Reformním komunistům šlo totiž v neposlední řadě o *vlastní* rehabilitaci a k té, zdálo se jim, vedla jediná cesta: rehabilitace *socialismu*, takového však, který by jim umožnil zůstat v čele mocenského a duchovního vedení společnosti. Tomuto úsilí obětovali, ať již vědomě či nevědomě, *všechno*, v první řadě svou politickou střízlivost, pokud ji jako ideologicky vnímající lidé byli schopni, a pak, což bylo ovšem daleko závažnější, obětovali mu i poslední zbytky nezávislosti Československa jako státu. Reformním komunistům, včetně velké části těch neaktivnějších, kteří spolu udávali tón polednovému vývoji, nešlo totiž v první řadě o společnost, o oba národy. Ve svých reflexích, tu rétorických, tu trýznivých, se vesměs dostali právě jen tam, kde končí strana a *začínají* „ti druzí“. Mnozí byli s to přísahat na Togliattioho, jiní na Tita či snad i Trockého a všechny možné tzv. revizionisty, ale odpovědnost, kterou si připouštěli, končila zpravidla u toho, čím strana „zradila“, popřela, deformovala sebe samu... Z tohoto hlediska akceptovali i Solženicyna, ale nebyli ochotni či schopni už domýšlet jej. Usilovali o odstranění deformací (ne všichni je chápali stejně), ale nepomýšleli na vytvoření *nové* společnosti, založené na zásadně *jiných* vztazích mezi občany, lhostejno zda komunisty či nekomunisty.

Protože nikdo z vedoucích politiků „pražského jara“ nepoložil otázku vedoucí úlohy strany v otevřené a vskutku problematizující podobě (diskuse o této otázce byla pak sledována s pochopitelnou nedůvěrou a nelibostí), mohu tvrdit, že starý politický systém měl být – v intencích i jinak jen málo zdrženlivě taktických reformních politiků – *zachován*. Sebereflexe komunistů byly sebereflexemi vztahu strany především ke svým ideálům, ke *svému* učení a ke své praxi, nikoli sebereflexemi vztahu strany k celku společnosti.

Během „pražského jara“ se nicméně úvahy o řešení klíčové otázky vedoucí úlohy strany ve společnosti dostaly o notný kus dál, nikoli však zásluhou KSČ, nýbrž zásluhou její momentální *slabosti*. Od jara 1968 se totiž aktivizují a uvolňují síly nejen ve straně, ale i mimo ni; jde jim o zvýšení jejich podílu nejen na veřejné diskusi, ale i na realizaci předpokládaných reformů. Vedení strany reagovalo na tyto snahy rozpačitě až nedůtklivě: představitelům obnovující se sociální

demokracie Smrkovský beze studu nabízel funkce jako „odškodné“, jako úplatky svého druhu s tím, že na oplátku zanechají pokusů o obnovu strany. – „KAN“ byl po dlouhé měsíce udržován ústředními místy v nejistotě, pokud jde o jeho budoucí legalitu – až pak po okupaci bylo rychle rozhodnuto jej nepovolit. – Existence K 231 se stala nejkontroverznější otázkou sporu o existenci a vliv „antisocialistických sil“, ačkoli bývalí političtí vězňové dávali najevo mnohem více rozumné zdrženlivosti a dokonce podpory Dubčekovu vedení, než by bylo realistické očekávat. Brodského kniha „Řešení gama“ je jedním z důkazů tohoto tvrzení. A přesto byl K 231 terčem tolika útoků nejen se strany „spojenců“ či domácích konzervativců!

Trpěné pokusy o aktivizaci nekomunistických politických stran, těchto trapných atrap potěmkinské stavby socialistické „všelidové“ demokracie nebyly z hlediska skutečné, tj. pluralitní demokracie nikterak významné. NF, jakkoli zevnitř aktivizována, nemohla – jako „uzavřená pluralita“ se zachováním vedoucí role KŠC – naprosto nic změnit na povaze systému, i když ovšem mohla části veřejnosti poskytnout větší prostor pro občanskou aktivitu, což by před či po roce 1968 nemohlo být pokládáno za zanedbatelné. Chci tu však připomenout, že ani v koncepčních stranických materiálech, předjímajících budoucí vývoj a další fáze demokratizace, *není* vedoucí role strany nikterak zpochybněna. Městská organizace KSČ v Praze na své konferenci ovšem zastávala radikálnější demokratické stanovisko a stejně tak mnozí komunisté v redakcích, na vysokých školách a na společenskovedních pracovištích. Tato stanoviska se však nikdy nestala oficiální stranickou linií.

Proces diferenciací uvnitř KSČ a zejména mezi stranou a nekomunistickou angažovanou veřejností byl téměř zastaven, když kritiky se strany „spojenců“ začaly začátkem léta nabývat hrozivého tónu. Po odmítnutí vedení KSČ dostavit se na varšavskou schůzku, jehož rozhodnost, byť pozdní a ojedinelá, získala straně podporu i novou reputaci, dostalo se řešení problému demokratizace politického systému jaksi na vedlejší kolej. A tak kruciální otázka, zda KSČ byla ochotna či schopna dovést demokratizaci až k demokracii, zůstane už provždy jen dráždivou otázkou: „co by, kdyby...“ Jak by byl dopadl sjezd, jaký ÚV by byl zvolen, jaké stanovy by byly schváleny, jak by byla vyřešena otázka legalizace nových politických subjektů, politických klubů, event. politických stran... A tak jedni jsou dodnes přesvědčeni, že strana by nedokázala překročit svůj stín, detotalizovat totalitu, to jest rezignovat na institucionálně mocenské záruky vedoucí úlohy – popřít sebe samu... Jiní zase soudí, že strana by se dříve či později sama uvnitř proměnila a že tato *nová* strana by nakonec neřešitelnou otázku „kvadratury kruhu“ rozsekla tím, že by se oddělila od přímého výkonu moci, vrátila státním orgánům ty pravomoci, které jim podle ústavy patří, a tak vlastně *zrušila* samotnou otázku... Argumentů pro obě tvrzení je dost a dost.

Avšak právě proto stanovisko KSČ k sovětské hrozbě svědčí spíše pro stanovisko skeptiků. Naivní vírou v možnost smírného řešení rozporů se „spojenci“ osvědčilo vedení strany (ale nejen vedení!) tolik ideologické zaslepenosti, že je nejspíše plně odůvodněné popřít schopnost KSČ vůbec nahlédnout principiální rozdíl mezi řízenou demokratizací a skutečnou demokracií. Kdyby KSČ usilovala o víc než o pouhé vylepšení systému, kdyby měla odvahu přiznati, co je to „socialismus po sovětském způsobu“, nemohla by mít před Moskvou tak bezbranně čisté svědomí.

Spoléhání se na blahovůli Moskvy bylo však nejspíše pokusem, zajisté více podvědomým než vědomým, *vyhnout* se konečné odpovědnosti a dilema demokratizace versus demokracie prostě *nerozhodnout*. Aby tak tíha odpovědnosti padla raději na někoho jiného... Tento pokus se naneštěstí podařil – dilema rozhodla vojska. Pokrytecký optimismus se proto dodnes kojí nadějí, že nebýt „vstupu“ těchto vojsk... Nemohu se zbavit dojmu, že nezvládnutá minulost, a tudíž špatné svědomí KSČ podminily neochotu nebo neschopnost *jakkoli* jednoznačně se rozhodnout, tím spíše rozhodnout se právě pro demokracii, a tedy pro nový politický systém. A tato neochota či neschopnost pak navíc motivovala jinak nevysvětlitelnou lehkomyšlnost KSČ ve vztahu k hrozícímu zásahu.

„Podvědomí strany“ si prostě o zásah zvenčí *řeklo*. Byla to totální *abdikace* strany jako dosud stále ještě živé síly ve společnosti na odpovědnost, kterou objektivně nesla, a byla to patrně *abdikace* jednou provždy. Čestnější komunisté, trápení svědomím, tak vzali svou vinu na sebe a uvalili na sebe víceméně dobrovolně *trest*, který měl být snad jakýmsi vykoupením za svévolně monopolizovanou moc, za privilegia, která si udělili sami, za zločiny minulosti. Vzali na sebe důsledky února 1948 – pro poražené. Trest pak spočíval v tom, že komunisté – reformisté nechali se po dovršené okupaci v dubnu 1969 po vlně čistek postavit tam, kam nedokázali sestoupit sami a dobrovolně: mezi „ty druhé“, mezi národ nestraníků. Pak mohli na sebe ukázat – někdy i s masochistickým gestem: hle, jsme už tam, kde jste byli vždycky vy, jsme konečně stejně bezprávní jako vy. Konečně nám tedy můžete věřit: národní usmíření je teď už možné... Po takovém usmíření skutečně mnozí upřímně toužili, snad také proto, že tušili, že bez překlenutí propasti mezi nimi jako někdejšími „vítězi“ a mezi ostatními „porazenými“ a vyraženými nebude možné dostat se vůbec kdy o kus dál v úsilí o slušné soužití lidí v Československu... Srpnový týden, kdy k takovému usmíření skutečně na čas došlo, byl totiž po třiceti letech zase *prvním* společným národním prožitkem. Jen na základě takových všem stejně srozumitelných prožitků lze budovat rozumnou politiku, to znamená politiku neideologickou, která se nemusí dovolávat abstrakt, ale která těží z existence *integrujících symbolů* společné dějinné paměti. Takovou politiku, vycházející ze společně srozumitelných *zamlčených předpokladů*, mohli praktikovat po válce poražení Finové a po roce 1956 poražení Maďaři.

Tento troufalý pokus o jakousi „psychoanalýzu strany“ je nepochybně napadnutelný z mnoha stran a z mnoha důvodů. Předkládám jej jako toliko hypotézu, jejíž platnost nelze prokázat, ale která proto ještě nemusí být nesmyslná. Reakce mnoha komunistů na jejich vyřazení ze špičky společnosti po roce 1970 ji spíše potvrzuje: nejednou jsem se nemohl zbavit dojmu, že se svými stížnostmi poněkud nevkusně vnucují pozornosti těch, pro které je „husákovský teror“ *idylou* ve srovnání s tím, co velká část společnosti prožívala koncem čtyřicátých a v padesátých letech.

„Sebevražda“ KSČ však není tragickým gestem, které by mělo zasluhovat uznání a politování. Je jen kvintesencí *neodpovědnosti* komunistů vůči společnosti: oni sami se zbavili břemene povinnosti, kterou před ně ještě jednou postavila veřejnost, povinnosti rozhodnout se mezi pouhou střízlivou úpravou kosmetických vad starého režimu a důslednou demokratizací. Mohli udělat alespoň to první, ale pak také *důsledně* a tedy bez koketování s popularitou, která může příslušet

jen vůdcům z role většiny lidu. Avšak s bezděčným odmítnutím jednat proti své přirozenosti odmítli také jednat *jakkoli důsledně* v zájmu všech, totiž především tak, aby k invazi za žádnou cenu nedošlo. Místo toho obětovali Čechy a Slováky, obětovali formálně ještě suverénní stát a odsoudili všechny k reálnému socialismu, který má místo „lidské tváře“ „husí kůži“. Svůj *vlastní problém* „rozřešili“ opět *na úkor všech*.

KSČ tedy neprokázala důvěru v principy tzv. formální či parlamentní demokracie. Je to konec konců pochopitelné, protože nemohla mít – konfrontována poprvé se svobodným veřejným míněním dost důvěry ani sama v sebe. Z hlediska autentického marxismu je daleko povážlivější nedůvěra, kterou KSČ projevila vůči demokracii tzv. samosprávné, totiž zejména vůči prvkům přímé demokracie v podnicích, především průmyslových. Ekonomickou reformu koncipovali reformisté vesměs manažersko-technokratické orientace. Nebylo se co divit, vždyť neobornost direktivního řízení bila do očí nejvíce a samo zkvalitnění řízení by muselo přinést užitek téměř bezprostředně. Ale co dál? Jugoslávský příklad s dělnickou samosprávou inspiroval spíše část levěji orientovaných intelektuálů-marxistů, ale znatelně méně už profesionální ekonomy, vedení strany a také – dělníky.

Zatímco v Maďarsku dělnické rady vznikly v roce 1965 (obdobně v Polsku) zcela spontánně a teprve potom byly zákonem legalizovány, u nás tomu bylo právě opačně. Experimentální zavádění podnikových rad bylo nakonec inspirováno shora, předběžnou právní normou. Dělníci, „vládnoucí třída ve společnosti“, dostávali se totiž do reformního zápalu o poznání *pomaleji* než ostatní sociální vrstvy. Ostatně ani jinde v industriálně rozvinutých zemích nestojí dnes dělníci v čele těch, kteří chtějí radikálněji změnit daný stav. K tomu ještě přistupují některé československé zvláštnosti: tzv. „výdobytky socialismu“ ve prospěch dělnické třídy, jimiž se oháněli všichni konzervativci, tehdy *nebyly jen chimérou*. (Tím méně jsou jí dnes). Především sociální jistota byla a je hodnotou, o kterou by československá dělnická třída nerada přišla. Není to však jistota jen před nezaměstnaností, ale u nás také před tím, že na dělníky budou kladeny vyšší požadavky. Pracovní kázeň byla a je velmi uvolněná, v úřadech ovšem mnohem víc než továrnách. Kvalifikace se honoruje jen nedostatečně, na mnoha pracovištích je možné dělat „fušky“ a – rozkrádat státní majetek. O tahle všechna vydržená „práva“ mohli být dělníci připraveni ekonomickou reformou, o níž se tvrdilo, že musí být součástí demokratizace. Není tedy divu, že k „obrodnému procesu“ zaujímali postoje zpočátku dosti vlažné. Dělnická třída byla dezorientována i proto, že byla zbavena svých přirozených vůdců: v revolučních letech po válce byli „vytaženi“ nahoru a za tu dobu nejednou zdegenerovali v byrokraty a aparátníky. Mezi dělníky se naopak dostala spousta „vyražených“, kteří to přijali jako degradaci a „dělnickosti“ dělnické třídy rozhodně neprospěli.

Dělnická třída byla však především *korumpována*; nikoli vysokou životní úrovní, ale faktickými výhodami, které skýtalo parazitování na neodpovědném a neodborném řízení hospodářství. Režim jí také neustále lichotil a zároveň ji orientoval proti intelektuálům, kteří jí reformami, naznačovali konzervativci, chtějí připravit o vymoženosti socialismu, ve skutečnosti právě o ty pochybné „výdobytky“, o to „málo, ale jisté“. Novotný ještě v posledních týdnech svého

presidentského úřadu odjížděl do pražských továren, aby tam získal podporu. Jeho kalkul tehdy nevyšel, ale proto nebyl ještě nesmyslný.

Dělníci v létě 1968 zakládali v některých továrnách „Výbory pro obranu svobody tisku“, ale nelze říci, že tato iniciativa měla větší význam než jen jako gesto solidarity s intelektuály ve sdělovacích prostředcích. Jinak se jen pomalu rozbíhalo experimentální ověřování činnosti podnikových rad... Teprve po okupaci se dělníci probouzejí a dokonce se ujímají politické *iniciativy*. Mocně se tehdy také radikalizují odbory – nabízejí třeba ohroženému Smrkovskému, že budou za jeho udržení ve funkci stávkovat. Dělníci náhle berou podnikové rady za své, snad i proto, že ostatní reformní myšlenky bylo možné daleko snadněji napadnout zostřující se ideologickou kritikou. V této fázi jsou už intelektuálové spíše skeptičtí a rezignují a tak spor o podnikové rady se stává jedním z hlavních témat „posrpnové reality“. Vedení strany totiž vysloveně brzdí další zavádění těchto rad a zejména pak oddaluje přípravu a schválení definitivního zákona o podniku, který by ukončil etapu jen omezeného experimentování. Ačkoli marxovský socialismus klade důraz právě na myšlenku samosprávy, ačkoli samosprávu (blízkou přímé demokracii) nejednou pokládají moderní marxisté za esenci *socialistické alternativy* k formální demokracii parlamentní (politickému pluralismu). Vedení strany nedopřávalo ani této myšlence dosti sluchu. Bálo se tedy návratu „zpět“ k formální demokracii, k politické pluralitě, ale také odvážnějšího vykročení kupředu, k původní revoluční myšlence samosprávně se řídící společnosti.

Samospráva v podnicích by totiž dříve či později musela otrást pevným sloupem totalitního režimu: zespolečenštěním vlastnictví, pochopeného a realizovaného jako *zestátnění*. Tuto zcela nemarxistickou vymoženost socialismu sovětského typu však všichni ti, v jejichž rukou byl mocenský monopol, chránili jako oko v hlavě. Neboť i kdyby se, dejme tomu, pluralita politických stran dříve či později stala realitou, postrádala by tak jako tak svůj vnitřní motor, ale nejspíše i své elementární předpoklady v systému, v němž by všichni občané byli – *státními zaměstnanci*, závislími na státu, který jim dává nebo bere obživu podle libovolných kritérií. Zpochybnit zestátnění znamenalo by podkopat samy základy totalitní moci. Svoboda uživit se vlastní prací – bez státu je snad tou nejzákladnější svobodou vůbec. Všechny ostatní lidské, občanské a politické svobody s touto svobodou stojí a mnohdy i padají.

Ve spektru politických postojů „pražského jara“ nápadně chybí československá verze „nové levice“. Osamocená postava sotva zařaditelného outsidera a filosofa, básníka Zbyňka Fišera – Bondyho tento *symptomatický* deficit jen zvyrazňuje. Je to o to pozoruhodnější, že československý rok 1968 je zároveň rokem, kdy v západní Evropě i v USA tzv. studentská revolta kulminuje (např. v pařížských májových bouřích). Rudi Dutschke však na jaře 1968 vzbudil v Praze spíše jen pobavený zájem, protože pražští studenti přijímali za své docela jiné starosti, než organizovat mimoparlamentní opozici“...

Přitom publicistika věnovala fenoménu nové levice nemalou pozornost; bylo publikováno několik základních textů mladých novolevičáků, ale také Trockého, Marcuseho, Sartra,

Passoliniho... Někteří marxisté, jako Karel Bartošek a Lubomír Sochor stanoviska „nové levice“ citlivě, nikoli však nekriticky interpretovali. A přece nelze mluvit ani o minimální rezonanci. Jak to bylo možné?

Novolevičáctví pokládali Češi vesměs za dětinský výraz *iluzi* těch, kteří nezakusili stalinismus a chtěli nechtě si o zkušenosti s ním prosit – patrně proto, soudili povrchně, že je trápí dobré bydlo. I docela mladí lidé, kteří znali skutečný stalinismus jen z doslechu, dívali se na své generační kolegy na Západě s málo zastíranou shovívavostí, která ovšem zase nemohla než vyvolat kritickou nedůvěru k „obrodnému procesu“ mezi mladými radikály v zemích, ovládaných, jak oni tvrdili, „represivní tolerancí“. A přece by bývalo oběma stranám prospělo více nepředpojaté pozornosti a vzájemného porozumění. Vždyť hnutí nové levice a „pražské jaro“ byly sice v prvním plánu jevy zcela divergentní, ale v každém případě usilovaly o změnu mocenského statu quo v podmínkách rozděleného, velmocensky ovládaného světa. Společné jim bylo především odmítnutí falešné alternativy stávajícího (dnes bychom řekli s Brežněvem: reálného) socialismu na jedné a kapitalismu na druhé straně. Jak nové levice, tak reformnímu hnutí v Československu se „třetí cesta“ jevila jinak, ale to nebylo to nejpodstatnější: podstatné bylo právě *odmítnutí strnulé, falešné alternativy* obou vnucujících se (i když zajisté *nestejně* se vnucujících establishmentů). A přece nedošlo ke kontaktu, k porozumění. Nová levice, která byla a je silná v „extrémtech“, v čisté teorii a pak už zase až v pouliční guerille, odmítající tradiční politiku pragmatického stylu, reflektovala však „pražské jaro“ o poznání důkladněji (než tomu bylo naopak) a zdrcující kritice podrobila především podstatu ekonomické reformy a pražské „iluze o parlamentarismu“. Praha se teprve po okupaci poněkud důkladněji pustila do meritorní polemiky (např. André Gortz vers. Petr Pithart a Ivan Bystřina o tzv. dělnické politice a ekonomické reformě na stránkách *Les Temps Modernes*). Bylo bohužel pozdě. Dokud to bylo aktuální, nedošlo vlastně k žádnému pokusu získat v nové levice alespoň potenciálního spojence.

Politická váha takového rezervovaného spojení by nejspíše nebyla velká, ale přezíravý postoj k těm, kteří se na druhé straně Evropy pokoušeli o změnu systému, byl opět příznačný pro *sebeobdivné* zahledění pražských reformistů do vlastních projektů, někdy do vlastního objevování Ameriky. Možná, že nová levice mohla – nebýt okupace – představovat budoucnost alespoň části studentského hnutí v Československu: už proto stála za pozornější přístup. Ostatně i dnes se začaly u nás objevovat některé motivy novolevičáckého protestu: kocovina z konzumního životního stylu a odpor k oficiální kultuře.

Nová levice ovšem s respektem ocenila spontánní reagování veřejnosti během srpnového týdne, včetně improvizovaného sjezdu strany v továrním objektu ČKD, stejně jako zápas o prosazení dělnických rad a také podzimní stávkou vysokoškoláků. Vůbec záviděla „pražskému jaro“ snadnost, s jakou mezi sebou komunikují intelektuálové a dělníci. – Styčné plochy tu tedy nepochybně byly z naší strany se však projevila ideologická zaslepenost: snadno jsme se nechali odradit *jejich* ideologickými brýlemi a skutečný politický význam revolty nové levice (který se projevil až dodatečně, když už hnutí samo zaniklo) nám unikal. Znovu zdůrazňuji, že tento význam nebyl by patrně pro nás nějak bezprostředně relevantní: důležité politikum by však bylo už

v tom, že bychom dokázali vykročit z bludného kruhu vlastní, více méně dobrovolné izolace.

Větší vůle k vzájemnému porozumění obou, byť tak nepodobných protestů byla by přinejmenším *školou a zkouškou praktické politické tolerance*. Zůstali jsme však zazdění do specificky československých zkušeností, které jsou spíše než zkušenostmi málo reflektovanými traumaty. Ostatně v tomto punktu novolevičácká kritika „pražského jara“ byla zcela na místě: izolovanost, neschopnost a neochota k elementární solidaritě s těmi, kteří ve světě bojovali třeba za jinou věc, ale také vůči přesile statu quo, byla vskutku zarážející. I cit solidarity se *zbyrokratizoval* a masová necitlivost a sobectví k nejvážnějším otázkám současného světa nebyly – jako krajně neblahé relikty minulosti – v roce 1968 *ani zdaleka překonány*. Srpen nás těchto starostí bohužel zbavil...

Pokud jde o KSČ, ta pochopitelně v těchto souvislostech ani gestem nenaznačila, že by usilovala být i v nové situaci stranou *skutečně revoluční*: byla zcela fascinována hroživou sfigou SSSR a zároveň vlastní minulostí, s níž si nevěděla rady od chvíle, kdy tato minulost přestala být víceméně úspěšně utajována. KSČ byla obrácena k *minulosti* – ať už byla dikce Akčního programu charakterizována slovesným futurem. Nešlo o dikci, nýbrž o to, zda se tato strana chce vyrovnat s nároky budoucnosti v měřítku domácím i světovém. Nezbyvá než vážně pochybovat o opravdovosti takové vůle. KSČ šlo především o to, jak se tváří v tvář odhalené minulosti *udržet* nadále jako vedoucí síla společnosti. Taková KSČ ovšem neměla velké šance. Citlivé svědomí nové levice a její solidarita s jakýmkoli bezprávním kdekoli na světě znovu usvědčovalo KSČ z toho, že jednou provždy už patří na stranu moci a nikoli revoluce.

„Jsme s vámi, buďte s námi!“ Naivní realismus a *zdrženlivost* veřejnosti, vyjádřené v tomto pozdním předsrpnovém hesle, jsou vskutku obdivuhodné. A mohly být ještě výraznější, kdyby veřejnost věděla o jednání se „spojenci“ všechno nebo alespoň víc. A přece právě „progresisté“ ve vedení strany veřejnost do poslední chvíle chlácholili: všechno že je nebo bude v pořádku, „spojenci“ že konečně pochopili... Kde se vzala taková troufalá neodpovědnost těch kteří pravdu o skutečných poměrech zamlčovali a šířili iluze?

Popularitě obětovali „progresisté“ vskutku všechno. Především osud státu. Byla pro ně falešným ospravedlněním jejich minulosti, ačkoli podstatnou součástí této popularity byla nyní důvěra, vztahující se právě k *budoucnosti*! Veřejnost byla ochotna poněkud zapomenout na to, co bylo – v naději, že vedení KSČ vydobude pro všechny maximum možného prostoru nejen dnes, ale i zítra a pozítří. Ale toto vedení bylo opito právě jen onou ochotou zapomenout.. Tou podmíněnou ovšem ochotou – což nechtělo, či nemohlo pochopit. Strach z obživlých stínů minulosti zatemňoval mysl a svazoval „ruce i nohy“ větší části KSČ, té konzervativní i té progresivní.

A tak musela přijít noc z 20. na 21. srpna 1968. Bylo už mnohokrát řečeno, co se v té noci a v následujících dnech stalo. Řeknu tu, co se nestalo – na pozadí přesvědčení, že chování těch, kteří u moci nebyli, zasluhovalo by plné absolutorium i před nejpřísnějším soudem dějin – kdyby jaký

byl.

Předsednictvo strany, které tu noc právě zasedalo, bylo zcela vyvedeno z míry. Jedni byli vstupem vojsk naprosto zaskočení, druzí se chvěli obavou, zda se nepřijde na to, že oni právě zaskočení naprosto nejsou, že naopak o všem věděli, a byť zřejmě poněkud nedůsledně a alibisticky, události napomáhali připravovat.

Vedení strany neopustilo budovu ÚV. Netřeba rovnou prohlašovat, že bylo nasnadě přejít do ilegality; řeknu jen, že bylo možné prostě odejít, skrýt se a mimo jiné čekat, co vlastně má intervent za lubem. Dubček a jeho kolegové se pak nepochybně měli ocitnout na XIV. mimořádném sjezdu strany a nikoli na Podkarpatské Rusi! Armádě nikdo nedal rozkazy hned v prvních minutách, což demoralizovalo ještě více, než když se po několika hodinách soudruzi rozpomněli a přikázali, aby nekladla odpor. Zapomenout na armádu nebylo náhodné, ale naopak příznačné: armádu jsme přece měli kvůli revanšistům a jiným imperialistům a nikoli proto, aby bránila integritu státu... Provolání předsednictva vlády znamenalo sice rozhodnější protest proti okupaci, než by se dalo čekat, ale výzva k občanům ke klidu v situaci, kdy armáda už měla rozkaz nestavět se na odpor, měla opět zbytečně demobilizující vliv a lidé se jí stejně neřídili: klid není přece jen to, že se nestřílí...

Pražská organizace strany reagovala daleko rezolutněji, když svolala konferenci delegát sjezdu, která se posléze prohlásila – zcela v duchu stanov – za mimořádný sjezd strany. Ale výzva sjezdu k jednogodinové generální stávce v polední přestávce byla trapným kompromisem mezi opatrnými a radikály, tím spíše, že se sjezd tak rychle rozešel a tak málo stačil usnést. Neobrátil se na světové komunistické hnutí s výzvou ke konkrétním akcím na protest proti okupaci (provolání, přijaté sjezdem, bylo nezávazně obecné.) Apeloval místo toho na okupanty, aby vydali unesené představitele strany, kteří se ovšem unést nechali. Vedení KSČ nedocenilo skutečnost, že okupanti se dostali už v prvních hodinách do velmi obtížné situace, protože nové kolaborantské orgány státní a stranické moci proti všem předpokladům a přes všechny učiněné pokusy nevznikly a masové sdělovací prostředky se nepodařilo umlčet. Právě naopak. Za této situace nevyvinulo vedení dostatečný tlak na presidenta Svobodu, který neměl v žádném případě odletět do Moskvy – vytrhnout okupantům trn z paty. Najednou *státní* moc prostřednictvím presidenta jednala o rozhodujících otázkách nezávisle na vůli ústavně potvrzené vedoucí síly ve společnosti! Tato vůle byla však zřejmě už jen slabá; byla rozložena šokem z lekce, kterou jí uštědřila mateřská země socialismu. Když už se začalo jednat a když bylo zcela zjevné, že i Moskvě na jednání záleží, netrvali členové vedení strany na tom, aby se jednání účastnili – vedle celého předsednictva strany – také všichni příslušní představitelé ústavních orgánů a aby ústavní tělesa předešpanou formou výsledky moskevských jednání doma pak schválila. Moskevské protokoly nakonec podepsala skupina politiků, která se víceméně nahodile po částech dopravila (nebo byla dopravena) do Moskvy.

Především se nikdo neptal, zda podepsat nebo nepodepsat Moskevský protokol Čechů a Slováků. A odpověď bylo přitom možno číst všude na ulicích. Báli se politici o svou vlastní kůži? Jednání nebyla přerušena s tím, že by se československá strana vrátila na čas do Prahy a tam se

informovala o postoji veřejnosti a konzultovala s ústavními orgány, zda a co podepsat. (Tuto oddalovací taktiku, odůvodněnou předepsanými ústavními procedurami úspěšně praktikovali Finové v únoru 1948, když se ocitli pod tvrdým nátlakem podepsat smlouvu o přátelství se SSSR...) A přitom v tísní byla zjevně *také* Moskva a nikoli jen Praha! To se zřetelně prokázalo už 22. srpna, kdy Svoboda definitivně odmítl potvrdit quislingovskou vládu Indry a generál Pavlovskij a velvyslanec Červoněnko vzápětí na to pohrozili, že když do šesti hodin do večera nezmění prezident své stanovisko, ustaví oni sami okupační režim, donutí jej rezignovat a zároveň vyhlásí stanné právo. Svoboda správně odhadl, že je to nejspíše pouhý bluf a že Sověti pokud možno nechtějí v roce 1968 opakovat budapešťské krveprolití z roku 1956. Své stanovisko nezměnil – a nestalo se nic z toho, čím hrozili. Sověti dál čekali na zázrak a tím se stalo paradoxně Svobodovo rozhodnutí (později tak heroizované) z rána druhého dne – letět do Moskvy.

„Revoluční dělnicko-rolnická vláda“ tedy sice nevznikla, ale personální jádro režimu, který až v dubnu 1969 vystřídá režim Dubčekův, se právě 23. srpna před odjezdem Svobody vytvořilo: Svoboda totiž požádal Štroukala, jakožto shodou okolností nejvyššího dosažitelného funkcionáře vlády, aby mu navrhl, kdo s ním má letět, a Štrougal navrhl Džúra a – Husáka (tehdy ještě ani nebyl členem ÚV KSČ). Tandem Husák-Štrougal se tedy utvořil právě tehdy – v situaci, kdy okupanti nevěděli kudy kam.

Nemá smyslu spekulovat o tom, co se v Moskvě nemuselo či nemělo stát. Pozoruhodné je, že výsledek jednání, tzv. Moskevský protokol, měl zůstat utajen. Pouze některé obecné zásady, navíc jen ty z nich, které nezněly příliš zlověstně, sdělilo vedení strany veřejnosti (dodatečně byl celý protokol v originálním českém znění otištěn v exilovém čtvrtletníku *Svědectví*).

A tak *první i poslední* akt vlastního „pražského jara“, tj. závěry lednového pléna a Moskevský protokol, měly zůstat *utajeny*. Přímou se v obou případech usneslo, resp. dohodlo, že výsledky nebudou zveřejněny! Jaro socialistické demokracie, které v tajnosti *započalo*, zlomyslnou logikou v tajnosti také *skončilo*...

Ti, kteří Moskevský protokol podepsali a přesto se po čase ocitli „na smetišti dějin“, jak zní normalizační novinová fráze, jistě budou o svém podpisu až do konce života přemýšlet. Statečný František Kriegel dokázal kromě jiného, že nepodepsat neznamenal fyzickou likvidaci; k jednání pak jako zatvrzelý „jevrěj iz Gáliča“ nebyl Brežněvem vůbec připuštěn. Z účastníků jednání tedy podepsali všichni... Museli opravdu všichni? Kdo vyvíjel v posledních chvílích na váhající větší tlak: Brežněv nebo ti, kteří se už rozhodli a nechtěli v tom zůstat sami?

Mluvilo se po návratu z Moskvy o „háčovštině“. V této souvislosti si nemohu odpustit citát z projevu; který byl vysloven také po okupaci: „Změna hluboká, do základů našeho státu jdoucí, ponořila nás všechny dnes do nejhlubšího přemýšlení o budoucnosti našeho národa... Oč teď v prvé řadě jde jest, abychom přemohli bolest svou rozvahou, abychom nepředloženými citovými výbuchy svého žalu nezhoršili politickou situaci svého národa... Zachovejte klid, pracujte a vydržte nyní, co osud přinesl... Musíme se správně a rychle orientovat v životním prostoru, který zbývá našemu národu... Jsme teď malou zemí. Bez spolupráce se svým největším sousedem, bychom neuhájili své existence... Máme s ním sta společných zájmů hospodářských, sociálních i

kulturních. Proto náš vlastní zájem vede nás ke spolupráci...“

Tato slova zazněla také z pražského rozhlasu, ale téměř o třicet let dříve, dne 15. března 1939. Pronesl je socialistický předák, pozdější vysoký úředník protektorátního režimu, ale současně člen ilegálního „Politického ústředí domácího odboje“ Jaromír Nečas. Co s tímto člověkem měli společného Dubček, Svoboda, Smrkovský, Husák, kteří udeřili na *stejnou* strunu? Nic a přece mnoho: Nečas i tito reformní komunisté podlehli společnému komplexu, který je podle historika Jana Tesaře pro českou politiku nejspíše už komplexem historickým: komplexu *přizpůsobení se mocnějšímu sousedu*, jehož logickým domyšlením je loajalita k okupantovi s iluzorním cílem zachránit alespoň zbytek autonomie. V každém případě malý cíl malých lidí.

To však ještě není celá pravda. Třeba říci, že stranická byrokracie pochopila, že intervence nebyla koneckonců namířena proti ní jako sociální vrstvě. Nepřivítala „vstup vojsk“, ale záhy vystřízlivěla z „citového přístupu“ prvních dnů po 21. srpnu: vždyť tato vrstva přece okupaci zlikvidována být neměla! *Sociální zájmy* sehrály – vedle onoho komplexu přizpůsobení – svou roli. Také kapitulanti agráři se v roce 1938 netěšili z Hitlera, ale sociální instinkt Zadinovi pravil, že mu Hitler „prkenici nevezme“ ..., bolševici že by mu ji vzali.

Protestní rezoluce proti výsledkům moskevských jednání záhy přestaly docházet. Rozbouřené city Čechů a Slováků se nakonec predestilovaly v soucit na dojatým Dubčekem, který ani nemohl svůj rozhlasový projev po návratu z Moskvy dokončit. Prahou obcházely fámy o tom, že má ránu na tváři a že Svoboda vytáhl v Kremle revolver a vyhrožoval Brežněvovi sebevraždou, když nesvolí, aby se unesení politikové účastnili jednání... Takové nepotvrzené zvěsti byly vodou na mlýn našeho sklonu odreagovat si obecný nedostatek zmužilosti *úctou k jednomu či dvěma mučedníkům*... Lidé se s postojem politiků smířili také proto, že ti jim dali ještě jednou naději. Přitom je vyzvali, aby smazali tisíce protisovětských nápisů na městských zdech. Četl jsem tenkrát, že bylo dojemné, jak nekonformní dlouhovlasá pražská mládež ruku v ruce s příslušníky VB ukázněně plní toto přání okupantů a ničí autentické stopy – výsledky jediného opravdu demokratického referenda za posledních třicet let. Nevím, co na tom bylo dojemného: že se tito mladíci nechali oklamat? Že pořád ještě věřili reformním politikům?

Přesně toto okupant totiž potřeboval: nestál o vládu ke všemu ochotných ideologických fanatiků, kteří se o pár týdnů později začali pod ochranou sovětských důstojníků scházet po hospodách na uzavřených manifestacích lásky k SSSR – osvoboditeli; nepotřeboval tehdy ani vládu bezzásadových oportunistů Indrova typu. Potřeboval právě vládu těch, kteří se chtěli domnívat, že dělají alespoň jakousi *vlastní* politiku a kteří přitom mají *důvěru* veřejnosti. Nebylo tedy žádným naším úspěchem, že se Dubček na čas vrátil do své funkce. Hitler také nedal v protektorátě moc vlajkařům a jiným českým fašistům, kteří se tak horlivě nabízeli, nýbrž generálu Eliášovi, o jehož odbojové činnosti vědělo Gestapo dokonce nejméně rok před jeho zatčením – i tak se jeho vláda nacistům *vyplácela*, neboť právě měla jistou podporu.

Nezbývá ovšem než dodat, že Eliáš skončil v roce 1942 na *docela jiném* „sметиšti dějin“ než Dubček a jeho druzi – totiž na popravišti. Věděl ostatně, že to s ním dopadne právě takto, už když

se funkce předsedy protektorátní vlády ujímal. Byl ale voják, legionář a vlastenec a měl zato, že nezbyvá než mužně splnit povinnost. Přece jen se tedy nepřizpůsobil mocnému sousedu tak docela.

Okupace rozdělila Dubčkovu éru na dvě poloviny: zhruba osm měsíců před a osm po srpnu. Těch druhých osm je zajisté ve srovnání s tzv. „druhou republikou“ – od konce září 1938 do 15. března 1939 – dobou agonie klidnější a alespoň nehysterické. Tenkrát se opravdu vylily stoky, zejména na stránkách novin, kde se z „realistických“ a vypjatě nacionalistických pozic spíralo zejména Benešovi a Čapkovi. Něco přesně takového se teď podařilo jen o těch osm měsíců oddálit. Leccos se tedy ještě mohlo říci, zaznamenat, tu a tam i analyzovat. Autocenzura se však již ujala svých rolí a tak se stále více jen naznačovalo a především pateticky historizovalo. Nacionální cit planul až oslepujivě mocným plamenem. Čas těchto osmi měsíců nebyl však méně významný než čas před srpnem. Z hlediska dějinné *perspektivy* byl dokonce snad ještě významnější. Do okupace jsme totiž v hektickém zanícení, spíše bez odstupů a s mnohými iluzemi pracovali na své přítomnosti a jen nejbližší budoucnosti především tím, že jsme se snažili odčinit minulost. Položili jsme si mnoho větších i menších otázek, ale tu základní před nás postavila teprve okupační moc a čas, který pak následoval: co dokážeme *obětovat* pro slušné poměry, nebo, abychom se drželi jazyka tehdejších hesel, pro ideál československého demokratického socialismu, a tedy i státní nezávislosti? Když už ne životy, tedy alespoň iluze? Jaká je skutečná vůle k pravdě vedení i členstva KSČ? Dobrá, prohráli jsme, protože přesila byla obrovská, naše prozíravost menší a vůle k odporu ještě menší. Jak jsme ale prohráli?

Karel Čapek řekl, že národ stížený velkou ranou musí být schopen dorůst velikosti svého neštěstí; není-li tomu tak, bylo toto neštěstí jen velkým trestem... Dorostli jsme velikosti svého neštěstí? Dokázali jsme si *vybojovat* alespoň *porážku*, která přece následuje po boji, byť neozbrojeném, nebo jsme prostě jen postupně a potupně *rezignovali*? Po srpnový vývoj v sobě skrýval další odpověď na otázku po upřímnosti vůle KSČ přispět k odstranění krize celé společnosti, nikoli krize vnitrostranické, po upřímnosti demokratického zápalu vůdcích reformních komunistů. Lhostejno, že taková vůle by momentálně byla asi málo platná.

Celých osm měsíců se rozhodovalo o způsobu likvidace „pražského jara“, tedy nejen o přítomnosti a nejbližší budoucnosti: obojí bylo vlastně už dáno. Rozhodovalo se především o vzdálenější, sotva tušené budoucnosti dětí našich dětí. O budoucnosti, která, nebude-li mít na co navázat, nebude budoucností *lidské pospolitosti*, ale časem pouze *soukromých* nadějí, časem slepé vůle po nalezení toliko *osobních* východisek.

Vždyť už čtvrté století si připomínáme historicky ne zcela ověřenou skutečnost, spíše legendu o tom, jak za nešťastné bělohorské bitvy alespoň hrstka Moravanů, tištěna ke zdi zámku s půdorysem šesticípé hvězdy statečně bojovala až do konce. Jak jsme bojovali po Srpnu? Jak bojovali politikové, tisknutí ke zdi „reality“ pěticípé hvězdy na sovětských tancích – byť na poslední chvíli symptomaticky přemalovaných bílými pruhy? Uvážíme-li, že okupant nespěchal a snažil se chytře, aby ta první, a proto nejtěžší likvidační opatření provedli právě ti *nejpopulárnější*,

pak nezbývá než konstatovat, že budoucí legendisté budou *mít* s reformními komunisty u moci ještě větší práci než s Moravany od Bílé hory – budou-li jednou chtít vyrobit obstojnou legendu...

Nechci se tím to obdobím zabývat podrobněji, protože jeho kontury jsou bohužel až příliš zřetelné: ukázněný ústup, provázený národoveckým patosem a lhaním si do kapsy – že by mohlo být ještě hůře, ale že bohdá nebude. Ustupovalo se pod oficiálním heslem: *poctivou* normalizací či konsolidací (po březnu 1939 se místo „pocitivě“ říkalo a psalo „nezáludně“: „nezáludně spolupracovat s Německem“...), poctivým plněním Moskevského protokolu (zatajeného ovšem...) vytvořit situaci, aby vojska mohla odejít! To byla v nejlepším případě těžko pochopitelná iluze, v horším pokrytecký sebeklam, zastírající neochotu vzdát se mocenských pozic, sebeklam, který sdílela většina čelných „progresistů“. Když v listopadu rezignoval Mlynář, aniž byl na něj vykonáván přímý nátlak, bylo to přijato vesměs s nevolí: ustupuje z boje! Dodatečně se ukázalo, že tehdy odmítl už jen ustupovat. Bojovat se vlastně ani nezačalo. A tak jeho čin, jinak vskutku problematický, ospravedlnila až mizérie toho, co následovalo. Stačilo vlastně málo, aby se člověk zachoval slušně, tak podezřele málo: jen jasně vidět a odmítnout předstíraný, ve skutečnosti předem už vzdaný boj.

Bylo-li překvapení nad vpádem vojsk u reformních komunistů alespoň psychologicky vysvětlitelné, pak představa, kterou se snažili veřejnosti vsugerovat, že totiž po úspěšné normalizaci vojska vskutku odejdou, není rozumně vysvětlitelná jinak, než snahou veřejnost zprvu uklidnit a pak opět umlčet a rozřešit nové vnitřní i vnější konflikty KSČ bez rušivého vlivu nekomunistů. „Zbytek“ společnosti se stal opět pouhým pozadím. A tak vlastně celá oficiální posrpnová politika je budována na iluzi „dočasnosti“ pobytu vojsk. Ale sovětská vojska přece *nikdy odnikud* neodcházejí dobrovolně, aniž by byl na Moskvu vyvinut silný tlak jak domácích tak zahraničních politických sil. Z Československa odešla na podzim 1945, nejspíše proto, že Spojené státy na jejich odchod kategoricky naléhaly. Po srpnu bylo tedy vše napraveno: se zpožděním třiačtyřiceti let jsme se tak ocitli na úrovni *poražených* států z druhé světové války, ba ještě pod touto úrovní: vždyť také německá vojska, když poprvé po druhé světové válce vyrazila v plné zbroji ze země, vstoupila právě k nám – jako vojska okupační!

Všechny pokusy o iniciativu „zdola“, vedené snahou podpořit vedení strany a státu, toto vedení bez výjimky odmítlo, ať už je podnikali komunisté (např. nový stranický týdeník *Politika*) nebo nekomunisté (např. studenti). „Politiku“ zastavilo, okupační stávkou studentů v listopadu odsoudilo a připravovanou stávkou kovodělníků a severočeských elektráren na podporu Smrkovského také předem rozhodně odmítlo. Jen sentimentálním scénám se Dubček nebránil: to když mu například pražské mámy nosily ráno před budovu ÚV čerstvé, z lásky napečené buchty; neodmítl ani „fanklub“ a jiné pošetilosti.

Ti, kteří měli *sami* organizovat podporu své politiky, se jí tedy hrozili, když jim ji veřejnost nabízela již zorganizovanou. Původci a organizátoři takových akcí byli dokonce veřejně káráni jako neodpovědní avanturisté a jejich úmysly byly zlovlně zpochybňovány. Zvrácený vztah rychle se opět odcizujícího vedení strany a státu k těm, kteří byli pořád ochotni je podporovat, vyvrcholil surovým potlačením demonstrací při prvním výročí okupace a pak bezprostředně po

nich. Tehdy podepsal Dubček jako předseda NS zmocňovací zákony proti jakýmkoli projevům opozice, a to i v řadách strany. Z neznámých důvodů tenkrát poprvé připojil ke svému podpisu akademický titul. Lidé na to nebyli zvyklí, dokonce někteří bláhově tvrdili, že to přece musí být nějaký jiný Dubček... Že si on sám spolu s dalšími „progresisty“ podřezával větve, které se stále ještě držel, musíme tedy pokládat za nedůležité: měli přece, co *sami chtěli*. Obětovali postupně jeden druhého ve snaze zachránit – co? Zbytky vymožeností „polednového vývoje“? Platnost Akčního programu? Nebo sebe? Ano, sebe ovšemže údajně jako záruku, že nedojde k nejhoršímu. K nejhoršímu však došlo a oni k tomu podstatnou měrou přispěli, neboť se to stalo do značné míry právě přičiněním těch, kteří se stále ještě těšili jakési důvěře. Ostatně už před srpnem rezignovali a na nátlak Sovětů obětovali generála Prchlíka; tehdy ukázali povolnost a odtud zpravidla už nikdy nevede cesta zpátky. O veřejnost se opřít nechtěli, a tak nejen sebe, ale právě i ji strhli do propasti rezignace.

Ve chvíli krajního ohrožení osvědčili ještě jednou, které loajalitě dávají přednost: zda ke společnosti, to jest k národu, anebo ke straně, to jest k SSSR. Odmítli bojovat, postavit se i proti takovému sovětskému tlaku, který byl ve zřejmém rozporu s Moskevským protokolem. Odmítli si dokonce zvolit nástroj sebelikvidace, když už dohlédali svých konců: přijali jej z rukou dané strany. Mnozí z nich, prodchnuti dosud stranickou disciplinou, dobrovolně, tj. po náležitém vysvětlení rezignovali na své funkce; jen málokdo z nich nechal se prostě odvolat. Jednali pod tlakem, ale nakonec dobrovolně, neboť pořád šlo ještě o cosi důležitého, o to, jak budou z politiky odstraněni. To jediné zůstávalo v jejich rukou. Podobní obětem procesů padesátých let vzdávali se hrdinové „pražského jara“ snad opět s útěšným pocitem, že „pomohou straně“ vybědnout z krize, nebudou-li „překážet“. Byla to ostatně stále táž krize, jejímž trvalým zdrojem je odvozenost existence KSČ a její podřízenost zájmům KSSS.

Dubček se nakonec bránil, nelze tedy alespoň říci, že by se „doznal“. Hájil se chabě a nepřesvědčivě svou dobrou komunistickou vůlí a tím, že netušil... Podobně Smrkovský. Černík, nemyslně zahrnutý do hýčkané populární „čtyřky“, obrátil na pětníku a své kolegy kvapně zradil. Nebylo mu to platné: za čas po zásluze zmizel. Zcela žalostně si po okupaci vedl další pochybný „idol mládeže“ Císař. Zmužile se do poslední chvíle chovali Kriegel, Prchlík, Černý a ještě několik dalších.

Mnozí nově kooptovaní členové ÚV (tzv. „vysočanští“), zvláště z řad reformních intelektuálů, právě ti, kteří byli později označeni za „kontrarevoluční druhé centrum“, byli natolik prodchnuti dobrou vůlí, že iniciativně podporovali ještě v dubnu 1969 kandidaturu Husáka na funkci prvního tajemníka a dokonce pro něj získávali méně s novou situací obeznámené soudruhy z venkovských okresů (třeba však říci, že Dubček jejich podporu v posledních dnech odmítl). Patřil mezi ně i nekonformní stranický historik Milan Hubl, který se kdysi angažoval za Husákovu rehabilitaci; po třech letech jej Husák nechal zavřít na pět a půl roku...

Cesta od březnových Drážďan, kam si vedení KSČ poprvé pokorně přijelo pro vyplnění a varování, přes květnové plénum, kde se strana zřetelně distancovala od neaktivnější části nekomunistické veřejnosti a od masových sdělovacích prostředků, k srpnovému vpádu a odtud

přes Moskevský protokol k listopadovému plénu, na kterém je už „pravice“ označena za hlavní nebezpečí, a dále dubnovému plénu a pádu Dubčeka je cestou vcelku *souvislou a logickou*. Až na výjimky to byla *nestrannická* veřejnost, případně řadoví komunisté, kteří tuto logiku porušovali. Logika ideologie a pupeční šňůra, spojující KSČ a KSSS byly prostě *silnější* než demokratická či nacionálně motivovaná pokušení strany. – Byly snad i jiné cesty. Tato se však prosadila jako hlavní dálniční tah do sedmašedesátých let.

Podzim, zimu a začátek jara 1968/69 poznamenaly tak jen nečetné světlé události, jako mocná aktivizace dělníků a odborů, samostatné vystoupení studentů – a pak až oslnivě jasná záře sebeoběti Palachovy. Černé zástupy mlčících Pražanů si v den tryzny nejspíše poprvé a naposled jasně uvědomily, že co jsme chtěli, chtěli jsme příliš lacino. A že je pozdě.

Husákův režim se uvedl masivní čistkou v druhé polovině roku 1969 a pak v roce 1970. Zcela nekompromisní byla ve státních orgánech, v redakcích, ve školství a na společenskovedních pracovištích. Protože vedoucí politickou silou měla pochopitelně i nadále zůstat KSČ, směřovaly čistky především proti reformním komunistům. Po jejich skončení konstatuje nové vedení strany, že byla vyloučena nebo vyškrtuta více než čtvrtina členstva. (Tak rozsáhlý zákrok strana už jednou absolvovala: „po bolševizaci“ v roce 1929). Šlo především o ty komunisty, kteří to mysleli s nápravou poměrů vážně, i když zdaleka ne všichni z této „strany vyloučených“ byli v roce 1968 ochotni jít tak daleko, že by se smířili s jinou rolí strany než s vedoucí. Nebezpečí pro „reálný socialismus“ vidělo Husákovo vedení nicméně v nich a nikoli v mase bezpartijních, o nichž se vždy přezíravě předpokládá, že budou i nadále zcela nevýznamní, takže není nutno proti nim postupovat mimořádně tvrdě. Mnozí vyloučení komunisté si tento paradox neuvědomili. Nepochopili, že trpí právě za problematickou věc vedoucí úlohy strany a domnívali se, že jejich vyřazení z kategorie občanů prvního řádu je samo o sobě pasuje na nový, byť zatím utlačovaný předvoj pokroku. Naivně a sebevědomě totiž předpokládali, že se celý systém (zejména hospodářství) zhroutí, budou-li oni odstraněni. Cítili, jako by z nich perzekuce učinila vyvolenou elitu a zprvu se uzavřeli do sebe. Vyčkávali. Nepostradatelnými však nebyli a systém se nezhroutil; *všichni* jsou totiž zaměnitelní tam, kde rozhoduje nikoli odbornost, nýbrž poslušnost. SSSR by také zhroucení nedopustil. Stejně jako v Maďarsku před dvanácti lety bylo i tentokrát součástí „bratrské pomoci“ velkorysé hospodářské sanování země.

Nekomunisté se na novou situaci reformních komunistů dívali různě. Někteří se zadostiučiněním soudili, že konečně došlo k likvidaci „bolševiků“ a měli pravdu potud, že ze strany, a tím i z vlivných míst odešla patrně většina z těch, kteří si dosud uchovali zbytky jakýchsi ideálů. Zůstala v ní hrstka fanatiků, kterým se ovšem nedostalo ani symbolického uznání, byť byli pravověrnější, než všichni Husákové a Štrougalové dohromady, a pak masa těch, kteří se z nejrůznějších důvodů zcela věcně přizpůsobili. Také nestranníci se museli přizpůsobit novým poměrům, ačkoli právě jim to dělalo nejmenší potíže. Mnozí bývalí komunisté se v této souvislosti nechávali občas slyšet jako strážci veřejných mravů: někteří dokonce vyčítali nedostatek charakteru těm méně postiženým, kteří se při prověrkách nějakým radikálním verbálním vystu-

pováním sami ze svých pozic nevyřadili na jejich stranu.

V prvních letech po okupaci se tedy rozdíl mezi bývalými komunisty a nestraníky spíše *prohloubil*: vyloučení nechápali, že jen a jen *pro ně* je situace zásadně nová, že oni jsou toliko – zatím – *posledními* v řadě, že „vylučovací princip“ platil předtím pro mnoho jiných a oni sami jej kdysi uvedli v život a mnohokrát realizovali. Doba byla skutečně nesnesitelná právě jen pro ně. Ostatní opět hráli dobře naučenou hru. Tu starou pokryteckou hru s mocí, kterou je oni, komunisté a nejednou právě ti radikálové z osmašedesátého, často bývalí „ostří hoši“, přinutili už dávno hrát. Tito komunisté vyčítali po své porážce nestraníkům nedostatek politické solidarity, který měl spočívat snad v tom, že nestraníci kteří si přece mnohem dříve a mnohem jasněji uvědomili povahu moci – tentokrát spíše mlčeli. Ano, nestraníci byli rádi, že opět je pozornost represivní moci soustředěna *nikoli* především na ně. Někteří také mohli konečně postoupit na uprázdněná místa po vyloučených a vyškrtnutých. – Komunisté ve skutečnosti nikdy nedůvěřovali autentické *spontaneitě* člověka. Spoléhal raději na jeho *změnitelnost* vnějškovou manipulací. Nyní byli s takovou okázale cynickou manipulací konfrontováni poprvé – a kupodivu nepoznávali své vlastní dílo v pokročilejším stadiu degenerace (anebo dokonalosti, je-li libo).

Při prověrkách a čistkách se v masovém měřítku a ve fraškovitější podobě opakovala nešťastná mánie jara 1968: žádaly se sebekritiky, odvolávání... To jen potvrzovalo, že režimu nejde *o pravdu* lidských postojů. Instituci jde přece *vždycky* jen o uznání, o její *stvrzení* jakožto instituce moci. Bývalí komunisté se přitom pošetile přeli s, prověřkovými komisemi o „pražské jaro“ a „internacionální pomoc“, jako by tam šlo o argumenty! Bylo to příznačné nedorozumění. Těžko říci, jak je vlastně třeba počínat si v konfrontaci bezduchého mechanismu moci a věřících lidí. Snad těch obětí nemuselo být tak mnoho, snad nemuselo tolik lidí odejít z veřejného života, kdoví. Protagonisté mezi reformními komunisty museli ovšem trvat na svém, jiného jim nezbývalo. Nebyli však ti ostatní tak trochu pod tlakem morálního nátlaku se strany těch, kteří museli odejít za scény a přitom si mysleli, že končí svět?

Bývalí komunisté se pomalu, ale přece začali proti novým mocenským poměrům ozývat. Je to pochopitelné, protože právě pro ně to *byly* poměry vsutku nové. Nebyli dosud přizpůsobeni a předpokládali tedy, že jejich protesty budou mít větší ohlas, než pak skutečně měly. Zprvu se otevřeně vyjadřovali jen jednotlivci. Protestovali proti poměrům vůbec (proti okupaci, čistkám atd.) nebo proti perzekuci zatýkaných a souzených. Pak došlo i k několika kolektivním akcím. Jen o některých se zmíním.

Tzv. „Deset bodů“, petice určená ústavním orgánům u příležitosti prvního výročí okupace (Jan Tesař, Luděk Pachman, Ludvík Vaculík aj.) bylo ještě spíše součástí „pražského jara“. Vydělilo se z něj pokusem inscenovat proti iniciátorům akce soudní postih. Z toho však nakonec z nejasných důvodů sešlo.

„Revoluční socialistická strana“ (Petr Uhl a ostatní) byla hnutím mladých studentů a dělníků, kteří rozvinuli svou marxovskotrockistickou kritickou iniciativu jaksí se zpožděním. Během „pražského jara“ je nebylo slyšet. V každém případě to byl pokus o překročení východisek reformního komunismu jak ideologicky, tak i zaměřením spíše na dělníky než na intelektuály. Tato

skupina pracovala jako jediná klasickými konspirativními metodami, a snad *právě proto* byla odhalena a exemplárně postižena. Jejich snaha o vykročení z izolace ideologie reformního komunismu a z „intelektuálštiny“ byla sama o sobě pozoruhodná, avšak právě v tom uspěla jen částečně. Vypjatě ideologická platforma i dikce jejich textů nemohla však získat podporu veřejnosti.

„Socialistické hnutí československých občanů“ bylo záležitostí nepoččetně skupiny bývalých komunistů. První prohlášení vydali v den výročí vzniku republiky 28. října 1970, což naznačovalo slibnou vůli vykročit z úzkého světa jen komunistického socialismu. Pak už následovala celá řada individuálních i kolektivních protestů, odeslaných petic a rozšiřovaných kritických textů, jejichž autory či iniciátory byli většinou opět bývalí komunisté. Nějakou dobu trvalo, než se oprostili od fascinace srpnovým traumatem, než nahlédli omezenost vlastního vidění. Každý totiž hledá vysvětlení nenormálních poměrů podle vlastních zkušeností a sklonů, přesněji řečeno, podle toho, kdy on sám osobně *poprvé* trpěl, kdy se musel pokořit, kdy byly popřeny hodnoty, které ctíl. A tak vidí jedni počátek všeho neštěstí v Mnichově, jiní v únoru 1948, další v padesátých letech, a konečně ti poslední měli (a mnozí ještě mají) za to, že mizérie začíná až srpnovým vstupem vojsk. Rozhodne-li se někdo pro Únor či pro srpen, pak zpravidla soudí, že právě tyto události musí být jaksi odčiněny. Reformní komunisté proto zprvu protestují především proti přítomnosti sovětských vojsk; domnívají se, že nebýt okupace, bylo by všechno v pořádku a socialismus by měl už dávno „lidskou tvář“. Okupace však byla *důsledkem a nikoli příčinou* společenské krize. Tou byl a je nerovnoprávný vztah komunistů a těch ostatních, který se mohl udržet po léta jen proto, že KSČ měla mocnou (a jak se pak ukázalo i ozbrojenou) oporu v zahraničí. Okupace mění samozřejmě všechno k horšímu, není však něčím zásadně novým. Pokud jde o vztahy mezi KSSS, KSČ a československou společností. Ba troufám si říci, že není ani něčím naprosto fatálním: což v Maďarsku nejsou sovětské tanky? A Maďarům dnes všichni závidíme životní úroveň i skoro západní styl života, relativně liberální kulturní politiku i cestování do zahraničí. Příčiny současného marasmu nejsou jen zdaleka ve faktu okupace, ale v postupné rusifikaci, které se jen zcela chabě bráníme. Obranou by byla jen kvalitní „drobná práce“, náročnost na sebe i na druhé, slušné vztahy mezi lidmi. Neboť žijeme v období *stabilizace*. Musíme se spoléhat jen na sebe a nečekat na mocenské změny.

Tomu nechťeli bývalí komunisté dlouho rozumět. Zatímco protestovali, ostatní se za ně nepostavili; pozorovali je s odstupem tak trochu jako pošetilce, jejichž monotónní politizování a moralizování občas unavovalo. Také jejich jednostranná orientace na západoevropské komunistické strany nezbuzovala příliš důvěry, neboť dokazovala, že komunisté nejsou schopni vyjít ze své uzavřenosti ani v mezinárodním měřítku. Ačkoli si říkali „strana vyloučených“, neměli odvahu se alespoň částečně institucionalizovat. S funkcemi a platy ztratili mnozí elán a snad i sebedůvěru. Své výlučnosti se však nevzdali, neboť neprojevíli ochotu rozplynout se v porozumění a v pokoře mezi ostatními, a tedy nepřesvědčili.

Také jejich rozsáhlejší literární práce, zabývající se víceméně apologeticky „pražským jarem“, byly poznamenány omezeným zorným polem. Líčily a analyzovaly události výlučně z

hlediska zájmů a cílů strany. Proto byly přijaty s rezervou.

Otevřená spolupráce mezi komunisty a nekomunisty se výrazněji uskutečňuje v ediční činnosti literární. Edice „Petlice“ je dílo po mnoha stránkách úctyhodné. Přes obrovské potíže technické a ediční až po neustálou hrozbu trestního stíhání, a tudíž nekonečnou řadu výsledků a domovních prohlídek se dosud podařilo vydat hodně přes sto titulů v nákladech, které si netroufám odhadnout. Vzhledem k mimořádnosti těchto strojopisů je však jejich čtenářský dosah značný. Díla jednoznačného politického zaměření jsou tam výjimkou; přesto politický význam edice nelze dost dobře docenit.

Opozice nekomunistů byla mnohem méně energická. Byli tentokrát postiženi nesrovnatelně méně. Ti aktivní to měli už dávno za sebou. Odrazovala je i ona specificky „partajnická“ stylizace opozičníků z řad bývalých komunistů, jejich fungující rutina a činorodost, zahraniční protekce a zejména – podotýkám znovu – jejich výlučnost. Nekomunisté stále cítili, že komunistická opozice má v ohni ještě nějaké to své vlastní želízko. Bylo proto na komunistech, aby si našli cestu k těm, kteří byli už kdysi dávno občansky degradováni. Nelze říci, že by se jim to nějak příliš dařilo. A tak po nějaký čas existují paralelní proudy silnější opozice exkomunistů, považujících se i v opozici za avantgardu, a slabší opozice nestraníků, soudě alespoň podle mezinárodního ohlasu. Ten první měl totiž daleko větší publicitu, protože vždycky pracoval s cílem vyvolat právě mezinárodní odezvu. Nekomunisté neměli v zahraničí žádnou oporu a nemohli počítat se solidaritou, jakou projevovala vůči bývalým komunistům západoevropská intelektuální levice. Šlo o lidi vesměs neznámé, po léta izolované, ve všem všudy outsiders, s výjimkou těch, kteří se těšili literárnímu věhlasu jako dramatik Václav Havel nebo kritik Václav Černý.

Z této téměř bezvýchodné situace „pomohli“ oběma paralelním proudům zprvu málo známí mladí a ze zásady neoficiální umělci, kteří si sami říkali „underground“ a kteří svou tvorbou i systémem života protestovali proti bezduchému živobytí socialistických maloměšťáků. Tvrdý postih několika jejich hudebních skupin vyvolal překvapivě silnou vlnu solidarity, která se tentokrát neomezila na žádný z opozičních proudů. Třeba říci, že první iniciativa byla tentokrát na straně nekomunistů. Akce solidarity byly poměrně úspěšné a procesy s „Plastic People“ dopadly jinak, než si režim představoval: veřejné mínění doma a za hranicemi bylo alarmováno, a rozsudky byly proto nakonec mírnější než se plánovalo. Vznikla tehdy jakási zcela nová atmosféra vzájemné solidarity a ochoty k obětem, která v posledních měsících roku 1976 poznamenala především Prahu.

V této atmosféře se pak zrodilo hnutí občanské iniciativy „Charta 77“. Bývalí komunisté tu akceptovali nekomunistickou iniciativu a připojili se tentokrát jako – občané. Zcela jistě musí mnozí z nich (nejenom však bývalí komunisté! Také mnozí mladí radikálové nejrůznější politické orientace) bojovat také sami se sebou, aby osvědčili zdrženlivost, bez níž se Charta stane dříve či později svárlivou, vnitřně divergentní „politickou stranou“, kterou by mohla spojovat jen a jen kritičnost vůči stávající moci. Tato zdrženlivost – jak pokud jde o vnášení úzce politických hledisek do činnosti Charty, tak také pokud jde o míru horlivosti a aktivistického nátlaku na ono volné, organizačně záměrně nezpevněné společenství – je nezbytná, nemá-li se Charta rozpadnout

na několik svářících se skupin aktivistů.

Jiným rizikem je možnost sklouznutí na lacinou, ryze negativistickou platformu: nepodaří-li se vejít v dialog s mocí, jak po tom úvodní prohlášení Charty volalo. Naopak, moc odpověděla mohutnou vlnou represí. Za těchto okolností je věru obtížné udržet ono kritické, zároveň však pozitivní občanské východisko, kterému tu nejde o změnu v mocenské sféře, ale o dodržování právního řádu, o lidská, občanská a politická práva. Ostatně není to snad právě tahle vysoce brizantní problematika, o které se moc gubernátorů nebude nikdy chtít s nikým dohadovat? Byl to správný předpoklad, že dialog o lidských právech je vůbec alespoň teoreticky možný? Nebylo v tom hodně naivity, nebo snad i trochu potměšilého pokrytectví? Snaha usvědčit moc zase z jejího pokrytectví?

„Charta 77“ je však dosud živý organismus. Bude muset vbrzku na tyto otázky reagovat. Bude muset také hledat způsoby práce, které zabrání její transformaci v pozvolna osifikující politickou instituci, v níž radikálové všeho druhu se stávají neformálním „byrem“ jen proto, že umírnění nejsou zpravidla tak agilní. Komunisté procházejí v Chartě další důležitou zkouškou svého politického zmodření. Lze si jen přát, aby v ní opět nepropadli.

Srpnové události roku 1968 staly se i pro ty nezaslepenější členy strany předpokladem, aby byla konečně přervána pupeční šňůra mezi nimi a Moskvou a aby se zbavili mentality vyvolených. Jen předpokladem, ničím víc. Žádné myšlenkové výkony, ale ani riskantní nasazení bývalých komunistů v protestních akcích však nedokázalo učinit z tohoto předpokladu skutečnost. Komunisté museli teprve *na vlastní kůži* zakusit, co obnáší občanská a lidská degradace, „výsada“ dosud jen nekomunistů. Museli na vlastní kůži prožít, co je to ta „nedělitelnost svobody“, kterou jim jejich protivníci tak často marně připomínali, museli být doslova *donuceni*, aby se naučili vážit si solidarity bezejmenných, aby pochopili, jaká jediná šance jim zbývá, mají-li skutečně patřit k angažované části společnosti, hledající cestu.

Několik měsíců předtím, než se rozhodl pro exil, byl někdejší nejvyšší stranický funkcionář mezi opozičníky Zdeněk Mlynář přísně střežen ve svém bytě střídajícími se směnami uniformovaných i neuniformovaných policistů, sledovacími auty s vysílačkami, několikanásobným odposlechem a pod. Jeho pohyb byl drasticky omezen, kontakty prakticky vyloučeny, byl doslova vězněm „na svobodě“. Jako politik i jako občan byl eliminován. Protože dlouhé intimní soužití se strážci vede přece jen k jakémusi lidskému kontaktu, dozvěděl se po nějaké době, že tento důmyslný systém domácího věznění není improvizací druhé poloviny sedmdesátých let. Jeden ze strážců mu potvrdil, že „ten samý systém“ byl praktikován už při domácí internaci dnes už zemřelého – kardinála arcibiskupa Berana, prominentního vězně komunistického režimu padesátých a šedesátých let...

A tak dokázala totalitní moc nakonec to, co *nedokázali* její oponenti: postavila je postupně všechny na stejnou úroveň, arcibiskupa i tajemníka ÚV KSČ. A tak učí tyto oponenty solidaritě, která politické rozdíly mezi nimi neruší, ale zhodnocuje: aby mohly tyto rozdíly sehrát pozitivní roli v hledání společného východiska, musí být podloženy prožitkem elementárního sourozenství lidí s lidmi, občanů s občany, rovných s rovnými.

Deset let po poslední okupaci skýtá tedy situace v Československu jistou naději, že my, kdysi „vítězové“, bývalí komunisté a vy, kdysi jednou provždy „poražení“ občané druhého řádu najdeme nakonec cestu k lidské a občanské solidaritě a k společnému myšlenkovému základu budoucí národní a státní existence. A odtud i k těm, které zatím režim nechává žít v iluzi, že se jich naše starosti netýkají. Skýtá alespoň jistou naději, že všichni snad přece jen řečeno s Čapkem – „dorosteme velikosti svého neštěstí“.

Jinak by byl „osmašedesátý“, ten rok vznícených nadějí a ledové sprchy okupace, jen další zbytečnou hříčkou krutých a nesmyslných dějin. Byl by jen trestem.

EPILOG

Zaměření předchozích úvah bylo převážně kritické. Kdo soudí, že kritika byla příliš jednostranně, a tudíž nespravedlivě zaměřena proti reformním komunistům, ten necht' ukáže, na koho měl jsem ji zaměřit. Snad na Brežněva? Domnívám se, že nešlo o jednostrannost za každou cenu: kriticizmu je dosud zapotřebí, aby byly rozptýleny zbytky demobilizujících iluzí. Aby totiž nebyla promarněna nějaká ta příští šance, pokud se vůbec vyskytne. Zmínil jsem se ostatně nakonec i o jistých pozitivních vymoženostech osmašedesátého, lze-li tak říci. Tím je zmoudření části těch, kteří se kdysi zasadili o život „pražského jara“: Dosud však nenastal čas, aby zárodky takového zmoudření vzklíčily v úrodné půdě.

Zmoudření minority je totiž neblaze vyváženo celospolečenským úpadkem takového rozsahu, jakého tu v novočeských dějinách ještě nebylo. Jeho příčiny jsou zřejmé. Sověti potřebují zachovat v Československu svou hegemonii stůj co stůj. I kdyby měli vsadit na zcela demoralizované či neschopné jedince, těšící se všeobecnému despektu. Mají-li se pak takoví lidé udržet u moci, musí na všech stupních jejího žebříčku protežovat sobě podobné. Lze si jistě představit, jak bude takový aparát fungovat a jakou vyvolá odezvu. – A cosi takového již skutečně nastalo.

Společnost sama nevykázala přílišnou rezistenci. Zkušenost hořké kapitulace a snad i skrytý pocit spoluviny (samozřejmě odstupňované) vykonaly své. A také ovšem to, že národ byl zklamán, podveden. – Není však důvodu ospravedlňovat, neboť z více možných postojů se prosadil ten nejméně pracný: cynismus. Společnost a „národ“ přestávají být synonymy.

Mění se i sama skladba společnosti. Co bylo dříve naznačeno, je po fiasku osmašedesátého naplněno. Ti, kteří by mohli vytvořit morální elitu, jsou umlčeni. Korupce, ovládající nejen tržní, ale jakékoli vztahy včetně rodinných, vede k vzestupu parazitů, jejichž styl imponuje zdánlivě neproblematickou vnějškovou úspěšností. To z jejich řad se rekrutuje nový establishment, neboť mají dost prostředků, aby pomocí úplatku dosáhli kýžených cílů. To jejich příbytky budou udávat tón lidským sídlům a jejich děti budou studovat na školách, to jejich „sociální objednávka“ bude určovat ráz hmotné i duševní produkce těchto i příštích let. To oni vtisknou pečeť době, v níž žijeme.

A co hrstka těch, kteří zůstanou tím vším nedotčeni? Budou mít ke komu promlouvat? Budou s to?

Bud' jak bud', příští „obrodný proces“ bude muset být jiný. Jistě: přestavba ekonomiky, reforma politického systému, revize zahraničně politických vztahů, to všechno bude nezbytné, ale nebude to stačit. I v tomto smyslu se lze poučit z osmašedesátého a nepustit ze zřetele, co bylo tehdy opomenuto. Příští „obrodný proces“ musí především zahrnout obnovu obecné mravnosti. Zdá se dokonce, že ji předpokládá.

Červen 1977 – srpen 1978